

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEŞKİLAT VE İŞLEYİŞ BAKIMINDAN
18.YÜZYILDA ERZURUM KALESİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Orhan KILIÇ

HAZIRLAYAN
Uğur DEMLİKOĞLU

ELAZIĞ- 2013

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TEŞKİLAT VE İŞLEYİŞ BAKIMINDAN 18.YÜZYILDA
ERZURUM KALESİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

HAZIRLAYAN

Uğur DEMLİKOĞLU

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Orhan KILIÇ
2. Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
3. Prof. Dr. Bilgehan PAMUK
- 4.Yrd. Doç. Dr. Ayşegül HÜSEYNİKOĞLU
5. Yrd. Doç. Dr. Handan ARSLAN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi****Uğur DEMLİKOĞLU****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Elazığ- 2013, Sayfa: XXVII+ 330**

Erzurum; jeopolitik konumu nedeniyle tarihi süreç içerisinde pek çok devletin siyasi, ticari ve askeri mücadelesinin yaşandığı bir şehir olmuştur. Anadolu'nun şark hududunda bir serhat kalesi olan Erzurum Kalesi, stratejik öneminden dolayı düşman istilalarına karşı sürekli tahkim edilmiş, askeri ve lojistik gücü artırılmıştır.

Bu çalışmada, ağırlıklı olarak mevacib defterlerinden istifade edilmiş ve 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nin askeri yapılanması tespit edilmiştir. Erzurum Kalesi'nde görevli askeri sınıfların mevcudu ve yevmiyelerini Van, Kars, Trabzon, Bağdat ve Ahıska kaleleriyle mukayese ederek ve Erzurum Kalesi'nin önemi ortaya konulmuştur.

Erzurum Kalesi'ndeki askeri hareketlilik savaş dönemlerinde oldukça fazladır. Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen Osmanlı- Safevi savaşlarında askeri sınıfların sayısında ve mevcudunda artışlar gözlenmiş ve bu sınıflara dağıtılan zahire miktarı tespit edilmiştir.

Osmanlı- Safevi savaşlarında Osmanlı ordusunun en önemli lojistik üssü Erzurum Kalesi olmuştur. İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne nakledilen mühimmatın özelliklerine göre sınıflandırılması yapılmıştır. İstanbul'dan Erzurum üzeri Tebriz, Revan, Tiflis, Kars, Van ve Ahıska kalelerine nakledilen mühimmat hakkında bilgi verilmiştir.

Tamirat Defterlerinden istifade edilerek kalede yapılan onarımlar, masraflar, kullanılan inşaat malzemeleri, tabyalar arasındaki uzaklıklar, iç ve dış kale surları hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Kale, Mevacib, Mühimmat, 18. yüzyıl

ABSTRACT

Doctorate Thesis

**The Castle of Erzurum in the 18 Th Century
in Regard of its Governance and Functioning**

Uğur DEMLIKOĞLU

Firat University

The Institute of Social Science

Department of History

ELAZIĞ- 2013, Page: XXVII + 330

Erzurum has been a city where political, mercantile, and military struggles of many states have occurred within the historical process, because of its geopolitical location. The Castle of Erzurum is a border castle within the orient borders of Anatolia, it has been continuously fortified against invasions because of its strategic importance, and its military and logistic power has been increased.

Especially the military structure, the numbers of military units in the castle, and their daily wages in the 18th Century were determined with the help of the “ mevacib defter” - which is a file which is used for the records of the services of the janissaries which were paid once in three months-, and it’s comparison with other castles was materialized and the importance of the Castle of Erzurum has been exposed in our study.

Mobilization at times of war has occurred for many times at the Castle of Erzurum. Increases in the number of soldiers and military units were especially observed during the Ottoman- Persian wars in the first half of the 18th Century, and the amount of grain which was distributed among these units was determined.

The ammunition and the specifications of this ammunition which was transported to the Castle of Erzurum – which was the crucial logistic base of the Ottoman army during the Ottoman- Persian wars- are mentioned in this study. Information about the ammunition which was dispatched from Istanbul to the Castles of Tabriz, Revan, Tbilisi, Kars, van, and Meshketia has been reported with this study.

Detailed information has been presented in this study about the reparations, costs, used construction material, the distances between bastions, internal and external castle walls with the help of the repair books.

Keywords: Erzurum, Castle, Mevacib, Ammunition, 18. Century

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar	IX
GRAFİKLER LİSTESİ	XIII
FOTOĞRAF LİSTESİ	XV
EKLER LİSTESİ	XVI
ÖNSÖZ	XVII
KISALTMALAR.....	XVIII
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIX
GİRİŞ.....	1
1. TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE ERZURUM VE ERZURUM KALESİ.....	1
2. TÜRK HÂKİMİYETİ'NDE ERZURUM.....	4
2.1. Erzurum'un Türk Hâkimiyetine Girmesi	4
2.2. Saltuklular Döneminde Erzurum	7
2.3. Türkiye Selçukluları	8
2.4. İlhanlı Hâkimiyeti'nde Erzurum.....	10
2.5. Karakoyunlu, Timur ve Akkoyunlu Hâkimiyetleri	12
2.6. Erzurum'un Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve 18. Yüzyılın Sonuna Kadarki Siyasi Gelişmeleri	15

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ASKERİ TEŞKİLATLANMA.....	26
1.1. Erzurum Kalesinin Kadrolu Askerleri	29
1.1.1. Yeniçeri Ağası	29
1.1.2. Yerli Yeniçeriler	35
1.1.2.1. Bevvablar (Kapıcılar)	35
1.1.2.2. Gönüllûyan-ı Yemin ve Yesar Cemaatleri	36
1.1.2.3. Diğer Gruplar	41
1.1.3. Dizdar	43
1.1.4. Azebler	46
1.1.5. Yerli Cebeciler	48
1.1.6. Yerli Topçular.....	49

1.1.7. Yerli Müstahfızlar (Hisarerleri)	51
1.2. Geçici Olarak İstihdam Edilen Askerler	54
1.2.1. Dergâh-ı Âli Yeniçerileri.....	54
1.2.2. Dergâh-ı Âli Cebecileri	59
1.2.3. Dergâh- Âli Topçuları	67
1.2.4. Dergâh-ı Âli Top Arabacıları	75
1.2.5. Süvari ve Piyade Levendleri.....	78
1.2.6. Serdengeçti Sipahiler (Dalkılıç).....	81
1.2.7. Cemaat Ortaları (Yayabaşı)	84
1.2.8. Cemaât-ı Şütürban (Deveciler Ortası).....	88
1.2.9. Yamaklar	90
1.2.10. Hasekiler.....	93
1.2.11. Turnacılar Ortası	97
1.2.12. Sekban Bölükleri.....	98
1.2.13. Ağa Bölükleri.....	100
1.2.14. Terakkilûyân-ı Sipah ve Silahdârlar	104
1.2.15. Humbaracılar	105

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUM KALESİ'NDE İAŞE	106
2.1. Erzurum'da Bulunan Osmanlı Ordusunun Zahiyesi ve Temin Edildiği Yerler .	107
2.1.1. Erzurum.....	107
2.1.2. Sivas ve Trabzon.....	128
2.1.3. Balkanlar	132
2.2. Erzurum Kalesi'nde Gecici Olarak Bulunan Askerilerin Tayinatı.....	136
2.2.1. Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Tayinatı.....	136
2.2.2. Dergâh- ı Âli (Dergâh-ı Muallâ) Cebecilerin Tayinatı	149
2.2.3. Dergâh-ı Âli (Dergâh-ı Muallâ) Topçuların Tayinatı	152
2.2.4. Dergâh-ı Âli (Dergâh-ı Muallâ) Top Arabacılarının Tayinatı.....	156
2.2.5. Serdengeçti Sipahilerin Tayinatı.....	159
2.2.6. Terakkilûyân-ı Sipah ve Silahdârların Tayinatı.....	161
2.2.7. Humbaracıların Tayinatı.....	164

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ERZURUM KALESİ'NİN MÜHİMMATI VE TAMİRATI.....	165
3.1. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Ateşli Silahlar ve Malzemeleri	165
3.1.1. Toplar	165
3.1.1.1. Şayka Topu	169
3.1.1.2. Şâhî Topu.....	170
3.1.1.3. Miyane Top.....	172
3.1.1.4. Şakaloz/ Çakaloz Top.....	173
3.1.1.5. Havan Topu.....	174
3.1.1.6. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Diğer Toplar	176
3.1.1.7. Tophane ve Tophane'de Bulunan Toplar	178
3.1.2. Top Arabaları Ve Top Arabalarına Ait Çeşitli Koşumlar	181
3.1.3 Erzurum Tophânesi'nde Kundak ve Tekerlek Yapımı	189
3.1.4. Humbara	194
3.1.5. Yuvarlak	196
3.1.6. Tüfek	199
3.1.7. Tabanca (Piştov)	201
3.2. Patlayıcı ve Kimyasallar	202
3.2.1. Kurşun	202
3.2.2. Barut.....	203
3.2.3. Barut Üretiminde Kullanılan Hammadde ve Malzemeler	204
3.2.4. Fışek	207
3.2.5. Mısri Fitili.....	207
3.2.6. Çakmak Taşı.....	208
3.3. Ateşsiz Silahlar	208
3.3.1 Kılıç.....	208
3.3.2. Ok ve Yay.....	209
3.3.3. Mızrak (Kargı)	210
3.3.4. Balta	211
3.3.5. Kama	211
3.4. Erzurum Kalesi'nde Mühimmat Yapımı İçin Bulunan Metaller	212
3.4.1. Demir.....	212
3.4.2. Bakır	212

3.4.3. Kalay	213
3.4.4. Çelik	213
3.5. Yanıcı Maddeler	214
3.5.1. Kömür	214
3.5.2. Neft.....	214
3.5.3. Yağ.....	215
3.5.4. Katran.....	216
3.5.5. Zift.....	216
3.5.5. Balmumu	217
3.6. Tıbbi Malzemeler	217
3.6.1. Cerahat Takımı	217
3.6.2. Terementin, Farekulağı (Sıçan Otu), Nışadır, Göztaşı (Zac-ı Kıbrıs), ...	218
3.6.3. Mastaki (Damla Sakızı), Anzerut, Kardeşkanı, Çam Sakızı ve Diğer Malzemeler.....	219
3.7. Levazım Malzemeleri	220
3.7.1. İstanbul'dan Gönderilen Levazım Malzemeleri	220
3.7.2. Erzurum Kalesi'nde Serasker İçin Bulundurulan Mühimmat Takımı	221
3.7.3. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilen Levazım Malzemeleri (1733- 1146/ 1736- 1149).....	226
3.8. Erzurum Kalesinden Civar Kalelere Nakledilen Mühimmat	231
3.8.1. Tebriz Kalesi.....	231
3.8.2. Revan Kalesi.....	236
3.8.3. Tiflis Kalesi	239
3.8.4. Kars Kalesi	241
3.8.5. Van Kalesi	243
3.8.6. Ahıska Kalesi.....	243
3.9. Erzurum Kalesinin Tamiratı.....	246
SONUÇ	256
EKLER	261
KAYNAKÇA	315
ÖZGEÇMİŞ.....	330

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Erzurum Kalesi'ndeki Gönüllüyan-ı Yemin ve Yesar Cemaatinin Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126).	38
Tablo 2:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Gönüllüyan-ı Yemin ve Yesar Cemaati Mevcudu ve Yevmiyyeleri (22 Aralık 1765/ 9 Receb 1179	40
Tablo 3:	Erzurum Kalesi'nde Farklı Sınıflara Mensup Neferlerin Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126).....	43
Tablo 4:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Azeblerin Sınıfı ve Mevacibi (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126).....	47
Tablo 5:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Yerli Topçuların Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126).....	50
Tablo 6:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Müstahfızların Sınıfı ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126).....	52
Tablo 7:	Erzurum Kalesi'ndeki Müstahfız Bölüklerinin Mevcudu ve Yevmiyyeleri (4 Mart 1714/ 17 Safer1126).....	53
Tablo 8:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudu ve Mevacibleri (23 Mart 1708- 8 Şubat 1777)	56
Tablo 9:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Yerli ve Dergâh-ı Âli Cebecilerin Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714- 6 Temmuz 1776)	63
Tablo 10:	Erzurum Kalesi İle Diğer Kalelerde Bulunan Dergâh-ı Âli Cebecilerinin Mevcudu ve Kazançları (7 Ekim 1755 ve 25 Eylül 1756/ 1169)	65
Tablo 11:	Erzurum Kalesi İle Diğer Kalelerde Bulunan Dergâh-ı Âli Topçularının Mevcudu ve Mevacibleri (7 Ekim 1755 ve 25 Eylül 1756/ 1169)	71
Tablo 12:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Yerli ve Dergâh-ı Âli Topçularının Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714- 23 Ekim 1785).....	74
Tablo 13:	Erzurum, Van ve Kars Kalelerinde Bulunun Dergâh-ı Âli Top Arabacılarının Mevcudu ve Mevacibleri (7 Ekim 1755 ve 25 Eylül 1756/ 1169)	77
Tablo 14:	Serdengeçtilere Verilen Mühimmat (6 Nisan 1743/ 11 Safer 1155).....	83

Tablo 15:	Erzurum Kalesi'ndeki Cemaat Ortaları (23 Mart 1708- 1 Muharrem 1120/ 8 Şubat 1777- 29 Zilhicce 1190)	86
Tablo 16:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şütürban Ortası (Deveci Ortası) (1753- 1754/ 1167)	89
Tablo 17:	Erzurum Kalesi'ndeki Yamakların Mevcudu ve Mevacibleri (23 Mart- 8 Şubat 1777)	91
Tablo 18:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Haseki Cemaat Ortaları (24 Mayıs 1735- 8 Şubat 1777)	96
Tablo 20:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Ağa Bölüklerinin Mevcudu ve Mevacibleri (6 Temmuz 1731- 8 Şubat 1777) .	102
Tablo 21:	Erzurum'da Bulunan İslam Ordusu İçin Erzurum Eyaleti'ndeki Kazalardan Satın Alınan Buğday ve Arpa (1733 ve 1734/1146).....	112
Tablo 22:	Erzurum'da Bulunan İslâm Ordusunun Zahire Miktarı ve Bedeli (1733/ 1146- 1736/ 1148)	113
Tablo 23:	Erzurum Eyaleti'ne Bağlı Kazalardan Alınan Buğday, Arpa Miktarı ve Yapılan Masraf (1741- 1742/ 1154).....	117
Tablo 24:	Erzurum Kalesi İçin Sivas Eyaleti'ne Bağlı Sancak ve Kazalardan Satın Alınan Arpa, Un ve Buğday 1744- 1745 (1157)	131
Tablo 25:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Tayinatı (23 Kasım 1744/17 Şevval 1157 ve 14 Haziran 1745/ 14 Cemâziye'l- evvel 1158).....	138
Tablo 27:	Ağa Bölüklerine Verilen Tayinat (17 Kasım 1745/ 22 Şevval 1158 ve 7 Kasım 1746/ 22 Şevval 1159)	141
Tablo 28:	Dergâh-ı Âli Yeniçeri Orta, Zabit Serdengeçti Bayraktarları ve Serdarlarının Tayinatı (24 Mart/ 17 Temmuz 1746- 1 Rebiyü'l- evvel/ 29 Cemâziye'l-âhir 1159)	142
Tablo 29:	Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve Zabitlerinin Tayinatı (20 Temmuz 1746/ 1 Receb 1159 ve 16 Ekim 1746/ 30 Ramazan 1159).....	144
Tablo 30:	Dergâh-ı Âli Yeniçeri ve Zabitlerinin Tayinatı (17 Ekim 1746/ 1 Şevval 1159 ve 14 Aralık 1746/ 30 Zilkade 1159).....	146
Tablo 31:	Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Tayinatı (29 Mayıs 1747/ 19 Cemâziye'l- evvel 1159 ve 25 Ekim 1748/ 20 Şevval 1160).	148

Tablo 32:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Cebecilerin Tayinatı (13 Mayıs 1747/ 3 Cemâziye'l-evvel 1160 ve 26 Ekim 1747/ 21 Şevval 1160).....	150
Tablo 33:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Topçularına Verilen Ekmek, Et ve Arpa (12 Haziran 1747/ 3 Cemâziye'l- âhir 1160 ve 11 Mart 1748/ 11 Rebiyü'l-evvel 1161)	153
Tablo 34:	Erzurum'da Bulunan Terakkilüyan-ı Silahdarların Tayinatı (14 Ekim 1745/ 17 Ramazan 1159 ve 13 Aralık 1746/ 29 Zilkade 1159).....	161
Tablo 35:	Erzurum'da Bulunan Terakkilüyan-ı Sipahların Tayinatı (14 Eylül 1745/ 18 Ramazan 1158 ve 14 Aralık 1746/ 30 Zilkade 1159)	163
Tablo 36:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şayka Topu (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	170
Tablo 37:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şâhî Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	171
Tablo 38:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Miyane Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	173
Tablo 39:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan Havan Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	175
Tablo 41:	Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan Gönderilen Teknik Personel İle Sanatkârların Sayı ve Ücretleri (6 Şubat 1741/ 20 Zilkade 1153) ...	179
Tablo 42:	Erzurum Tophanesi'nde Bulunan Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154- 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163).....	180
Tablo 43:	Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne Top ve Top Arabaları İçin Gönderilen Mühimmat (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153).....	183
Tablo 44:	Cebhâne-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne Gönderilen Top Arabalarının Aksam Parçaları İçin Yapılan Masraf 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153)	185
Tablo 45:	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde Top, Havan Kundağı ve Tekerlek İnşası İçin Gerekli Malzemelere Yapılan Masraf (13 Temmuz 1742/ 10 Cemaziyül-evvel 1155)	190

Tablo 46:	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde Bulunan Top, Kundak ve Tekerleklerin Aksam Parçaları (17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1160).....	191
Tablo 47:	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde Bulunan Humbaralar (27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160 ve 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163).....	195
Tablo 48:	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde Bulunan Yuvarlaklar (27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160 ve 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163).....	197
Tablo 49:	Erzurum Kalesi'nde Bulunan ve İstanbul'dan Gönderilen Yuvarlaklar (18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190).....	198
Tablo 50:	İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne Gönderilen Levazım Malzemeleri ve Masrafı (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153)	221
Tablo 52:	Erzurum Kalesi Tophânesi'ndeki Levazım Malzemeleri (27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	225
Tablo 53:	Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne Nakledilen Levazım Malzemeleri (22 Şubat 1734/ 18 Ramazan 1146)	226
Tablo 54:	Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne Gönderilen levazım Malzemeleri (25 Ocak 1735/ 1 Ramazan 1147 ve 5 Haziran 1735/ 13 Muharrem 1148)	229
Tablo 55:	Trabzon Cephânesi'nden Erzurum'a Nakledilen Mühimmat (1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149).....	231

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: 1717- 1780 yılları Arasında Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudu.....	55
Grafik 2: Erzurum, Van ve Kars Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudunun Karşılaştırılması (3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735/ 1147).....	58
Grafik 3: Erzurum, Van ve Kars Kalelerindeki Dergâh-ı Âli Yeniçerilerin Mevaciblerinin Karşılaştırılması (3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735/ 1147...)	59
Grafik 4: Erzurum Kalesi ile Diğer Kalelerdeki Dergâh-ı Âli Cebecilerinin Mevcudu (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)	64
Grafik 5: Erzurum Kalesi ile Diğer Kalelerde Görevli Dergâh-ı Âli Cebecilerinin Mevacibleri (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169).....	66
Grafik 6: Erzurum, Hasan Kale, Van, Trabzon, Ahıska Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli Topçuların Mevcudu (1736 Yılı Nisan Ortaları/ evâil-i Zilhicce 1148)	68
Grafik 7: Erzurum, Van, Kars, Trabzon, Ahıska, Bağdat Kalelerindeki Dergâh-ı Âli Topçuları (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)	70
Grafik 8: Erzurum Kalesi ile Diğer Bazı Kalelerdeki Dergâh-ı Âli Topçularının Yıllık Mevacibi (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169).....	72
Grafik 9: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarı (1741- 1742/ 1154).....	118
Grafik 10: Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1741- 1742/ 1154).....	119
Grafik 11: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarının Yıllara Göre Dağılımı (1733- 1743	121
Grafik 12: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1733- 1743)	122
Grafik 13: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Arpa ve Buğday Miktarı (1742- 1743/ 1155).....	123
Grafik 14: Erzurum, Kars, Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1742- 1743/ 1155).....	124
Grafik 15: Erzurum, Van, Kars, Ahıska Kalelerinde Bulunan Cebecilerin Mevcudu, Et ve Buğday Masrafı (7 Ekim 1755 Tarihinden 25 Eylül 1756/ 1169)	151
Grafik 16: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Topçu, Cebeci ve Top Arabacılarının Mevcudu, Buğday ve Et Masrafı 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169)	155

Grafik 17: Erzurum, Van ve Kars Kalelerindeki Topçuların Mevcudu, Buğday ve Arpa Masrafı (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)	156
Grafik 18: Erzurum, Van, Kars Kalelerinde Bulunan Top Arabacılarının Mevcudu, Buğday ve Et Masrafı (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169).....	158

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Erzurum İç Kalede Bulunan Yuvarlaklar.....	197
Fotoğraf 2: 18- 19. Yüzyılda Kullanılan Tüfekler	200
Fotoğraf 3: 18. ve 19. Yüzyılda Kullanılan Tabancalar	202
Fotoğraf 4: 1760- 1761 (1174) Tarihine Ait Bir Kılıç	209
Fotoğraf 5: Erzurum Çifte Minare Medresesi'nin Karşısında Bulunan Dış Surlar	253
Fotoğraf 6: Erzurum İç Kale Giriş Kapısı	254
Fotoğraf 7: Erzurum İç Kale Surları	255

EKLER LİSTESİ

Ek 1.	20 Kasım 1785 (17 Muharrem 1200) Tarihli Tamirat Defteri'ne Göre Erzurum Kalesi'nin Tamir ve Tadili	261
Ek 2.	26 Aralık 1787 (16 Rebiyü'l- evvel 1202) Tarihinde Erzurum Kalesi'nin Tamir ve Tadili	285
Ek 3.	Erzurum İç Kalede Bulunan Toplar (Mayıs 2013).....	312
Ek 4.	Erzurum İç Kalede Bulunan Tepsi Minare (Saat Kulesi) Mayıs 2013	312
Ek 5.	Erzurum Kalesi'nin 18. Yüzyıldaki Fiziki Durumunu Gösteren Tablo	313
Ek 6.	Erzurum İç Kalesi'nin Yukarıdan Görünümü	313
Ek 7.	18. Yüzyılın başlarında Erzurum Şehri.....	314

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin İran sınırında bulunan Erzurum Kalesi'nin 18. yüzyıldaki mevcut siyasi, idari, askeri, lojistik ve fiziki durumu incelenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kaleleriyle ilgili bugüne kadar yapılmış olan çalışmalardan istifade edilerek Erzurum Kalesi'nin askeri teşkilatlanması, işleyişi hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmış ve ileride yapılması düşünülen benzeri çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmüştür.

“Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi” adlı tezimizi oluştururken, İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivinde uzun süren bir katalog ve belge araştırması yapılmış ve konumuzla alakalı o döneme ışık tutacak arşiv vesikalarına ulaşılmıştır. Özellikle; Mühimme defterlerinden, Cevdet Tasnifi- Askeriye, Bâb-ı defteri Baş muhasebe kalemine ait çeşitli defterlerden, maliyeden müdevver defterler ile diğer arşiv vesikalarından azami ölçüde faydalanılmıştır. Arşiv vesikalarının dışında klasik kaynaklardan, doktora ve yüksek lisans tezlerinden ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Bu çalışmamızda, 18. yüzyılda Osmanlı- İran savaşlarının yoğun geçtiği dönemlerde, Erzurum Kalesi'nde meydana gelen askeri hareketlilik, lojistik durum, kalenin iâşesi ve kaledeki askeri organizasyon üzerinde de fazlaca durulmuştur.

Erzurum'da meydana gelen büyük bir depremin ardından tertip edilen 1785 ve 1787 yıllarına ait tamirat defterlerinden istifade edilerek, kalenin fiziki yapısı ve yapılan masraflar ayrıntılı bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmamı yürütürken birçok kişinin bilimsel yardımını ve moral desteğini aldım. Araştırmalarım sırasında, arşiv vesikalarını ve diğer kaynakların bilimsel bir disiplin içerisinde değerlendirmem hususunda bana yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Orhan KILIÇ'a, tez çalışmamda emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Ayşegül HÜSEYİNKLİOĞLU'na teşekkür ederim.

Uğur DEMLİKOĞLU

Elazığ- 2013

KISALTMALAR

A.DVN. MHM	: Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri
AÜSBED	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
BA.,	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz:	: Bakınız
C.	: Cilt
C. AS,	: Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye
Çev.	: Çeviren
d.	: Defter
D. AMH	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Anadolu Muhasebe Kalemî
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.BŞM	: Bâb- 1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî
D.BŞM. BNH	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Bina Emini Kalemî
D.BŞM. CBH	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Cebehane-i Âmire Kalemî
D.BŞM. ERG	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî Erzurum Gümrük
D.MKF	: Bâb-1 Defteri Mevkûfat Kalemî
D.MKF. MBŞ	: Bâb-1 Defteri Mevkûfat Kalemî Mübayaa Mübaşiri Kalemî
D. PYM	: Bâb-1 Defteri Piyade Mukabelesi Kalemî
D.BŞM. TPH	: Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî Tophâne-i Âmire
İA	: İslam Ansiklopedisi
KK	: Kamil Kepeci
MAD	: Maliyeden Müdevver Defterleri
No:	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vrk:	: Varak

KONU VE KAYNAKLAR

1. KONU

İnsanoğlu var oluşundan beri kendini dış tehditlere karşı koruma arayışına girmiş ve bu maksatla yerleşim bölgelerinin etrafını surlarla çevreleyerek güvenli bir alan oluşturmaya çalışmıştır. Bölgeye hâkim en stratejik coğrafi yükseltilere yüksek surlar ve bu surlar arasında belirli aralıklarla tabyalar inşa edilerek kaleler oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti, kalelere önem vermiş ve bunların bakım, onarım ve tamiratlarını sağlamış ve kalelerde sürekli asker bulundurmuştur. Özellikle sınır bölgelerinde bulunan kaleler devletin hudut güvenliğini sağlayan stratejik konumundan dolayı iç bölgelerdeki kalelere nazaran daha ehemmiyetli olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki en önemli hudut kalelerinden biri olan Erzurum Kalesi, sahip olduğu stratejik önemden dolayı daha önceden olduğu gibi 18. yüzyılda Osmanlı- Safevi savaşlarında yoğun bir hareketlilik alanı olmuştur. Burası Osmanlı Devleti'nin İran'a karşı yaptığı askeri harekâtların organize edildiği belli başlı kalelerden birisi olmuştur.

“Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi” adlı tez konusunun belirlenmesindeki temel amaç; bir serhad kalesi olan Erzurum Kalesi'nin askeri ve lojistik hareketliliğini ve Erzurum Kalesi'nin askeri teşkilatlanmasını ortaya koymaktır.

Osmanlı Devleti'nin hudut kaleleriyle ilgili olarak yapılan bilimsel araştırmalar oldukça azdır¹. Devletin İran ve Kafkasya'ya açılan penceresi konumunda olan Erzurum Kalesi'nin; 18. yüzyıldaki askeri teşkilatlanması, kalenin iâşe ve lojistik durumu üzerinde daha önceden yapılmış ayrıntılı bir çalışma mevcut değildir. Konu tespitinde bu husus göz önünde bulundurulmuş ve Erzurum Kalesi ölçeğinde bir hudut kalesinin

¹ Kaleler ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalardan bazıları şunlardır: Cengiz Fedakar, *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son İstihkâmı (1781- 1801)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Programı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.; H. Burcu Özgüven, *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmet Kaleleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.; Eftal Şükrü Batmaz, *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550- 1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AnaBilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989. Gürsoy Solmaz, *Erzurum- Kars ve Yöresi Kaleleri (11. yy- 15.yy)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih AnaBilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1994.; Mustafa Murat Öntuğ, *Özü ile İlgili 17. Yüzyıl Mühimme Hükümleri ve Kalesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi AnaBilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 1995.

teşkilat ve işleyişi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın zaman aralığı olarak 18. yüzyıl belirlenmesi bir asırlık dönemi ifade etmesi bakımından semboliktir. Ancak 18. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Osmanlı- İran harplerinin kaledeki teşkilatlanmaya etkisini ortaya koymak da bu yüzyılı seçmemize sebep teşkil etmiştir. Bir diğer husus bu döneme ait mevacib defterinin çokluğudur. Bu itibarla kalenin stratejik önemi, fiziki yapısı, askeri teşkilatlanması, iâşe ve lojistik durumunu ortaya koyarak ve diğer kalelerle mukayese edilmesine imkân tanıyacak bir çalışma yapmak amaçlanmıştır.

Abdürrahim Şerif Beygü, İbrahim Hakkı Konyalı, Enver Konukçu ve Bilgehan Pamuk yazdıkları eserlerinde Erzurum Kalesi hakkında çeşitli bilgiler verilmişlerdir². Bu bilgilerden de faydalanarak Erzurum Kalesi özelinde teşkilat ağırlıklı olarak daha ayrıntılı bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır.

Erzurum Kalesi, Osmanlı ordularının Doğu seferlerindeki en önemli lojistik üst ve askeri nakillerin sağlandığı bir merkez konumundadır. Buradan İran sınırına yakın daha uç bölgelerdeki birçok Osmanlı kalesine asker, iâşe ve mühimmat desteği sağlamıştır.

Tez, giriş ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Erzurum'un tarihi, Osmanlı hâkimiyetine girişi ve 18. yüzyılda Osmanlı- Safevi ilişkileri ele alınmıştır. Birinci bölümde, Erzurum Kalesi'nin askeri yapısı ortaya konulmuştur. Bu amaçla; İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Daire başkanlığıdır. Vesikalarında bulunan ve bir nevi askeri tahrir niteliğinde olan mevacib defterlerinden azami ölçüde faydalanılmıştır. Bu defterlerden Erzurum Kalesi'nde görevli askeri sınıflar, bu sınıflarda bulunan nefer sayıları, zabitleri, elde edilen kazançlar tespit edilmiştir. Erzurum Kalesi'nde bulunan askeri sınıflar zaman zaman Van, Kars, Bağdat, Ahıska, Trabzon kaleleriyle mukayese edilerek anlatılmıştır. Erzurum Kalesi'nin daimi statüsünde bulunan kadrolu askerleri ile geçici olarak merkezden gönderilen askeri sınıfların mevcudu ve ücretleri, yıllara göre dağılımı ve diğer kalelerle mukayeseleri ayrıntılı bir şekilde tablo ve grafiklerle desteklenmiştir.

İkinci Bölüm'de kalenin iâşe durumu ortaya konulmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaş dönemlerindeki en büyük problemlerinden birisi, ordunun iâşesi ve zahire temini

² Bkz: Abdürrahim Şerif Beygü, *Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum*, İstanbul 1960; Enver Konukçu, "Selçuklulardan Günümüze Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara, 1992, s. 1- 123, Erzurum 1992; Hamza Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 136-240. Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul, 2006.

olmuştur³. Erzurum Kalesi'nin iaşesi'nin genel olarak üç bölgeden sağlandığı tespit edilmiştir. Bu kaynaklardan birincisi Balkanlardır. Buradan temin edilen zahire gemilerle Trabzon İskelesine ve Trabzon'dan da yük hayvanlarıyla taşınarak Erzurum Kalesi'ne ulaştırılmıştır. İkinci kaynak Sivas Eyaletine bağlı sancak ve kazalardır. Buralardan toplanan zahire de yine yük hayvanlarıyla Erzurum Kalesi'ne ulaştırılmıştır. Üçüncü kaynak ise Erzurum eyaletinin sancak ve kazalarıdır.

Erzurum Kalesi'nde bulunan askeri sınıfların tayinatı, Osmanlı- İran savaşlarının yaşandığı sefer dönemlerinde temin edilen zahire miktarı ve masrafları ile birlikte ortaya konulmuş ve daha kolay anlaşılması için grafik ve tablolarla ifade edilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de Erzurum Kalesi'nin mühimmat durumu üzerinde durulmuştur. Erzurum'da üretilen silah ve mühimmatın yanı sıra, İstanbul'dan gönderilen muhtelif türde silah ve mühimmatı bu bölümde ele alınmıştır. Sefer dönemlerinde İstanbul'daki Cebhane-i Âmire'den ve Tophâne-i Âmire'den bol miktarda mühimmat sevkıyatının gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu bölümde Erzurum'dan; Tebriz, Revan, Van, Kars, Ahıska gibi diğer önemli hudut kalelerine asker ve mühimmat nakillerinin gerçekleştiği ele alınmıştır.

Erzurum, jeopolitik konumundan dolayı tarihi süreç içinde istilalara ve kuşatmalara maruz kalmıştır. Dolayısıyla kalenin sürekli tahkim edilmesi, bakım ve onarım görmesi icap etmiştir. Beşeri faktörlerin dışında doğal faktörler de Erzurum Kalesi'nin tamirini gerektirmiştir. Çünkü Erzurum, birinci dereceden aktif deprem bölgesi içinde yer almış ve tarih boyunca büyük depremlerin yaşandığı bir bölge olmuştur. 2 Ekim 1784 (17 Zilkâde 1198) tarihine ait bir buyruldu kaydından Erzurum'da görev yapan merhûm Hafız Mustafa Paşa'nın Erzurum valiliği esnasında Ramazan ayının ilk gününde büyük bir deprem meydana gelmiştir. Erzurum Kalesi'nin tamiri için külliyetli bir masraf ve keşif planı hazırlanmış ve kale yeniden inşa edilmiş ve güçlendirilmiştir⁴.

³ M. Yaşar Ertaş, "Osmanlı Seferlerinde Olağanüstü Bir Kışlak: Kastamonu", *OTAM*, Sayı: 18, Ankara, 2005, s. 138.

⁴ BA., C.AS. 50970.

2. KAYNAKLAR

Araştırmanın kaynakları çoğunlukla arşiv belgelerine dayandırılmıştır. Arşiv kaynakların dışında klasik kaynaklar ve tetkik eserlerden de faydalanılmıştır.

2.1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde bulunan mühimme defterleri, mevacib defterleri, mühimmat defterleri, tayinat defterleri ve tamirat defterleri gibi pek çok defter grubu incelenmiştir.

2.1.1. Mühimme Defterleri

Divan-ı Hümayûn'da icra edilen toplantıların sonucunda devletin dâhili ve harici meseleleriyle ilgi siyasi, askeri, içtimai ve iktisadi kararlardan önemli olanların kaydedildiği defterlere denir⁵.

18. yüzyıla ait mühimme defterlerinin tamamı incelenmiş olup Erzurum Kalesi'ndeki askeri sınıflar, bu sınıfların mevcudu, atama tevcihatları, zabitleri, ordunun iaşesi ve kale tamirâtı ile ilgili bilgilere ulaşılmış konu daha da anlaşılır ve hareketli hale getirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı- Safevi savaşlarının yoğun geçtiği dönemlerle ilgili mühimme defterlerinden 136, 138, 139, 140, 148, 150, 151, 152, 155, 156, 162, 163, 164 numaralı olanlar Erzurum Kalesi ile alakalı pek çok hükmü içermektedir.

2.1.2. Mevacib Defterleri

Yeniçerilerin üç ayda bir almış oldukları maaşlarına ulûfe denildiği gibi ödemenin yapıldığına dair tutulan kayıtlarda *mevâcib* veya *vacib* tabiri kullanılmıştır. Mevacib tabirini öncelikle Memluklu Devleti kullanmış, Osmanlı Devleti de onlardan almıştır.

Ulûfeli askerlerin mevacibleri üç ayda bir olmak üzere senede dört dönemde ödeniyordu. Hicri ayların üç isminin baş harfleri alınarak 4 dönem belirlenmiştir. Hicri aylardan Muharrem, safer, Rebiyü'l-evvel aylarının ilk harfleri olan M, S, R harflerinin birleşmesinden Masar dönemi oluşurken, Rebiyü'l-ahir, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'l-ahir aylarının ilk üç harfinin alınmasıyla Recec dönemi oluşmuştur. Receb, Şaban

⁵Yusuf İhsan Genç- Mustafa Küçük- Raşit Gündoğdu- Sinan Satar- İbrahim Karaca- Hacı Osman Yıldırım- Nazım Yılmaz, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 108, İstanbul, 2010, s. 7.

aylarının ilk harfiyle Ramazan ayının N harfinin birleşmesinden Reşen Dönemi, Şevval ayının son harfiyle Zilkade ve Zilhicce aylarının ilk harflerinin birleşmesinden Lezez dönemi oluşmuştur. Masar ulûfesi Muharrem ayında, Recec ulûfesi Cemaziye'l-evvel ayında, Reşen ve Lezez Dönemine ait olan ulûfelerin ikisi de Şaban ayı içinde verilmekteydi⁶.

Mevacib defterlerinden üç nüsha hazırlanırdı. Birinci nüshaya *asıl*, ikinci nüshaya *mükerrer* ve üçüncüsüne ise *hazine* ismi verilirdi. Birinci nüshaya asıl denilmesinin sebebi hazırlanan bir önceki defterin aynen kaydedilmiş olmasındandır. Bu nüsha yeniçeri efendi dairesinde bulunurdu. İkinci nüshanın isminin mükerrer olmasının sebebi ise asıl defterin bir tekrarından oluşmasıdır. Bu defter maliyede piyade mukabelecisi adı verilen memurun yanında bulunurdu. Üçüncü suret olan hazine defteri Padişaha sunulur ve Padişah veya silahtar tarafından bir maaş önceki defterle karşılaştırması yapılarak olası suiistimallerin önüne geçilmesi hedeflenirdi⁷.

Mevacib defterlerinden Erzurum kalesinin daimi statüsünde bulunan kadrolu askeri ile merkezden geçici olarak gönderilen Dergâh-ı Âli Yeniçerileri, Cemaat ortaları, Sekban ve Ağa bölüklerinin numara ve sınıflarına göre tek tek kaydedildiğini öğrenmekteyiz. Bu defterlerden istifade ederek askerlerin isimleri, yevmiyyeleri üç ayda bir ulûfe adı verilen maaşları ile bir yıllık kazançları tespit edilerek tablo ve grafikler halinde sunulmuştur.

Kamil Kepeci katalogu içinde yer alan 4938 ve 4919 numaralı defterlerden Erzurum Kalesi'nin yerli statüdeki kadrolu askerlerin sınıfı, mevcudu, yevmiyyeleri, zabitleri tespit edilmiştir. Bâb-ı Defteri Piyade Mukabelesi Kalemine ait defterlerden Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli cebeci, topçu, top arabacı sınıfına mensup askerlerin mevcudunu, mevacibini öğrenmek mümkün olmuştur. Bu tespit edilen mevcudu ve mevacibi Van, Kars, Bağdat, Ahıska ve Trabzon kaleleriyle mukayese ederek Erzurum Kalesi'nin durumu ortaya konulmuştur.

Muallim Cevdet Tasnifi içerisinde yer alan *askeriye* kısmından oldukça faydalanılmıştır. Bu tasnifteki belgelerin çeşitliliğinin zengin olması sebebiyle tezimizin tüm bölümlerinde kullanılmasını gerektirmiştir. Erzurum Kalesi'nde bulunan askeri sınıflar, bu sınıfların yevmiyyeleri ve yıllık maaşları ortaya konulmuştur.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, T.T.K, Ankara 1988, s. 411- 412.

⁷ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 414.

Maliyeden Müdevver Defterlerinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Erzurum Kalesi'nde görevli Cemaat ortaları, Sekban ve Ağa bölüklerinin tamamını bu defterlerden öğrenmek mümkün olmuştur.

2.1.3.Tayinat Defterleri

Mevkûfat kalemine ait tayinat defterlerinden Erzurum Kalesi için satın alınan zahire miktarları ile yapılan masraf tespit edilmiş ve diğer kalelerle mukayese etme imkânı elde edilmiştir. 29061, 29604, 29657 ve 30694 numaralı tayinat defterleri konu ile ilgili olarak müracaat edilen defterlerdir.

Muallim Cevdet Tasnifi içerisinde yer alan *askeriye* kısmından Dergâh-ı Âli yeniçerilerine günlük, aylık ve senelik dağıtılan et ve zahire ürünleri ile yapılan masrafları öğrenmek mümkün olmuştur. Baş Muhasebe Kalemine ait 17109 numaralı Erzurum Gümrük defteri Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli yeniçeri, topçu ve cebecilerinin belirli dönemdeki tayinat miktarları hakkında bilgiler vermektedir.

Bâb-ı Defteri Piyade Mukabelesi Kalemine ait defterlerden Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli cebeci, topçu, top arabacı sınıflarına verilen buğday ve et miktarını, yapılan masrafları ve diğer kalelerle mukayesesi grafikler halinde sunulmuştur.

Baş Muhasebe Kalemine ait tayinat defterlerinden Erzurum Kalesi'nde dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarını ve bu miktarlardan kaledeki askeri mevcut hakkında kesin bilginin olmadığı dönemlerle ilgili tahminler yürütebilmekteyiz.

2.1.4. Mühimmat Defterleri

Erzurum Kalesi'nde bulunan ateşli ve ateşsiz silahları, patlayıcı ve kimyasalları, demir, bakır, çelik, kömür, kalay gibi çeşitli metalleri, tıbbi araç ve gereçleri, levazım malzemeleri hakkında bilgilere mühimmat defterlerinden ulaşmaktayız. Bu mühimmatın Erzurum'a İstanbul, Trabzon ve Kefe'den gelmekteydi. Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan savaş dönemlerinde mühimmat sevkıyatında ve miktarında büyük artışlar görülmüştür.

Maliyeden Müdevver Defterlerinden 3389 numaralı defter oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bu defterde Erzurum Kalesine İstanbul'dan gönderilen mühimmatın dışında, Erzurum üzerinden Van ve Kars kalelerine nakledilen mühimmattan da bahsedilmiştir.

Baş Muhasebe Kalemi'nde yer alan 18649 ve 18701 numaralı Tophane-i Âmire, 18380 ve 18390 numaralı Cebhâne-i Âmire defterlerinde istifade edilerek Erzurum Kalesi'ne gönderilen mühimmat ile ilgili bilgilere ulaşılmış ve gönderilen mühimmat tablolar halinde sunulmuştur. Muallim Cevdet Tasnifi içerisinde yer alan *askeriye* kısmından Erzurum Kalesi'ne İstanbul, Trabzon ve Kefe'den gönderilen mühimmat ile kalede mevcut olan top, havan topu, humbara, yuvarlak ve diğer mühimmatı ayrıntılı bir şekilde tespit etmek mümkündür.

2.1.5. Tamirat Defterleri

Baş Muhasebe Bina Emini Kalemi'ne ait defterlerden Erzurum Kalesi'nin tamirâtı hakkındaki bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle 16040, 16051 ve 16052 numaralı defterler Erzurum Kalesi'nin tamirâtı hakkında bilgiler içermektedir. Bu tasnifteki bilgilerden anlaşıldığına göre 2 Ekim 1784 (17 Zilkâde 1198) tarihine ait bir buyruldu kaydından Erzurum'da görev yapan merhûm Hafız Mustafa Paşa'nın Erzurum valiliği esnasında Ramazan ayının ilk gününde büyük bir deprem meydana gelmiş ve yaşanan büyük deprem sonrasında 1785 ve 1787 yıllarında yapılan tamirat ve masrafla ilgili defterle ilgili kayıtlar tutulmuştur. Maliyeden Müdevver defterlerinden 3162 numaralı defter yukarıda zikredilen Bina Eminine ait defterlerin tümünü kapsamıştır. Bu defterlerden Erzurum Kalesi'nin tabyaları ile İç kale, Dış kale ve varoş kısmında yapılan tamirat hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Örülen duvarların, genişliği,

uzunluğu, yüksekliği, kullanılan inşaat malzemeleri, yapılan masraflar ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir.

2.2. KLASİK KAYNAKLAR

2.2.1. Vekayinameler

İncelenen döneme ait olan kronik vekayiname tarzı klasik kaynaklara da müracaat edilmiştir. Bu kaynaklar içerisinde Raşid Mehmet Efendi'nin 5 ciltten oluşan Raşid Tarihi bu konuda oldukça önemlidir. Eserin I. cildi 1664- 1664 ve 1686- 1687 (1075- 1098) tarihlerini, 2. cilt 1687- 1688 ve 1703- 1704 (1099- 1115) tarihlerini, 3. cilt 1704- 1705 ve 1712- 1713 (1116- 1124) tarihlerini, 4. cilt 1713- 1714 ve 1717- 1718 (1125- 1130) tarihlerini, 5. cilt 1718- 1719 ve 1721- 1722 (1131- 1134) tarihleri arasında geçen siyasi olayları içermektedir⁸.

Küçük Çelebizâde İsmail Asım'ın yazmış olduğu Asım Tarihi de dönemimizle ilgilidir. 1722- 1729 tarihleri arasında geçen siyasi olaylardan bahsetmiştir. Bu eser öncelikle İbrahim Müteferrika tarafından 1740- 1741 (Hicri 1153) tarihinde basılmış ve daha sonrada Matbaa-i Amire tarafından 1865- 1866 (Hicri 1282) tarihinde Raşid tarihinin zeyli olarak neşredilmiştir⁹.

18. yüzyılda yaşamış diğer önemli bir tarih yazarı Süleyman İzzi Efendidir. Süleyman İzzi Efendi'nin İzzi Tarihi 2 ciltten oluşmaktadır. I. Cild 1744- 1748 tarihlerini, II. cildi ise 1748- 1752 yıllarını kapsamaktadır¹⁰.

Şem'dânî- zade Fındıklılı Süleyman Efendi'ye ait *Mür'i't Tevârih* adlı eserden de yer yer istifade edilmiştir.

Yukarıdaki kaynakların dışında 15. 16. ve 17. yüzyıl kroniklerinden Aşıkpaşaoğlu'nun Tevarih-i Al-î Osman, Mehmed Halife'nin Tarih-i Gılmanî adlı eserinden, Mustafa Naima Efendi'nin Tarih-i Naima ve İbrahim Peçevi Efendi'nin Tarih-i Peçevi adlı eserinden yararlanılmıştır.

⁸ M. Kemal Özerin, "Raşid", *İA*, C. IX, İstanbul, 1979, s. 632- 634; İlker Kulbilge, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, s. 42.

⁹ M. Cavid Baysun, "Çelebizade", *İA*, C.III, s. 370- 374; Abdülkadir Özcan, "Asım Efendi, Çelebizade", *DİA*, C.III, İstanbul, 1991s. 477.

¹⁰ Feridun Emecen, "İzzi Süleyman Efendi", *DİA*, C. XXIII, İstanbul, 1994, s. 563.

2.2.2. Seyahatnameler

18. yüzyılın başlarında Erzurum'a gelen ve kalenin fiziki yapısı hakkında bilgi veren en önemli seyyah Joseph de Tournefort'tur. Tournefort'un kale hakkında verdiği bilgilere sıkça müracaat edilmiştir.

18. yüzyıldan önce yaşamış 17. yüzyılın ortalarında Erzurum'u ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden de azami ölçüde faydalanılmıştır.

2.3. Tetkik Eserler

Tez konumuzla ilgili pek çok makale, kitap, basılmış ya da basılmamış doktora ve yüksek lisans tezlerine müracaat edilmiştir¹¹. Özellikle 18. yüzyıldaki Osmanlı-İran siyasi münasebetlerini İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihinden, Enver Konukçu'nun Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum eserinden, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Erzurum Tarihi'nden, Abdurrahman Şerif Beygu'un Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri, Bilgehan Pamuk'un XVI. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum adlı eserlerinden oldukça istifade edilmiştir.

¹¹ Bu çalışmaların ayrıntılı bilgisi için bkz. Bilgehan Pamuk, "Erzurum Şehir Tarihinin Kaynakları ve Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, C. III; Sayı: VI, 2005, s. 633- 688.

GİRİŞ

1. TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE ERZURUM VE ERZURUM KALESİ

Erzurum gerek ticari yolların kesiştiği bir yerde bulunması, gerekse de kurulduğu yerin askeri anlamda savunmaya elverişli bir yerde olması sebebiyle tarih boyunca önemini korumuştur. Erzurum, Anadolu'nun hem İran'a hem de Kafkasya'ya açılan bir kapısı konumundadır. Erzurum, İran ve Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen ticari yolların birleştiği kadim bir şehirdir. Dolayısıyla Erzurum Kalesi de; tarih boyunca Anadolu'yu istila etmek isteyen ordulara karşı, Anadolu'nun savunmasının gerçekleştiği ilk kale olma özelliği ile önemini daima korumuş ve bu kale üzerinde Osmanlı öncesi Bizans- İran ve Bizans-Selçuklu mücadeleleri yaşanmıştır.

Erzurum Şehri Tiflis- Kars üzerinden gelen yol ile Kafkasya'ya, Tebriz- Doğubayazıt yolu ile İran'a, Sivas'tan Diyarbakır, Irak, Suriye, Basra Körfezi ve Akdeniz ile birleşmekte, kuzeyde ise Kop ve Zigana Geçitleri Trabzon üzerinden Karadeniz'e bağlanmaktadır. Her ne kadar İran ve Kafkasya yolları daha Erzurum'a varmadan Pasinler Ovası'nda birleşmiş olsa da bu ova üzerinde bulunan Hasan Kale doğudan gelebilecek tehlikelere ve saldırılara karşı Erzurum Kalesi kadar korunaklı bir kale değildir¹.

Erzurum Şehri'nin kurulduğu saha, Karasu yatağına yakın bataklık ve suyun taşkın alanından uzaktır. Bol su kaynaklarının bulunduğu bir yerdedir. Şehir, eski çağlardan beri iç kalenin yükseldiği münferit bir tepe üzerindedir².

Erzurum adı; 11. yüzyılın ortalarında Selçukluların ele geçirdikleri Arzen'i Siirt ile Silvan arasında bulunan Erzen'den³ ayırmak maksadıyla Rûm kelimesi de eklenerek *Erzen-ar Rûm* denilmesiyle ortaya çıkmıştır⁴. Erzurum Şehri'ni Bizanslılar *Theodosiopolis*, Ermeniler *Karin*, Araplar ise Kalıkala olarak adlandırmıştır. Erzurum hakkında nispeten az bilgiler veren 10. yüzyıl İslam coğrafyacıları ev eşyası içerisinde

¹ Besim Darkot, "Erzurum", *İA*, C. IV, T.T.K., Ankara, 1978, s. 340- 341. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, s.1- 297

² Darkot, s. 341.

³ Afif Erzen, "Erzen", *İA*, C. IV, T.T.K., Ankara, 1978, s. 337.

⁴ Darkot, "Erzurum", s. 342.

en önemlilerinden olan kalının (halı) Erzurum'da yapıldığını ve ismini de bu şehirden aldığından bahsetmişlerdir⁵.

Erzurum, tarihin ilk dönemlerinde İskit ve Hitit uygarlıklarının egemenliği altında bulunmuş, Ortaçağın başlarında ise Hazar Türklerinin akınlarına maruz kalmıştır⁶.

4. yüzyılın sonuna doğru Romalıların egemenliğine girmiş olan Erzurum'da, 415 tarihinde Anatolius tarafından kale inşa edilmiş ve kaleye İmparator Theodosiopolis'in ismi verilmiştir⁷. Doğu Roma İmparatorluğu ile İran arasında bir hudut kalesi olan Erzurum Kalesi stratejik açıdan çok önemli bir kale kimliğine sahip olmuştur. İran Sasani hükümdarı Kubat 502 tarihinde Roma İmparatorluğu'na savaş ilan ederek Erzurum'u ele geçirmiştir⁸. Ancak Romalılar çok geçmeden Erzurum'u geri almış ve Anastasius Erzurum Kalesi'ni müstahkem bir hale getirmiştir⁹.

İran hükümdarı Nuvşirvan 590 yılında büyük bir orduyla Anadolu'yu almış ve İstanbul'a kadar ilerlemiştir. Bizans imparatoru Jüstinyen İran Sasani Devleti'ne vergi verme karşılığında Anadolu'yu kurtarmış ve sınır kalelerinden birisi olan Erzurum Kalesi'ni de verdiği altın karşılığında kurtarabilmiştir. İmparator Jüstinyen döneminde Erzurum adeta yeniden inşa edilmiş Erzurum Kalesi'ni tamir ettirmiş, su kemerlerini ve büyük kiliseyi yaptırmıştır¹⁰.

Halife Hz. Osman döneminde Habib b. Mesleme komutasındaki İslam orduları 653 yılında Doğu Anadolu'ya girmiş ve Bizans boyunduruğu altında yaşayan Ermenileri İslam Devleti'ne bağlı kalmaları konusunda bir antlaşma yapmıştır. İmparator Theodosiopolis, 653 yılında doğu seferine çıkarak Doğu Anadolu Bölgesi'ni almak istese de bunda başarılı olamamıştır. İmparatorun dönüşünden sonra İslam Ordusu Komutanı Habib Bizans Ordusu Generali Maryos'u yenilgiye uğratarak Erzurum Kalesi'ni almıştır¹¹.

Emevilerin Bizans İmparatoru III. Leon döneminde girmiş olduğu ağır savaşlar ve ülke içindeki şiddetli iç karışıklıklar Emevi Devleti'nin direncini kırmıştır. Bu gelişme 750 tarihinde Emeviler Devleti'nin yıkılması ve Abbasiler Devleti'nin kurulmasıyla

⁵Gürsoy Solmaz, "Orta Çağda Erzurum Kalesi", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, Erzurum 1999, s. 232

⁶Solmaz, s. 232

⁷Darkot, s. 341.

⁸Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul, 1936, s. 33.

⁹Ernst Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, (Çev. Fikret Işıltan) İstanbul 1970, s. 8.

¹⁰Beygu, s. 33.

¹¹Mükrimin H. Yinanç, "Erzurum", *İA*, C. IV, T.T.K., Ankara, 1978, s. 346.

sonuçlanmıştır. Bu durumdan istifade eden Bizans imparatoru V. Konstantinos taarruza geçerek iki önemli hudut kalesi olan Erzurum ve Malatya'yı 752 yılında Araplardan geri almış ve sınırı müstahkem tesislerle korumuştur. Ancak Bizans İmparatorluğu'nun almış olduğu bu yerler kısa bir süre içinde Arapların eline tekrar geçmiştir. Dolayısıyla imparatorluk sürekli bir toprak kazancına sahip olamamıştır. Erzurum Şehri; Bizans ve Araplar arasında sınır çatışması alanı halini alarak Bizans ve Araplar arasında sürekli el değiştirmekteydi¹². Bizans İmparatoru V. Kostantinos 755 yılında Erzurum'u yeniden ele geçirdi ve bu şehri bir harabe olarak bıraktı. 756 yılında Abbasi halifesi Ebû Cafer Mansur döneminde Erzurum İslâm topraklarına dâhil edildi¹³.

Halife El- Mutesim döneminde 837 yılında Azerbaycan'da ortaya çıkan Babek isyanından faydalanan Bizans imparatoru Teofil, Erzurum Şehri'ni kuşatmış ve kale surlarını tahrip etmişti. Bunun üzerine halife o döneme göre büyük bir meblağ sayılan 500.000 dirhem harcayarak Erzurum Kalesi'ni tamir ettirmiştir. 840 yılında ise büyük bir deprem meydana gelmiş ve Erzurum Kalesi bu depremin sonucunda harap olmuştur¹⁴.

Bizans Doğu orduları komutanları Lalakon ile Katakalon, Bizans imparatoru IV. Leon'un emriyle harekete geçerek 906 yılında Erzurum ve çevresini yağmalamışlardır. İmparator VII. Konstantinos da aynı siyaseti uygulayarak, Erzurum'a karşı sık sık yağma hareketlerinde bulunmuştur. Ioannis Kurkuas 922- 923 yılları arasında Erzurum'u kuşatmış, Bizans ordularının Erzurum Kalesi'ni kuşattığı haberini alan Muhammed b. Nasr el- Hacib, Musul'dan Erzurum'a doğru ilerleyerek kaleyi Bizans ordularından kurtarmıştır. Ancak Bizans İmparatoru Kostantinos, Erzurum Kalesi'ni 7 aylık bir kuşatmadan sonra tekrar ele geçirmiştir¹⁵.

Hamdani hükümdarı Seyf ed-Devle döneminde 948 yılında Bizans'tan alınan Erzurum Kalesi, 949 yılında el değiştirerek yeniden Bizans hâkimiyetine geçmiştir. Bizanslılar, Erzurum Kalesi'nin surlarını yıktırmış, halkına da aman vermiştir¹⁶.

11. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru II. Basileios, Doğu Anadolu seferine çıkarak Gürcü ve Ermenilerin çıkarmış olduğu isyanları bastırmak istedi. Bu isyanları bastırmak için de 1001 yılında Erzurum Kalesi'ni lojistik bir üs haline getirdi. 1021

¹² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan) T.T.K., Ankara 1981, s. 155- 156.

¹³ Bar Hebraeus, *Abûl Farac Tarihi*, C. I, , (Süryaniceden İngilizceye Tercüme Eden Walls Budge, İngilizceden Türkçeye Çeviren Ömer Rıza Doğrul), T.T.K.- Ankara, 1987, s. 199.

¹⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 101.

¹⁵ Enver Konukçu, "Tarih'de Erzurum", *Şehr-i Mübarak Erzurum*, Ankara, 1989, s. 16.

¹⁶ Konukçu, "Tarih'de Erzurum", s. 16.

tarihinde de büyük bir orduyla Erzurum'a gelerek tehdit unsuru olan Ermeni ve Gürcü kuvvetlerini uzaklaştırdı¹⁷.

Erzurum; Bizans imparatorları IV. Mikhail (1034- 1041), V. Mikhail Kalaphates (1041- 1042), IX. Konstantinos Monomakhos (1042- 1055) dönemlerinde Bizans valileri tarafından yönetilen bir yer olmuş ve askeri komutanlar ise siyasi- askeri olayların daha ziyade görüldüğü Arpaçayı'ndaki Ani'de kalmışlardır¹⁸.

10. yüzyılda yaşamış kimi İslam coğrafyacılarının Erzurum hakkında verdikleri bilgilere baktığımızda; bazıları, Erzurum'un Anadolu'da bulunan bir yer olduğunu, Azerbaycan, Cibal ve Rey'in sınırında bir uç bölgesi olarak gaza faaliyetlerinin yürütüldüğü bir merkez olarak anlatmışlardır. Bazıları ise Erzurum'un büyük bir kaleye sahip olduğunu ve çok sayıda tüccarların varlığından bahsetmiştir. Ayrıca hudut niteliğinde olan Erzurum'un senelik gelirinin 1.300.000 dirheme ulaştığını bildirenler de olmuştur¹⁹.

2. TÜRK HÂKİMİYETİ'NDE ERZURUM

2.1. Erzurum'un Türk Hâkimiyetine Girmesi

Oğuz Türkmenleri, 10. ve 11. yüzyıllarda Anadolu'ya akınlar düzenlemişlerdir. Bizans kaynakları Anadolu'ya akınlar düzenleyen bu Türkmenlere bazen İranlı, Ermenileri ise Türk adı ile belirtmişlerdir. Anadolu'ya akınlarda bulunmaya başlayan Çağrı Bey 1015 tarihinde Bizans sınırından Anadolu'ya girmeye başladı. Bizans imparatoru II. Basileios'un 1025 tarihinde İstanbul'a döndükten sonra ölmesi üzerine Türklerin Doğu Anadolu'da giderek artan bir baskısı oluşmuştur. Nevâkiye Türkmenlerinden bazı gruplar 1045 tarihine kadar Van Gölü'nden Erzurum'a kadar 24 kaleyi ele geçirmişlerdir²⁰.

Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey zamanında Doğu Anadolu'ya düzenli gazalar yapılmıştır. Sultan Tuğrul Bey'in emrinde olan Musa İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan 20.000 kişilik ordusuyla Eleşkirt'ten ayrılarak Erzurum Yöresi'nde görülmeye başlamıştır. Yukarı Zab bölgesinde Bizans İberia ve Ani bölgelerinin valisi olan Katakalon Kekaumenos ile Vaspurakon Valisi Aron'un tuzağına düşmüş ve Şehzade Hasan şehit olmuştur²¹. Hasan'ın intikamını almak için Kutalmış ve İbrahim Yinal

¹⁷ Enver Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 8.

¹⁸ Konukçu, *Selçuklular'dan Cumhuriyete Erzurum*, s. 9

¹⁹ Yinanç, "Erzurum", s. 347.

²⁰ Konukçu, "Tarih'de Erzurum", s. 18.

²¹ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 9.

harekete geçerek 1048 yılında Erzurum'a kadar her yeri yağmaladılar²². Ermeni ve Gürcülerden oluşan Bizans ordusu, Selçuklu ordusunu Pasinler ovasında karşıladı. Selçuklu ordusu Erzurum'u aldıktan sonra Pasinler ovasına gelerek Bizans ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Bizans ordusundan kaçabilenlerden bazıları Ani ve Van kalelerine kaçtılar²³.

Sultan Tuğrul Bey İran'ı fethettikten sonra 1054 tarihinde Bizans imparatorluğunun doğudaki topraklarına doğru sefere çıktı. Malazgirt Kalesi'ni kuşatmasına rağmen alamadı. Ancak Bizans Devleti'ne ait olan Erzurum Kalesi'ni almakta başarılı oldu²⁴.

Tuğrul Bey'in vefatından sonra 1064 tarihinde Büyük Selçuklu Hükümdarı olan Alparslan ülke içindeki isyanları bastırdı ve hükümdarlığını kuvvetlendirdikten sonra Bizans sınırlarına doğru fetih hareketlerine başladı. Gürcistan'ı istila ettikten sonra Kars ve Ani Kalesi'ni zapt etti. Anadolu hudut komutanı olan Afşin 1067 tarihinde Malatya'da bir Bizans ordusunu mağlup ederek Kayseri'yi fethetti ve Orta Anadolu'ya kadar ilerledi. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Romanos Diogenes Türk akınlarını durdurmak için Anadolu'ya büyük bir orduyla sefere çıktı²⁵. İmparator, emrinde bulunan büyük ordusuyla İstanbul'dan harekete geçmiş, yanında bulunan komutanlarının İmparatora; Sivas ve Erzurum'da kalarak Türk köylerini tahrip etmesini, halkı da açlığa mahkûm etme telkininde bulunmuşsalarda imparator bunları dinlemeyerek Sultan Alparslan'ı ortadan kaldırmak için Erzurum'a doğru hareket etmiştir²⁶. İmparatorun Erzurum'a gitmekteki amacı; ordunun eksikliklerini tamamlamak ve yeni kuvvetler temin etmektir. Gerekli erzakı temin etmek için de 12.000 kişilik bir orduyu Abazalar ülkesine gönderdi²⁷. Böylece, Erzurum'un tarih boyunca kurulduğu yerin kendisine sağlamış olduğu jeopolitik önemi bir kez daha ortaya çıkmış ve lojistik üst olma bakımından da orduların uğrak yeri olmuştur. Romanos Diogenes şöhretli komutanı Ursel ile Türk kökenli komutanı Tarhan'a 30.000 kişilik bir kuvvet vererek Erzurum'dan Malazgirt ve Ahlât yollarını açmalarını, Alparslan'ın dönüşünü önlemelerini ve bunun için de çeşitli tahribatlar yapmalarını

²² Konukçu, "Tarih'de Erzurum", s. 18.

²³ Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, Ankara, 1998, s. 77.

²⁴ Bar Hebraeus, s. 306.

²⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Alp Aslan", *İA*, C. I, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1978, s. 384.

²⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2005, s. 54.

²⁷ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, T.T.K., Ankara, 1992, s. 27.

istedi²⁸. Sultan Alparslan, Bizans İmparatorunun Erzurum'a geldiğini öğrendiğinde Halep'te idi. Askerlerinden bir bölüğünü oğlu Melik Şah'a bırakarak Halep'in idaresini oğluna bıraktı. Halep'ten süratle ayrılan Alparslan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes karşısına çıktı²⁹. Sultan Alparslan ile Bizans imparatoru Romanos Diogenes 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te karşılaştılar. Türklerin eski savaş taktiği olan ve sayıca üstün düşmanlara karşı uyguladıkları sahte ricat hareketiyle düşman içeriye doğru çekilerek, pusuda bekleyen Türk askerlerinin ani saldırısıyla Bizans ordusu tam bir bozguna uğradı³⁰.

Malazgirt Zaferi'nden sonra Sultan Alparslan ile Romanos Diogenes arasında bir barış antlaşması yapılmıştı. Barış antlaşmasını imzalayan Bizans imparatoru; Erzurum ve Şebinkarahisar üzerinden İstanbul'a dönerken, mektupla gönderdiği barış antlaşması İstanbul'daki yeni imparator tarafından kabul görmedi³¹.

Erzurum'un Türk hâkimiyetine girişi ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Bir görüşe göre; Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Erzurum'a geldiği 1071 tarihinden 1080 tarihine kadar Erzurum Kalesi Bizans'ın elinde bulunmuştur. Erzurum Kalesi'nin alınamama sebebi; alınması güç olan müstahkem bir yer olarak değil, Erzurum ahalisinin Türk emirlerine ödemiş oldukları senelik aman vergisinden dolayıdır; ancak 1080 senesinde Sultan Melik Şah'ın büyük emirlerinden Emir Ahmed birkaç defa elden çıkmış olan Kars ve Erzurum kalelerini fethetti ve Bizans hâkimiyetine kesin olarak son verdi³².

Diğer bir görüş ise; Alparslan, beylerine Bizans topraklarına akınlar düzenlemelerini, fetih edecekleri yerlerin kendilerine, oğul ve torunlarına kalacaklarını ve hiç kimsenin kazandıkları bu topraklara dokunamayacağını belirtti³³. Bunun üzerine Emir Saltuk'un dedesi Ebu'l Kasım Erzurum bölgesini 1080 yılında ele geçirerek hâkimiyetini sağladı³⁴.

²⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 54.

²⁹ Faruk Sümer- Ali Sevim; *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, (Metinler ve Çevirileri)*, T.T.K., Ankara, 1971, s. 51.

³⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 59.

³¹ Umar, s. 80, 81.

³² Yinanç, "Erzurum", s. 349.

³³ Faruk Sümer- Ali Sevim, s. 64.

³⁴ Konyalı, s. 26.

2.2. Saltuklular Döneminde Erzurum

Emir Saltuk, Malazgirt Meydan Savaşı'na katılmış kumandalardan olup Erzurum merkezli bu beyliğe kendi adını vermiştir. Ancak Saltuklular da tıpkı Danişment ve Mengücek gibi Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan ve ondan sonraki hükümdarlara bağlı kalmışlardır³⁵.

Erzurum merkezli olarak kurulan bu beyliğin sınırları içerisinde Bayburt, Tercan, Tortum, Micinkert, İspir, Pasinler, Oltu gibi önemli yerleşim birimleri ve kaleleri bulunmaktadır³⁶.

Erzurum'da bir asırdan fazla varlığını devam ettiren Saltuklular hakkında günümüze kadar ancak iki adet kitabe bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Erzurum iç kalede bulunan Tepsi minarenin üzerinde, ikincisi ise aslında Micinkert Kalesi'ne ait olup, Pasin ovasında aşağı Micinkert köyünde bir evin duvarında ortaya çıkan kitabedir. Bu ikinci kitabede yazılar silik olup ve okunması da oldukça zordur³⁷.

Saltuklulara komşu olan devlet ve beyliklere baktığımızda; kuzeyinde Trabzon Rum İmparatorluğu, batıda Mengücekler, doğuda Gürcü Krallığı, güneyde ise Ahlât'ta Sökman oğulları ile komşu idiler. Doğudaki Gürcü Krallığı ile kuzeydeki Trabzon Rum imparatorluğuna karşı savaştıkları gibi Danişmentliler'e de yardım ederek Haçlılara karşı başarıyla mücadele ettiler³⁸.

Emir Saltuk'tan sonra beyliğin başına Ebû'l Kasım geçmiştir. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Bu beyin ismi, Erzurum tepsi minaresindeki kûfi kitabelerde *Ebû'l- Muzaffer Gazi b. Ebû'l Kasım* olarak zikredilmektedir³⁹.

1103 tarihinde Saltukluların başına Saltuk Bey'in oğlu Emir Ali geçti. Ali, Berkayaruk'la saltanat mücadelesinde diğer beylerle birlikte Mehmed Tapar'ın yanında yer aldı. Gürcüler, Selçuklu Devleti'ndeki bu saltanat mücadelesinden yararlanarak, Selçuklu topraklarına saldırıya geçtiler. Mardin hâkimi olan Artukoğlu İlgaziyle birlikte Gürcülere karşı yapılan savaşı kaybetti. Emir Ali'nin vefatından sonra beyliğin başına Ziyaeddin Gazi geçti⁴⁰. Ziyaeddin Gazi; Erzurum İç Kalesi'nin batı tarafında yüksek bir

³⁵ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklular Devri Türk Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, T.T.K., Ankara, 1989, s. 141- 142.

³⁶ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 182- 185.

³⁷ Faruk Sümer, *Selçuklular Döneminde Doğu Anadolu 'da Türk Beylikleri*, T.T.K., Ankara, 1998, s. 15.

³⁸ Beygu, s. 37.

³⁹ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 22.

⁴⁰ Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, s. 182- 185.

mevkide bulunan Tepsi Minare (saat kulesi)⁴¹ ile Kale camii'ni inşa ettirmiş üçüncü Saltuklu emîrîdir⁴². Dördüncü Saltuk emîrî İzzed'din (1132- 1168) dönemi ile altıncı emîrî Nasr ed- Din Muhammed (1168- 1191) dönemlerinde Gürcistan Kraliçesi Tamara Erzurum'u ele geçirmek için kale önüne iki defa ordu göndermiş ancak Erzurum Kalesi'ni alamamıştır. Emir İzz ed- Din 1153 yılındaki savaşlarda Gürcülere esir düşmüş ancak daha sonra bu esaretten kurtulmuştur⁴³.

Gürcülerin Kafkasya üzerinden gelerek, Erzurum'u sürekli tehdit etmesi ve kuzeyde Trabzon Rum imparatorluğunun bulunmasının verdiği sıkıntı Anadolu'nun Kuzey ve Doğu sınırını dolayısıyla güvenliğini tehdit etmekteydi. Ayrıca Saltuklular; Erzurum'un doğu-batı kervan ticareti ile Azerbaycan ve Türkistan üzerindeki göç yollarını sürekli açık tutmaya ve Anadolu'nun doğu sınırını korumaya çalışmakta idi. Ancak bunları yapmakta zorluklar çekmekteydiler. Hatta Gürcüler bir ara Erzurum ve Ahlât'a kadar ilerlemişlerdi. Kale ve surları ile tahkim edilmiş olan ve Erzurum merkezli olarak Anadolu'da ilk kurulan bu Türk beyliği almak ve Gürcülere sefer düzenleyerek Anadolu'nun şark hududunun güvenliği için Anadolu Selçuklu Hükümdarı Rükneddin Süleyman Şah harekete geçti⁴⁴. Rükneddin Süleyman Şah, 1202 tarihinde Erzurum'a hareket ederek Saltuk hâkimiyetine son verdi. Kardeşi Melik Mugîseddin Tuğrul Şah'a Malatya karşılığında Erzurum'u verdi. Böylece Erzurum'daki Saltuklu egemenliği sona erdi ve Erzurum Anadolu Selçuklu Devleti'nin sınırları içerisine dâhil edildi. Melik Mugîseddin, 1202- 1225 yılları arasında Erzurum'u müstakil bir beylik olarak yönetti.⁴⁵

2.3. Türkiye Selçukluları

Saltukluların yıkılışından cesaret alan Gürcüler tekrar harekete geçmiş ve Erzurum'u tehdit etmişlerdi. Selçuklu Sultanı ile Mugîseddin Tuğrul Şah, Gürcülere gereken dersi vermek için harekete geçtiler ancak Gürcülerin Sultana tuzak kurmaları üzerine Selçuklular başarılı olamadılar. Bolostik savaşında esir düşenler içerisinde Mengücekli Behram Şah da bulunuyordu. Rükneddin Süleyman Şah ikinci bir sefer daha düzenlemek ve Bolostik savaşının intikamını almak istiyordu. Ancak kendisi 1204 yılında vefat etti. Gürcüler 1205 tarihinde Ahlât'a kadar ilerlediler ve Erciş'i

⁴¹ Beygu, s. 93.

⁴² Konukçu, "Tarih'de Erzurum", s. 22.

⁴³ Solmaz, s. 236.

⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* s. 276.

⁴⁵ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 21.

yağmaladılar. Ahlât emîrînin yardım istemesi üzerine Mugiseddin Tuğrul Şah’a yardım gönderdi ve Gürcüler yenilgiye uğratıldı⁴⁶.

Mugîseddin Tuğrul Şah (1202- 1225) döneminde Erzurum merkezli bu beyliğin sınırlarını Ahlât’tan Amasya’ya kadar uzatmış, Eyyubiler ve Gürcülerle sürekli savaşmış, bir ara Gürcistan’a da hükmetmiştir. Kendi adına gümüş ve bakır paralar bastırarak ve Selçuklu sultanlığını ele geçirmede de başarılı olmuştur. Erzurum Kalesi’nin surlarını tahkim ettirmiş, şehrin içerisini dini yapılarla süslemiştir ancak bu yapılar günümüze kadar ulaşmamıştır⁴⁷.

Mugîseddin Tuğrul Şah’ın 1225 tarihinde ölmesi üzerine oğlu Rükneddin Cihan Şah 5 yıl süreyle (1225- 1230) beyliğin başında kalmıştır. Rükneneddin Cihan Şah amcası Selçuklu Hükümdarı Alâeddin Keykubat’ın Erzurum’u ele geçireceğinden şüphelenerek üzerine Harzemşahlılar ile iş birliği yapmış ve Yassıçimen savaşında Celâleddin’in yanında yer almıştır. Sultan Alâeddin; Harzemşahlıları yenilgiye uğrattıncaya, Rükneddin Cihan Şah’ın Erzurum üzerindeki egemenliğine son vermiş ve Erzurum’u kendi topraklarına katmıştır. Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı bir hudut Kalesi olan Erzurum Kalesi’ni daha çok tahkim ettirmiş ve muhafız askerleriyle doldurmuştur⁴⁸. Sultan Alâeddin, iç kaleye girerek Rükneddin Cihan Şah’ın ve babasının saklamış oldukları hazineyi bularak kendi hazinesine katmış, Erzurum ve çevresinde bulunan 5 kaleyi daha almıştır⁴⁹.

Erzurum Türk hâkimiyetine girdiği 1080 tarihinden, Moğolların 1242 yılındaki Anadolu’yu istilasına kadar geçen 162 sene zarfında kendisini her türlü istilaya karşı korumuş, Tiflis’ten Tebriz’e, Trabzon’dan Orta Anadolu’ya kadar uzan ticaret yollarının ortasında kalarak zenginleşmiş, 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu’nun en refah şehirlerinden birisi olmuştur⁵⁰.

Moğolların kumandanı olarak atanan Baycu Noyan 1242 sonbaharında harekete geçip, Gürcü ve Ermenilerden bulundurduğu 30.000 kişilik ordusuyla zenginliği ve ihtişamıyla meşhur Anadolu’nun doğudaki hudut kapısı konumunda olan Erzurum Kalesi önlerine geldi. Moğol ordusu kalenin önlerine mancınık ve balistik makineler kurdular. Şehrin subaşı Sinaneddin Yakup ve paralı Hristiyan askerleri

⁴⁶ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 42.

⁴⁷ Beygu, s. 47.

⁴⁸ Yinanç, “Erzurum”, s. 349.

⁴⁹ Solmaz, s. 239

⁵⁰ Yinanç, “Erzurum”, s. 349.

kaleyi büyük bir dirençle savunuyor ve Moğolların cesareti kırılıyordu ancak Anadolu’da çıkan Babaî isyanı nedeniyle Erzurum ordusunun merkeze çağrılması ve gerekli yardımın gelmemesi Erzurum Kalesi’nin zayıflamasına sebep oluyordu. Sonuçta Erzurum Kalesi düştü ve Sinaneddin Yakut ile oğlu şehit edildi. Moğollar Erzurum’da büyük bir yağma ve cinayetler işlediler. Şehrin surlarını da ateşe verdiler. Erzurum tarihinde ilk defa bu kadar büyük bir tahrip ile karşılaşmış ve bu şehir Moğolların egemenliğine girmiştir⁵¹.

2.4. İlhanlı Hâkimiyeti’nde Erzurum

Erzurum Kalesi 1242 yılında tahrip edilmiş, ancak kısa bir süre sonra yeniden inşa edilmiştir. Moğolların en önemli devlet adamlarından biri olan Baycu Noyan’a Anadolu’nun idaresi verilmiş; ailesi, ordusu ve hayvanlarıyla birlikte Anadolu’ya giriş yapmıştır. Baycu Noyan 1256 yılında Pasin ovasından geçerek Erzurum’a gelmiş ve kendisine uygun yaylak ve kışlak aramıştır. Daha önce Anadolu Selçuklu ailesinden II. Alâeddin Keykubat 1254 yılında Erzurum’a gelmiş ve ağabeyine gönderdiği bir mektupta Baycu Noyan’a istediği vergilerin ödenmesini ve bu konuda zorluk çıkarılmamasını istemiştir. Ancak II. Alâeddin Keykubat bilinmeyen bir sebeple Erzurum’da zehirlenerek öldürülmüştür⁵².

Hülagu’dan sonra başa geçen Abaka (1264- 1282) döneminde ise; Erzurum’da büyük bir baskı ve zulüm dönemi yaşandı. Abaka, Erzurum’dan Kayseri’ye kadar birçok masum insanı öldürttü. Mahmud Gazan Han (1295- 1304) döneminde ise Selçukluların saltanat naibi olan Mucireddin Emirşah ve adamları Erzurum halkından ağır vergiler topladılar. Erzurum’da Selçuklu saltanatı Moğolların gözetimi altında 1308 yılına kadar devam etti. Bu tarihten sonra Erzurum’u İlhanlı valileri bizzat yönetti⁵³.

Konya Selçuklu hükümdarları, İlhanlılarla yaptıkları antlaşma gereğince Anadolu’yu İlhanlı egemenliğine terk etmişlerdi. Bundan dolayı Erzurum yeniden iskân edilmiş ancak Moğolların Anadolu’daki isyanları bastırma, sürülerine yaylak ve kışlak bulma gibi nedenlerle Erzurum’dan sürekli geçmeleri bu şehre büyük zararlar vermiştir⁵⁴.

⁵¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 449- 450.

⁵² Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 63.

⁵³ Konukçu, “Tarih’de Erzurum”, s. 37.

⁵⁴ Yinanç, “Erzurum”, *İA*, C. IV, s. 350.

İlhanlı Hükümdarı Olcayto (1304- 1317) döneminde Erzurum'da İlhanlı Valisi Hoca Yakut döneminde kendi adıyla anılan ve günümüze kadar ulaşan Yakutiye Külliyesi inşa edilmiştir.⁵⁵ Yine Olcayto Han döneminde pek çok cami, mescit, türbe, han, hamam ve büyük abideler yapılmış; Erzurum Kalesi tahkim edilmiştir⁵⁶.

1318 tarihinde Trabzon'dan Tebriz'e doğru giden Avrupalı seyyah Odoric Erzurum şehrine de uğramış ve Erzurum'un çok büyük, zengin ve güzel bir şehir olduğunu belirtmiştir. Odoric'e göre Erzurum'da Tatar istilasına uğramamış olsaydı şehir daha da büyüyecek ve gelişecekti⁵⁷.

İbn Batuta 1337- 1338 yıllarında Erzurum'da bulunmuş ve Ahi Toman Zaviyesinde misafir olarak kalmış ve şehri yakından tanıma fırsatı olmuştur. İbn Batuta, seyahatnamesinde Erzurum'un geniş bir şehir olduğunu ve iki Türkmen boyunun mücadelesi yüzünden şehrin büyük bir kısmının harabe olduğunu belirtmiştir. Bu iki Türkmen boyunun Karakoyunlular ile Akkoyunlular olduğu tahmin edilmektedir⁵⁸.

İlhanlı Devleti'nin parçalanması üzerine ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanan Sultan Nayan'ın oğlu emir Hacı Togay Erzurum ve çevresine hâkim oldu. Hacı Togay'ın oğlu Hasan kendi adıyla anılan Hasan Kaleyi inşa etti. 1340 tarihinde Emir Çoban'ın oğlu Şeyh Hasan Erzurum'a gelerek Hacı Togay'ın bölgedeki hâkimiyetine son verdi ve Erzurum'a hâkim oldu⁵⁹. Erzurum şehri bu yapılan muharebelerden çok zarar görmüştür. Hangi emir başa geçtiyse bir önceki emîr öldürerek ya da sürgüne göndermekle işe başlıyordu. Bu durum Erzurum şehrinin harab olmasına sebep olmuştur⁶⁰.

14. yüzyılın ortalarında aslen Uygur Türklerinden olup, Anadolu'yu idaresi altına almış İlhanlı emirlerinden olan Eratna, orta Anadolu da kendi adıyla bir beylik kurmuştu⁶¹. Anadolu eski İlhanlı Valilerinden Demirtaş'ın oğlu Küçük Hasan, kendisini babasının mirasçısı olarak görüyor ve Anadolu'yu ele geçirmek istiyordu. Bunun için Eratna üzerine bir ordu gönderdi. Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük Ovası'nda yapılan savaşı Eratna kazandı ve devletin bağımsızlığını ilan ederek topraklarını Konya'dan Ankara'ya, Malatya'dan Erzurum'a kadar genişletmiş oldu. Böylece

⁵⁵ Konukçu, "Tarih'de Erzurum", s. 37.

⁵⁶ Solmaz, s. 243.

⁵⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.33.

⁵⁸ Yinanç, "Erzurum", s.350.

⁵⁹ Yinanç, "Erzurum", s. 350.

⁶⁰ Beygu, s. 72.

⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarlı, "Eratna", *İA*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 309.

Erzurum Eretna Devleti'nin hâkimiyetine geçti⁶². Erzurum'da Eretna Devleti'ne ait bulunan sikkeden Erzurum'un 1360 senesinde Eretna Devleti'ne geçtiği ortaya çıkmıştır⁶³.

2.5. Karakoyunlu, Timur ve Akkoyunlu Hâkimiyetleri

Karakoyunlular; 14. yüzyılın ikinci yarısında Van Gölü çevresinde Erciş merkezli olarak Doğu Anadolu'da kurulmuş bir beylik olup, daha sonra topraklarını kuzeyde Erzurum, güneyde Musul, doğuda ise İran ve Azerbaycan'a kadar topraklarını genişleten büyük bir Türk imparatorluğudur⁶⁴. Akkoyunlular ilk dönemlerde Anadolu'nun doğusunda, kuzeyde Bayburt, güneyde Urfa ve Mardin olmak üzere Fırat ile Dicle nehirlerinin kollarının suladığı alanlarda kışlak ve yaylak olarak dolaşan, başlangıçta oymak olup daha sonra emaret, ulus ve zamanla bir imparatorluk olarak tarih sahnesine çıkan Türk devletidir⁶⁵.

Karakoyunlu hükümdarı Bayram Hoca Eretna Devleti'nin zayıflaması üzerine Avnik, Pasinler, Hasan kale ve Erzurum'u 1375 yılında alarak bu bölgeleri kendi ülkesine kattı⁶⁶.

Bayram Hoca'nın 1380 yılında vefatından sonra devletin başına oğlu Kara Mehmed geçmiştir⁶⁷. Kara Mehmed, Erzincan ve Erzurum'u aldıktan sonra Timur'un ordularına saldırmış ve iki hükümdarın arası açılmıştır. Bunun üzerine Timur, Karakoyunluların elinden Erzurum, Van, Ahlât ve Muş şehirlerini alamaya karar vermişti⁶⁸. Ayrıca Timur; Kara Mehmed'i hac kafilelerine ve ticaret kervanlarına saldırmakla da suçluyordu⁶⁹. Timur, 1389 yılında Erzurum'a doğru hareket etmiş ve Karakoyunlu Türkmenlerini yendikten sonra Avnik Kalesi'nden hareketle bir gün içinde Erzurum Kalesi'ni almıştır. Erzurum Kalesi'ni aldıktan sonra da burada acımasızca yağma hareketlerinde bulunmuştur⁷⁰.

Timur tehlikesi ortaya çıktığında Anadolu'da siyasi bir birlik yoktu. Osmanlı Devleti Anadolu'ya tam olarak hâkim olamamıştı. Osmanlı Devleti'ne görünüşte bağlı

⁶² Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ile Beylikler Arasında Anadolu'da Meşruiyet Mücadelesi (XIV-XVI. Yüzyıllar)*, İstanbul, 2008, s. 129.

⁶³ Yinanç, "Erzurum", s. 350.

⁶⁴ Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi, Siyasi Tarih ve Kültür*, Ankara, 2003, s. 43.

⁶⁵ Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlu", *İA*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 251.

⁶⁶ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, C. I, T.T.K., Ankara, 1967, s. 43.

⁶⁷ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 105.

⁶⁸ Beygu, s. 76.

⁶⁹ Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, C. IV, İstanbul, 1994, s. 322.

⁷⁰ Solmaz, s. 243.

olan Karamanoğulları, Orta Anadolu’da Kadı Burhaneddin, Erzincan’da Erzincan Emirliği, Doğu Anadolu’da Karakoyunlular, Güneydoğu’da Akkoyunlular bulunuyordu. Orta Doğu’da ise tek siyasi güç olarak Memlûklular vardı. Orta Doğu ve Anadolu’daki bu karışık durum Timur’un yeni fetihler yapmasını kolaylaştırıyordu⁷¹. Kadı Burhaneddin Timur’a karşı Bâyezid, Berkuk, Toktamış ile bir ittifak kurmuş, Timur ise bu ittifaka karşı Sivas’a doğru hareket ederken aniden karar değiştirmiş ve Altın Orda Hükümdarı Toktamış üzerine sefer yapmak için Erzurum’dan geri dönmüştür⁷².

Timur gerek 1400 tarihindeki Anadolu’ya yaptığı birinci seferinde gerekse 1402 yılındaki ikinci seferinde Erzurum üzerinden gelip geçmiştir⁷³. 1402 Ankara Savaşı’ndan sonra İlhanlı Hükümdarı Hülagu Han zamanından beri Sivas, Erzincan ve Erzurum yaylalarına yerleşen Kara Tatarları da hâkimiyeti altına alarak Erzurum’a üçüncü defa gelmiştir⁷⁴. Bu dönemde Erzurum’un nüfusu oldukça azalmıştı.⁷⁵

Timur’un ölümünden sonra rahatlayan Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf 1410 yılında Doğu Anadolu Bölgesi’ni daha kısa zaman hâkimiyetine aldı. Erzurum üzerinden Erzincan’ı kuşatarak bu şehri aldı. Pir Ömer’i de Erzincan valiliğine atadı ve bu şehre ek olarak Bayburt, Tercan, İspir de kendisine verildi; ancak Pir Ömer 1420 tarihinde Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey tarafından yenilgiye uğratılarak öldürüldü⁷⁶.

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf’un ölümünden sonra devletin başına İskender geçmiştir. Timur’un oğlu Şahruh; Azerbaycan ve Doğu Anadolu’yu istila etmek istemiş ve bunun için de Karakoyunlu Hükümdarı İskender’le mücadele etmiştir. İskender, Şahruh’a karşı ilk zamanlar başarılı olmuşsa da Eleşkirt’te yapılan savaşı kaybetmiştir. Şahruh’un 1421 yılında Azerbaycan’a dönmesini fırsat bilen İskender Tebriz’e hareket ederek bu şehri ele geçirmiş ve kardeşi İsfahan Mirza’yı kurtarmıştır. Doğu Anadolu’da Bitlis, Ahlât⁷⁷ ve Erzurum’u tekrar topraklarına katarak Duharlı Türkmen boyunun reisi olan Pir Ahmed Bey’i Erzurum valiliğine atamıştır⁷⁸. Bunun üzerine Şahruh ordusunu toplayarak Karakoyunlu hükümdarı ile Urmiye Gölü’nün

⁷¹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, T.T.K., Ankara, 1991, s. 18.

⁷² Aka, s. 20.

⁷³ Yinanç, “Erzurum”, s. 351.

⁷⁴ Beygu, s.78.

⁷⁵ Konyalı, s.109.

⁷⁶ Konukçu, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, s. 105- 106.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, T.T.K., Ankara, 1984, s. 183.

⁷⁸ Solmaz, s. 244.

batısındaki Selmas'ta yapılan ve üç gün süren savaşın sonucunda İskender'i yenilgiye uğratmıştır. Şahruh, oğlu Mirza Cuki'yi İskender'i takip ile görevlendirmiş ancak Erzurum'a kadar yapılan takipte İskender bulunamamıştı⁷⁹. Mirza Cuki Erzurum Kalesi'nin surlarını tamir ve tahkim ettirmiştir⁸⁰. Şahruh 1434 tarihinde Karakoyunlulara karşı yaptığı üçüncü Azerbaycan seferinde Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Beyi de yardıma çağırarak ve Erzurum'u kuşatma altına almıştır. Erzurum Valisi Pir Ahmed Bey, Erzurum'u başarıyla müdafaa etmiş; ancak Akkoyunlu ordusunun kullandığı mancınıkların kale surundaki burçlardan bir tanesini yıkması üzerine Akkoyunlular'ın eline geçmiştir. Kara Yülük Osman Bey'in oğlu Şeyh Hasan ise Erzurum valisi olmuştur⁸¹.

Akkoyunlular da Erzurum Kalesi'ni güçlendirmek için onarımlarda bulunmuş tamir ve tahkim etmişlerdir⁸². İskender bir müddet sonra Erzurum'a doğru yönelmiş Karasu ırmağını geçtikten sonra Erzurum'un kuzey doğusunda Karaz'da Akkoyunlularla karşılaşmış ve yapılan savaşı Karakoyunlu Hükümdarı İskender kazanmıştır. Akkoyunlular İskender Bey'den çekinerek Erzurum Kalesi'ni terk ettiler. İskender Erzurum Kalesi'ni alarak yeniden şehirde Karakoyunlu hâkimiyetini sağlamıştır⁸³. Ayrıca İskender, Akkoyunlu Beyi Kara Yülük Osman'ı Erzurum Kalesi eteğinde yaralayarak ölümüne de sebep olmuştur⁸⁴.

Akkoyunluların yenilmesi üzerine İskender Erzurum'u ele geçirmiş, ancak Şahruh'un oğlu Mirza Cuki'nin yaklaşmakta olduğunu öğrenince çareyi Osmanlı toprağı olan Tokat'a kaçmakla bulmuştur. İskender'in kaçması ve Özbeklerin Harezm'e saldırdığı haberlerin alınması üzerine Şahruh Azerbaycan'ı İskender'in kardeşi Cihan Şah'a bırakarak Horasan'a dönmüştür⁸⁵. Erzurum Kalesi önüne gelen Timur orduları, kale önündeki cesetlerin çokluğunu görünce Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasındaki savaşın çok çetin geçtiğini ve ne derece kanlı bir savaş olduğunu anlamışlardı. İskender, Timur ordusunun geri çekildiği haberini alınca 1436 yılında sığındığı Osmanlı topraklarından tekrar Erzurum'a gidebildi⁸⁶. İskender, oğlu Şah Kubat tarafından 1438 tarihinde öldürüldü. Karakoyunlu hükümdarı İskender'in yerine

⁷⁹ Aka, s. 68.

⁸⁰ Konyalı, s.110.

⁸¹ Yinanç, "Erzurum", s. 351

⁸² Konyalı, s. 109.

⁸³ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 107.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, s. 183.

⁸⁵ Aka, s. 72.

⁸⁶ Yinanç, "Erzurum", C. IV, s. 351.

Şah Cihan (1437- 1467) geçti. Şah Cihan son Karakoyunlu hükümdarı olmuş ve Erzurum Şah Cihan'ın egemenliğine geçmiştir⁸⁷.

Erzurum Kalesi Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri arasında sürekli el değiştirmiş, Akkoyunlu Devleti'nin beşinci hükümdarı olan Uzun Hasan (1453- 1478) Erzurum Kalesi'ni almak için sürekli akınlarda bulunmuş, ancak bu kaleyi alamamıştır. Şah Cihan Karakoyunlu Devleti'nin başında olduğu süre içinde Erzurum bu devletin egemenliğinde kalmıştır. Şah Cihan'ın ölümünden bir müddet sonra Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan 1468 yılında Erzurum ile birlikte tüm Karakoyunlu ülkesini hâkimiyeti altına almıştır⁸⁸.

2.6. Erzurum'un Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve 18. Yüzyılın Sonuna Kadarki Siyasi Gelişmeleri

Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan, Karamanoğulları arasındaki taht kavgalarından dolayı karşı karşıya gelmiş, Uzun Hasan Timur'un siyasetini izleyerek Osmanlılara karşı Anadolu beyliklerini himaye etti. Fatih Sultan Mehmed'e karşı Venedik, Kıbrıs ve Rodos şövalyeleri ile iş birliği yaptı⁸⁹. Tam olarak Osmanlı egemenliğinde bulunmayan ancak stratejik bir öneme sahip olan Koyulhisar'ın alınması da Osmanlı – Akkoyunu ilişkilerini gerdi. Çünkü Koyulhisar; İstanbul'dan Erzurum'a giden ana yol üzerinde, Kuzey Anadolu'ya ve Trabzon'a inen yolda önemli bir kilit noktasıydı. Fatih Sultan Mehmed, bunun üzerine Uzun Hasan'a bir elçi göndererek barış teklifinde bulundu; ancak bu kaleyi alma girişimleri olumsuz sonuçlandı⁹⁰. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'a karşı doğu sınırlarını güvence altına almak üzere 100 bin kişilik bir orduyla harekete geçti. Sivas ve Erzincan üzerinden Şebinkarahisar'a geldi. İlk yapılan savaşta Uzun Hasan üstünlük sağladı. Ancak bir hafta sonra Otlukbeli tepelerinde 12 Ağustos 1473 tarihinde yapılan esas savaşı Fatih Sultan Mehmed kazandı. Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan'a merhamet ederek kendisini ve ordusunu takip etmedi⁹¹. Uzun Hasan ve yanında bulunan Karamanoğlu Pir

⁸⁷ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 107.

⁸⁸ Solmaz, s. 246.

⁸⁹ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar- 1*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 114.

⁹⁰ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451- 1481) Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri", *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2003/1, s. 99.

⁹¹ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (Çev. Tayfun Bıyıklıoğlu), T.T.K., Ankara, 1992, s. 49-51.

Ahmed Tebriz'e doğru kaçtılar⁹². Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan'a karşı galip gelmesinin en büyük sebebi; Uzun Hasan'ın daha önceden görmediği ateş gücü yüksek top ile tüfeklerle saldırmasıydı. Uzun Hasan vasiyeti de kendisinden sonra gelecek hükümdarların Osmanlı Devleti ile asla savaşmamaları yönündeydi⁹³.

Akkoyunlu Devleti'nin yıkılışından sonra Azerbaycan, İran, Irak'ı ele geçirip sınırlarını Ceyhun nehrine kadar genişleten Şah İsmail; 1510 tarihinden sonra Osmanlı vilayetlerine gönderdiği halifeleri sayesinde Anadolu'daki Alevileri tahrik edip kendisine bağlamaya çalışmıştır. II. Bâyezid'in yumuşak bir mizaca sahip olması, bazı devlet adamlarının kayıtsızlığı, bazılarının ise Aleviliğe meyil etmesi Şah İsmail'in cesaretini arttırmıştı.

Yavuz Sultan Selim Trabzon'da daha şehzadeligi zamanında Şah'ın niyetini anlamış, hatta Erzincan Kalesi'ni ele geçirmiştir.⁹⁴ Ancak yine de Erzurum, İspir, Hasan kale, Avnik, Kağızman, Kars, Tercan ve Bayburt Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında Doğu Anadolu'ya gelişine kadar Şah İsmail'in idaresi altında kalmıştır. Daha sonraki Tapu tahrir kayıtlarından anlaşılabacağı üzere bu yerler tamamen ıssız kalmıştı⁹⁵. Yavuz Sultan Selim Anadolu da Şah İsmail'in müritlerini ve halifelerini ortadan kaldırmış, batı sınırını güvence altına almak için de Avrupa'daki komşularıyla özellikle de Macarlarla barış görüşmelerinde bulunmuştur. Şah İsmail'in bir mülhit ve kâfir olduğu yönünde bir de fetva aldıktan sonra 15 Temmuz 1514 tarihinde doğu sınırına erişti⁹⁶. Çaldıran Ovası'ndaki savaşı Osmanlılar kazandı. Şah İsmail yaralı olarak savaşı terk etti. Tebriz'de tutunamayacağını anlamış ve Osmanlı ordusu Tebriz'i işgal etmiştir⁹⁷. Çaldıran Savaşı ile Erzurum, Osmanlı Devletine katılmıştır⁹⁸. Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'na giderken de dönerken de Erzurum şehrinden geçmişti; ancak bu Şehir Şah İsmail'in yaptığı tahripler yüzünden fazla bir nüfusu olmayan harap bir şehir kimliğine bürünmüştü⁹⁹.

⁹² Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi Tevârih-i Âli Osmân*, (Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç), İstanbul, 2010, s.226.

⁹³ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. II, T.T.K., (Haz. Mehmet Altay Köymen, Faik Reşat Unat), Ankara, 1987, s. 819.

⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, T.T.K., Ankara, 1949, s. 246, 247.

⁹⁵ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 136.

⁹⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s.138.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 256.

⁹⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarih (1453- 1559)*, C. II, 1999, Ankara, s. 109. Dündar Aydın, Erzurum'un Çaldıran seferi sırasında veya sonrasında da Osmanlı idaresine geçmediğini belirtmiştir. Bkz: Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535- 1566)*, T.T.K., Ankara, 1998, s. 43- 44.

⁹⁹ Konyalı, s. 113. Dündar Aydın, s. 62.

Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktığı 1520 tarihinde; Erzurum ile Kars, Van, Hakkâri, Ağrı ve çevresi Şah İsmail'in egemenliği altına girmişti¹⁰⁰. Kanuni Sultan Süleyman 1534 tarihinde yapmış olduğu doğu seferine giderken Tebriz ve Bağdat'ı aldı¹⁰¹. Kanuni Sultan Süleyman 1534 tarihinde İran seferine giderken Erzurum'dan geçmiş ve şehrin tahririni yaptıktan sonra kalesini tamir ve tahkim ettirmiştir. Şehrin gelişmesi için pek çok zaviyeye gelir tahsis etmiş, beylerbeyinin oturması için de bir saray yaptırmıştır¹⁰².

Erzurum Beylerbeyliği, 26 Eylül- 3 Ekim 1535 tarihleri arasında Mehmed Han idaresinde kurulmuştur. Bu Eyalet ilk kurulduğunda Kemah, Erzincan, Kelkit ve Bayburttan oluşmuş ve Paşa Sancağı da Erzurum olmuştu¹⁰³.

Kanuni Sultan Süleyman Erzurum ve Kars kalelerini sağlamlaştırmış, topçu ve yeniçeri askerleri bulundurmıştır. Erzurum Kalesi'nin ve şehrinin şenlenmesini istemiştir¹⁰⁴. Erzurum şehri başlangıçta harabe bir şehir olduğundan Beylerbeyi 1548 yılına kadar Bayburt'ta ikamet etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁵. Erzurum ve daha sonra 1534 tarihinde Tebriz'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesi İpek yolunun kontrolünün sağlanmasında büyük avantajlar getirmiştir¹⁰⁶. Nitekim bunu kabul etmeyen ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile savaş halinde olmasını fırsat bilen Şah Tahmasb; 1548- 1549 yılları arasında Van, Erciş civarındaki kaleleri ele geçirmiş, Erzurum ve Kars Bölgesine kadar ilerlemişti. Doğu Anadolu oturulması ve geçilmesi zor bir duruma gelmişti.

Safavilerin dışında Gürcüler de Erzincan, Bayburt taraflarına saldırmış; İspir, Artvin ve Oltu'ya akınlar düzenlemişti¹⁰⁷. Bunun üzerine Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa Gürcüler üzerine sefere çıkarak bazı önemli kaleleri ele geçirmişti. Gürcülerin tekrar harekete geçecekleri haberinin alınması üzerine Kanuni Sultan Süleyman; Vezir Kara Ahmed Paşa'nın maiyetine Erzurum, Karaman, Dulkadirli ve Sivas Beylerbeyliğini vererek Gürcistan üzerine sefer düzenlemesini istemişti. Vezir Kara

¹⁰⁰ Selçuk Ural- Jülide Akyüz Orat- Nebahat Oran Arslan- Akın Bingöl- Ş. Cem Tüysüz, *Geçmişten Günümüze Kars Tarihi*, Kars, 2011, s. 270.

¹⁰¹ İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 179.

¹⁰² Konyalı, s. 113.

¹⁰³ Dündar Aydın, s. 60.

¹⁰⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451- 1590)*, Ankara, 1976, s. 182.

¹⁰⁵ Mehmet İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *AÜSBED*, C. X, Sayı: 2, 2006, Erzurum, s. 91.

¹⁰⁶ Bilgehan Pamuk, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. III, Volume. XXII, Sayı: 2, Aralık, 2007, 129- 130.

¹⁰⁷ Ural..., s. 272.

Ahmed Paşa sefere katılacak olanların Erzurum’da toplanmasını istemiştir. Gürcülere karşı yapılan akınlarla Tortum Kalesi alınmıştır¹⁰⁸.

1552 yılında Osmanlı Devleti ile İranlılar arasında düşmanlık yeniden alevlendi. İran hükümdarı Şah Tahmasb Ağustos- Eylül 1552’de harekete geçerek Adilcevaz, Erciş ve Ahlât kalelerini ele geçirdi¹⁰⁹. Şah Tahmasb oğlu İskender Mirza’yı da Erzurum’u alması için görevlendirdi. İran ordusu Hasan Kaleyı ele geçirdi. Bu kaleden kurtulabilenler Erzurum Kalesi’ne sığındı. İskender Mirza Erzurum Kalesi önünde Osmanlı ordusunu yendi ancak kaleyi ele geçirmekte başarılı olamadı. Kanuni Sultan Süleyman Erzurum’a 1554 tarihinde üçüncü defa geldiğinde Erzurum Kalesi’nde bir kışla yaptırmıştır. Çünkü soğuk kış aylarında ordunun kalacağı meskenleri bulmak oldukça zordu. Kanuni Sultan Süleyman, Erzurum ve Hasan Kale’yi de tahkim ettirmiştir¹¹⁰.

1574 yılında Erzurum Eyaleti’nin sınırları genişletilmiş ve bu Eyaletin içinde Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Tunceli, Ordu’nun bir kısmı, Tokat, Sivas, Elazığ (kısmen Merkez ve Keban kazaları), Bingöl (Karlıova, Kiğı, Solhan, kısmen Merkez kazası), Muş (Malazgirt, Bulanık, Varto), Ağrı (Patnos, Tutak, Hamur, kısmen Merkez ve Eleşgird kazaları) Kars’ın büyük bir kısmı, Batum ve Poti yer almıştır¹¹¹.

1577 yılında Erzurum Kalesi’nin yeniden tahkim edilmesi gerektiği yolunda İstanbul’a haber verilmiş ve 12 Nisan 1577 yılında gelen bir emirle Erzurum Kalesi’nin tabyaları yeniden inşa edilmiştir¹¹².

1583 tarihinde 100.000 kişilik bir orduyla Revan Seferi için görevlendirilen şark serdarı Ferhad Paşa; bu seferi başarı ile tamamlamış ve Erzurum’da büyük bir coşku ile karşılanmıştı. Osman Paşa da Tebriz seferi için görevlendirildiğinde tıpkı Ferhad Paşa’da olduğu gibi lojistik üs olarak Erzurum kullanılmıştır¹¹³.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin içine düşmüş olduğu iktisadi bunalımın yaygınlaşması, artan enflasyon, ülkede kıtlığın yaşanması¹¹⁴ ve Osmanlı idarecilerinin taşralarda kurdukları baskı, halk üzerinde olumsuz bir tesir yaratmıştı¹¹⁵. Ayrıca uzun

¹⁰⁸ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. I, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı yayınları, Mersin, 1992, s. 202, 203.

¹⁰⁹ Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534- 1605)*, Ankara, 1999, s. 13.

¹¹⁰ Konyalı, s. 114- 115.

¹¹¹ Dündar Aydın, s. 81.

¹¹² Solmaz, s. 247.

¹¹³ Konukçu, “Tarih’de Erzurum” s. 65.

¹¹⁴ Fatma Acun, “Celali İsyanları”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 1999, s. 698.

¹¹⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Ankara, 1999, s. 108- 112.

süren Osmanlı- Safevi ve Avusturya Savaşlarında 1596 yılından itibaren Anadolu'nun sosyal hayatını felç etmiştir¹¹⁶. Bu yaşanan bunalımlar, 17. yüzyılın başlarında Anadolu'daki Celali adı verilen isyanların daha da yaygınlaşmasına sebep oldu. Abaza Mehmed Paşa, II. Osman'ın öldürülmesi üzerine intikamını almak için Erzurum'da isyan çıkardı¹¹⁷. Sivas ve Kayseri üzerine yürüdü; ancak Kayseri'de yapılan savaşı kaybetti ve Erzurum'a geri dönmek zorunda kaldı. Abaza'yı takip eden Sadrazam Halil Paşa Erzurum'u kuşattıysa da vakit dar olduğundan ve savaş levazımını hazırlamanın daha iyi olacağını düşünerek kaleyi kuşatmaktan vazgeçmiş ve Abaza ile Erzurum Valiliği karşılığında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre; Erzurum Kalesi'nde nöbetçi yeniçeriler bulunacak ve Abaza bu askerlere taaruzda bulunmayacaktı. Ayrıca kalede bir haseki ve on bölükbaşı ve yeteri kadar yeniçeri bulunacaktı ve Abaza Mehmed Paşa bu askerlere de dokunmayacaktı¹¹⁸. Abaza Mehmed Paşa Karadeniz yoluyla Erzurum'a gelecek olan bu yeniçerilerin kendisine karşı geleceğini casuslar aracılığıyla öğrenmişti. Bir gün önceden hareket edip ani bir baskınla yeniçerileri bozguna uğrattı. Yeniçerilerin zabitlerini de dört parçaya bölüp Erzurum Kalesi'ne astı. Hiçbir yeniçeriye Erzurum'a sokmadı¹¹⁹.

Halil Paşa'nın yerine Hüsrev Paşa Vezir-i Azam tayin edilmiş ve yeni kuvvet ve cephaneyle birlikte 1628 Ağustos ayı sonunda Erzurum Kalesi'nin önüne topları yerleştirmiştir. Abaza Hüsrev Paşa'ya karşı tutunamayacağını anlayınca İran hükümdarı Şah Abbas'tan yardım istemiş; ancak Hüsrev Paşa hızlı davranıp Erzurum Kalesi'ni ele geçirmiştir¹²⁰. Mustafa Nâimâ Efendi Erzurum Kalesi'nin sağlam bir kale olduğunu şu şekilde ifade etmiştir. “*Ma‘a-haza Erzurum Kal‘ası bir hısn-ı hasîn ve eflâke ser çekmiş bir hisar-ı metîn olup top ile yıkılmak muhâl belki bir taş koparmak mümteni‘u‘l- ihtimâl husûsan da‘iresinde olan amîkin gavrına erilmez ve semâya ser olan kulel ü ebrâcına basar erişmez, dövmekle zafer bulmak melhûz değil iken, Hüsrev Paşa'nın himmeti ile asker-i İslamın hücûmu şiddetini müşahade ettikte Abaza Paşa mer‘ûbü‘l-kalb olmuş idi*”¹²¹.

¹¹⁶ Acun, “Celali İsyanları”, s. 704.

¹¹⁷ Müteba İlgürel, “Celali İsyanları”, *DİA*, C. VII, İstanbul, 1994, s. 254.

¹¹⁸ Nâimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na‘imâ*, C.II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 2007, s. 553- 557; CI Huart, “Abaza Paşa”, *İA*, C. I, T.T.K.- Ankara, 1978, s. 5.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 165.

¹²⁰ Cihat Aydoğmuşoğlu, *Şah Abbas ve Zamanı*, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 158.

¹²¹ Nâimâ, s. 633.

1633 tarihinde Van'ı almak isteyen İran'a karşı Erzurum Beylerbeyi Timur Kazık Halil Paşa; Karaman, Sivas, Maraş eyaletlerinden gelen askerlerle birlikte harekete geçip, İran'a karşı başarılı bir savunma göstermiştir. İran artık Erzurum için de bir tehlike arz etmekteydi. Bunun üzerine IV. Murat İran üzerine sefere çıkmaya karar verdi¹²². IV. Murat 1635'de önce Bayburt'a gelmiş ve kendisini vezir-i azam karşılamıştır. Bir müddet sonra da muhteşem bir alayla Erzurum'a hareket edildi¹²³. Vezir Mehmed Paşa'nın emrindeki askerler tamdı ve cephane eksiksizdi. 20 balyemez top, 400 parça şâhî zarbazen top ve birçok askerle ve sayısız cephaneye Erzurum'a varıldı¹²⁴. Erzurum'da şikâyet edilen bir takım devlet yöneticilerini idam ettirdi. Erzurum'dan sonra önce Kars'a ve sonrada Revan'a geldi. 11 gün süren kuşatmanın ardından Emirgüneoğlu Tahmasb Kulu Han kaleyi IV. Murat'a teslim etmek zorunda kaldı¹²⁵.

Gürcistan'da Osmanlı askerlerinin şehit edilmesi üzerine çıkan Gürcü isyanını bastırmak için 29 Şubat 1704 tarihinde Kandiye Beylerbeyi Vezir Köse Halil Paşa'ya Erzurum Eyaleti verilmiş ve isyanı bastırmak üzere Gürcistan üzerine serdar olmuştur¹²⁶.

Osmanlı Devleti 1683 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'yı ikinci kez kuşatmış ancak başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Avrupa'da Osmanlı Devletine karşı bir ittifak oluşmuş ve Rusya da kendi emellerine ulaşmak için bu ittifakın içinde yer almıştır. Karadeniz'in kilidi konumunda olan Azak Kalesi'ni 1699 tarihinde ele geçirdiler. Amaç Kafkaslar ve İran üzerinden Hindistan'a ulaşmaktı. Osmanlı Devleti 1709 tarihinde Azak Kalesi'ni kurtarmak ve Ruslara büyük bir darbe indirmek için fırsat bulmuşlardı¹²⁷. 19 Şubat 1711 tarihinde Erzurum Valisi olan Dellak Ali Paşa, Azak Kalesi'ni muhasara etmek için Kırım'a görevlendirildi. Dellak Ali Paşa'nın yerine de eski sadrazam Yusuf Paşa Erzurum'a atandı¹²⁸.

¹²² Konyalı, s. 129.

¹²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 197.

¹²⁴ Mehmet Halife, *Tarih-i Gilmani*, (Haz: Kamil Su), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 14.

¹²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 197.

¹²⁶ Mehmet Topal, *Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa Nusretnâme Tahlil ve Metin 1106- 1133/ 1695- 1721*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s. 565.

¹²⁷ Rıza Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Ondokuz mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Tarih AnaBilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1993, s. 89, 90.

¹²⁸ Topal, s. 80.

Kafkasya üzerindeki Rus tehlikesinin dışında bir de İran'da çıkan karışıklıktan dolayı Osmanlı- İran ilişkileri yeniden gerginleşti. 1639 tarihinde imzalan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla Osmanlı- Safavi ilişkileri uzun bir sükûnet dönemine girmişti. Bu sükûnet devresi 1722 tarihinde İran'ın Afganistan'a girmesi üzerine bozuldu ve ilişkiler yeniden gerginleşti. Damat İbrahim Paşa İran'ın Afganistan'ın eline geçmesini istemiyordu ve sınır komutanlarına emirler göndererek Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis'in alınmasını istedi. Afganlı Mir Mahmud, Safevilerin başkenti İsfahan'ı ele geçirdi¹²⁹. Bu durumu, Bağdad muhafızı Vezir Hüseyin Paşa ile Erzurum Valisi İbrahim Paşa İstanbul'a mektup göndererek bildirmiştir. Mektuplarında Acem diyarının her tarafının karışıklık içinde bulunduğu ve Devlet-i Âliye için münasib olan ne ise derhal müdahale edilmesi gerektiği belirtilmiştir¹³⁰. Şah Hüseyin oğlu Tahmasb da Tebriz'i alarak, kendisini Şah olarak ilan etti. Osmanlı Devleti İran'ın bu iç karışıklığından yararlanıp Kafkaslar, Azerbaycan ve Irak tarafından saldırıya geçti¹³¹.

Çar Petro; İran'daki bu iç karışıklıklardan ortak hareket edilmesini ve ele geçirilecek yerlerin paylaşılmasını Osmanlı Devleti'ne teklif etti. Ruslar 1723 tarihinde Gilan'ı ve 7 Ağustosta da Bakü'yü işgal ettiler¹³² Erzurum Valisi Vezir Silahdar İbrahim Paşa Tiflis'in fethi için Erzurum'dan Kars'a doğru hareket etti¹³³. Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa komutasında ilerleyen Osmanlı ordusu tarafından 1723 baharında Gürcülerin yardımı ile Gori ve Tiflis alındı¹³⁴. Tiflis Kalesi'nin alınması Erzurum'da büyük bir sevinçle karşılandı. Kaleden atılan topraklar bu başarı kutlandı¹³⁵.

Kafkasya Seraskeri Ârifi Ahmed Paşa Erivan'ı, Van Valisi Köprülü-zade Abdullah Paşa Tebriz'i, Bağdad Valisi Eyyüblü Hasan Paşa Kirmanşah'ı almak üzere harekete geçmişti. 16 Ekim 1723'te Kirmanşah, 12 Kasım 1723'te Erdelan Eyaleti'ni ele geçirdi. Köprülü-zade Abdullah Paşa Selmas, Hoy, Çors, Merend şehirlerini aldı.

¹²⁹ Şem'dânî- Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't Tevârih*, C. I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul, 1976, s. 1- 3.

¹³⁰ Raşid Mehmet Efendi, *Tarih-i Raşid*, C.V, İstanbul, 1282, s. 433.

¹³¹ Şem'dânî- Zade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't Tevârih*, C. I, s. 1- 3; Rukiye Işık, *Osmanlı- İran İlişkilerinin Lojistik hazırlıkları (1630- 1750)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011, s. 9.

¹³² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, İstanbul, 2011, s. 422.

¹³³ Küçük Çelebizâde İsmail Asım, *Asım Tarihi*, İstanbul, 1284, s. 45.

¹³⁴ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953, s. 538.

¹³⁵ Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, s. 231.

Hoy şehrini alan Osmanlı ordusu Tebriz önlerine gelerek şiddetli direniş gösteren bu şehri de ele geçirdi¹³⁶.

Erzurumlu Ahmed Ağa vasıtasıyla on adet balyemez top Revan Kalesi önlerine götürüldü. Erzurum Valisi Mustafa paşa da Revan seferinde seraskerin yanında bulunmuştu. Osmanlı ordusu büyük bir kahramanlık göstererek Revan Kalesi'ni ele geçirdi¹³⁷.

1726 yılının Eylül ayında İran hükümdarı II. Tahmasb'ın hizmetine giren Nadir, *Tahmasb Kulu Han* unvanını aldıktan sonra kendi kuvvetlerinin yanında hükümdarın da kuvvetlerini alarak doğudaki Abdali ve Gılzay tehlikesini ortadan kaldırdı¹³⁸.

Osmanlı Devleti için İran savaşları 50 milyon akçeden fazla bir ekonomik yük getirmişti. Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinden zorluklarla bir araya getirilen birlikler savaşın devam etmesine karşı çıkıyorlardı. Sonuçta 3 Ekim 1727 tarihinde dokuz maddeden oluşan bir antlaşma yapıldı. Bu maddelerin en önemli yanı; Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Lûristan, Nihavend, Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan Eyaletlerinin Osmanlı topraklarına katılmış olmasıdır. Ayrıca Osmanlı Sultanı İran'ın tamamında müminlerin başı ve halifesi olarak görülecekti¹³⁹. İran hükümdarı Eşref Şah, Şehzade Tahmasb'ın kendisine karşı taraftar bulması ve Nadir Han'ın İran'da güçlü bir şekilde ortaya çıkmasını kendi geleceği açısından sıkıntılı görmüş ve Osmanlı Devleti ile barış yapmaya mecbur kalmıştı¹⁴⁰. Nadir ise 1727 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmaları geçersiz saydı. Nihavend ve Hemedan'a gönderdiği memurlar vasıtasıyla bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırttı. 1730 yılında İstanbul'a gönderdiği Rıza Kulu Han aracılığıyla da İran esirlerinin ve bir de Osmanlı işgali altında bulunan İran topraklarının iadesini istedi. Nadir elçisinin geri dönüşünü beklemeden Nihavend Kalesi'ni 1 Temmuz 1730 tarihinde, Hemedan'ı 7 Temmuz ve 12 Ağustos'ta da Tebriz'i ele geçirdi. 1730 tarihinde İstanbul'da çıkan Patrona Halil İsyanı'yla Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, İran sınırındaki hudut

¹³⁶ Münir Aktepe, *1720- 1724 Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşör Kemânî Mustafa Ağa'nın Revan Fetih-nâmesi*, İstanbul, 1970, s. 22

¹³⁷ Konukçu, "Tarih'de Erzurum", s. 80.

¹³⁸ Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı- İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta, 2001, s. 41.

¹³⁹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, s. 431, 432.

¹⁴⁰ Münir Aktepe, "Vak'anüvis Raşid Mehmet Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği", *Türkiyat Mecmuası*, XII, Sayı: 11, 1955, s. 163.

komutanları arasındaki anlaşmazlıklar Nadir'in işini kolaylaştırmış ve topraklarını genişletme imkânı elde etmiştir¹⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde Patrona Halil İsyanı'nın sona ermesi, I. Mahmud'un tahta çıkarak devlete çeki düzen vermesi, Safevi savaşlarının şeklini bir anda değiştirmiştir. Osmanlı orduları Irak ve Azerbaycan'da tekrar harekete geçmiş Hemedan, Tebriz, Urmiye ve Kirmanşah yeniden Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmişti. Daha fazla kayıp vermek istemeyen Nadir yeniden antlaşma teklifinde bulundu. Buna göre; Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Luristan, Erdelan İran'da kalacak; Osmanlılar ise Gence, Tiflis, Revan, Şirvan ve Dağıstan'a sahip olacaktı. Ancak bu antlaşma her iki tarafı da memnun etmemişti. Her iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı. Nadir'in ordusu üç koldan saldırıya geçti. Birinci ordusu Azerbaycan'a özellikle de Gence'ye, ikinci ordusu Kerkük'e, kendisinin de bulunduğu üçüncü ordusunda Erbil'e gelerek Kerkük'teki diğer ordusuyla birleşip Bağdat Kalesi'ni kuşattı¹⁴².

Erzurum Valisi, Vezir-i azam Topal Osman Paşa Bağdat'ı kurtarmak için Mart 1733 tarihinde emrindeki 1500 nefer süvari leventleriyle kışın şiddetine rağmen on beş gün içerisinde önce Diyarbakır'a geldi. Osman Paşa'nın kalabalık bir orduyla harekete geçtiğini duyan Bağdad valisi Ahmed Paşa Nadir'i oyalayarak zaman kazanmak istedi. 26 Nisan 1733 tarihinde Diyarbakır'dan Musul'a doğru emrindeki 200 bin kişilik bir orduyla harekete geçti¹⁴³. Kuşatmanın uzun sürmesiyle Bağdad Kalesi'nde yiyecek kıtlığı baş göstermişti. Erzurum Valisi Topal Osman Paşa 19 Temmuz 1733 tarihinde Bağdat'a 12 saat mesafede Dicle Irmağı kenarında Ducum denilen yerde Nadir'i bozguna uğrattı. Nadir yaralı olarak Hemedan'a doğru kaçtı. Rakka valisi Ahmed Paşa kendisini Derne tarafında takip etmesine rağmen bir sonuç alamadı¹⁴⁴. Nadir barış antlaşması yapmak ister gibi davranarak zaman kazandı. Dağınık halde bulunan Osmanlı ordusuna Kerkük'te ani bir saldırıda bulunarak serasker Topal Osman Paşa'yı yenilgiye uğrattı. Şehr-i Zor, Kerkük ve Derne'yi işgal etti¹⁴⁵. 3 Haziran 1734 tarihinde Kars Kalesi'ni kuşatan Nadir kanlı geçen bu kuşatmada başarılı olamadı; ancak Revan yakınlarında Osmanlı ordusu seraskeri Abdullah Paşa'ya pusu kurarak Osmanlı ordusunu yenilgiye uğrattı. Nadir Gence ve Tiflis'i alarak ikinci defa Kars Kalesi'ni

¹⁴¹ Vlademir Minorsky, *İA*, C. IX, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, s.22

¹⁴² Minorsky, s.22, 23.

¹⁴³ Ateş, s. 62.

¹⁴⁴ Minorsky, s. 23.

¹⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 226.

kuşattı¹⁴⁶. Nadir Şah tüm bu galibiyetlerden sonra Mart 1736 tarihinde İsfahan'da yapılan törenle İran tahtına oturdu¹⁴⁷.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile savaş halinin ortaya çıkması, Nadir Şah'ın ise Afganistan ve Hindistan üzerine sefer düzenlemeyi amaçlaması, Osmanlı-Safevi arasında barış görüşmelerinin yapılmasını gerekli kılıyordu. İran barış heyeti ile Osmanlı Elçisi Genç Ali Paşa Şubat 1736 tarihinde Erzurum'a gelmiş ve birkaç gün burada dinlendikten sonra İstanbul'a hareket etmişlerdir. Eylül 1736 tarihinde İstanbul'da yapılan antlaşma ile iki devlet arasındaki sınırların IV. Murat zamanında Safevi hanedanıyla yapılan antlaşmanın aynen geçerli olması kabul edilmiştir¹⁴⁸.

Nadir Şah'ın 1742- 1745 tarihleri arasında Kafkasya üzerine yapmış olduğu seferler, İran ordusunu oldukça yıpratmıştı. Safevilerin bu zor durumundan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti, 1743 tarihinde Nadir Şah'a karşı harekete geçti¹⁴⁹. Ayrıca 1730 tarihinde Osmanlı Devletine iltica eden Şafi Mirza İstanbul'a çağırılmış ve kendisinin Şah Hüseyin'in oğlu olduğunu ilan edilerek, İran Şahı olarak tanınmıştı. Şafi Mirza, Nadir Şah'a karşı mücadele etmesi için de Erzurum'a gönderilmiştir. Erzurum'da Nadir Şah'a karşı bir ordu oluşturulmuştu. Bu ordu Şafi Mirza ile birlikte Kars'a hareket etmiş ve Kars seraskeri Sadrazam Ahmed Paşa'nın emrine katılmıştır¹⁵⁰. Erzurum'daki bu ordu için de İstanbul'dan Trabzon'a, 40 büyük kayık savaş malzemeleri ve çeşitli erzaklar da gönderilmiştir. Nadir Şah Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya gönderdiği mektupta kendi isteklerinin kabul görmemesi halinde 60 bin kişilik bir ordusunu Erzurum'a göndereceğini bildirmiştir¹⁵¹.

Nadir Şah harekete geçerek Kars Kalesi'ni kuşatmış, kaleyi düşürmek için de Kars'a gelen su kaynaklarını ele geçirmiştir. Erzurum ile Kars arasında bağlantıyı kesmek için Erzurum yolu üzerinde bulunan Künbed köyünü aldı. Ancak yapılan kanlı savaşlara rağmen Nadir Şah Kars Kalesi'ni ele geçiremedi. Nadir Şah ile gizliden barış görüşmelerinin yapıldığını duyan askerlerin bir kısmı Kars'tan Erzurum'a doğru hareket ettiler.

I. Mahmud, Nadir Şah'a karşı kesin bir zafer kazanma arzusu içindeydi. Bunun için de Kars seraskerliğine Ahmed Paşa'nın yerine Yeğen Mehmed Paşa atandı.

¹⁴⁶ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 540.

¹⁴⁷ Ateş, 83.

¹⁴⁸ Ateş, s. 84, 85.

¹⁴⁹ Karagöz, s. 103.

¹⁵⁰ Minorsky, s. 27.

¹⁵¹ Ateş, s. 94, 95.

Kırım'dan getirilen on bin kişilik ordu da İstanbul'dan Erzurum'a doğru hareket etti. Nadir Şah saldırıdan savunma durumuna geçmiş ve Osmanlı ordusunun üzerine gelmesini bekledi. Yeğen Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'dan Kars'a doğru hareket ederek Arpaçay önlerine geldi. Savaş esnasında Yeğen Mehmed Paşa'nın hastalanarak vefat etmesi üzerine Nadir Şah bu fırsatı değerlendirerek galip gelmişti¹⁵². Ancak Nadir Şah'ın Kafkasya'da giriştiği başarısız askeri harekâtlar, özellikle de Dağıstan'da İran ordusunun yenilgiye uğraması ve Osmanlı ordusunun Revan ve Tebriz'i alması Nadir Şah'ın barış istemesine sebep olmuştur¹⁵³.

Barış görüşmelerinin sonucunda Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 4 Eylül 1747 tarihinde varılan antlaşmaya göre her iki ülke arasındaki sınırların yine IV. Murad döneminde imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşmasında olduğu gibi kabul edilmesi kararlaştırıldı¹⁵⁴. Nadir Şah ile barış görüşmelerinin yapılması için Mustafa Nazif Efendi gönderilmiştir. Mustafa Nazif Efendi, Bağdad Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya antlaşmanın bir suretini vermiş ve İstanbul'a dönmüştür¹⁵⁵.

Nadir Şah'ın 1747 yılında ölümünden sonra İran içinde saltanat kavgaları ve bağımsız hanlıklar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Kafkasya bölgesini kendisi için tehdit olarak algılamaması ve İran'ın içine düştüğü iç karışıklıklar en çok Rusya'nın işine yaramıştır. Kafkasya üzerinde Rusya, İran ve Osmanlı Devleti'nin mücadelesi yaşanmaya başlamış ve Rusya 1770- 1796 tarihleri arasında bir üstünlük sağlamıştır¹⁵⁶.

İran Hanlıkları içerisinde Osmanlı yanlısı olan Hoy Hanı Ahmed Han, Erzurum Valisi Yeğen Ali Paşa'ya 1785 yılında gönderdiği mektup oldukça enteresandır. Bu mektupta Rusya'nın İran'ı tamamen işgal etme ve Osmanlı Devleti'ni baskı altına alma emellerinin bulunduğunu yazmış ve İran'ın Osmanlı tarafından İslam birliği adına himaye edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ahmed Han, Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin kendisine yardım etmesini de ayrıca mektubunda belirtmiştir. Erzurum Valisi Yeğen Ali Paşa da bu mektubu İstanbul'a göndermiş ve Osmanlı Devleti de Hoy Hanı'na değerli hediyelerle birkaç top ve çeşitli askeri araç- gereçler göndermekle yetinmiştir¹⁵⁷.

¹⁵² Minorsky, s. 27, 28.

¹⁵³ Karagöz, s. 103.

¹⁵⁴ Ateş, s. 115.

¹⁵⁵ Süleyman İzzî, *Tarih-i İzzî*, C. II, İstanbul, 1199, vrk. 99/ a.

¹⁵⁶ Sıtkı Urluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774- 1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009, s. 47

¹⁵⁷ Urluerler, s. 73.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ASKERİ TEŞKİLATLANMA

Osmanlı Devleti'nde ordu teşkilatı, Orhan Bey'in son dönemine kadar iki ana unsurdan meydana gelmekteydi. Bunlardan birincisi aşiretlerden temin edilip yaptıkları hizmetler karşılığında kendilerine tımar verilen sipahilerdi. Aşiret reisleri de kendi kabilelerinden topladığı kişilerle orduya katılmakta ve hükümdar tarafından ele geçirilen topraklardan kendilerine tımandan daha yüksek geliri olan zeamet verilmekteydi. İkincisi ise çiftçi halk arasından gönüllülük esasına göre yazılan yaya ve müsellemlerdir. Bu iki unsur tamamen gönüllülerden oluşmakta ve sefer döneminde 2 akçelik birer ulufe de verilmekteydi¹.

Osmanlı Devleti, Balkanlarda yapacağı fetih hareketleri için eldeki askerlerin azlığından dolayı sürekli bir askeri güce ihtiyaç duyuyordu. Bu ihtiyacı karşılayabilmek maksadıyla I. Murad döneminde Selçuklu ve Memluklu devletleri örnek alınarak Yeniçeri Ocağı kurulmuştur. Hükümdara bağlı, Kapıkulu da denilen bu askerler atlı ve yaya olmak üzere iki ayrı üniteye ayrılmış olup, maaşlı askerlerdi².

Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerdeki Hristiyan çocukları devşirerek asker elde etmesi yeniçeri ocağının esasını teşkil etmiş ve bu sistem ilk defa Osmanlı Devleti'nde görülmüştür³. 1362 tarihindeki Pencik Kanunu'na göre esir edilenlerin beşte biri ordu ve saray hizmetine alınmıştır. Başlangıçta bir akçe yevmiyye ile Gelibolu ve Çardak arasında süvari askerlerinin nakliyesi için hizmet veren gemilerde görevlendirilmişlerdir. Sayıları artınca da askeri hizmetlerde kullanılmışlardır⁴. Osmanlı kapıkulu askerlerinin dışında devletin asıl askeri gücünü oluşturan eyalet askerleri mevcuttu. Bu kuvvetlerin esas gücünü tımarlı sipahiler oluşturmaktaydı. Tımarlı sipahiler devlete ait mîrî araziye tasarruf edenlerden alınan senelik vergilere göre tüm masraflarını da karşılamak kaydıyla atlı asker yetiştirmekteydi. Bu sistem en mükemmel şeklini Kanuni Sultan Süleyman döneminde almış; ancak 16. yüzyıldan

¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve İctimai Tarihi (1243- 1453)*, C. I, Ankara, 1999, s. 327.

² İsmail, Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Askeri Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, C. I, T.T.K., Ankara, 1988, s. 144.

³ Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *İA*, C. XIII, Milli Eğitim Basım- Evi, İstanbul, 1986, s. 385.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Acemi Oğlanlar", *İA*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, 1978, İstanbul, s. 117.

sonra ise bozulmaya başlamıştır⁵. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin askeri yapısı iki ana temelden oluşmuştur. Bunlardan birincisi; devletten sürekli maaş alan kapıkulu askerleri, diğeri ise eyalet askerlerinden müteşekkildi. Devletin sınırlarının genişlemesi ve harp teknolojisinde meydana gelen değişimlere paralel olarak bu iki ana yapıya değişik dönemlerde yeni yeni askeri birlikler eklenmiştir.

Kapıkulu askerleri yaya ve süvari olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Yaya kısmı; Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Cebeci Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı ve birer bölük halinde Lağımcı ve Humbaracılaran oluşmuştu. Süvari kısmı ise; Sipahi, Silahdar, Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Sağ ve Sol Gariplerden oluşmuştu.

Eyalet askerlerini; Tımarlı Sipahi, Azaplar, Akıncılar, Deliler, Yayalar, Müsellemeler, Yürükler, Canbazlar, Garipler, Tatarlar, Voynuklar, Gönüllüler, Beşliler, Farisan, Yerli Yeniçeri, Cebeci ve Topçular, Martoloslar, Yerli Humbaracılar, Yerli Lağımcılar teşkil ediyordu⁶.

Yeniçeri askerleri teşkilatının kurulduğu ilk yıllarda iki bin kişilik bir askeri mevcudu bulunmaktaydı. Ancak sonraki dönemlerde sayısı gittikçe arttı. I. Bayezid döneminde 10.000 olan sayı II. Murad döneminde 5 bine düştü. Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan alımlarla yeniçeri askeri sayısı 12 bine ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde 14 bine yükselmiştir. Bu sayı 16. yüzyılın sonunda 40 bini aşmıştı⁷.

Yeniçeri Ocağı; Cemaat, Sekban ve Ağa bölüklerinden oluşmakta idi. Yeniçeri Ocağı kurulduğu ilk dönemlerde 1.000 kadar yeniçeri alınmış ve her 100 askerin başına bir yayabaşı atanmıştır. Yeniçeri yaya bölükleri sonradan Cemaat adını alarak sayısı 10'dan 101'e kadar çıkarılmıştır. Sekbanlar 34 ortadan, ağa bölükleri ise 50 kişilik mevcutla 61 bölükten oluşmakta idi. Böylece Yeniçeri Ocağı'nın Cemaat, Sekban ve Ağa bölüklerinin toplam orta ve bölük sayısı 196 idi⁸.

Osmanlı Devleti, sınırlarının korunmasına büyük önem vermiş ve batı da olduğu gibi doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için de pek çok kale tamir ve tahkim etmiştir⁹.

Yeniçeri askerleri savaşın olmadığı dönemlerde İstanbul'un dışında taşraya giderek kale görevlerinde de bulunurdu. Taşradaki en önemli görev kale muhafızlığı idi.

⁵ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.553.

⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 3- 4.

⁷ İlgürel, "Yeniçeriler", s. 385.

⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 155.

⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 2002, s. 79.

Üç yıllık geçici bir süreyle kale muhafızlığı görevi ifa edilir, bu süre bitiminde İstanbul'dan yeni bir orta gönderilirdi.

Yeniçeri askerlerinin sayısı, kalenin önemine, sınır boylarına yakın olup olmamasına, stratejik konumuna ve savaş durumuna göre değişebiliyordu. 1685 yılında 36 kaledaki toplam 13793 yeniçeri askerinden 1.052'si Erzurum Kalesi'nde görev almıştır¹⁰.

Osmanlı vesikalarında Erzurum Kalesi için Safevi Devleti'ne karşı uç noktada bulunduğunu belirtmek maksadıyla *intihâ-yı serhâdd-i Acem*¹¹ tabiri kullanıldığı gibi, *Serhadd- ı şarkta vâki' Erzurum Kal'ası* şeklinde hitap edilmesi de kalenin bir sınır kalesi olarak görüldüğünü göstermektedir¹².

Erzurum'dan diğer hudut kalelerine gerek Osmanlı- İran ve gerekse Osmanlı-Rus savaşlarından dolayı çeşitli askeri nakiller de gerçekleşmiştir. Mesela; 1734 yılının Eylül ayı ortalarında (evâsıt-ı Rebi'ül- âhir 1147) Gence Muhafızı Vezir Genç Ali Paşa'ya gönderilen bir hükümde; İran Tahmasb Kulu Han'ın Şirvan memleketlerinden Şamah şehrini istila ettiği haberinin alınması üzerine Erzurum Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın mükemmel kapusu halkıyla, Erzurum yeniçeri ağası, Erzurum atık serdengeçti ağaları, alemdârları, dergâh-ı Muallâm yeniçerileri ve kul oğullarının Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetinde Kars'a doğru süratle hareket etmek üzere emir aldığı belirtilmiştir¹³. Aralık 1734 sonu ile 1735 yılı Ocak başlarında (evâil-i Şaban 1147) Erzurum Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde; Revan Kalesi'nin muhafazası için Erzurum'daki kapu halkıyla, cenk ve harbe kadir diğer askerlerle birlikte acilen harekete geçip, Revan Kalesi'ne varması istenmiştir¹⁴.

1743 Yılı Mart sonu Nisan başlarında (evâil-i Safer 1156) Erzurum seraskerinin maiyetine memur olup Dergâh-ı Âli yeniçerileri üzerine başbuğ olan İbrahim'e gönderilen bir hükümde Erzurum'daki ordu mevcudunun 16.000'e çıkarılması istenmiştir¹⁵. 1743 Yılı Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebi'ül evvel 1156) Trabzon Eyaleti'ne bağlı kazaların kadılarına, naiblerine, yeniçeri serdarlarına, serdengeçti

¹⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, 324- 331.

¹¹ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 68.

¹² BA., C.AS. 13299.

¹³ Kemal Erkan, *1734- 1735 Osmanlı- İran Savaşı Mühimme Defteri (Ramazan 1146- Zilhicce 1147)*, İstanbul, 2011, s. 110, 111, 112.

¹⁴ Erkan, s. 166, 167.

¹⁵ Yahya Koç, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743) İnceleme- Çeviri, Yazı- Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 473.

ağaları ve Alemdarlarına, kale dizdarlarına gönderilen bir hükümde; Trabzon Eyaleti'nin tüm kazalarında bulunan askerlerin geriye tek bir ferdi kalmamak şartıyla Erzurum'daki seraskerin maiyetine katılmaları istenmiştir. Bunun nedeni ise Osmanlı İran savaşından dolayı doğu sınırına fitnenin sirayet ettiği, sınırların karışıklık içinde bulunması ihtimalinin ortaya çıkmasıdır¹⁶.

1750 yılında ise Osmanlı topraklarında yeniçerilerin bulunduğu 68 kalede, toplam 53.966 yeniçeri askeri mevcuttu. Bu yeniçeri askerlerinden 668 neferi Erzurum Kalesi'nde bulunmaktaydı¹⁷.

Erzurum, Trabzon valileri ve Kırım Seraskeri Vezir Ali Paşa'ya 1774 yılı Kasım ayı ortalarında (evâil-i Ramazan 1188) gönderilen bir hükümde de Erzurum'da mevcut bulunan askeri sınıflardan 15- 20 bin askerın Ruslara karşı Soğucak Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir¹⁸. Bütün bu örnekler Erzurum'un askeri hareketliliğinin ve potansiyelinin ne derece fazla olduğunu göstermektedir.

Erzurum Kalesi'nin daimi kadrosunda görevli yerli yeniçeriler olduğu gibi, merkezden yani İstanbul'dan geçici olarak gönderilen yeniçeriler de bulunmaktaydı¹⁹.

18. yüzyıl Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh- ı Âli yeniçerileri ve diğer sınıfların mevcudunu, aldıkları yevmiye ve yıllık kazançlarını mevâcib defterlerinden öğrenmek mümkün olmuştur. Askeri teşkilatın ana kaynağı niteliğindeki bu defterler hakkında bilgi vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

1.1. Erzurum Kalesinin Kadrolu Askerleri

1.1.1. Yeniçeri Ağası

Yeniçeri Ocağı'nın başında bulunan tüm işlerinden sorumlu olan kişidir. Yeniçeri Ağalığı, Yeniçeri Ocağı'nın kurulması ile başlamış ve bu ocağın kaldırılmasıyla da sona ermiştir. Yeniçeri Ağası günümüzde tüm piyade kumandanlığına denk bir rütbedir²⁰.

¹⁶ Yahya Koç, s. 688, 689.

¹⁷ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 330.

¹⁸ Kadir Özbay, *177 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Tahlili (1192- 1193/ M. 1777- 1778)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2008, s. 177, 178, 179.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, 331.

²⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, C. III, s. 624.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 500 akçe yevmiyye alan Yeniçeri Ağası'nın dışında önemli hudut kalelerinde görev alan Yeniçeri Ağaları da bulunmaktaydı. İstanbul'da bulunan Yeniçeri Ağası; hudut kalelerinde bulunan önemli zabıtları atama yetkisine sahipti. İstanbul'daki Yeniçeri Ağası; hudut kalelerindeki yeniçeri ağasını, kale dizdarını ve yeniçeri ağasının bulunmadığı kazalardaki yeniçeri serdarlarını mektubuyla atamaktaydı²¹. Bağdat, Yemen, Budin, Kıbrıs, Van, Erzurum v.b önemli kalelerde görev alan Yeniçeri Ağası kale dizdarlarından bile daha nüfuzlu ve yetkiliydi²². Dolayısıyla kaledeki bütün askeri sınıfların en yüksek âmiridir.

Erzurum Kalesi'nde bulunan Yeniçeri Ağası, Sultanın mutlak otoritesini temsil eder, kale ve şehri korumakla yükümlü diğer askeri sınıfların da başında yer alırdı. Yeniçeri Ağası, Erzurum Kalesi'nde kendisi için ayrılan sarayda kalırdı.

Yeniçeri Ağası, kalede bulunan yeniçerilerin maaş ödemelerinden, ölüm, miras gibi sosyal haklarından, zahire, et, elbise gibi temel ihtiyaçlarından sorumluydu. Sefer sırasında yeniçerilerin yoklamaları da yine Yeniçeri Ağası'nın mesuliyeti altındaydı²³.

1722 yılı Haziran ortalarında (evâil-i Ramazan 1134) Haseki Cemaati'nden Halil'in²⁴, 1729 Yılı Mayıs ayı ortalarında (evâsıt-ı Şevval 1141) Haseki Cemaati'nden Süleyman'ın²⁵, 1735 yılı Şubat ayı sonlarında (evâil-i Şevval 1147) Abdurrahman'ın Erzurum Kalesi'nin Yeniçeri Ağası olduğu anlaşılmaktadır²⁶.

1742 yılı Temmuz ortalarında (evâsıt-ı Cemaziyyel- evvel 1155) Erzurum Seraskeri Numan Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Erzurum Kalesi'nde Yeniçeri ağası olan İsmail'in görevinden alınarak, onun yerine kul kethüdası İbrahim'in atanması istenmiştir²⁷. 1751 Nisan ayı başlarında (evâhir-i Rebiyü'l-ahir 1164) Erzurum Kalesi'nin yeniçeri zabiti olarak sersaksoni Süleyman'ın olduğu tespit edilmiştir²⁸.

1753 yılı Aralık başlarında (evâil-i Safer 1167) Erzurum, Kars ve Van kalelerinde görev yapan yeniçeri ağalarını tespit etmekteyiz. Erzurum Kalesi'nin

²¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 179, 186; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 627, 628.

²² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 327.

²³ Pamuk, *Erzurum*, s. 171, 172.

²⁴ BA., A DVN. MHM. d. 130, s. 358/1599.

²⁵ BA., MHM. d. 135, s. 343/ 1174.

²⁶ Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 171,172.

²⁷ Yahya Koç, s. 195, 196.

²⁸ BA., MHM. d. 155, s. 19/ 52.

Yeniçeri Ağası olarak Zağarcı başı Osman'ı, Kars Kalesi'nin muhafazasında Turnacı Baş Salih'i, Van Kalesi muhafazasında ise Turnacı Baş İshak bulunmaktaydı²⁹.

1753 yılı Ocak ayı ortalarında (evâsıt-ı Rebiyü'l-evvel 1166) Erzurum Kalesi'nin yeniçeri ağasının Turnacıbaşı Halim'in olduğunu anlamaktayız³⁰.

Kalelerde bulunan yeniçeri ağalarının bir kaleden diğer bir kaleye tayin edildiği anlaşılmaktadır. Mesela; 1760 Yılı Ekim sonlarında (evâsıt-ı Safer 1174) Erzurum Kalesi yeniçeri ağası olan Turnacıbaşı Mustafa'ya gönderilen bir hükümden; hala Erzurum'da ikamet eden Kars Kalesi yeniçeri ağası Ali'nin Erzincan kazasına, Erzurum yeniçeri ağası Turnacıbaşı Mustafa'nın Bayburt kazasına, Van Kalesi yeniçeri ağası olan Turnacıbaşı Osman'ın ise Tortum Kalesi'ne atandığını tespit etmekteyiz. Erzurum Kalesi'nde bulunan Turnacıbaşı Yusuf'un ise Hasan Kale'ye atandığı bilgisine ulaşmaktayız. Yukarıda ismi geçen yeniçeri ağalarının Erzurum'dan hareket ederek bir an önce görevlendirildikleri yere doğru hareket etmeleri emredilmiştir³¹. Erzurum Yeniçeri Ağası Turnacıbaşı (serturnai) İbrahim'e 1771 yılı Mayıs sonu, Haziran başlarında (evâsıt-ı Safer 1185) gönderilen bir hükümde; Turnacı Baş Mehmed'in Erzurum Kalesi'ne yeniçeri ağası olarak asaleten atandığından bahsedilmiştir³².

Yeniçeri ağası kaledeki bütün askeri sınıfların en yüksek âmiridir. 1722 yılı Haziran ortalarında (evâil-i Ramazan 1134) Haseki Cemaati'nden Halil gönderilen bir hükümde; Erzurum'da bulunan serdengeçti ağalarının, mütekaid ve yamaklarla tüm yeniçeri neferatının Yeniçeri Ağası olan Haseki Halil'e itaat etmeleri emredilmiştir³³. 1735 yılı Şubat ayı sonlarında (evâil-i Şevval 1147) Erzurum valisi ve yeniçeri ağasına gönderilen bir hükümde; Erzurum'un merkezinde bulunan Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinin eski ve yeni serdengeçti ağalarının ve tüm neferlerinin ordû-yu hümayuna katılmakta rehavet gösterdikleri ve bir an evvel orduya katılmaları konusunda Erzurum valisi ile yeniçeri ağasının dikkatli olmaları istenmiştir³⁴. 1735 Mart ortalarında (evâhir-i Şevval 1147) Erzurum valisi ve yeniçeri ağasına gönderilen bir hükümde; İran ordusunun Şüregel, Ahılkelek'e saldırı hazırlığı içerisinde bulunduğu

²⁹ BA., *MHM. d. 156*, s. 28/ 85.

³⁰ BA., *MHM. d. 155*, s. 390/ 1485

³¹ BA., *MHM. d. 162*, s. 38/ 86.

³² BA., *MHM. d. 169*, s. 51/ 75.

³³ BA., *A DVN. MHM. d. 130*, s. 358/1599.

³⁴ Erkan, s. 185, 186.

dolayısıyla Erzurum'daki tüm yeniçeri askerlerinin bir an önce ordû-yı hümayuna katılmaları emredilmiştir³⁵.

Erzurum Kalesi'nde bulunan Yeniçeri Ağasına, kalede bulunan cemaat ortalarından bir kısmının başka kalelere nakledilmesi ile ilgili İstanbul'dan çeşitli emirler gönderilmiştir. 1725 yılı Ağustos ortalarında (evâil-i Zilhicce 1137) Erzurum Kalesi Yeniçeri Ağasına gönderilen bir hükümde; Revan Kalesi'nin muhafazası için Erzurum Kalesi'nde bulunan 93. cemaat ortasının tüm neferleriyle birlikte Revan Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir³⁶. Yine Erzurum Kalesi Yeniçeri Ağası Haseki Halil'e 1727 yılı Nisan sonlarında (evâil-i Ramazan 1139) gönderilen bir hükümde dergâh-ı Muallâ yeniçeri ortasından 18. Cemaat ortasının tüm neferleri ve tayin olan Çavuşu ile birlikte Şam-ı Şerif Kalesi'ne gitmesi emredilmiştir³⁷. 1729 yılı Ağustos ayı ortalarında (evâsıt-ı Muharrem 1142) Erzurum yeniçeri ağası olan Haseki Cemaati'nden Süleyman'a gönderilen diğer bir hükümde kalede bulunan 19. cemaat ortasının tüm neferleriyle Trabzon Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir³⁸.

Yeniçeri ağasına civar kalelerden firar ederek Erzurum'da bulunan yeniçerilerle ilgili merkezden haberler de verilmiştir. 1729 Yılı Mayıs ayı ortalarında (evâsıt-ı Şevval 1141) Erzurum Kalesi'nin yeniçeri ağası olan Haseki Cemaati'nden Süleyman'a gönderilen bir hükümde, İran seferlerinin başlangıcında Erzurum Kalesi'ndeki yeniçerileri ile Gence, Revan, Lori, Göril, Tiflis, Tebriz kalelerinde bulunan bir kısım Dergâh-ı Ali Yeniçerileri'nin mevaciblerini aldıktan sonra görevlerini yerine getirmeyip, firar ederek Erzurum'a gelmişlerdi³⁹.

Yeniçeri ağası maiyetinde bulunan tüm yeniçeri askerlerinin özlük işlemlerini yapardı. Bu işlemleri yaparken kendisine yeniçeri kethüdası, kâtip ve çavuş yardımcı olurdu⁴⁰. Kalede yeniçeri ağasının yanında bulunan kethüda,⁴¹ yeniçeri ağasının yapacağı işlerde kendisine yardımcı olmaktaydı. Mesela; 1736 Mart ayı sonlarında (evâsıt-ı Zilkade 1148) Kul Kethüdası İbrahim'e gönderilen bir hükümde; Erzurum'a tayin olan 55. cemaat ortasının neferlerinin Erzurum'a sevkinde gerekli çalışma ve gayreti göstermesi istenmiş ve Dergâh-ı Muallâ Yeniçeri Ağası Abdullah Ağa

³⁵ Erkan, s. 197,198.

³⁶ BA., *MHM. d. 132*, s. 318/ 1166.

³⁷ BA., *MHM. d. 134*, s. 67/ 235.

³⁸ BA., *MHM. d. 135*, s. 404/1389.

³⁹ BA., *MHM. d. 135*, s. 343/ 1174.

⁴⁰ Pamuk, *Erzurum*, s. 171.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 327.

tarafından kendisine mühürlü mektup verilerek bu mektuba göre amel etmesi emredilmiştir⁴².

Yeniçeri ağasına, devlete karşı suç işlemiş ve idam cezası almış yöneticilerin infazı edilmesi yönünde emirler de gönderilmiştir. 1735 yılı Şubat ayı sonlarında (evâil-i Şevval 1147) Erzurum valisine, kadısına ve yeniçeri ağası olan Abdurrahman'a gönderilen bir hükümden; Aydın muhassılı olup Halep Valisi olan Abdullah Paşa'nın yaptığı yolsuzluklar, İran Tahmasb Kulu Han'ın Gence'de görünmesi ile beliren tehlikeye karşı rehavete kapılıp zamanında orduya katılmaması ve askerin ihtilâline sebep olması gibi pek çok ihanetlerinin görülmesi üzerine idamına karar verildiği yolundadır. Erzurum Yeniçeri Ağası Abdurrahman'a verilen emirde; Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın Erzurum'da bulunduğu ve kendisinin yakalanıp idam edilmesi istenmiştir⁴³.

Yeniçeri ağalarının maiyetinde bulunan yeniçeri askerlerine sözlerini geçiremedikleri ve otoritelerini kuramadığı durumlarda Merkezden gönderilen emirle görevine son verildi. 1742 yılı Temmuz ortalarında (evâsıt-ı Cemaziyyel- evvel 1155) Erzurum Seraskeri Numan Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Erzurum Kalesi'nde Yeniçeri ağası olan İsmail'in görevinden alınarak, onun yerine kul kethüdası İbrahim'in atanması istenmiştir. Yeniçeri ağası İsmail'in görevden alınmasının sebebi ise; Erzurum'da 25. ve 79. cemaatin serdengeçti ağalarının çıkarmış olduğu bir takım karışıklıktan dolayı gerekli asayiş sağlamaması ve disiplinsizliğidir. Bu sebeplerle görevinden alınan İsmail'in yerine kul kethüdası olan İbrahim yeniçeri ağası olarak atanmıştır. İbrahim Ağa'nın Vezir Numan Paşa ile birlikte haberleşerek, huzursuzluk çıkaranları yakalanıp idam edilmeleri istenmiştir⁴⁴. Ayrıca görevinden alınan Yeniçeri Ağası İsmail'e gönderilen bir hükümde kendisinin Erzurum'dan ayrılarak, Anadolu yakasını geçip Tekfur Dağı adı verilen şehre gelmesi istenmiştir⁴⁵.

Yeniçeri ağasına şehir ahalisi ile ordu arasında yaşanan gerginliklerin giderilmesi yönünde emirlerde gönderilmiştir. 1742 Temmuz ayı sonlarında (15 Cemaziyyel- evvel 1155) Erzurum'da Yeniçeri ağalığına terfi eden Kul Kethüdası İbrahim Ağa'ya gönderilen bir hükümde; Erzurum'da bulunan İslâm ordusu ile

⁴² İlker Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri (1148)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002, s. 278.

⁴³ Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 171,172.

⁴⁴ Yahya Koç, s. 195, 196.

⁴⁵ Yahya Koç, s. 254.

Erzurum ahalisi arasında birtakım münakaşanın meydana geldiği ve bu münakaşaya konu olan sebeplerin ortadan kaldırılarak birlik ve beraberliğin sağlanması istenmiştir⁴⁶.

Yeniçeri ağası, eşkıyalık hareketine katılan yeniçeri askerlerinin durumu ile ilgili Merkez tarafından bilgilendirilmiştir. 1751 Nisan ayı başlarında (evâhir-i Rebiyü'l-ahir 1164) Erzurum Kalesi'nin yeniçeri zabiti olan sersaksoni Süleyman'a gönderilen hükümde, Erzurum Kalesi'nde bulunan 79. cemaat ağası ile sekiz neferinin eşkıyalık hareketinde bulunduğu ve tedbir alınmasından bahsedilmiştir⁴⁷.

Yeniçeri ağası görev mahallinin dışında başka bir kalede bulunan yeniçerilerin mevaciblerinin ödenmesi yönünde sorumluluk dahi verilmişti. 1753 yılı Ocak ayı ortalarında (evâsıt-ı Rebiyü'l-evvel 1166) Erzurum Kalesi'nin yeniçeri zabiti Turnacı Paşa Halim'e gönderilen bu hükümde; Faş Kalesi yeniçeri zabiti olan Haseki Abdurrahman'ın tevziata memur olduğu 1748- 1749 (1162) yılları arasında yeniçerilerin mevaciblerinin ödemediği ve Erzurum'da ikamet ettiği haberinin İstanbul'a ulaştığından bahsedilmiştir. Haseki Abdurrahman'ın zimmetinde kalan mevacibleri Yeniçerilere ödemediği takdirde Erzurum Yeniçeri Ağası'nın Faş Kalesi'ne gidip, mübaşir ile birlikte bu ödenmeyen mevacibleri ödemesi emredilmiştir⁴⁸.

1753 yılı Aralık başlarına ait (evâil-i Safer 1167) bir hükümde Erzurum Kalesi'nin Yeniçeri Ağası olarak Zağarcı başı Osman'a gönderilen hükümden, Erzurum Kalesi'nde yeniçeri kâtibinin ve yeniçeri askerlerinin mevaciblerini ödemekle görevli salyaneci çavuşların bulunduğunu öğrenmekteyiz. Bu hükmün içeriğinde daha önce Kars Kalesi'nin yeniçeri ağası olan saksoncu Süleyman'ın vefat ettiği, yeniçeri ağasının daha önceden taksim edeceği 1750- 1752 (1164- 1165) yıllarına ait Kars Kalesi'nin mevaciblerinin yerinden taşınması emredilmiştir. Bu iş için de Kars Kalesi'nde bulunan es-seyyid Mahmud Çavuş görevlendirilmiştir. Vefat eden Kars Kalesi Yeniçeri Ağası Süleyman'ın Erzurum ve sair mahallerde sahip olduğu emval, eşya ve parasının da mübaşire teslim edilmesi ve taşınabilir olanların ise asitane-i saadete gönderilmesi istenmiştir⁴⁹.

⁴⁶ Yahya Koç, s. 197,198.

⁴⁷ BA., *MHM. d. 155*, s. 19/ 52.

⁴⁸ BA., *MHM. d. 155*, s. 390/ 1485

⁴⁹ BA., *MHM. d. 156*, s. 28/ 85.

Erzurum Kalesi'nde görevli yeniçeri ağaları genellikle haseki ağalarından ve Turnacıbaşılarından oluşmaktadır. Mevacib defterlerinden Erzurum'da görev yapmış haseki ağalarının ve turnacıbaşılarının 120 akçe yevmiyye aldığı tespit edilmiştir⁵⁰.

1.1.2. Yerli Yeniçeriler

Osmanlı- Safevi sınırında yer alan Erzurum Kalesi'nde merkezden gönderilen yeniçerilerin dışında daimi statüde görev alan ve kalenin bulunduğu mahalden temin edilen askerler görev yapmaktaydı. Bunlardan en önemlisi çeşitli görevleri icra eden ve değişik sınıflara mensup yerli yeniçerilerdi. Erzurum Kalesi'ndeki yerli yeniçeriler gerek sayı gerekse sınıf bakımından daha iç bölgelerde bulunan kalelere göre daha fazla idi⁵¹.

Kalelerde görev alan yerli yeniçerilere *gönüllü* de denilmekteydi. Gönüllü yeniçeriler iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi; şehir ve kasaba halkından oluşan ve yeniçerilerin şeref ve makamından istifade etmek isteyen maaşsız askerdı. Bu askerler kalenin en büyük zabiti olan yeniçeri ağası veya yeniçeri serdarı tarafından deftere kaydedilirdi. Kaydedilen bu askerler yeniçeri ağasına, yeniçeri ağasının bulunmadığı yerlerde ise yeniçeri serdarına bir miktar para verirlerdi. Maaşsız yeniçeriler savaş dönemlerinde turnacıların aracılığıyla bulundukları yeniçeri ağası veya zabiti tarafından savaş meydanlarına götürülür ve *tashih-i bedergâh* tabiriyle yeniçerilerin ulûfe defterlerine yazılarak gerçek bir yeniçeri olurlardı⁵².

1.1.2.1. Bevvablar (Kapıcılar)

Bevvâb, Arapça kökenli bir kelime olup; kapıcı, kapı bekçisi anlamına gelmektedir.⁵³ Bevvabın en önemli görevi, mülki amirlere ait saray kapılarını korumaktır⁵⁴.

Erzurum Kalesi'nde de görev yapan bevvablar bulunmakta idi. Erzurum Kalesi'ndeki bevvablar; Tebriz Kapı, Erzincan Kapı ve Gürcü Kapılarında görev yapmaktaydılar⁵⁵.

⁵⁰ BA., MAD. d. 6284, s.69- 69.

⁵¹ Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", OTAM, Sayı: 31, Ankara, 2012, s. 95.

⁵² Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, C. I, s. 330- 331. Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s. 96.

⁵³ Mehmet Zeki Pakalın Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 212.

⁵⁴ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van* (1548- 1648), Van, 1997, s. 330.

⁵⁵ BA., KK.d. 4938, s. 19. KK.d. 4919, s. 9.

Tebriz Kapı, iç kalenin doğusunda Tebriz Kapı istikameti üzerinde bulunan kapıdır. Erzincan Kapı ise batı surlarının bulunduğu yerdeki kapı olup, İstanbul Kapı istikametine giden yol olduğu tahmin edilmektedir. Gürcü Kapısı ise Gürcistan yolu üzerinde bulunmaktadır⁵⁶.

Erzurum Kalesi'nde 8 Ocak 1695 (22 Cemaziye'l-evvel 1106) tarihinde İbrahim adında birisinin 6 akçe yevmiyye ile Gürcü Kapısında, Mehmed bin Ali'nin 6 akçe yevmiyye ile Erzincan Kapısında, İbrahim bin Mehmed'in yine 6 akçelik yevmiyye ile Gürcü Kapısında görev yapmıştı. Üç kapı bevvabının yıllık mevacibi 6372 akçedir⁵⁷.

4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde Erzurum Kalesi'nde görevli bevvaban bölüğüne baktığımızda; Gürcü Kapısında Şaban bin İbrahim'in 6 akçe, Erzincan Kapısında Osman bin Ali'nin 6 akçe, Tebriz Kapısında Yusuf bin Abdullah'ın yine 6 akçelik yevmiyye ile görev yaptıkları anlaşılmaktadır⁵⁸.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılabacağı üzere Gürcü Kapı, Erzincan Kapı ve Tebriz Kapısında görevli bevvabların sayı ve ücretleri değişmemiştir. 8 Ocak 1695 (22 Cemaziye'l-evvel 1106) ve 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihlerinde Erzurum Kalesi'nde görev yapan bevvab sayısının üç olduğu ve alınan yevmiyyenin ise 6 akçe olduğu anlaşılmış Bevvab sayısında ve yevmiyyede herhangi bir değişiklik görülmemiştir.

1.1.2.2. Gönüllûyan-ı Yemin ve Yesar Cemaatleri

Osmanlı Devleti, önemli hudut kalelerine merkezdeki yeniçeri ocağından asker göndermenin haricinde *yerlikulu yeniçeri (gönüllü)*, *cebeci*, *topçu* ve *yerli kapıkulu süvarileri* de bulundurmıştır. Kalenin sınıra yakınlığı, stratejik önemine göre kaledeki yerli yeniçeri sınıflarında ve mevcudunda artışlar yaşanmıştır.

Kalede görev yapan yerlikulu yeniçerilere gönüllü denilmekteydi. Osmanlı Askeri teşkilatı içerisinde gönüllü olarak adlandırılan iki çeşit askeri sınıf bulunmaktaydı. Bunlardan ilki maaşsız olup kalenin bulunduğu mahallinden temin edilen yeniçerilerin şeref ve imtiyazından faydalanmak isteyen gönüllülerdi. Diğer ise *gönüllü yeniçeriler* olarak adlandırılan savaşta yararlılık gösterip yeniçeri ulûfe defterine *tashîh bedergâh* tabiriyle kaydedilen maaşlı askerlerdi.

⁵⁶ Pamuk, *Erzurum*, s.74.

⁵⁷ BA., KK.d. 4938, s. 19.

⁵⁸ BA., KK.d. 4919, s. 9.

Kalelerde görev alan bazı Yeniçeriler o kasaba ve şehrin halkından meydana gelen *gönüllü* tabir edilen yerli kuvvetlerden oluşmaktaydı. Bu yerli yeniçeriler, yeniçerilik makamının şerefinden ve imtiyazından faydalanmak isteyen askerlerdi⁵⁹.

Savaş esnasında bu gönüllü yeniçerilerin genç olanları savaş alanlarına giderken, yaşı ilerlemiş olanlar ise sınır kalelerinde görev alırlardı⁶⁰. Sefere gitmeyip hizmeti terk edenlerin ise mevacibleri ödenmezdi. Mesela; 1726 yılı Temmuz ayı ortalarında (evâsıt-ı Zilkade 1138) Erzurum Kalesi'nde görevli Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar Cemaatleri'nin sefere katılmamışlardı. Dolayısıyla 1724- 1725 yılları arasında (1137) kendilerine ödenecek mevaciblerin verilmemesi, Kemah ve Gürün mukataası malından kendilerine tahsis edilen mevacib akçesinin tamamen mutemet tarafından geri alınması ve bir de isimlerinin silinmesine karar verilmiştir⁶¹.

Osmanlı Devleti kalelerde görev alan askeri personelin durumunu öğrenmek maksadıyla belirli dönemlerde sayımlar yapmıştır. Bu sayımlarda askeri sınıflar önce *cemaat* sonra da *bölükler* halinde yazılmıştı. Askerlerin isimleri, varsa hangi görevde bulunduğu ve yevmiyyeleri ile birlikte kaydedilmekteydi⁶². Bu durum Erzurum Kalesi'nin daimi kadrosunda bulunan yerli yeniçeriler için de yapılmıştır. Bu defterde önce Erzurum Kalesi'ndeki yerli yeniçerilerin bağlı oldukları cemaat ismi, cemaat isminin altında da bölük numarası, askerin isim ve yevmiyyesi ve diğer askerlerden farklı olarak yerine getirdiği bir meslek bulunuyorsa bu meslek isminin altında kaydedilmiştir⁶³.

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görevli gönüllülerle ilgili incelenen döneme ait ilk bilgilerimiz 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihine aittir. Mevcut bilgilere göre bu askerler, *gönüllüyan- ı yemin* ve *gönüllüyan-ı yesar cemaatleri* adında sağ ve sol olmak üzere iki ayrı bölüme taksim edilmiştir. Bu iki cemaat de kendi arasında numaralandırılarak çeşitli bölüklere ayrılmıştır. Gönüllüyan- yemin cemaati kendi içinde sekiz bölüğe yesar cemaati ise yedi bölüğe ayrılmıştır.

⁵⁹ Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s. 95, 96.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 324- 331.

⁶¹ BA., *MHM.d. 133*, s. 271/ 914.

⁶² Mesela, elimizde 17 Safer 1126 tarihine ait 4919 numaralı Kamil Kepeci defterine ait arşiv vesikasında Erzurum Kalesi'nde görev almış pek çok askeri cemaat ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bkz. BA., *KK.d. 4919*, s. 1- 45.

⁶³ BA., *KK.d. 4919*, s. 1-45.

Gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatleri ilgili defterin en sonunda yazılmıştır. Öncelikle müstahfız, azeb, cebeci ve topçular kaydedilmiş ve daha sonra gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatleri yazılmıştır.

Gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinde görev alan neferlere baktığımızda; sayısal olarak aynı oldukları tespit edilmektedir. Mesela; 4 Mart 1714 tarihinde (17 Safer 1126) senesinde gönüllüyan-ı yesar cemaatinin 201 ve gönüllüyan-ı yemin cemaatinin de 201 olmak üzere toplamda 402 nefer yer almıştır⁶⁴. Gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinin başında birer ağasının bulunduğunu tespit etmekteyiz. 4 Mart 1714 tarihinde (17 Safer 1126) Gönüllüyan-ı yemin cemaatinin başında Süleyman adında birisi 80 akçe yevmiyye, Gönüllüyan- ı yesâr cemaatinin başındaki Veli'nin de yine 80 akçe yevmiyye ile cemaatin ağası olduklarını görmekteyiz. Gönüllüyan-ı yemin ve yesar ağaları elde ettikleri 80 akçelik yevmiyye ile Erzurum Kalesi içinde görev alan diğer askeri zümrelerden hatta dizdardan bile daha fazla ücret almaktaydılar⁶⁵. Bu durum onların ne kadar önemli konumda olduklarını göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) yılına ait gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatleindeki nefer sayıları, görevleri, aldıkları yevmiyyeler gösterilmiştir.

Tablo 1: Erzurum Kalesi'ndeki Gönüllüyan-ı Yemin ve Yesar Cemaatinin Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126)⁶⁶.

Askeri Sınıfı	Mevcudu		Yevmiyye (akçe)		Yıllık Mevacibi (akçe)	
	Yemin	Yesar	Yemin	Yesar	Yemin	Yesar
Ağa	1	1	80	80	28.320	28.320
Kethüda	1	1	35	35	12.390	12.390
Kâtip	2	—	1. Kâtip 34 akçe 2. Kâtip 30 akçe	—	1. Kâtip 12.036 akçe 2. Kâtip 10.620	—
Nefer	197	199	2940,5	3004,5	1.040.937	1.040.937
Toplam	201	201	3119,5	3119,5	1.104.303 (akçe)	1.104.303
Genel Toplam	402		6239 akçe		2.208.606 akçe	

Erzurum Kalesi'nde Gönüllü cemaat ağaların yanında birer kethüda bulunmaktaydı. 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde Gönüllüyan- ı yemin cemaatinin ağasına bağlı Osman adında birisinin 35 akçe yevmiyye ile kethüda olduğunu,

⁶⁴ BA., KK.d. 4919, s. 45.

⁶⁵ BA., KK.d. 4919, s.31- 45.

⁶⁶ BA., KK.d. 4919, s.31- 45.

Gönüllüyan- ı yesar cemaatinde ise Halil isminde birisinin yine 35 akçe yevmiyye kethüdalık vazifesinde bulunduğunu görmekteyiz⁶⁷.

22 Aralık 1765 (9 Receb 1179) tarihinde gönüllüyan-ı yesar ve yemin cemaatlerinin her ikisinde nefer sayısının daha önceden olduğu gibi 201 olduğu ve toplamda 402 askerle bu sayının değişmediği görülmektedir⁶⁸.

22 Aralık 1765 (9 Receb 1179) tarihinde gönüllüyan-ı yemin cemaatinde 1 ve yesar cemaatinde de 1 olmak üzere toplamda 2 adet ağası, 2 kethüdası ve 2 adet kâtibi bulunmaktadır. Gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatindeki her iki ağanın da 80 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduğunu görmekteyiz. 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) yılında gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatinin ağalarının 80 akçelik yevmiyyelerinin olduğunu düşünürsek yarım asır geçmiş olmasına rağmen bu yevmiyyede bir değişiklik olmadığı anlaşılabacaktır. Gönüllü kethüdasının 39,5 akçe yevmiye ile her iki cemaatte bulunduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla kethüda sayısı da yine değişmemiş ancak alınan yevmiyyede küçük bir artış görülmüştür⁶⁹.

Gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinde kâtipler de bulunmaktaydı. Kâtipler, askerlerin ulûfe ve yoklama defterlerini tutmakla yükümlüydüler⁷⁰. 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde gönüllüyan- ı yemin cemaatinde iki adet kâtip mevcuttu. Bunlardan Mustafa adındaki kâtip 34 akçe yevmiyye alırken, Osman adındaki diğer kâtibin ise 30 akçe yevmiyye aldığını görmekteyiz. Muhtemelen ikinci kâtip birinci kâtibin yardımcısı konumunda yer almıştır. 22 Aralık 1765 (9 Receb 1179) tarihinde gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatinin her ikisinde de 30 akçe yevmiyye ile birer kâtip bulunmuştur⁷¹.

Aşağıdaki tabloda gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinin 22 Aralık 1765 (9 Receb 1179) tarihindeki mevcudu ve mevacibleri gösterilmiştir.

⁶⁷ BA., KK.d. 4919, s. 30.

⁶⁸ BA., C.AS. 54119.

⁶⁹ BA., C.AS. 54119.

⁷⁰ Orhan Kılıç, *Van*, s. 323.

⁷¹ BA., C.AS. 54119.

Tablo 2. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Gönüllüyan-ı Yemin ve Yesar Cemaati Mevcudu ve Yevmiyyeleri (22 Aralık 1765/ 9 Receb 1179)⁷².

Askeri Sınıfı	Mevcudu		Yevmiyye (akçe)		Yıllık Mevacibi (akçe)	
	Yemin	Yesar	Yemin	Yesar	Yemin	Yesar
Ağa	1	1	80	80	28.320	28.320
Kethüda	1	1	39,5	39,5	13.983	13.983
Kâtip	1	1	30	30	10.620	10.620
Nefer	198	198	2970	2970	1.040.937	1.040.937
Toplam	201	201	3119,5	3119,5	1.104.303 (akçe)	1.104.303 (akçe)
Genel Toplam	402		6239 akçe		2.208.606 akçe	

Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinde toplam 402 nefer olduğu tespit edilmiştir. Bu neferlerin sayısı ile ödenilen yıllık masrafların aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Her iki cemaatte yer alan 396 gönüllü nefer için ortalama 15 akçe yevmiyye ödendiği ve zabitlerine ödenen miktarla birlikte bunun 6.239 akçeye tekabül ettiğini görmekteyiz. Bu da yıllık olarak 12.423 gurus etmektedir⁷³.

Gönüllüler zaman zaman farklı coğrafyalarda da görevlendirilmiştir. 1766 yılı Ocak ayı sonunda (evâsıt-ı Şaban 1179) Erzurum Kalesi'nde bulunan gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinin ağaları, zabitleri ve diğer tüm neferleriyle birlikte Gürcistan için tayin olan Çıldır Valisi ve Başbuğu Vezir Hasan Paşa'nın maiyetinde bulunmaları emredilmiştir⁷⁴.

1766 yılı Nisan ayı ortalarında (evail-i Zilkade 1179) Erzurum Kalesi'nde zabıt ve neferleriyle birlikte toplam da 402 adet gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatlerinin bulunduğu ve bunların yevmiyyesinin 6.239 akçe olduğu belirtilmiştir. 12 Mart 1766- 11 Mart 1767 tarihleri arasında (Rumi 1179 senesinin Mart başlangıcından Şubat ayının sonuna kadar) elde ettikleri 1 yıllık mevaciblerinin ise 12.423 gurus olduğu belirtilmiştir. Bu 12.423 gurusun 5.326 gurusu Erzurum gümrük mukataasından, 7092 gurusu ise Gürün ve Kemah mukataası malından her sene ocaklık olarak ödenmektedir. Gürcistan seferine memur edilen bu gönüllüyan-ı yemin ve yesar cemaatinin aldıkları 150 kese akçenin sadece borçları ödenmekle geçtiği ve bundan dolayı cemaatte sadece 5

⁷² BA., C.AS. 54119.

⁷³ BA., C.AS.54119.

⁷⁴ BA., MHM. d. 164, s. 389/ 1551.

askerin mevcut olduğu haberi alınmıştır. Bunun üzerine bu 5 askerin Gürcistan seferine katılması istenmiş ve hizmeti terk edip, hainlikleri görülen gönüllüyân-ı yemin ve yesar cemaatinin ağa, zabıt ve neferlerinin isimlerinin silinmesi, ocak beratlarının ellerinden alınması emredilmiştir. Gönüllûyan- yemin ve yesar cemaatinin yeniden ihyası için de önceki 150 kese akçe borcun hazine tarafından karşılanması, ağa, zabıt ve neferlerinin yeniden tertip olunması, bu neferlere ocak beratının yeniden verilmesi emredilmiştir. Ayrıca 12 Mart– 10 Nisan 1766 tarihleri arasında (Rumi 1179 senesi Mart ayı) iktiza eden 12.423 gurus mevaciblerin yeniden Erzurum gümrüğü, Gürün ve Kemah mukataaları mallarından verilmesi istenmiştir. Önceden olduğu gibi yine gönüllûyan-ı yemin ve yesar cemaatin her birine birer ağa, kethüda, kâtibin atanması ve her bir nefer içinde 15 akçe ulufe ile 198 neferin tertip edilmesi emredilmiştir⁷⁵.

Erzurum Kalesi'nde bulunan gönüllûyan-ı yemin ve yesar cemaat mevcudunu ve mevaciblerini diğer kalelerle mukayese yapmak mümkün olmuştur. Mesela; 12 Mart 1765 tarihinden 11 Mart 1767 tarihine kadar (1178 yılının Mart başlangıcından 30 Şubat 1179) Erzurum Kalesi'nde 402 adet nefer gönüllûyan-ı yesar ve yemin cemaati bulunurken aynı dönemde Kars Kalesi'ndeki gönüllûyan-ı yemin ve yesar cemaatindeki nefer sayısının 1000 olduğunu görmekteyiz. Yevmiyelere ve yıllık mevacib miktarları da buna paralel olarak fazla olmuştur. Erzurum Kalesi'ndeki gönüllülerin toplam yevmiyesi 6.239 akçe iken, Kars Kalesi'nde bu rakam 13.122 akçedir. Bir yıllık toplam mevacib Erzurum Kalesi'nde 5.326,5 Kars Kalesi'nde ise 20.476,5 gurus⁷⁶.

1.1.2.3. Diğer Gruplar

Erzurum Kalesi'nde ehemmiyetli işlerde çalışan farklı sınıflarda neferler de bulunmakta idi. Bunların; mimar, mutemet, mehter, taş ustası, neccar, rah-ı abi (su yolcu), dökmeçi, Ambari, bennâ gibi çeşitli iş mesleklere ait görevliler de kaledeydi.⁷⁷

4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde 13 akçe yevmiye ile Ali bin Halil'in Erzurum Kalesi'nde mimar olduğunu ve aldığı bu yevmiye ile kaledeki diğer personellerden daha fazla kazanç elde ettiğini görmekteyiz⁷⁸. Kalede bulunan bennâlar ise mimara yapacağı işlerde yardımcı olan kalfalardı.⁷⁹ Bunların da sayılarının dokuz

⁷⁵ BA., *MHM. d. 164*, s. 452, 453/ 1785.

⁷⁶ BA., *C.AS. 30067*.

⁷⁷ BA., *KK.d. 4919*, s.10.

⁷⁸ BA., *KK.d. 4919*, s.10.

⁷⁹ Bennâ; Yapı yapan, mimar, kalfa, dülger gibi anlamlara gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1998, s. 85.

olduğunu görmekteyiz. Bennâlardan 8'i zimmî (Gayr-i Müslim) olup, sadece Süleyman bin Ahmed'in Müslüman olduğu kaydedilmiştir. Bennâlar yedi ile beş akçe arasında değişen bir yevmiyyeye sahip olmuşlardır⁸⁰.

Erzurum Kalesi'nde Mehmed bin Abdullah'ın on akçe yevmiyye ile mutemetlik görevini icra ettiğini, Ali bin İbrahim'in ise yedi akçe yevmiyye ile ambarı olduğunu yani kale ambarından sorumlu olduğunu görmekteyiz. Erzurum Kalesi'nde bir de dökümcü bulunmaktaydı. Zimmî olan bu neferin, altı akçe yevmiyye aldığı anlaşılmaktadır⁸¹.

Kalede görev yapan neccarlar da bulunmakta idi. Neccar; dülger, doğramacı anlamında kullanılan bir tabirdir⁸². Erzurum Kalesi'nde beş neccarın bulunduğunu görmekteyiz ve bu neccarlar beş ile altı akçe arasında değişen bir yevmiyyeye sahiptiler⁸³.

Erzurum Kalesi'nde bulunan rah-ı abi (suyolcu) suyollarından, su borularının tamirinden, suların evlere ve şehrin muhtelif yerlerine ulaştırılmasından sorumlu kişiler idi⁸⁴. Suyolcular, çeşitli nedenlerden dolayı hasar gören, bozulan, su yolunu ilgili makama bildirirdi. Yapılacak harcama tespit edildikten sonra su yolunun tamiri gerçekleştirilirdi⁸⁵. Erzurum Kalesi'nde su işlerinden sorumlu üç adet rah-ı abi (suyolcu) bulunmakta idi. Bunlardan ikisinin zimmî olduğunu görmekteyiz. Bu neferler de 7 ile 5 akçe arasında değişen bir yevmiyyeye sahip olmuşlardır⁸⁶.

⁸⁰ BA., KK.d. 4919, s.10.

⁸¹ BA., KK.d. 4919, s. 10.

⁸² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C. II, s. 666.

⁸³ BA., KK.d. 4919, s. 10.

⁸⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C. III, s. 286.

⁸⁵ Abdullah Martal, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Su- Yolculuk", *Belleten*, C. LII, Sayı: 205, Aralık 1988, s.1597

⁸⁶ BA., KK.d. 4919, s. 10.

Tablo 3: Erzurum Kalesi'nde Farklı Sınıflara Mensup Neferlerin Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126)⁸⁷.

Askeri Sınıf	Mevcudu	Yevmiye (Akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
Mimar	1	13	4602
Mutemet	1	10	3540
Ambari	1	7	2478
Bennâ	9	45	15930
Rah-ı Abi (suyolcu)	3	17	6018
Neccar	5	26	9204
Dökmeci	1	6	2124
Topi (topçu)	2	11	3894
Zurnazen	1	6	2124
Tabıl- zen	1	6	2124
Toplam	25	147 (akçe)	52.038 (akçe)

1.1.3. Dizdar

Farsçada diz ya da düz kale anlamına gelmektedir. Terim olarak; Osmanlı kalelerinde görev yapan kale komutanı anlamına gelmektedir⁸⁸.

Kaledeki askerlerden ve kalenin durumundan tamamıyla dizdarlar sorumlu olmuştur. Merkezden dizdarlara hüküm veya emirlerin bizzat gönderilmiş olması da onların sahip oldukları önemi göstermiştir⁸⁹.

Dizdarların yaptıkları görevlere baktığımızda; iç kalede bulunan ambarların korunması ve depolanması, iç kale ve dış kalede ait surlar ile şehrin giriş ve çıkışlarını sağlayan kapıların denetlenmesi, kalede bulunan cephanenin kontrol edilmesi, tüccarlara ait değerli mal ve paraların muhazafa edilmesi gibi görevleri bulunmaktadır. Dizdar bir de kalede bulunan mahkûmların denetlenmesi işini yapmaktaydı⁹⁰.

Kale dizdarları kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi bölüklerine mensup kişiler arasından seçilmekteydi. Atanması düşünülen dizdarların yaşlı ve tecrübeli olanları tercih edilirdi. Kaledeki kethüda ve kale erlerinin dışında kale surlarındaki kapılardan sorumlu bevvalar da dizdara bağlıydı. Dizdarlar kaleye gönderilen cephane ve mühimmattan da sorumluydu⁹¹.

Dizdarlar, maiyetlerindeki kale erleri (müstahfız) ile birlikte kaleyi muhafaza etmek, beylerbeyi ve yeniçeri ağasının isteği üzerine kalenin tamir edilmesinde de görev

⁸⁷ BA., KK.d. 4919, s.10.

⁸⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 469.

⁸⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 469.

⁹⁰ Pamuk, Erzurum, s. 174, 175.

⁹¹ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. IX, İstanbul, 1991, s. 480- 481.

almışlardır. Emrinde bulunan neferlerin mevcudunu, silah ve cephane durumunu hizmet edemeyecek durumda bulunan neferleri bir deftere kaydederek beylerbeyine veya merkezden teftiş için gönderilen görevlilere sunmak gibi görevleri bulunuyordu⁹².

Dizdarlar, şehrin ve kalenin güvenliğinden sorumluydular. Sefere çağrılmaları halinde sefere katılmakla yükümlüyüdüler. Bu sebeple bulundukları makam itibarıyla beylerbeyi ve sancakbeyine bağlıydılar. Görevlerini icra ederken de faaliyetlerinin İslam hukukuna uygunluğu bakımından da kadıya karşı mesuldürler⁹³. Ancak bu durumun stratejik önemi daha az olan ve yeniçeri ağasının bulunmadığı daha küçük kalelerde görev yapan dizdarlar için geçerli olduğunu düşünülmektedir.

10 Mart 1688 (7 Cemaziye'l-evvel 1099) tarihinde Erzurum Kalesi'nin dizdarı olarak 40 akçe yevmiye ile Dergâh-ı Âli yeniçerilerinden Ali bin Hasan'ın olduğu⁹⁴, 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) yılında ise İbrahim adlı birisinin 40 akçe yevmiye ile dizdarlık görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Erzurum Kalesi dizdarlarının sahip oldukları 40 akçe yevmiye ile bir senede elde ettikleri mevacibleri 14.160 akçedir⁹⁵. Kale dizdarları yaptıkları görevler karşılığında dirlik sahibi de olabiliyordu. Dizdarların sahip olduğu tımarlara serbest tımar denilmekteydi. Bu tımar gelirleri kalenin sahip olduğu öneme göre değişmekteydi⁹⁶. Mevcud bilgilerimiz Erzurum Kalesi dizdarının ulûfeli olduğu yönündedir⁹⁷. 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde ise Mehmed isminde birisi Erzurum Kalesi'nde dizdarlık görevini yürütmüştür.⁹⁸

Bazı hudut kalelerinin öneminden dolayı dizdar sayısı farklılık göstermiş ancak Erzurum Kalesi'ndeki dizdar sayısının bir olduğu tespit edilmiştir. Mesela, 1609- 1611 yıllarında Van Kalesi'nde 6 dizdarın bulunmaktaydı⁹⁹.

1734 yılı Aralık ayı başlarında (evâil-i Receb 1148) Erzurum yeniçeri ağası ile kale dizdarına gönderilen bir hükümde şark canibi seraskeri Köprülü-zade Abdullah Paşa'ya İran Tahmasb Kulu Hanlı *ayan* tarafından gönderilen elçisinin Erzurum iç Kalesi'nde misafir edilmesi emredilmiştir¹⁰⁰.

⁹² Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s. 102, 103.

⁹³ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı: 7, Ankara, 1997, s. 4

⁹⁴ BA.,KK.d. 4938, s. 4.

⁹⁵ BA.,KK.d. 4919, s. 2.

⁹⁶ Batmaz, "Kale Teşkilatı", s. 4.

⁹⁷ BA., KK.d. 4938, s. 4; BA., KK.d. 4919, s. 2.

⁹⁸ BA., D.BŞM. d. 10813, s. 2.

⁹⁹ Orhan Kılıç, *Van*, s. 333.

¹⁰⁰ BA., MHM. d. 140, s. 239/ 843.

Mesela; 1736 yılının Mart sonu Nisan başlarında (evâsıt-ı Zilkade 1148) Rodos Dizdarına gönderilen bir hükümde Rodos Adası zindanında bulunan Vezir-i Azam İsmail Paşa'nın kaleden bir adım dahi uzaklaşmasına izin verilmemesi yönünde bir emir bildirilmiştir¹⁰¹. Benzer bir durum da Erzurum Kalesi'nde görülmüştür. 1774 yılı Haziran ortalarında (evâil-i Rebiyü'l- ahir 1188) Malatya kadısına ve Erzurum dizdarına gönderilen bir hükümde; Malatya'da oturan Sabancı Ağa, Yusuf Ağa ve Hacı Bektaş Ağa'nın 200 neferle sefere memur iken sefere katılmayıp, firar ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca sefere gidecek binden fazla askerin de bir bir ayrılmasına sebep oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla firar eden bu kişilerin yakalanıp, başkalarına ibret olsun diye Erzurum Kalesi'ne hapsedilmesi kale dizdarına emredilmiş ve dizdarın, dergâh-ı Muallâ yeniçerileri ağası Mehmed Paşa tarafından kendisine verilen mühürlü mektuba göre amel etmesi istenmiştir¹⁰².

Dizdarlar görevlerini icra ederken beylerbeyi, sancakbeyi ve kadıya karşı sorumlu ve onların denetimi altındaydılar. Görevlerinde başarısız olmaları ya da görevlerini kötüye kullanmaları durumunda yukarıda zikredilen yöneticilerin arzı ile görevlerine son verilirdi. Dizdarlar diğer bir görevi de derbentlerin idaresinde sorumlu olmalarıdır¹⁰³.

Dizdarın yapacağı işlerde müstahfız ve azaplar yardımcı olmaktadır¹⁰⁴. Bunların dışında Kethüda, Çavuş, Kâtip ve Vezzân da bulunmaktadır. Mesela; 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde Erzurum Kalesi'nde bulunan müstahfızlar kale dizdarı İbrahim'in maiyetinde yer almışlardır. Kaya'nın kethüda, Mustafa'nın çavuş olduğu anlaşılmaktadır. Müstahfız cemaati içinde Vezzân¹⁰⁵ görevini Abdullah bin Abdullah'ın, kâtiplik görevini Mustafa isminde birisinin yerine getirdiği tespit edilmiştir¹⁰⁶.

Kaleye gelen cephe ve mühimmatın teslim alınması da kale dizdarların görevleri arasında yer almaktadır. Mesela; 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) yılında Trabzon Kalesi Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Mûrtaza Ağa tarafından Erzurum

¹⁰¹ Kulbilge, 141 Numaralı Mühimme Defteri, s. 307.

¹⁰² Tuğba Kara, *170 Nolu Mühimme Defteri (1185- 1186/ M.1771- 1174)'nin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2007, s. 181, 182.

¹⁰³ Batmaz, "Kale Teşkilatı", s. 4

¹⁰⁴ Pamuk, *Erzurum*, s. 174- 175.

¹⁰⁵ Vezzân: Vezzân kelime anlamı olarak vezneden, tartan ve kantarcı gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Devellioğlu, s. 1150.

¹⁰⁶ BA., KK.d. 4919, s. 2.

Kalesi'ne büyük miktarda cephane ve mühimmat nakli yapılmış ve bu cephane ve mühimmatı Erzurum dizdarı Mehmed'e teslim edilmiştir¹⁰⁷.

1.1.4. Azebler

Azeb kelimesi, henüz evlenmemiş bekâr erkek veya kadın anlamına gelmektedir. Fuat Köprülü, Niebuhr'un 18. yüzyıla ait Arabistan Seyahatnamesine dayandırarak azeb kelimesini, şehirdeki yerli asker olarak tanımlamıştır. Buna ek olarak Dasuki ve Bianchi lügâtini kaynak göstererek, Mısır'da bulunan yedi askeri kuvvetten birisinin ismi olduğunu ve bu askerlerin şehir muhafazasında bulunup, evlenemeyen bir tür askeri sınıf olduğunu ifade etmiştir. Latin kroniklerinde ise azeb kelimesi korsan, deniz haydudu gibi anlamlarda kullanmıştır¹⁰⁸.

Bu askeri sınıf, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda Osman Bey'e bağlı olarak kurulmuş ücretli askerlerdi. Yeniçeri Ocağı kurulmadan önce devletin daimi ordusunu azebler oluşturmuştu¹⁰⁹. Yeniçeri ocağı kurulduktan sonrada varlıklarını sürdürmüş ve 15. yüzyılın ortalarında sayıları 30 bini bulmuştur¹¹⁰.

Azebler askerleri aslen Türk olup, genellikle Anadolu'dan temin edilmekteydi. Osmanlı ordusunda hafif piyade sınıfının bir kolunu oluşturan azeb askerleri ilk dönemlerde yaya ve deniz azebleri olarak iki kısma ayrılmıştır. Bir müddet sonra yaya azeblerinin içindeki bir kısım azeb askerleri kalede maaşlı olarak görev almaya başlamış, ancak yaya azebleri 16. yüzyılın ortalarında kaldırılmıştır¹¹¹.

Kale muhafazasında bulunan ve kaledeki askerlerin yaya kısmını oluşturan azeblerin atlı olanları da bulunmaktaydı. Bu atlı azeblere *Farisan* denilmekte idi¹¹². Azeb askerlerinin ataması, beylerbeyinin arzı ve padişahın berâtı ile ilgili mahalden temin edilmekteydi. Bu durum yöre insanı için de bir istihdam kaynağı olmuştur. Beylerbeyi azeb askerlerinin atamasını gerçekleştirirken, merkezden gelecek kadro miktarına göre bu işi tanzim etmek ve atama defterini İstanbul'a göndermek zorundaydı¹¹³.

¹⁰⁷ BA., *D. BŞM. d. 01813*, s. 3.

¹⁰⁸ M. Fuat Köprülü, "Azap", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 81- 82.

¹⁰⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. I, s. 223.

¹¹⁰ Pakalalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 129.

¹¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Azeb", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 82- 83; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s. 39

¹¹² Sertoğlu, s. 26.

¹¹³ Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s 112.

Azebler içerisinde en büyük rütbe azeb ağasına aittir. Hatta azeb ağalarına hitaben hükümler bile gönderilmiştir¹¹⁴. Azeblerin kale dışında yerleşmeleri yasaktı. Kale surlarının içinde evler inşa edip kalmak zorundaydılar¹¹⁵.

Erzurum Kalesi'nde görevli azebler içinde gerek statü gerekse ücret konusunda tıpkı kalede görevli diğer askeri sınıflarda görülen bir hiyerarşi görülmektedir. Kalede Azebler içinde birer ağa, kâtip, kethüda, vezzân ve çavuş bulunuyordu¹¹⁶.

4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde Mustafa adında birisinin 30 akçe yevmiye ile Erzurum Kalesi'nde azeb ağası olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı tarihte azeb kuvvetleri içerisinde Ali bin Mustafa'nın 25 akçe yevmiye ile kâtiplik görevinde bulunduğu ve derecesinin ise azeb ağasından sonra geldiği tespit edilmektedir¹¹⁷.

Azebler içerisinde kethüdalık görevini icra eden bir görevli bulunmaktaydı. Ali bin Hasan'ın 10 akçe yevmiye ile 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde kethüda olduğu tespit edilmiştir.

Azeb kuvvetleri içerisinde derece bakımından çavuşdan da üstün olan bir vezzân bulunmaktaydı¹¹⁸. Bu görevi Hasan bin Mustafa'nın 10 akçe yevmiye ile gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Erzurum Kalesi içinde görev yapan bazı askeri sınıflarda da görülen daha iyi bir derece ve rütbeye sahip olan çavuş ise Azebler içerisinde en son durumdadır. Yine 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) yılında Ahmed bin Ali'nin 9 yevmiye ile azeb askerleri içerisinde çavuşluk hizmetini yerine getirdiği anlaşılmaktadır¹¹⁹.

Tablo 4: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Azeblerin Sınıfı ve Mevacibi (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126)¹²⁰.

Askeri Sınıfı	Sayısı	Yevmiye (akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
Azeb Ağası	1	30	10620
Kâtip	1	25	8850
Kethüda	1	10	3540
Vezzân	1	10	3540
Çavuş	1	9	3186
Nefer	175	973	344442
Toplam	180	1057	374178

¹¹⁴ Orhan Kılıç, *Van*, s.345

¹¹⁵ Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s. 112.

¹¹⁶ BA., *KK.d. 4919*, s. 11.

¹¹⁷ BA., *KK.d. 4919*, s. 11.

¹¹⁸ BA., *KK.d. 4919*, s. 11.

¹¹⁹ BA., *KK.d. 4919*, s.11

¹²⁰ BA., *KK.d. 4919*, s.11

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere azeblerin zabitleriyle birlikte toplam mevcudunun 180 olduğu ve yıllık 374.178 akçe mevâcibleri olduğu anlaşılmaktadır¹²¹.

Erzurum Kalesi'nde 2 Haziran 1727 (12 Şevval 1139) tarihinde 180 azeb neferinin bulunmakta ve bu neferler toplam 1.056 akçe yevmiyye elde etmektedirler¹²². Diğer bir vesikada ise 22 Şubat 1727 ile 21 Mayıs 1727 tarihleri arasında (1158 Reşen dönemi) 316 azeb askerinin bulunduğu ve bunların toplam yevmiyyelerinin ise 4.329 akçe olduğu tespit edilmiştir. Reşen döneminde azeb askerlerinin mukarrer akçelerinin toplamı da 383.116 akçe etmektedir¹²³.

Erzurum Kalesi'nde bulunan azebleri diğer kalelerdekiyle karşılaştırdığımızda şunları söyleyebiliriz: 28 Temmuz 1785 tarihinde (21 Ramazan 1199) Diyarbakır Kalesi'nde 133 neferin bulunduğunu ve toplamda 713 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduğunu anlamaktayız. Yine aynı tarihte Adilcevaz Kalesi'nde 203 neferin, Ahlât Kalesi'nde 159, Bitlis Kalesi'nde ise 117 Azeb neferinin görev yaptığı anlaşılmıştır. Toplam yevmiyyelere baktığımızda Adilcevaz Kalesi'nde bulunan azeblerin 1619 akçe, Ahlât Kalesi'nde 969 akçe, Bitlis Kalesi'nde 811 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduklarını görmekteyiz¹²⁴.

1.1.5. Yerli Cebeciler

Cebeciler; Kapıkulu Ordusunun yaya kısmından olup cemaat ve bölük şeklinde teşkilatlanmışlardır. Yeniçerilere ait çeşitli silah araç ve gereçlerin bakımını, tedarikini sağlamak, savaş zamanında bu silah araç ve gereçleri savaş alanlarına taşımak ve savaş sonrası geri toplayarak, gerekli olanları tamir etmek gibi önemli görevleri vardı¹²⁵.

Hükümet merkezinde cebecilere ait cephe denilen bir silah deposu bulunmaktaydı. Bu durum önemli sınır kalelerinde de görülmüş, kalelerde cephe ve bir miktar cebeci muhafızı bulundurulmuştur¹²⁶. Kalelerde bulundurulan cebecilerinden Erzurum Kalesi'nde daimi statüde olan yerli cebeciler olduğu gibi merkezden geçici olarak gönderilen cebeciler de bulunmaktadır. Merkezden gönderilen cebecilere Dergâh-ı Âli Cebecileri denilmekteydi. Tıpkı yeniçeriler gibi üç yıl hizmet ederler ve bu hizmetin

¹²¹ BA., *KK.d.* 4919, s. 11- 17.

¹²² BA., *D. AMH. d.* 24793, s. 6.

¹²³ BA., *C. AS.* 18076.

¹²⁴ BA., *D.AMH. d.* 25231, s. 6.

¹²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, C. II, T.T.K., Ankara, 1988, s. 52, 53.

¹²⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 5.

bitiminde merkeze gönderilerek yerlerine başkaları görevlendirilirdi. Kalede görevli cebeciler gelen cephe ve mühimmatın kontrolünü de yaparlardı¹²⁷.

Erzurum Kalesi'nde daimi kadrodaki cebeciler bulunmakta ve arşiv vesikalarında *bölük* şeklinde kaydedilmekteydi. Yerli sınıfındaki cebeci bölüğüne ait dönemimizle ilgili ilk bilgilerimize 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihine aittir. Bu askerler arşiv vesikasında *bölük-i cebeciyan* şeklinde bir başlık altında belirtilmiştir. Başlığın altında ilk sırada bölüğün içinde hizmet veren cebeci başı, kâtip, kethüda verilmiş ve kethüdanın altında ise diğer neferler belirtilmiştir. Ömer ismindeki cebeci başının 12 akçe yevmiyye aldığı anlaşılmaktadır. Cebeci bölümünde kâtip ve kethüdanın aldığı yevmiyyelere baktığımızda; kâtibin günlük 10 akçe aldığı, kethüdanın ise 8 akçe yevmiyesi olduğu anlaşılmaktadır.

4 Mart 1714 (17 Safer 1126) tarihinde Erzurum Kalesi'nde zabitleriyle birlikte toplam 18 cebeci muhafızı görev yapmış ve bu askerlerin içerisinde beş cebeci neferinin ise Gayr-i Müslim (zimmî) olduğu kaydedilmiştir. Zabitleri dışındaki cebeci askerlerinin ise 4 ile 10 akçe arasında değişen yevmiyyelere sahip olduğu anlaşılmaktadır¹²⁸. 2 Haziran 1727 tarihinde (12 Şevval 1139) Erzurum Kalesi'nde yine 18 cebeci neferi görev yapmış ve bu askerlerin toplam yevmiyyelerinin ise 121 akçe olduğu kaydedilmiştir¹²⁹.

1.1.6. Yerli Topçular

Topçu Ocağı, Kapıkulu Ocağına bağlı olarak top dökmek ve top kullanmakla vazifeli askeri birliktir. Topçu Ocağı I. Murat döneminde kurulmuş olup, Acemi Ocağı'ndan asker almıştır.

Topun savaş meydanlarındaki gücü anlaşılnca, bu askeri ocağın önemi daha sonraki yıllarda daha da artmıştır¹³⁰. Kale topçuları kale dizdarının emrinde görevlerini yerine getirirlerdi. Kalelerdeki topçuların eğitime, güçlü olmasına büyük önem verilmiş, ihtiyaç duyulması üzerine topçu başına emir verilerek topçu ve topçu zabiti kalelere gönderilirdi¹³¹.

¹²⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 264.

¹²⁸ BA., KK. d. 4919, s. 9.

¹²⁹ BA., D. AMH d. 24793, s. 6.

¹³⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 512.

¹³¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 52, 53.

Erzurum Kalesi'nin daimi kadrosunda görev yapan topçular da bulunmaktadır. Bu topçular da tıpkı yerli cebeciler gibi bölük ismiyle yani *bölük-i topçıyan* şeklinde defterlere kayıt edilmiştir.

Topçu bölüğünün başında topçu başı (sertopi) bulunur ve bu bölükten sorumlu olurdu. Topçubaşı, topların bakım ve onarımından ve topçuların eğitilmesinden sorumluydu¹³². Erzurum Kalesi'nde 16 Temmuz 1691 tarihinde (28 Şevval 1102) Ali bin Mehmed isminde birisi 12 akçe yevmiye almış ve toplam 18 neferlik topçu bölüğüne kumanda etmiştir¹³³. 4 Mart 1714 tarihinde (17 Safer 1126) ise Ali bin Abdullah'ın yine 12 akçe yevmiye ile toplamda 16 neferlik topçu birliğine kumanda ettiği anlaşılmaktadır¹³⁴.

Topçu birliğinde topçu başının yanında bir de kethüda bulunur. Kethüda topçu başından sonraki en yetkili kişidir. Kethüda, topçu başına yapacağı işlerde yardımcı olurdu. 16 Temmuz 1691 tarihinde (6 Rebiyü'l- ahir 1101) İbrahim bin Mehmed' in 9 akçe yevmiye, 4 Mart 1714 (17 Safer 1126) yılında ise Mehmed bin Eyyüb'ün yine 9 akçelik yevmiye ile kethüdalık hizmetinde bulunduğu tespit edilmiştir¹³⁵.

Topçu birliğinde topçu çavuşu da bulunmaktaydı. Erzurum Kalesi'nde topçu çavuşu olarak 18 Eylül 1695 tarihinde (8 Safer 1107) Mustafa bin Mehmed'in 6 akçe ile 4 Mart 1714 tarihinde ise (17 Safer 1126) Halil isminde birisinin 6 akçelik yevmiye ile topçu çavuşu görevinde olduğu anlaşılmıştır¹³⁶.

Tablo 5: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Yerli Topçuların Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126)¹³⁷.

Askeri Sınıfı	Mevcudu	Yevmiye (akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
Ser Topi (Topçu Başı)	1	12	4248
Kethüda	1	9	3186
Çavuş	1	6	2124
Nefer	13	77	27258
Toplam	16	104 (akçe)	36816 (akçe)

Erzurum Kalesi'nde görev yapan topçu birliğinin sayılarına baktığımızda bu sayı dönemin şartları içerisinde farklılık gösterebildiği gibi benzerlikler de görülmüştür.

¹³² Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s. 108, 109.

¹³³ BA., KK.d. 4938, s. 21.

¹³⁴ BA., KK.d. 4919, s. 9.

¹³⁵ BA., KK.d. 4919, s. 9; BA., KK.d. 4938, s. 21;

¹³⁶ BA., KK.d. 4938, s. 21; BA., KK.d. 4919, s. 9.

¹³⁷ BA., KK.d. 4919, s. 9.

Mesela; 14 Mart 1714 tarihinde (1 Safer 1126) 16 yerli topçu bulunurken, 7 Haziran 1727 tarihinde (17 Şevval 1139) Erzurum Kalesi'nde yine 16 topçu neferi bulunmuş ve bu neferler toplamda 104 akçe yevmiyye almışlardır¹³⁸.

1.1.7. Yerli Müstahfızlar (Hisarerleri)

Müstahfız, memleket ve kale savunmalarında bulunan askerlere verilen addır¹³⁹. Müstahfız ismi arşiv vesikalarında *hisar eri* olarak da geçmektedir. Dolayısıyla bu iki kelime eş anlamlıdır. Müstahfızlar da tıpkı azebler gibi hafif piyade sınıfında bulunan askerlerdir¹⁴⁰.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, müstahfızlar ile ilgili şu bilgileri verir: *İhtiyar yeniçeriler ile mecruh ve malûl olmaları dolayısıyla eşkinici hizmetinde bulunamayacak olanlar ve bazı cürüm sahibi Yeniçeriler Hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde yani gerideki hafif muhafaza hizmetlerinde bulunurlardı* ¹⁴¹. Ancak Orhan Kılıç, Van Beylerbeyliğine gönderilen hükümlerle, Van Kalesi'ndeki hisar eri taifesinin fazlalaştırılması için cenk ve harbe kadir yarar Rûm yiğitlerinden yeni hisar eri yazması istenmiştir şeklindeki kayıtlara atıfta bulunarak müstahfızların sadece malul ve cürüm sahibi yeniçeriler olamayacağını belirtmiştir¹⁴².

Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait Tımar ve Taşra Teşkilatı Kanunnâme-i Hümayununda Müstahfızlar (Hisarerleri) için şu ifadeler kullanılmıştır. “*Her kal'anın cebehânesi ve top ve tüfengi ve yarağ ve cemî-i âlât- ı harb hıfzına dizdar ve kethüdâ ve neferâtı vardır ki, ta'yin olundukları kal'anın burûc u bârûsunu leyl ü nehar deverân u güzêrân ederler. Dâ'im hizmetleri kal'aların hıfz u hirâsetidür. Bu tâifeye “hisar erleri” derler. Ve Dizdar ve kethüdâ ve neferâtının icmallü tımarları vardır; gedik i'tibar olunmuşdur, arpalık gibidir. Hizmetlerinde dâim ve kâ'im olduklarıncâ tımar ve gedükleri bilâ- sebeb ellerinden alınub âhara verilmez. Şöyle ki, içlerinden bir gedik mahlûl olsa, tîmâr ile gedüğü, müstehıkk oğlu var ise oğluna ve illâ yine kal'a mülazimlerinden (ol gedüğün fennine mâhir ve) hizmetlerine kadir bir kimesmeye verilir. Ve dahi bunların azl ü nasbı ve rabtı dizdarlarına mahsûsdur. Arzlarına i'tibâr olunur.*” şeklinde bilgi yer almaktadır¹⁴³. Bu bilgilerde Müstahfızların yani hisar

¹³⁸ BA., KK.d. 4919, s. 9; BA., D. AMH. d. 24793, s. 6.

¹³⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C. II, s. 630.

¹⁴⁰ Orhan Kılıç, *Van*, s. 347.

¹⁴¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 327.

¹⁴² Orhan Kılıç, *Van*, s. 348.

¹⁴³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. IV, İstanbul, 1992, s. 480, 481.

erlerinin tımar tasarruf ettiklerinden bahsedilmiştir ancak elimizdeki arşiv vesikalarında Erzurum Kalesi’nde bulunan müstahfızların ulûfeli olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁴.

Erzurum Kalesi’nde de belirli sayıda müstahfız cemaatinin görev aldığını görmekteyiz. Kaledeki müstahfızlar kale dizdarının emri altında bulunmuş ve ayrıca müstahfızların içinde kethüdalık, kâtiplik, çavuşluk, vezzân gibi çeşitli görevleri icra eden askeri personeller de tespit edilmiştir.

4 Mart 1714 tarihinde (17 Safer 1126) Erzurum Kalesi’nde bulunan müstahfızlar kale dizdarı İbrahim’in maiyetinde yer almışlardır. Müstahfızlar içerisinde Kaya ismindeki birisinin 12 akçe yevmiyye ile kethüda olduğunu görmekteyiz¹⁴⁵. Kale Kethüdası *mâl-ı mîrîye ve kal’aya hizmet eylemekde* dizdarın yardımcısı durumundadır. Kaledeki erlerin dirlik ve düzenin yerine getirilmesinde kale dizdarı ile kendisinin sorumluluğu altındadır. Kethüda da tıpkı dizdarlarda olduğu gibi atanmasında izlenilen yol ile bağlı bulundukları makam aynıdır¹⁴⁶.

Dizdarın maiyetinde Mustafa isminde birisinin de 10 akçe yevmiyye ile Çavuş olduğu anlaşılmaktadır. Müstahfız cemaati içinde bir de vezzân görevini icra eden 10 akçe yevmiyye ile Abdullah bin Abdullah’ın bulunduğunu, kâtiplik görevini ise 3 akçe yevmiyye ile Mustafa isminde birisinin yerine getirdiği tespit edilmiştir.¹⁴⁷

Tablo 6: Erzurum Kalesi’nde Bulunan Müstahfızların Sınıfı ve Mevacibleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126)¹⁴⁸.

Askeri Sınıfı	Mevcudu	Yevmiyye (akçe)	Yıllık mevacibi (akçe)
Dizdar	1	40	14160
Kethüda	1	12	4248
Çavuş	1	10	3540
Vezzân	1	10	3540
Kâtip	1	3	1062
Nefer	212	978	346212
Toplam	217	1053	372762

Erzurum Kalesi’ndeki Müstahfız cemaati kendi içerisinde de 11 bölüğe ayrılmıştır. Bu bölüklerin içerisinde yer alan nefer sayısı ise 20 ile 17 arasında değişmektedir. Bölüğün başındaki neferler en yüksek yevmiyye ile görev almakta idiler. Mesela 8. bölüğün komutanı olan İsmail bin Ebubekir’in 12 akçe ile bölükteki en yüksek yevmiyyeye sahip olduğunu anlamaktayız. Bölükteki diğer müstahfız neferler

¹⁴⁴ BA., KK.d. 4918, s. 2- 8.

¹⁴⁵ BA., KK.d. 4919, s. 2.

¹⁴⁶ Batmaz, “Kale Teşkilatı” s. 5.

¹⁴⁷ BA., KK.d. 4919, s. 2.

¹⁴⁸ BA., KK.d. 4919, s. 2- 8.

ise 4 ila 10 akçe yevmiyeleri olduğu tespit edilmektedir¹⁴⁹. Erzurum Kalesi'nde bulunan müstahfız bölüklerinin mevcudu ve yevmiyeleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 7: Erzurum Kalesi'ndeki Müstahfız Bölüklerinin Mevcudu ve Yevmiyeleri (4 Mart 1714/ 17 Safer 1126)¹⁵⁰.

Bölüğün ismi	Bölüğün Mevcudu	Bölüğün Yevmiyesi (akçe)	Bölüğün Yıllık Mevacibi (akçe)
1. Bölük	19	117	41.418
2. Bölük	18	109	38.586
3. Bölük	18	107	37.878
4. Bölük	17	97	34.338
5. Bölük	19	122	43.188
6. Bölük	19	123	43.542
7. Bölük	17	97	34.388
8. Bölük	17	109	38.586
9. Bölük	15	86	30.444
10. Bölük	18	92	32.568
11. Bölük	20	112	39.648
Toplam	197	1.171 (akçe)	414.534 (akçe)

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 4 Mart 1714 (18 Safer 1126) tarihinde bölüklerdeki müstahfız neferinin toplam sayısı 197 olup, Erzurum Kalesi'ndeki zabitleri ile birlikte bu sayının toplam 217 olduğu anlaşılmaktadır.

Erzurum Kalesi'nde müstahfızların mevcudunu gösteren 2 Haziran 1727 (12 Şevval 1139) tarihine ait diğer bir belgede kalede toplam 220 müstahfızın görev yaptığı ve 1401 akçe yevmiye elde ettikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı tarihte Erzurum Kalesi ile Van Kalesi'ni karşılaştırdığımızda Van Kalesi'nde bulunan Müstahfızların nefer sayısı 322 olup, yevmiyesi 3087 akçe olmuştur. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'ndeki müstahfız nefer sayısının ve elde edilen toplam yevmiye bakımından Van Kalesi'nden daha az bir gelire sahip olduğu görülmektedir¹⁵¹. Erzurum Kalesi'nde 25 Kasım 1764 (29 Cemaziye'l-evvel 1178) ve 23 Ocak 1765 (30 Receb 1178) tarihleri arasında azebler ile müstahfızların toplam neferi 455 olup ve her iki cemaat toplamda 28.884 akçe yevmiye sahiptirler¹⁵².

28 Temmuz 1785 tarihinde (21 Ramazan 1199) Erzurum Kalesi'nde müstahfızan, azeban ve topçu birliklerinin toplam neferi 459 olup elde edilen yevmiye ise 2884

¹⁴⁹ BA., KK.d. 4918, s. 2- 8.

¹⁵⁰ BA., KK.d. 4918, s. 2- 8.

¹⁵¹ BA., D. AMH. d. 24793, s. 6.

¹⁵² BA., C.AS.30067.

akçedir. Bu tarihte Diyarbakır Kalesi'nde bulunan müstahfız nefer sayısı 103 olup, elde edilen yevmiyye ise 652 akçedir. Adilcevaz Kalesi'nde 117, Ahlât Kalesi'nde 91, Bitlis Kalesi'nde 129, Mardin Kalesi'nde ise 87 müstahfız neferinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Toplam yevmiyyelere baktığımızda; Adilcevaz Kalesi'ndeki müstahfızların 964 akçe, Ahlât Kalesi'nde 601 akçe, Bitlis Kalesi'nde 968 akçe, Mardin Kalesi'nde ise 493 akçedir¹⁵³.

Müstahfızlar da azebler gibi kalede oturmak zorundaydılar. Gerekli görüldüğünde kaledeki tamirat, bakım, onarım gibi işlerle de uğraşmakta idiler¹⁵⁴.

1.2. Geçici Olarak İstihdam Edilen Askerler

İstanbul'da bulunan yeniçeriler merkezdeki hizmetlerinin yanı sıra taşrada da görevlendirilmiştir. Yeniçerilerin taşradaki en önemli görevleri sahillerde ve hudut bölgelerinde bulunan kalelerin muhafızlığıdır. Hudut bölgelerine giden yeniçeriler, üç yıl süreyle kale muhafızlığı görevini yerine getirir ve görevleri sona erdikten sonra İstanbul'a geri dönerlerdi. İstanbul'a dönen yeniçerilerin yerlerine yeni yeniçeri ortaları atanmaktaydı¹⁵⁵.

İstanbul'dan gelen yeniçeriler atandıkları hudut kalelerine neferlerinin dışında tüm zabitleriyle birlikte atanmaktaydılar. İstanbul'dan ataması yapılan yeniçerilerin ulûfe ödemeleri, muhafazasında bulundukları kalenin yerli kulları ile birlikte gerçekleşmekteydi¹⁵⁶.

Mevcut belgelerden merkezden gönderilen yeniçeriler *dergâh- âli* veya *dergâh-ı muallâ* yeniçeriler olarak kaydedilmiştir.

1.2.1. Dergâh-ı Âli Yeniçerileri

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde çeşitli cemaat ortaları, Sekban ve Ağa bölüklerinden oluşan Dergâh-ı Ali Yeniçerileri'nin yıllara göre mevcudunun daha iyi değerlendirilmesi için aşağıdaki grafik verilmiştir. Verilen rakamlar ölüm, azil, nakil gibi nedenlerle ayrılmış olan neferlerin toplam neferlerden çıkarımı sonucunda ortaya çıkan net askeri mevcuttur.

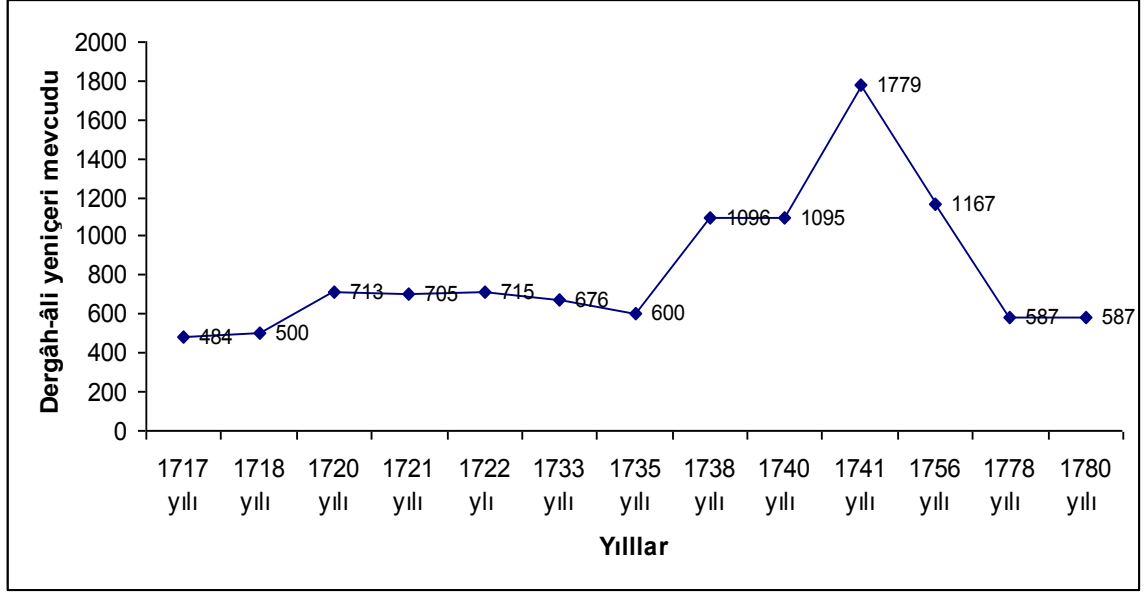
¹⁵³ BA., *D.AMH. d. 25231*, s. 6.

¹⁵⁴ Orhan Kılıç, *Van*, s. 349.

¹⁵⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 324- 325.

¹⁵⁶ Orhan Kılıç, "Mevacib Defterleri", s. 118.

Grafik 1: 1717- 1780 yılları Arasında Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudu¹⁵⁷

Yukarıdaki grafikten anlaşılaçağı üzere Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin 1741 yılında sayısının bir hayli kalabalık olduğunu görmekteyiz. Miladi 1738, 1740, 1756 yıllarında ise mevcudu diğler yıllara göre daha da artmıştır. Diğler yıllarda ise Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin mevcudunda nispeten dengeli bir dağılımın var olduğunu görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi ise Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan gerginliktir. İran Han'ı Nadir Şah Afganistan ve Hindistan seferlerini tamamladıktan sonra Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak Osmanlı Devleti'nin tanınması isteğinden vazgeçmemesi üzerine siyasi tansiyon iyice artmıştır¹⁵⁸. Bu tarihler Osmanlı Devleti ile İran arasındaki barış görüşmelerinin yapıldığı elçilerin karşılıklı gidip gelindiğı bir döneme rastlanmaktadır¹⁵⁹.

Aşağıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde 18. yüzyılda görev almış Dergâh- ı Âli Yeniçerilerinin mevcudu, yevmiyye, mukarrer ve yıllık kazançları verilmiştir.

¹⁵⁷ BA., MAD.d. 07309, s. 111; BA., MAD.d. 04310, s. 288; BA., MAD.d. 0557, s. 709; BA., MAD.d. 06958, s. 222; BA., MAD.d. 06844, s. 415; BA., MAD.d. 6949, s. 561, BA., MAD.d. 6985, s. 431; BA., MAD.d. 6679, s. 67; BA., MAD.d. 06560, s. 295, BA., MAD.d. 5869, s. 175; BA., MAD. d. 06284, s. 87, BA., MAD.d. 01717, s. 1052; BA., MAD.d. 824, s. 522.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 300; Süleyman İzzî, *Tarih-i İzzî*, C.II, vrk. 126/ a.

¹⁵⁹ İlker Kulbilge, *18. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, s. 296- 300.

Tablo 8: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudu ve Mevacibleri (23 Mart 1708- 8 Şubat 1777)¹⁶⁰

1/2

Tarih	Nefer sayısı	Yevmiye (akçe)	Minha nefer	Minha (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık mevacibi (akçe)
23 Mart 1708- 12 Mart 1709 Yılı (1120 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	537	4.226	53	371	289.129	1.156.516
5 Aralık 1717- 23 Kasım 1718 Yılı (1130 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	764	6.004	264	1.848	367.806	1.471.224
14 Kasım 1719- 1 Kasım 1720 Yılı (1132 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1193	9.138	480	3.360	511.253	2.045.412
2 Kasım 1720- 21 Ekim 1721 Yılı (1133 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1275	9.884	570	3.990	521.619	2.086.476
22 Ekim 1721- 11 Ekim 1722 Yılı (1134 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1305	10.489	590	4.130	562.771	2.251.084
12 Ekim 1722- 30 Eylül 1723 (1135 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1454	11.838	590	4.130	682.158	2.728.632
29 Ağustos 1726- 18 Ağustos 1727 (1139 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	325	4.849	38	266	405.555	1.622.380
19 Ağustos 1727- 6 Ağustos 1728 (1140 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	250	3.864	—	—	341.964	1.367.856
7 Ağustos 1728- 26 Temmuz 1729 (1141 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	270	3.983	—	—	352.495	1.409.980
27 Temmuz 1729- 16 Temmuz 1730 (1142 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	204	3.405	—	—	301.342	1.205.368
6 Temmuz 1731 -23 Haziran 1732 (1144 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	264	4.257	—	—	378.868	1.515.472
24 Haziran 1732- 13 Haziran 1733 (1145 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	719	9.717	43	344	811.102	3.244.408
3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 (1147 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	644	9.796	44	308	839.688	3.358.752
12 Mayıs 1736- 30 Nisan 1737 (1149 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1060	13.895	114	798	1.159.084	4.636.336
1 Mayıs 1737- 20 Nisan 1738 (1150 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1096	15.217	—	—	1.263.691	5.054.764

¹⁶⁰ Tablonun hazırlanmasında istifade edilen kaynaklar: BA., MAD.d. 07309, s. 111; BA., MAD. d. 04310, s. 288; BA., MAD.d 0557, s. 709; BA., MAD.d 06958, s. 222; BA., MAD. d 06844, s. 415; BA., MAD.d 06960, s. 42; BA., MAD. d 06315, s. 511; BA., MAD. d 05992, s. 558; BA., MAD.d 5980, s. 102; BA., MAD.d 05993, s. 282; BA., MAD.d 03949, s. 427; BA., MAD.d 06949, s. 561; BA., MAD.d 06985, s. 431; BA., MAD.d 06800, s. 855; BA., MAD. d 06679, s. 67; BA., MAD. d 06560, s. 295; BA., MAD.d 05869, s. 175; BA., MAD.d 6939, s. 248; BA., MAD.d 06284, s. 87; BA., MAD. d 01717, s. 105; BA., MAD. d. 824, s. 522.

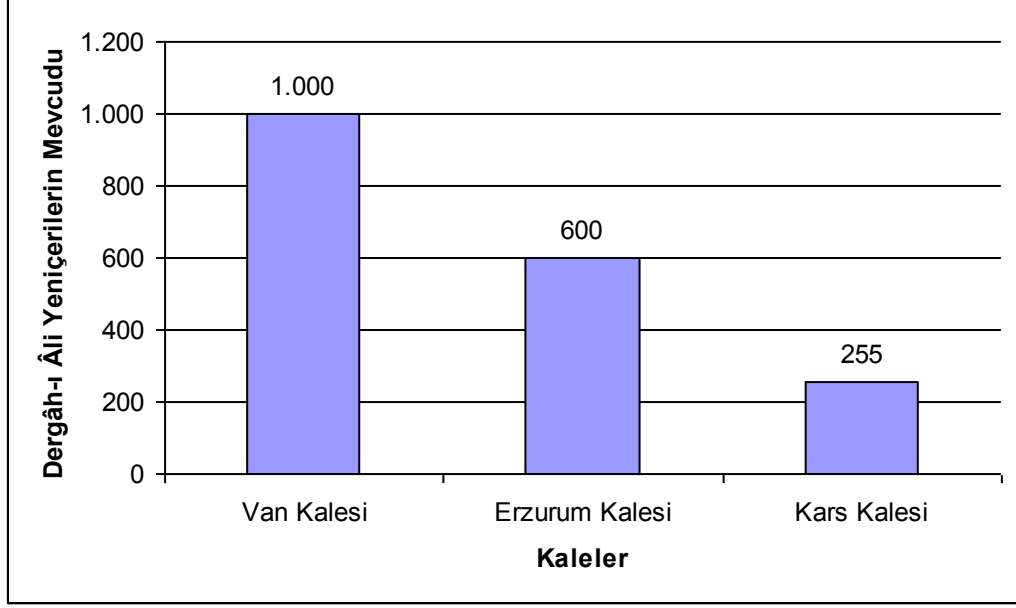
21 Nisan 1738- 9 Nisan 1739 (1151 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1183	16.385	134	938	1.368.059	5.468.236
10 Nisan 1739- 28 Mart 1740 (1152 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1229	16.640	134	938	1.389.627	5.558.508
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741(1153 senesi Lezez dönemi)	1849	13.858	70	490	1.183.068	----
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1795	32.943	1036	8.276	2.183.029	8.732.116
14 Mart 1774- 3 Mart 1775 (1188 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1721	33.316	1102	7.030	2.326.311	9.305.244
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	1699	33.272	1112	7.100	2.316.222	9.264.888

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 18. yüzyıl da Erzurum Kalesi'nde Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nin sayısı 204 ile 1.779 arasında değişmektedir. 27 Temmuz 1729- 16 Temmuz 1730 (1142) yılında Erzurum Kalesi'nde bulunan 204 neferin yevmiyyesi 3.405 akçe, yıllık mevacibinin ise 120.568 akçe olduğunu tespit etmekteyiz¹⁶¹. 20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 tarihinde kalede 1179 neferin elde ettikleri yevmiyyelerinin 13.858 akçe ve Lezez dönemine ait mevacibleri ise 1.183.068 akçedir. Bu meblağ en fazla gelire sahip oldukları dönem olarak göze çarpmaktadır.

Erzurum Kalesi'nde 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 (1147 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi) tarihlerinde toplam 600 adet Dergâh- Âli Yeniçerisi mevcut iken yine aynı tarihte Van Kalesi'nde 1.000 adet, Kars Kalesi'nde ise 255 adet Dergâh- ı Âli Yeniçerisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte Erzurum Van ve Kars Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin mevcudu gösterilmiştir.

¹⁶¹ BA., MAD. d. 03949, s. 427.

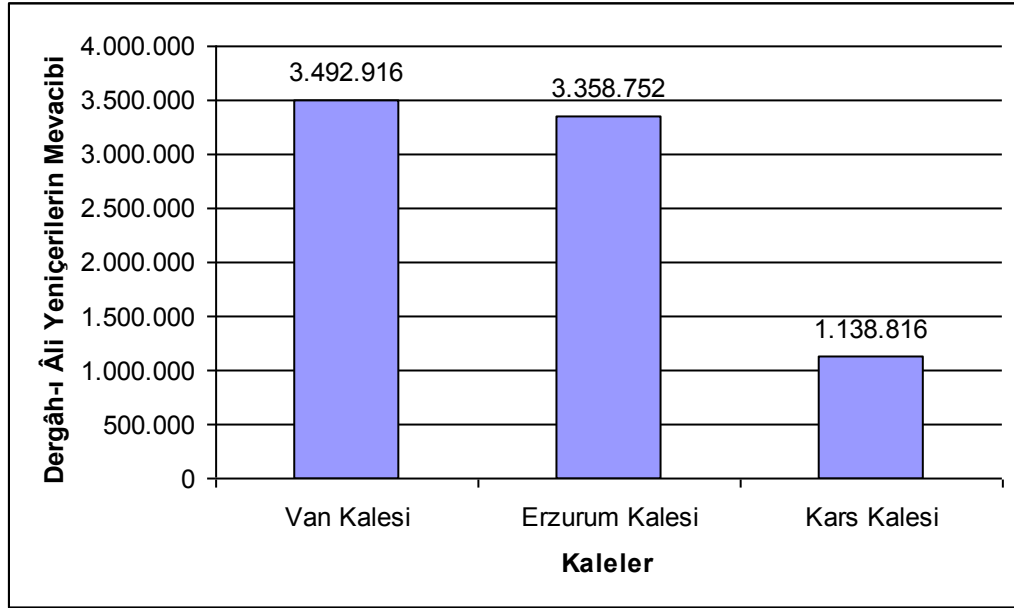
Grafik 2: Erzurum, Van ve Kars Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudunun Karşılaştırılması (3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735/ 1147)¹⁶²

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere en fazla Dergâh-ı Âli Yeniçeri askerleri Van Kalesi'nde bulunmuştur. Bu askerlerin mevacib miktarına baktığımızda; Erzurum Kalesi'nde 3.358.752 akçe (27.989,5 guruş 12 akçe), Van Kalesi'nde 3.492.916 akçe (29.107,5 guruş 16 akçe), Kars Kalesin'dekiler ise 1.138.816 akçe (9.490 guruş) aldıkları tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte bu üç kalede bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nin yıllık kazançları guruş cinsinden verilmiştir.

¹⁶² BA., *D.BŞM. d. 01848*, s. 3.

Grafik 3: Erzurum, Van ve Kars Kalelerindeki Dergâh-ı Âli Yeniçerilerin Mevaciblerinin Karşılaştırılması (3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735/ 1147)¹⁶³

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin elde ettikleri kazançla Van Kalesi'nden sonra gelmektedir. Bu durumun sebebi ise Van Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nin sayıca Erzurum Kalesi'nden daha fazla yer almasından kaynaklanmaktadır. Ancak Erzurum'daki yeniçeri sayısı Kars Kalesi'nden fazla olduğu için daha fazla bir mevacib miktarına sahip olduklarını anlamaktayız. Ancak nefer sayısına düşen yevmiye miktarı bakımından Erzurum Kalesi'ndeki Dergâh-ı Âli yeniçerilerin her birinin yıllık mevacibi yaklaşık 5.598 akçe iken, Kars Kalesi'nde 3.493 akçe olmuştur. Erzurum'da bulunan neferler Kars Kalesi'ndekilere oranla daha fazla miktarda mevacib elde ettiği anlaşılmaktadır¹⁶⁴.

1.2.2. Dergâh-ı Âli Cebecileri

Erzurum Kalesi'nde merkezden gönderilen Dergâh-ı Âli Cebecileri de mevcuttu. Dergâh-ı Âli Cebecileri harp alanında yeniçerilerin ihtiyaç duyduğu muharebe ve siper ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü idiler. Dolayısıyla İstanbul'dan hareket ettikleri zaman yeniçeriye yetecek, hatta artacak kadar silah, araç ve gereçleri götürmeye mecburdular. Dergâh-ı Âli Cebecileri savaş esnasında bile siperde bulunan yeniçerilere

¹⁶³ BA., D.BŞM. d. 01848, s. 3.

¹⁶⁴ BA., D.BŞM. d. 01848, s. 3.

ve kalede bulunan muhafızlara bu cephaneyi götürmek gibi oldukça tehlikeli bir görevi yerine getiriyordular¹⁶⁵.

Merkezde, Dergâh-ı Âli Cebecileri içerisinde çeşitli görevlere sahip zabitler bulunuyordu. En büyük zabıtine cebecibaşı denilmekteydi. Cebeci başından sonra en büyük zabıt olarak dört kethüda bulunmakta ve en büyük kethüdaya da baş kethüda denilmekteydi. Baş kethüda usul icabı cebeci başı olabiliyordu. Baş kethüdaya Erzurum Kalesi'ne nakledilecek Dergâh-ı Âli Cebecileri hakkında çeşitli hükümlerin gönderildiğini anlamaktayız. Mesela; 1736 yılı Mart ortalarında (evâil-i Zilkade 1146) Dergâh-ı Muallâ Cebecileri Ocağı baş kethüdası olup Şark canibi seraskeri maiyetine memur olan İsmail kethüdaya gönderilen bir hükümde; Dergâh-ı Âli Cebecileri ortalarından 22 bölük ve 18 cemaatin Erzurum Kalesi'ne nakledilmesi emredilmiştir¹⁶⁶.

1741 yılı Temmuz ortalarında (evâil-i Cemaziye'l-evvel 1154) Dergâh-ı Muallâ Cebecileri'nin baş kethüdası Mehmed kethüdaya bir hüküm gönderilerek Erzurum seraskerinin maiyetine 6 ortadan oluşan 500 neferin gönderilmesi emredilmiştir¹⁶⁷. Erzurum Kalesi'nde Dergâh-ı Âli Cebeci sayısında bu artışın görülmesi Osmanlı- İran ilişkilerinin gerginleşmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü İran Hükümdarı Nadir Şah, Bağdad Valisi Ahmed Paşa aracılığıyla İstanbul'a haber göndererek Caferi mezhebinin kabul edilmesini istemiş, bu isteğinin kabul edilmemesi durumunda savaşın başlayacağını bildirmişti¹⁶⁸.

Osmanlı- İran savaş durumunun ortaya çıkması üzerine Erzurum'dan Van Kalesi'ne Dergâh-ı Âli Cebecileri nakledilmiştir. Mesela; Dergâh-ı Muallâ Cebecileri üzerine zabıt olan Mehmed'e 1742 yılı Mart sonlarında (evâsıt-ı Muharrem 1155) gönderilen bir hükümde Erzurum Kalesi'nde bulunan 22. cemaatin 100 neferi Van Kalesi'ne gönderilmiştir¹⁶⁹.

Nadir Şah'ın Erzurum, Kerkük ve Bağdad'ı almakla tehdit etmesi üzerine¹⁷⁰ 1743 Mart sonu Nisan başlarında (evâil-i Safer 1156) Erzurum seraskerinin emrinde, Erzurum Kalesi'ndeki Dergâh-ı Âli Cebecilerin başında bulunan Mehmed Kethüdaya

¹⁶⁵ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C.II, s. 4.

¹⁶⁶ Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defeteri*, s. 295.

¹⁶⁷ BA., *MHM. d. 148*, s. 32/ 84.

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV, s. 300; Uğur Kurtaran, "Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731- 1747)", *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s.187; Saim Arı, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah I. Mahmud Dönemi Ehl-i Sünnet Şii Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı Basılmamış Doktora Tezi, Urfa, 2001, s. 1-171.

¹⁶⁹ BA., *MHM. d.148*, s. 252/ 921.

¹⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 301, 302.

gönderilen bir hükümde; kalede mevcut 828 kişilik cebeci sayısının da 1500'e çıkarılması emredilmiştir. Bu hükümde, 1500 kişilik Dergâh-ı Âli Cebeci sayısının tamamlanması için gerekli olan 672 neferin Erzurum havalisinde esamileri *çalık*¹⁷¹, *kul oğlu müselleme* ve *garib-i yektâlardan* alınması ve mahalline kaydedilmesi istenmiştir. Ancak 1744 yılı Ocak sonlarında (evâil-i Zilhicce 1156) gönderilen bir hükümde; 678 adet cebeci neferi 1500'e tamamlanamamış ve tamamlanabilmesi için de Bolu, Kastamonu, Kangırı, Niğde, Tosya, Taşköprü, Arapkir, Tokat, Sivas ve çevredeki askerlerden temin edilmesi istenmiştir¹⁷². İncelediğimiz dönemde bu kadar sayıda cebeci neferine daha önce rastlanmamıştır. Erzurum Kalesi'ndeki cebeci sayısının 1.500 nefere çıkması Osmanlı- İran savaşlarının belirmesi üzerine ortaya çıkan bir durumdur. Dolayısıyla Erzurum Kalesi'ndeki cebeci sayısındaki artış savaş durumunun ortaya çıkardığı geçici bir yükseliştir.

Disiplinsizce davranışlar gösteren kimi Dergâh- Âli cebecilerinin Erzurum'a ve diğer hudut bölgelerine sürüldüğüne de rastlanmaktadır. Trabzon Cebeci Başı olan Ahmed'e 1743 yılı Nisan ortalarında (evâhir-i Safer 1156) gönderilen bir hükümde; Erzurum'a sürgüne gönderilecek bazı Dergâh-ı Âli Cebecileri'nin Kavak'ta firar etmesi üzerine; bu defa elleri bağlanarak Kavak'tan Trabzon'a gemilerle gönderilmesi ve Trabzon'dan da Erzurum ve diğer hudut kalelerine gönderilmesi emredilmiştir¹⁷³.

Erzurum canibi seraskerinin maiyetine İstanbul'dan tayin olunan Dergâh-ı Âli Cebeci çorbacılarından 4. cemaatin çorbacısına ve 13. cemaatin çorbacısına 1744 yılı Mart ortalarında (evâhir-i Muharrem 1157) gönderilen bir hükümde, her bir cemaatte 75 nefer olmak üzere toplamda 150 Dergâh-ı Âli Cebeci neferin yeniden *tashih-i bedergâh* olunması ferman edilmiştir. Bu neferlerin harbe kadir, güçlü yektalardan seçilmesi istenmiştir¹⁷⁴.

1745 Yılı Nisan sonu Mayıs başlarında (evâhir-i Rebiyü'l evvel 1158) Erzurum seraskeri maiyetine memur Dergâh-ı Muallâ Cebecileri üzerine ağa vekili Hasan kethüdaya gönderilen bir hüküm de, daha önce Diyarbakır seraskeri maiyetinde bulunan

¹⁷¹ Çalık: Yeniçeri ocağında kayıtları silinenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Çalık tashihi ise; kayıtları silinen yeniçerilerin yeniden göreve alınması hakkında kullanılan bir tabirdir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 322- 323.

¹⁷² Yahya Koç, s. 577- 578.

¹⁷³ Yahya Koç, s. 598- 599.

¹⁷⁴ BA., *MHM. d. 150*, s. 215/ 784.

37. bölük ve 44. bölüğün çorbacısı, odabaşısı ve diğer zabitleriyle birlikte Erzurum Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir¹⁷⁵.

Hasan Kale'den de zaman zaman Dergâh-ı Muallâ Cebecileri'nin Erzurum'a nakledilmiştir. Mesela; 1747 yılı Ocak ortalarında (evâil-i Muharrem 1160) Hasan Kale'nin muhafazasına memur Dergâh-ı Muallâ Cebecileri üzerine ağa vekili olan Ömer'e gönderilen bir hüküm de, Hasan Kale'de bulunan 99 nefer Dergâh-ı Muallâ Cebecilerinin Erzurum Kalesi'nde hizmet etmeleri için tayin edilmeleri emredilmiştir¹⁷⁶.

Erzurum Kalesi'nde dahi sonraki senelerde Dergâh-ı Âli Cebeci sayıları ile ilgili bilgilerimiz şöyledir: 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 tarihleri arasında (1169 senesi) 32 nefer Dergâh-ı Âli Cebecisi bulunmuştur. Bunların toplam yevmiyyeleri 695 akçedir. Bu neferlerin; 7 Ekim 1755- 3 Ocak 1756 tarihleri arasında (1169 Masar dönemi), 4 Ocak- 31 Mart 1756 tarihleri arasında (1169 Reced dönemi), 1 Nisan- 28 Haziran 1156 tarihleri arasında (1169 Reşen dönemi), 29 Haziran- 25 Eylül 1758 tarihleri arasında (1169 Lezez dönemi) mukarrer akçelerinin her bir dönem için 61.507 akçe olduğu ve senelik mevaciblerinin ise 246.028 akçe (2.050 guruş) olduğu anlaşılmıştır¹⁷⁷.

5 Mart- 15 Nisan 1771 tarihleri arasında (18 Zilkade- 30 Zilhicce 1184) Erzurum Kalesi'nde cebeci cemaatinde toplam 70 nefer bulunmuştur. 16 Nisan 1771 yılından 3 Nisan 1772 yılına kadar (1 Muharrem- 30 Zilhicce 1185) 134 nefer, 6 Temmuz 1776 yılında ise (19 Cemaziye'l-evvel 1190) toplam 142 Dergâh-ı Âli Cebecileri'nin bulunduğu tespit edilmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁵ BA., *MHM.d.* 151, s. 270/ 747.

¹⁷⁶ BA., *MHM. d.* 152, s. 386/ 1565.

¹⁷⁷ BA., *D.PYM. d.* 35250, s. 3.

¹⁷⁸ BA., C.AS.36154. *An cemaât-i bazı Cebeciyân-ı Dergâh-ı Âli der muhafazâ-i kale-i Erzurum. Zikir olunan 142 nefer vech-i meşrûb üzere Erzuruma kayd ile mukayyedlerdir. Emrû fermân devletlû sultânım hazretlerininidir. Fi 19 Cemaziye'l-evvel sene 1190.*

Tablo 9: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Yerli ve Dergâh-ı Âli Cebecilerin Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714- 6 Temmuz 1776)¹⁷⁹.

Tarih	Mevcudu (nefer)	Yevmiyye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık Mevacibleri (akçe)
4 Mart 1714 (17 Safer1126)	18 (Yerli)	121	10.708	42.832
2 Haziran 1727 (12 Şevval 1139)	18 (yerli)	121	10.708	42.832
1743 Mart sonu Nisan başları (evâil-i Safer1156)	1500 (Dergâh-âli)	—	—	—
7 Ekim 1755- 3 Ocak 1756 (1169 Masar dönemi)	32 (Dergâh-ı Âli)	695	61.507	2.406.028 akçe (2050 guruş)
4 Ocak- 31 Mart 1756 yılı (1169 Recec dönemi)	32 (Dergâh-ı Âli)	695	61.507	2.406.028 akçe (2050 guruş)
1 Nisan- 28 Haziran 1758 yılı (1169 Reşen dönemi)	32(Dergâh-ı Âli)	695	61.507	2.406.028 akçe (2050 guruş)
29 Haziran- 25 Eylül 1758 yılı (1169 Lezez dönemi)	32(Dergâh-ı Âli)	695	61.507	2.406.028 akçe (2050 guruş)
5 Mart- 15 Nisan 1771 yılı (18 Zilkade-30 Zilhicce 1184 senesi)	70(Dergâh-ı Âli)	—	—	—
16 Nisan 1771- 3 Nisan 1772 yılı (1 Muharrem 30 Zilhicce 1185)	134(Dergâh-ı Âli)	—	—	—
6 Temmuz 1776 (19 Cemaziye'l-evvel 1190)	142(Dergâh-ı Âli)	—	—	—

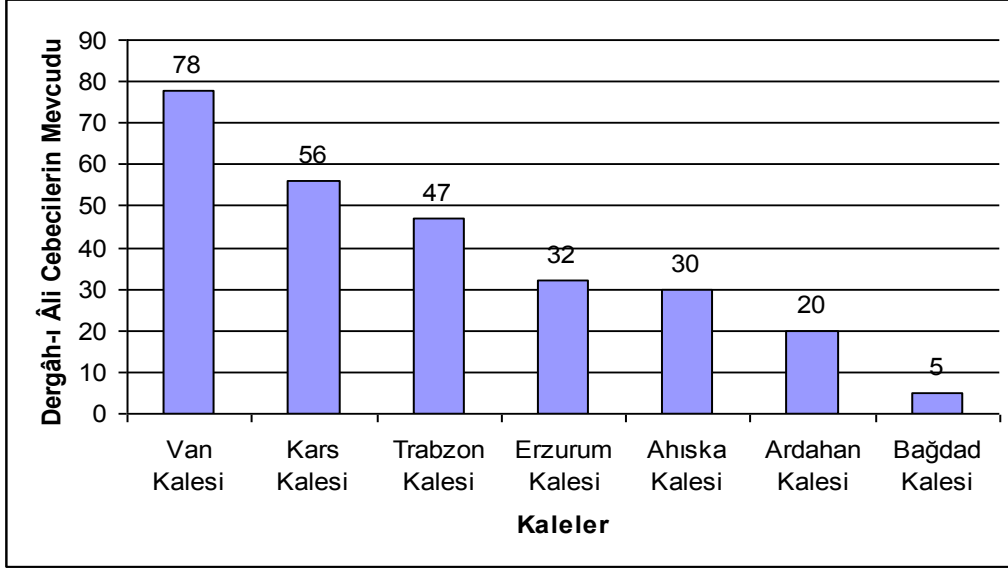
Yukarıdaki tabloda 1743, 1771, 1772 ve 1776 (1156, 1184, 1185 ve 1190) tarihlerinde cebecilerin yevmiyyeleri bilinmediğinden mukarrer ve yıllık ücret konusunda her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 tarihleri arasında (1169 senesi Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) Erzurum Kalesi ile diğer bazı kalelerde bulunan cebecileri karşılaştırsak Erzurum Kalesi'nin durumunu daha net anlayabiliriz. Mesela; bu dönemde Erzurum Kalesi'nde 32, Van Kalesi'nde 78, Kars Kalesi'nde 56, Trabzon Kalesi'nde 47, Ahıska Kalesi'nde 30, Ardahan Kalesi'nde 20 cebeci neferinin görev yaptığını tespit etmekteyiz. Durumun daha iyi anlaşılması için aşağıdaki grafikte gösterilmiştir¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Tablonun oluşturulmasında istifade edilen kaynaklar. BA., *KK.d.* 4919, s. 9; BA., *D.AMH. d.* 24793, s. 6; BA., *D.PYM. d.* 35250, s. 3; BA., *C. AS.* 36154.

¹⁸⁰ BA., *D.PYM.d.* 35250, s. 1- 6.

Grafik 4: Erzurum Kalesi ile Diğer Kalelerdeki Dergâh-ı Âli Cebecilerinin Mevcudu (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁸¹.

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Van, Kars, Trabzon kalelerinden sonra en fazla cebeci neferinin bulunduğu kalenin Erzurum Kalesi olduğu görülmektedir. Ahıska, Ardahan ve Bağdad kaleleri ise Erzurum Kalesi'nden sonra gelmektedir. Bu sayıların gelişen siyasi olaylara bağlı olarak değiştiğini de göz ardı etmemek lazımdır.

Aşağıda verilen tabloda da Van, Kars, Trabzon, Erzurum, Ahıska, Ardahan ve Bağdat kalelerinde bulunan cebecilerinin sayıları, yevmiyeleri, mukarrerleri ve yıllık mevacibleri gösterilmiştir.

¹⁸¹ BA., *D.PYM.d.* 35250, s. 1- 6.

Tablo 10: Erzurum Kalesi İle Diğer Kalelerde Bulunan Dergâh-ı Âli Cebecilerinin Mevcudu ve Kazançları (7 Ekim 1755 ve 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁸².

Tarih	Kalenin ismi	Nefer sayısı	Yevmiyye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Van Kalesi	78	1.419	125.581	502.326
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Kars Kalesi	56	805	71.242	284.968
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Trabzon Kalesi	47	793	70.180	280.720
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Erzurum Kalesi	32	695	61.507	246.028
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Ahıska Kalesi	30	501	44.338	177.352
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Ardahan Kalesi	20	256	22.656	90.624
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılı (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Bağdad Kalesi	5	51	4.513	18.052

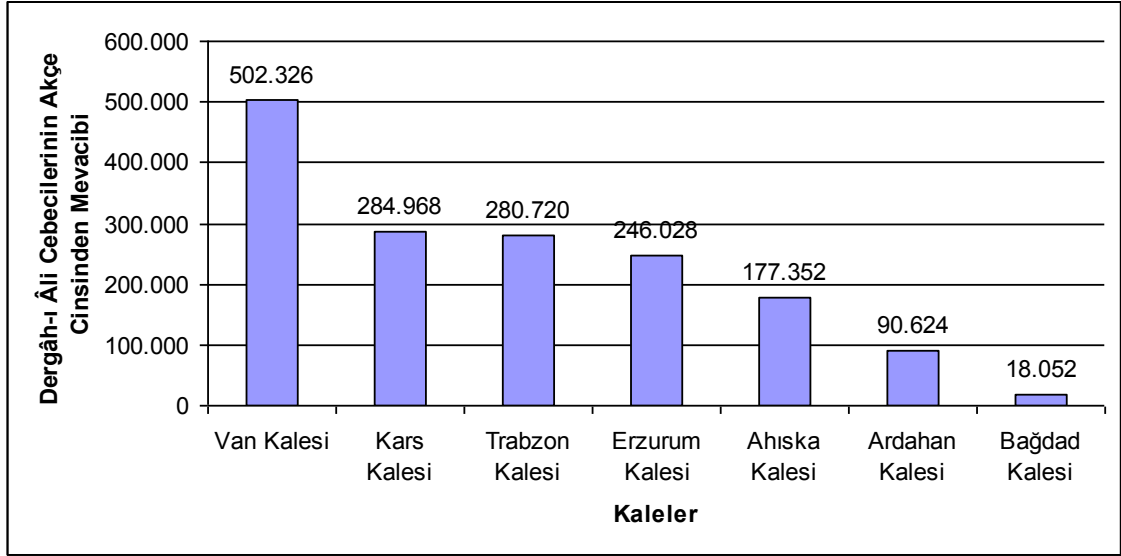
Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Van, Kars ve Trabzon kalelerinde bulunan Dergâh-ı Âli Cebecilerinin mevcudu ve toplam yevmiyyeleri Erzurum Kalesi'nde bulunanlara göre daha yüksektir. Mevcudu ile toplam yevmiyye miktarını oranladığımızda ise Van Kalesi'ndeki cebecilerin yaklaşık 18 akçe, Kars Kalesi'ndekilerin 14 akçe, Trabzon Kalesi'ndekilerin yaklaşık 17 akçe aldığı görülmektedir. Erzurum Kalesi'nde ise Dergâh-ı Âli Cebecilerine düşen yevmiyye miktarı yaklaşık 22 akçedir. Dolayısıyla Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Cebecileri sayısı Van, Kars ve Trabzon kalelerinde bulunanlardan daha az olmasına rağmen kazanç itibariyle daha fazla bir yevmiyye sahip olmuşlardır.

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemlerinde) Erzurum Kalesi'nde bulunan cebeciler ile Van, Kars, Trabzon, Kalesi'nde bulunan cebeci neferlerinin yıllık mevaciblerine baktığımızda; Van Kalesi'nde görevli cebecilerin 502.326 akçe, Kars Kalesi'nde 284.968 akçe, Trabzon Kalesi'nde 280.720 akçe, Erzurum Kalesi'nde ise 246.028 akçedir. Mevacib ile nefer sayısını oranladığımızda Van Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Cebeci neferinin yıllık mevacibi yaklaşık 6.440 akçe, Trabzon Kalesi'nde 5.973 akçe, Kars kalesi'nde 5.277

¹⁸² BA., *D.PYM.d.* 35250, s. 1- 6.

akçe, Erzurum Kalesi'nde ise 7.688 akçedir. Sonuç olarak elde edilen bilgilerden Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Cebecilerinin yıllık mevaciblerinin diğer kalelerde bulunanlardan daha fazla olduğu anlaşılmıştır¹⁸³. Bunun sebebi ise Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Cebecilerinin daha fazla yevmiyye tasarruf eden daha tecrübeli neferlerden seçildiğini düşündürmektedir.

Grafik 5: Erzurum Kalesi ile Diğer Kalelerde Görevli Dergâh-ı Âli Cebecilerinin Mevacibleri (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁸⁴

Erzurum Kalesi'nde bulunan cebecilerin yıllık mevacibi Ahıska, Ardahan ve Bağdad kalelerindeki cebecilerden daha fazladır. Mevcud ile yıllık mevacibi oranladığımızda ise Erzurum Kalesi'ndeki cebecileri daha fazla mevacib elde etmiştir. Ahıska Kalesi'nde her bir neferin yıllık mevacibi 5.912 akçe, Ardahan Kalesi'nde 4.531 akçe, Bağdad Kalesi'nde ise 3.610 akçedir. Erzurum Kalesi'ndeki Dergâh-ı Âli Cebecileri 7.688 akçe yıllık mevacible yukarıda adı geçen yerlerden daha fazla bir kazanca sahip olduğu anlaşılmıştır¹⁸⁵.

Erzurum Kalesi muhafazasının cebecibaşı vekili olan Seyyid Numan Paşa'ya 1766 yılı Mart ortalarında (evâil-i Şevval 1179) gönderilen bir hükümde, Çıldır valisi olup, Gürcistan seferine memur ve askere başbuğ olan Vezir Hasan Paşa'nın maiyetinde mevcut olan cebeci neferlerinin cephane mühimmatının korunmasında yeterli olduğu belirtilmiştir. Hatta 40 adet cebecinin başka kalelere teksim edilmesi emredilmiştir. Bu

¹⁸³ BA., D.PYM. d. 35250, s. 1- 6.

¹⁸⁴ BA., D.PYM. d. 35250, s. 1- 6.

¹⁸⁵ BA., D.PYM. d. 35250, s. 1- 6.

taksiminde 17 neferin Ahıska Kalesi'ne, 12 neferin Kars Kalesi'ne, 11 neferin ise Erzurum Kalesi'ne yollanması emredilmiştir¹⁸⁶.

1.2.3. Dergâh- Âli Topçuları

Yeniçeri Ocağı'nda olduğu gibi topçu neferleri de ağa bölükleri ve cemaat ortaları olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Topçu neferleri 5 ağa bölüğünden ve 71 adet cemaat ortalarından oluşmaktadır. Her ortada bir çorbacı, bir odabaşı ve daha küçük zabitler de bulunmakta idi. Ocak kethüdası, çavuş ve kâtibi de rütbesi büyük olanlardandı¹⁸⁷. 25 Eylül 1740 (14 Receb 1153) tarihinde İstanbul'dan Erzurum'a gönderilen bir çorbacı ve çavuş da bulunmaktaydı. Bilemediğimiz bir nedenden dolayı Çorbacı ile birlikte yanın da bulunan 2 nefere 40 gurus, Çavuş içinde 20 gurusluk bir ödeme yapılmıştır¹⁸⁸.

Osmanlı Devleti sınır kalelerinde Kapıkulu veya Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nden oluşan topçu birlikleri bulunuyordu¹⁸⁹. Bu durum Erzurum Kalesi'nde de görülmektedir. Erzurum Kalesi'nde Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nden oluşan topçu birliklerine baktığımızda; Şark canibi seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetinde olan Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine zabıt olan Mustafa Kethüda'ya 1736 yılı Nisan ortalarında (evâil-i Zilhicce 1148) gönderilen bir hükümde; 53 neferden oluşan bir ortanın Erzurum Kalesi'ne kaydedilmesi istenmiştir. Yine aynı hükümde diğer bir takım kalelere de topçuların gönderilmesi istenmiştir. Mesela; Dergâh-ı Muallâ Topçuları'ndan 5. cemaatin çorbacısı Mustafa Çorbacı'nın 73 neferle Hasan Kale'ye, 4. bölüğün çorbacısı Yakup Çorbacı'nın 44 neferle Van Kalesi'ne, 30 neferin Ahıska Kalesi'ne, 37 neferin de Trabzon Kalesi'nde isimlerinin ocak tarafından mübaşir tayin olunan Hüseyin Çavuş tarafından yazılması ve bu neferlerin kaleleri muhafaza etmeleri istenmiştir¹⁹⁰. Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Van, Hasan Kale, Ahıska ve Trabzon kalelerinde görevlendirilen Topçuların sayısal oranları verilmiştir.

¹⁸⁶ BA., *MHM. d. 164*, s. 409, 410/ 1629.

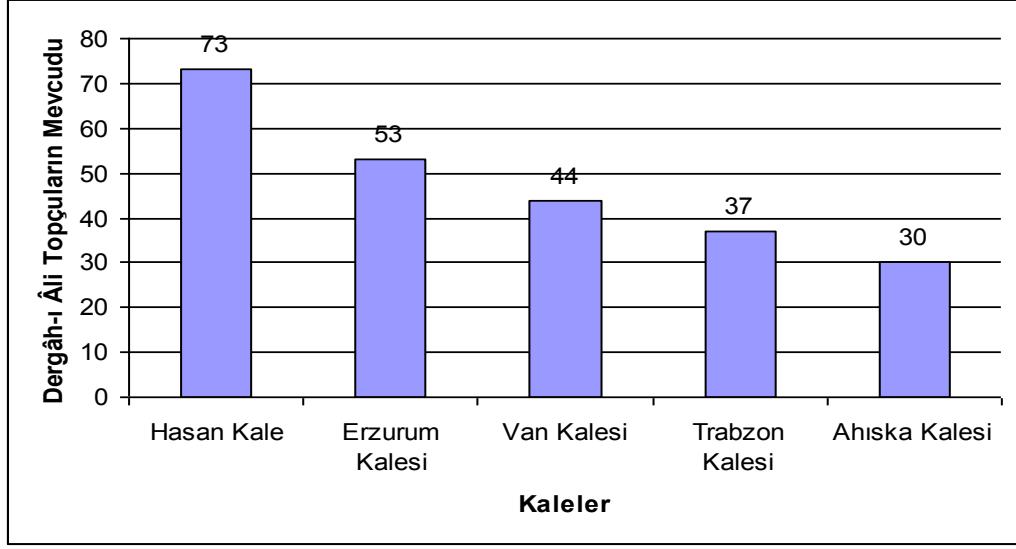
¹⁸⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, C. III, s. 513.

¹⁸⁸ BA., *MAD. d. 3389*, s. 24.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 52.

¹⁹⁰ Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 301- 302.

Grafik 6: Erzurum, Hasan Kale, Van, Trabzon, Ahıska Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli Topçuların Mevcudu (1736 Yılı Nisan Ortaları/ evâil-i Zilhicce 1148)¹⁹¹

Yukarıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere 1736 yılı nisan ortalarında en fazla topçu neferi 73 adetle Hasan Kale de bulunmaktadır. Hasan Kale de bu sayının fazla olması jeopolitik öneminden kaynaklanmıştır. Çünkü Hasan Kale, Erzurum'a coğrafi olarak yakın bir yerde bulunan çok önemli askeri bir geçiş üssüdür¹⁹².

Osmanlı Devleti ile İran arasında savaş durumunun ortaya çıkması üzerine, Erzurum Kalesi'ndeki Dergâh-ı Muallâ topçu sayısında büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu artışlar daha çok İran'a karşı sefer hazırlıklarının sürdüğü ve başladığı yıllara (1741- 1744) denk gelmektedir. Mesela; 1741 yılı Temmuz ortalarında (evâil-i Cemaziye'l evvel 1154) Erzurum kadısına, Erzurum valisi olup Erzurum Canibi Seraskeri Vezir Numan Paşa'ya, Trabzon'dan Gümüşhane'ye, Bayburt'tan Erzincan'a ve Ahıska'nın sağ sol tarafında bulunan köy ve kazalarına, yeniçeri serdarlarına bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde 240 adet Dergâh-ı Muallâ Topçusu'nun yukarıda belirtilen yerlerden isimleri çalık ve zabıt olan her ne kadar kuloğulları var ise görevlendirilen çavuş tarafından tespit edilip, isimlerinin yazılarak, Vezir Numan Paşa'nın maiyetine katılması istenmiştir¹⁹³.

1743 yılı Mart sonu Nisan başlarında (evâil-i Safer 1156) gönderilen bir hükümde, Erzurum Seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetinde 700 nefer Dergâh-ı Âli Topçuları'nın bulunduğu ve bu sayının 500 nefer daha ilave edilerek 1200'e

¹⁹¹ Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 301,302

¹⁹² Konyalı, s. 459.

¹⁹³ BA., *MHM. d. 148*, s. 11/ 32.

tamamlanması emredilmiştir. Bu 500 adet neferin temin edilmesi için Erzurum'un çevresinde bulunan kasaba ve köylerde esamileri çalık neferattan olanlar ile güçlü, kuvvetli kuloğullarından ve bir de cenk ve harbe kadir yektalardan seçilmesi istenmiştir. Bu 500 adet neferin kaydedilmesi görevi de Dergâh-ı Âli Topçuları üzerine ağa vekili olan 61. cemaatin çorbacısı Mehmed görevlendirilmiştir¹⁹⁴.

Kalelerde bulunan Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine atanan zabitleri de tespit etmek mümkün olmuştur. Mesela; 1741 yılı Şubat sonlarında (evâil-i Zilhicce 1153) gönderilen bir hükümde; Erzurum Kalesi Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine zabit olarak 61. cemaat Çorbacısı Mehmed'in atandığını görmekteyiz. Diğer kalelere baktığımızda; Hasan Kale'nin muhafazasında zabit olarak 5. Cemaat Çorbacısı Hacı Mustafa'nın, Kars Kalesi muhafazasına zabit olarak 54. cemaatten Mehmed Çavuş'un, Van Kalesi'nin muhafazasına zabit olarak 2. cemaatten İbrahim Çavuş'un, Ahıska Kalesi'nin muhafazasına zabit olarak 11. cemaatten İsmail Çavuş'un, Bağdadçık Kalesi'nin muhafazasına zabit olarak 55. cemaatten Ahmed Çavuş'un görev yaptığını tespit edebilmekteyiz. Yukarıda bahsettiğimiz Dergâh-ı Muallâ Topçuları zabitlerine gönderilen hükümde; kalelerde bulunan neferlerin deftere yazılması istenmiştir. Ayrıca kalede bulunan top, havan, kundak, tekerlek, humbara ile diğer farklı çeşitteki mühimmatın kıyye, çap, karışlarının belirtilmesi ve görev yapamaz durumdaki tunç top, havan topunun tespit edilip ocak tarafından atanan mübaşir tarafından deftere kaydedilmesi istenmiştir¹⁹⁵.

1744 yılı Mart ortalarında (evâhir-i Muharrem 1157) Erzurum canibi seraskeri maiyetinde İstanbul'dan gönderilen 40 adet Dergâh-ı Âli Topçusu'nun 100 adede tamamlanması için 60 adet topçu neferinin eklenmesi emredilmiştir. Bu 60 adet topçunun cenk ve harbe kadir kul oğullardan daha önce esamileri çalık olanlardan ve güçlü beylerden seçilip yeniden istihdam edilmeleri emredilmiştir¹⁹⁶.

Erzurum Kalesi'nde 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 tarihinde (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) Dergâh- ı Âli Yeniçerileri'nden oluşan topçu birliğinin sayısının 50 olduğu anlaşılmaktadır.

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 tarihleri arasında (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) Erzurum Kalesi'nde Dergâh-ı Âli Yeniçerileri'nden oluşan topçu neferi 50 iken yine aynı dönemde Kars Kalesi'nde 37, Trabzon Kalesi'nde 12, Van

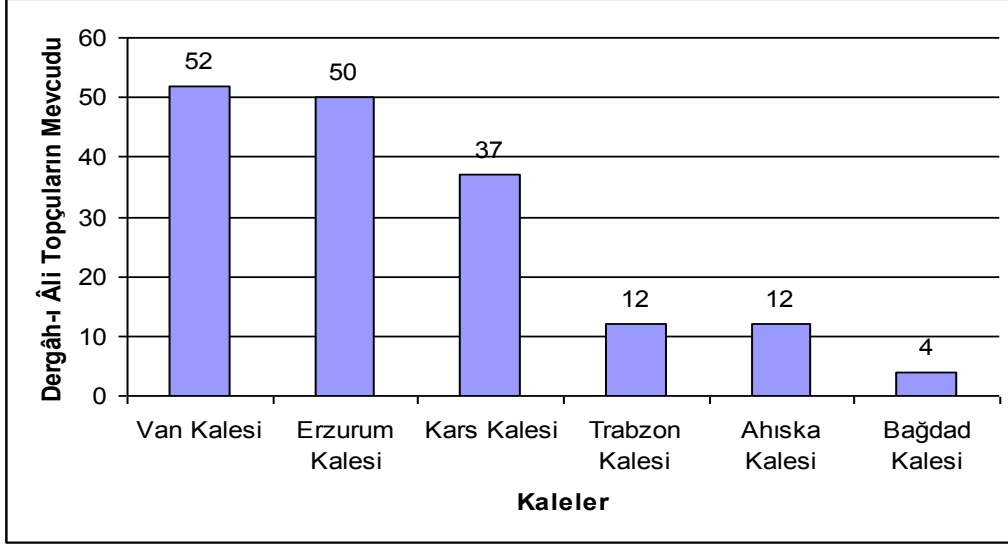
¹⁹⁴ Yahya Koç, s. 485.

¹⁹⁵ BA., *MHM.d.* 147, s. 353/ 1233.

¹⁹⁶ BA., *MHM. d.* 150, s. 215/ 787.

Kalesi'nde 52, Ahıska Kalesi'nde 12, Bağdat Kalesi'nde 4 olduğunu vesikalardan öğrenmekteyiz¹⁹⁷. Aşağıdaki grafikte Erzurum Kalesi ile Kars, Trabzon, Van, Ahıska, Bağdat kalelerinin de bulunan topçuların mevcudu karşılaştırılmıştır.

Grafik 7: Erzurum, Van, Kars, Trabzon, Ahıska, Bağdat Kalelerindeki Dergâh-ı Âli Topçuları (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁹⁸

Yukarıdaki grafikte anlaşılacağı üzere Erzurum'da bulunan topçu neferlerinin sayısı neredeyse Van Kalesi ile aynıdır. Bu durum Erzurum Kalesi'nin stratejik olarak Van ile hemen hemen aynı öneme haiz olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda da Erzurum Kalesi ile Van, Kars, Trabzon, Ahıska ve Bağdat kalelerinde bulunan topçu sınıfına ait neferlerin, yevmiye, mukarrer ve yıllık mevacibleri verilmiştir.

¹⁹⁷ BA., D. PYM. d. 35250, s. 1- 4.

¹⁹⁸ BA., D. PYM. d. 35250, s. 1- 4.

Tablo 11: Erzurum Kalesi İle Diğer Kalelerde Bulunan Dergâh-ı Âli Topçularının Mevcudu ve Mevacibleri (7 Ekim 1755 ve 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁹⁹

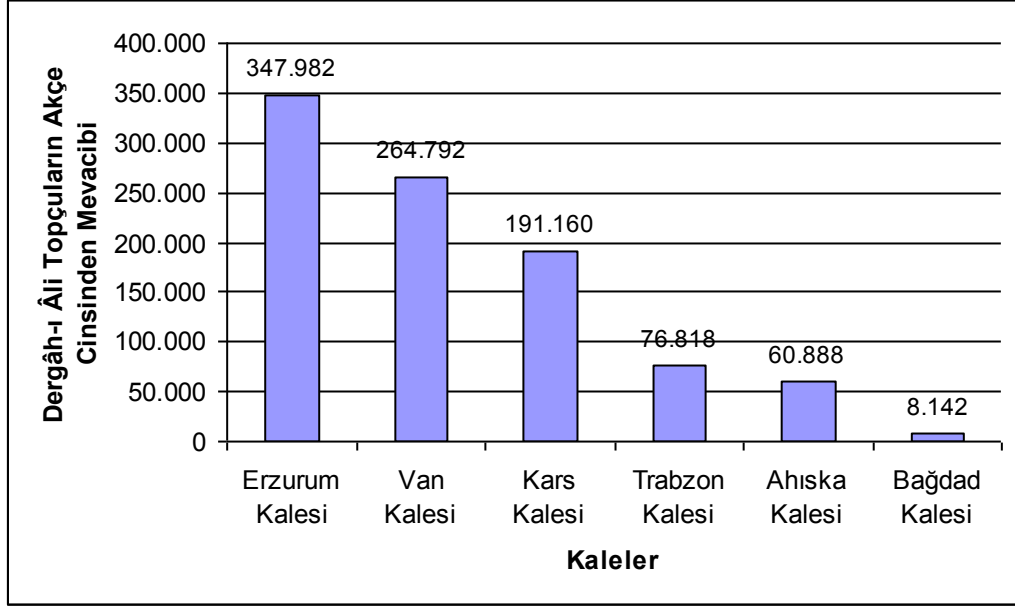
Tarih	Kalenin İsmi	Nefer Sayısı	Yevmiyye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık Mevacibleri (akçe)
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası 1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Van	52	748	66.198	264.792
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Erzurum	50	983	86.995,5	347.982
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Kars	37	540	47.790	191.160
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Trabzon	12	217	19.204,5	76.818
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Ahıska	12	172	15.222	60.888
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Bağdat	4	23	2.035,5	8.142

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde görev yapan topçuların sayısı Van Kalesi'nden az olmasına rağmen elde edilen yevmiyye bakımından Van Kalesi'ndeki topçulardan daha fazla bir gelire sahip olmuşlardır. Bu durum Erzurum Kalesi'ndeki Dergâh-ı Âli Topçularının çoğunlukla fazla yevmiyye tasarruf eden daha ehil ve tecrübeli olanlardan seçildiğini düşündürmektedir.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum Kalesi ile birlikte diğer Van, Kars, Trabzon, Ahıska, Bağdat kalelerinde bulunan topçu neferlerin yıllık mevacibleri akçe cinsinden verilmiştir.

¹⁹⁹ BA., *D.PYM.d.* 35250, s. 1- 4.

Grafik 8: Erzurum Kalesi ile Diğer Bazı Kalelerdeki Dergâh-ı Âli Topçularının Yıllık Mevacibi (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)²⁰⁰

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde bulunan topçuların sayısı Van Kalesi'nden az olmasına rağmen yıllık mevacibi 347.982 akçe olup Van Kalesi'nden daha fazladır. Yıllık mevacib ile nefer sayısını oranladığımızda Trabzon Kalesi'nde bulunan topçuların her biri yaklaşık olarak 6.401,5 akçe, Kars'ta 5.166 akçe, Van'da 5.092 akçe, Ahıska'da 5.074 akçe, Bağdad'ta ise 2.035,5 akçedir. Erzurum Kalesi'nde bulunan topçuların her birine yaklaşık olara 6.960 akçe düşmektedir. Bu bilgilerden Erzurum Kalesi'nde bulunan topçuların bahsedilen yerlerden daha fazla mevacib elde ettiği anlaşılmaktadır.

22 Şubat- 21 Nisan 1765 tarihleri arasında (1 Ramazan- 30 Şevval 1178) 14 nefer Dergâh-ı Âli Yeniçerinin 116 yevmiyye ile Erzurum Kalesi'nde görev yaptıkları tespit edilmektedir²⁰¹.

Erzurum Kalesi'nde bulunan topçu zabıtlarının başka kalelere de tayin edildiğini ve bu konuda kendilerine merkezden doğrudan hükümler gönderildiğini de öğrenmekteyiz. 1764 Ağustos ortalarında (evâsıt-ı Safer 1178) Erzurum Kalesi'nde topçu neferleri üzerine vekil olan 37. cemaatten Yunus Çavuş'a bir hüküm gönderilerek, Çıldır Valisi Hasan Paşa'nın maiyetine memur olduğu ve bir an önce Erzurum'dan hareket edip, Çıldır Valisi'nin emrine girmesi istenmiştir²⁰². Yine 1773 yılı Şubat

²⁰⁰ BA., D.PYM.d. 35250, s. 1- 4.

²⁰¹ BA., C.AS. 30067.

²⁰² BA., MHM .d. 164, s. 166/685.

sonlarında (evâil-i Zilhicce 1186) Erzurum Kalesi'nin Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine zabıt olan 2. Cemaatten Mehmed Çavuş'a bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Faş Kalesi'nin Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine zabıt olan kişinin vefat ettiği belirtilmiş ve Mehmed Çavuş'un 16 Nisan 1771 tarihinden (1185 Muharrem'in guresi) itibaren Faş Kalesi'nin Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine zabıt olarak atandığı bildirilmiştir. Mehmed Çavuş'un Erzurum'dan bir an önce hareket edip, Faş Kalesi'ne gitmesi ve kalede mevcut olan topların, mühimmatın ve Tophane-i Amire'den gönderilenlerin, daha önceki gibi kalede muhafaza edilmesi kendisine emredilmiştir²⁰³.

Erzurum Kalesi'nin muhafazasında bulunan, Dergâh-ı Muallâ Topçuları üzerine vekil olan 24. cemaatin Turnacısı Ali'ye 1776 yılı Temmuz başlarında (evâsıt-ı Cemaziye'l evvel 1190) gönderilen bir hükümde; Erzurum Kalesi'nin takviye ve istihdam olmak üzere kalede bulunan 95 adet Dergâh-ı Muallâ Topçusuna ilave olarak 35 nefer daha ilave edilmesi emredilmiştir. Bu ilave edilecek 35 nefer topçunun daha önce bu görevi yapmış, çalık, kuloğullarından, cenk ve harbe kadir yektalardan tashîh-i bedergâh olmak üzere alınması emredilmiştir. Böylece Erzurum Kalesi'nde 1776 yılı Temmuz başlarında (1190 senesi) 130 adet Dergâh-ı Muallâ Topçusu bulundurulmuştur²⁰⁴.

Osmanlı topçu sınıfı 15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonuna kadar sürekli gelişmiş ve mükemmel bir güç olmuştur. 17. yüzyılda ise Osmanlı topçu sınıfı duraksamış ve önemini yitirmiştir. Avrupada bu askeri sınıf kendisini yenilerken, Osmanlı Devleti bu yeniliklerden uzak kalmış ve eski usullerle bu askeri birliği devam ettirmiştir²⁰⁵.

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda askeri alanda ıslahat hareketlerinde bulunmuş ve topçu sınıfını da Avrupa tarzında yeniden yapılandırmak istemiştir. Fransa kralı tarafından gönderilen *Baron de Tot*, topçu sınıfında bazı düzenlemeler yapmıştır. Sultan III. Mustafa 1774 yılında çıkarmış olduğu bir fermanla *sür'at topçuları* adında yeni bir topçu birliği kurdu ancak Sultan III. Mustafa'nın ölümüyle *sür'at topçuları* ocağı kaldırıldı.

Sadrazam Halil Hamid Paşa döneminde 1782 yılında *sür'at topçuları* yeniden kuruldu. *Sür'at topçularının* mevcudu 250 den 2000'e çıkarıldı. Zaman içerisinde büyük

²⁰³ BA., *MHM. d. 172*, s. 173/ 279.

²⁰⁴ BA., *MHM. d. 173*, s. 113/ 404.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 67.

ilerlemeler gösteren bu askeri sınıf, dakika da sekiz on top atan yetenekli askerler yetiştirdi²⁰⁶.

Erzurum Kalesi'nde sür'at topçularının da görev aldığını görmekteyiz. Erzurum Valisi ve Seraskeri Abdullah Paşa'nın yapmış olduğu sayıma göre 23 Ekim 1785 tarihinde (19 Zilhicce 1199) kalede zabitleriyle birlikte toplam 152 sür'at topçusu bulunmak. Sür'at topçularının yevmiyesi 2.455 akçe, yıllık mevacibleri ise 7242 guruş, 30 akçeyedir. Sürat topçularının bu mevacibleri Erzurum hazinesi malından karşılanmıştır²⁰⁷.

Tablo 12: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Yerli ve Dergâh-ı Âli Topçularının Mevcudu ve Mevacibleri (4 Mart 1714- 23 Ekim 1785) ²⁰⁸.

Tarih	Mevcud	Yevmiye (akçe)	Yıllık mevacib (akçe)
4 Mart 1714 (17 Safer 1126)	16 (Yerli Topçular)	104	36.816 akçe
7 Haziran 1727 (17Şevval 1139)	16 (Yerli Topçular)	104	36.816 akçe
1736 Nisan ortası (evâil-i Zilhicce 1148)	53 (Dergâh-ı Âli Topçusu)	—	—
1744 Mart ortası (evâhir-i Muharrem 1157)	100 (Dergâh-Âli Topçusu)	—	—
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 tarihleri arası (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	50 (Dergâh-ı Âli Topçusu)	983	347.982 akçe (2899,5 guruş)
22 Şubat- 21 Nisan 1765 tarihleri arası (1 Ramazan- 30 Şevval 1178)	14 (Dergâh-ı Âli Topçusu)	116	41.066 akçe (252 guruş)
1776 Yılı Temmuz başlarında (15 Cemaziye'l evvel 1190)	130 (Dergâh-ı Âli topçusu)	—	—
23 Ekim 1785 Tarihi (19 Zilhicce 1199)	152(Dergâh-Âli sür'at topçusu)	2455 akçe	7.242 guruş 30 akçe

Yukarıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli Topçularının gelişen olaylara ve ihtiyaca göre sayılarında değiştiği anlaşılmaktadır. Bu durum mevaciblerinde de ortaya çıkmıştır. Mesela; 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 tarihleri arasında (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) 50 neferin her birine yıllık yaklaşık olarak 6.960 akçe mevacib verilmişken, 22 Şubat- 21 Nisan 1765 tarihleri arasında (1 Ramazan- 30 Şevval 1178) 14 neferin her birine yaklaşık olarak 2.933 akçe

²⁰⁶ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s. 67,68.

²⁰⁷ BA., C.AS. 22392. 1guruş 120 akçeyedir. Bkz. BA., C.AS. 22392.

²⁰⁸ Tablonun hazırlanmasında istifade edilen kaynaklar: BA., *KK.d.* 4919, s. 9; BA., *AMH. d.* 24793, s. 6; BA., *MHM. d.* 150, s. 215/714; Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 301, 302; BA., *D.PYM.d.* 35250, s. 1-4; BA., C.AS. 30067; BA., *MHM. d.* 173, s. 113/404; BA., C.AS. 22392.

mevacib verilmiştir²⁰⁹. Bu mevacib farkının neden ileri geldiği hususunda net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu mevacib farkının topçuların ehil ve tecrübeli olmalarına göre değiştiğini tahmin etmekteyiz.

1778 yılında Soğucak Kalesi'nin muhafazasının önemli olduğu ve bu kale için görev yapacak Dergâh-ı Muallâ Ocağında kayıtlı 30 neferden 20 sinin Erzurum Kalesi'nden karşılanıp, Soğucak Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir²¹⁰.

1.2.4. Dergâh-ı Âli Top Arabacıları

Top arabacıları; Kapıkulu Ocağı'nın yaya kısmından oluşup büyük topların taşınmasında vazifelilerdi. İlk toplar küçük olduğundan at, katır, deve gibi hayvanlarla taşınmış ve arabalara ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde topların büyüklüğü ve savaş meydanlarına taşınması top arabalarına ve top arabacılarına ihtiyaç duyulmasına sebep olmuştur. Top arabacıları, topları çeken hayvanlar ile top arabalarına bakmakla mükellefiter. Ayrıca topçularla birlikte savaş meydanlarına gitmek ve topları taşımak gibi mühim vazifeleri vardı.

Top arabacıları ocağı İstanbul'un dışında önemli kalelerde görev almış, kapıkulu topçusunun bulunduğu her kalede bulunmuşlardır²¹¹.

Dergâh-ı Âli Top Arabacıları Ocağı'nın 5. bölük Çorbacısı Osman'a 1732 yılı Ağustos sonlarında (evâhir-i Safer 1145) gönderilen bir hükümde; Erzurum Valisi olup, Musul üzerine serasker olan Vezir Osman Paşa'nın hizmetinde bulunması için Anadolu'dan 150 nefer top arabacılarının tayin olduğu bildirilmiştir. Ayrıca daha önce de emrine verilen 20 neferle birlikte top arabacılarının sayısının toplamda 170 neferi bulduğu belirtilmiştir²¹².

Şark canibi serasker olan Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetinde olan Dergâh-ı Âli Top Arabacıları üzerine zabıt olan Osman'a 1736 Nisan ortalarında (evâil-i Zilkade 1146) bir hüküm gönderilerek; top arabacılarından 17. bölüğün çorbacısı olan Mehmed Çorbacı'nın emrindeki 50 neferle Erzurum Kalesi'nin muhafazasına tayin edildiği bildirilmiştir. Mehmed Çorbacı ile emrinde bulunan 50 neferin şâhı top arabalarını ve

²⁰⁹ BA., *D.PYM.d.* 35250, s. 1-4; BA., *C.AS.* 30067.

²¹⁰ BA., *MHM.d.* 174, s. 295/ 702.

²¹¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 97, 98, 100.

²¹² BA., *MHM.d.* 139, s. 109/ 412.

mühimmatı Erzurum Kalesi'ne teslim edip bir an önce İstanbul'a gelmeleri istenmiştir²¹³.

1741 Yılı Temmuz ortalarında (evâil-i Cemaziye'levvel 1154) Erzurum canibi seraskeri Numan Paşa'nın maiyetinde bulunmak üzere yeniden isimleri yazılacak (tashîh be dergâh) 180 adet Dergâh-ı Âli Top Arabacıları neferinin Vezir Numan Paşa'ya bir an önce katılmaları emredilmiştir. Bu 180 adet top arabacısının seçilip, istihdam edilmeleri için de 29. bölüğün Çorbacısı Murat'ın görevlendirildiği bildirilmiştir²¹⁴.

1742 yılı Eylül başlarında (evâil-i Receb 1155) Dergâh-ı Âli Top Arabacıları çorbacılarından 25. bölükten Ömer Çorbacıya gönderilen bir hükümde Erzurum Kalesi'nde daha önceden 252 nefer top arabacısının bulunduğu ancak bu sayının yeterli olmadığı bildirilmiştir. Erzurum Kalesi'nin daha fazla miktarda top arabacısının bulunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması için de Gerede'de bulunan eski askerlerden, civardaki kasaba ve köylerden görev almak isteyenlerin toplanıp, bir an önce Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir. İhtiyaç duyulan top arabacılarının toplanana kadar da 60 nefer top arabacının tahriri yapıp Erzurum'daki orduya katılması istenmiştir. Gerede'den, civar köy ve kasabadan ne kadar top arabacıları toplandığı bilinmemekle birlikte eldeki mevcut 252 top arabacı ve sonradan 62 adet de ilave edilen top arabacısı ile birlikte Erzurum Kalesi'nde toplam 314 Dergâh-ı Âli Top Arabacısı yer almıştır denilebilir²¹⁵. 1746 yılı Mayıs sonlarında (evâil-i Cemaziye'l evvel 1159) top arabacıları çavuşlarından birisine gönderilen bir hükümde, Erzurum Canibi Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunan Dergâh-ı Âli top arabacılarının 29 Kasım 1742 ile 24 Şubat 1743 (1155 senesi Lezez dönemi) tarihleri arasında hak ettikleri mevaciblerinin 1159 guruş ve 14 para²¹⁶ ettiği, bu ücretin 50. bölükten Halil Çavuş tarafından ödenmediği belirtilmiştir. Bu meblağın bir an önce neferlere ödenmesi istenmiştir²¹⁷.

1744 yılı Ocak ortalarında Erzurum Seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetindeki top arabacılarının yetersiz kaldığı bildirilmiştir. Eski namları *çalık* olan yeniçerilerden, kul oğlanlarından zikir olunan kazalardan ve çeşitli kasaba ve köylerde sakin 200 nefer top arabacının ocakları tarafından tayin edildiği ve bunların görev yerlerine ulaşmada azami

²¹³ Kulbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 301.

²¹⁴ BA., *MHM. d. 148*, s. 32/ 83.

²¹⁵ Yahya Koç, s. 206.

²¹⁶ Bir guruş 40 para, 1 para 3 akçe, 1 guruş 120 akçedir. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C.II, s. 474.

²¹⁷ BA., *MHM. d. 151*, s. 279/765

dikkat ve gayret etmeleri istenmiştir. Aynı dikkatin gösterilmesi Bolu ve Gerede kadılarına da bildirilmiştir²¹⁸. 1745 yılı Temmuz başlarında (evâil-i cemazeyil ahir 1158) top arabacılarından 17. Bölüğün Çorbacısı Abdurrahman Çorbacı'ya ve bölüğün çavuşuna gönderilen bir hükümde, Erzurum Canibi Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'nın maiyetinde hizmet edecek yeteri kadar top arabacıları neferinin bulunmadığı belirtilmiştir. Bunun için de Vezir Mehmed Paşa'nın maiyetine Bolu, Gerede, Çorum kazalarından 100 adet top arabacı neferinin yeniden *tashih-i bedergâh* olunması ve Erzurum'a gönderilmesi emredilmiştir²¹⁹.

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 senesi) top arabacıları sayısında büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bu tarihte 21 nefer top arabacısı kalededir. Bu neferlerin toplam yevmiyelerinin 339 akçedir. Bu neferlerin 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemlerinde) 30001,5 akçe, senelik mevaciblerinin ise 120.004 akçe (1.000 gurus) olduğu tespit edilmiştir.²²⁰ Yine aynı dönemde Van Kalesi'nde 12 nefer, Kars Kalesi'nde ise yine 12 nefer top arabacılarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu askerlerin elde ettikleri yevmiye ise Van Kalesi'nde 148 akçe, Kars Kalesi'nde 130 akçe olduğu anlaşılmıştır²²¹.

Aşağıdaki tabloda Erzurum, Van ve Kars kalelerinde görevli top arabacılarının sayısı, yevmiyeleri, mukarrer ve yıllık mevacibleri verilmiştir.

Tablo 13: Erzurum, Van ve Kars Kalelerinde Bulunun Dergâh-ı Âli Top Arabacılarının Mevcudu ve Mevacibleri (7 Ekim 1755 ve 25 Eylül 1756/ 1169)²²²

Tarih	Kalenin ismi	Nefer Sayısı	Yevmiye (akçe)	Mukarrer (Akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Erzurum	21	339	30.001	120.004
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Van	12	148	13.098	52.392
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 yılları arası (1169 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Kars	12	130	11.505	46.020

²¹⁸ Koç, s. 590- 591.

²¹⁹ BA., *MHM. d. 151*, s. 301, 302/ 816.

²²⁰ BA., *D.PYM. d. 35250*, s. 7.

²²¹ BA., *D.PYM.d. 35250*, s. 8.

²²² BA., *D.PYM. d. 35250*, s. 7- 8.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'ndeki top arabacıları nefer sayısının Van ve Kars Kalesi'nde bulunanlara göre sayıca daha fazla olduğu ve elde edilen kazancın da diğer iki kaleye göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen yıllık mevaciblerine baktığımızda; Erzurum Kalesi'ndeki Top Arabacılarına 120.004 akçe (1000 guruş), Van Kalesi'nde 52.392 akçe (436,5 guruş) ve Kars Kalesi'nde de 46.020 akçe (383,5 guruş) bir mevacibin dağıtıldığı ortaya çıkmıştır. Top arabacılarının mevcudu ile yıllık mevacibi oranladığımızda Erzurum'da her bir neferin yaklaşık 5.714 akçe, Van'da 4.366 akçe, Kars'ta 3.835 akçe almıştır. Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere Erzurum'da bulunan top arabacıları neferlerinin Van ve Kars'ta bulunanlara göre daha fazla mevacib geliri elde etmiştir²²³.

25 Ağustos 1762 tarihinde (4 Safer 1176) ise Erzurum Kalesi'nde toplam 17 adet top arabacıları neferi,²²⁴ 13 Ekim 1787 (1 Muharrem 1202) tarihinde ise 39 nefer top arabacısı bulunmaktaydı²²⁵.

1.2.5. Süvari ve Piyade Levendleri

Levend kelimesi; bikâr, kâhil, tembel, zâni, ayyaş gibi anlamlara gelebildiği gibi şagirt, hizmetkâr, saraydar, ırgat gibi anlamlara da gelmektedir²²⁶. Farsçada nefesine düşkün, başıboş, tembel, işsiz, ayyaş, kabadayı anlamında olan Levend tabirini Venedikliler de kullanmıştır. Venedikliler, doğudaki ahaliden temin ettikleri askerlere bu ismi vermiştir. Osmanlı bahriye ordusundaki askerlerin bir çeşidine verilen addır²²⁷. Levend, gemi tüfekçisine verilen isim de olmuştur²²⁸. Denizlerde korsancılık faaliyetinde bulunan ve daha sonra muharip güç olarak Osmanlı donanmasına katılan güçlü, kuvvetli Türk denizcilerine levend denilmektedir²²⁹.

Levend askerlerinden hem kara hem de deniz muharebelerinde faydalanılmıştır. Denizlerde görev yapan levend askerlerinin bir kısmı korsan gemilerinin savaşçı ihtiyacını karşılarlarken bir kısmı da 17. yüzyıldan sonra sefer zamanında gemilerin

²²³ BA., D.PYM.d. 35250, s. 8.

²²⁴ BA., C.AS. 29597.

²²⁵ BA., C.AS. 48766.

²²⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Çev. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 570.

²²⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 358

²²⁸ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani*, Türk Dil Kurumu Yayınları (Haz. Recep Toparlı) Ankara, 2000, s.703.

²²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, T.T.T., Ankara, 1948, s. 480.

savaşçı ihtiyacının karşılanması için sahilde bulunan ahaliden temin edilip tüfekçi askerler olarak gemide görevlendirilmiştir²³⁰.

Levendler, *Kaptan Paşa Eyaleti'nden*²³¹ beylerbeyi ve sancak beyine bağlı olarak harp zamanlarında donanma gücünün ihtiyaç duyduğu asker ihtiyacını karşılamaktadır²³². Donanma levendleri, Türk ve Rumlardan karşılanmaktaydı. Türk levendler tımar sahibi olup kıyı bölgelerinde yaşamaktaydılar. Rumlardan oluşan levendler ise ada halkından oluşmaktaydı ancak Rum levendlerinin savaş dönemlerinde ihanetlerinin görülmesi üzerine donanma levendi tabiri kaldırılarak hepsine kalyoncu ismi verilmiştir²³³. 15. ve 16. yüzyıllarda serbest ya da yarı serbest faaliyetlerinden dolayı korsancılıkla nitelendirilen deniz levendleri 17. yüzyıldan itibaren resmi bir statü kazandılar. Batı Anadolu ve Marmara kıyılarında yetişen Türk gençleri *levend* adı altında donanma gücüne dâhil edilirken Anadolu'daki Türk gençleri de *levend-i Rumi* olarak defterlere kaydedildi²³⁴.

Deniz levendlerinin eşkıyalık, isyan, soygunculuk, gasp gibi olumsuz hareketleri de görülmüştür. Özellikle de Fransa ile imzalanan kapitülasyon maddelerinin gereği olarak Akdeniz'de korsancılık faaliyetlerinde bulunamadıkları için Anadolu'nun Ege kıyı bölgelerinde soygunculuk faaliyetlerinde bulunmuş, köy ve kasabaları basarak halkın elindeki malları yağma ederek, esir aldıkları insanları kaçırıp başka yerlere esir, cariyeye niyetine satmışlardır²³⁵. Bir ara Karadeniz sahillerini Ruslara karşı korumak maksadıyla Karadeniz'e gelen levendler olumsuz tavırlar sergileyince halkın büyük bir tepkisini çekmiş ve Osmanlı Devleti bunları Beyoğlu'ndaki Levend Çiftliği'ne yerleştirmiştir²³⁶.

Kara levendleri de tıpkı deniz levendleri gibi 16. yüzyıla kadar başıboş, avare, hırsız, soyguncu insanlar gibi görülmüş;²³⁷ ancak 17. yüzyıldan sonra saruca, sekban bölükleriyle beraber bir beylerbeyinin maiyetinde görev almalarıyla birlikte önemleri ortaya çıkmıştır. Kapılı ve kapısız olarak nitelendirilmişlerdir. Kapılı levend, bir vezirin

²³⁰ Sertoğlu, s. 199.

²³¹ Kaptan Paşa Eyaleti; Osmanlı deniz gücünü idare eden Kaptan-ı deryanın tasarrufu altında bulunan ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz kıyısında ki önemli sancakları ile Akdeniz de ki adalarından oluşan eyalete denilmiştir. Eyaletin paşa sancağı Gelibolu'dur. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997, s. 80.

²³² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 359.

²³³ Sertoğlu, s. 199.

²³⁴ Mücteba İlgürel, "Levend", *DİA*, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 149.

²³⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C. II, s. 326.

²³⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 359.

²³⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. V, İstanbul, 1992, s.59

veya beylerbeyinin emrinde hizmette bulunan levendlere verilen tabir olmuştur. Kapısız levend ise kapılı levendlerin bağlı oldukları vezir ve beylerbeyinin azledilmesi halinde boş kalmaları ve herhangi bir beye kapılanıncaya kadar görevde bulunmayan levendleri ifade etmektedir²³⁸. Kapısız levendlerin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı hakkında bilgiler kesin olmamakla birlikte Anadolu’da büyük bir huzursuzluk çıkarmışlardır²³⁹. 16. yüzyılda Anadolu’da büyük bir nüfus patlaması yaşanmış, zirai üretim bu nüfus artışına yeterli gelmemiş, Anadolu’da yersiz, yurtsuz birçok insan devlet kapısında kapı halkı olmak ya da sınır kalelerinde levend ve gönüllü olma mecburiyetine girmişti²⁴⁰.

Osmanlı Devleti ile Safevi arasında savaş durumunun ortaya çıkması üzerine Erzurum’a doğru Piyade ve Süvari levendlerinin gönderildiği anlaşılmaktadır. Erzurum’a sevk edilen piyade ve süvari levendler ile ilgili bilgilerimiz şöyledir: 15 Nisan 1742 tarihinde (9 Safer 1155) Selanik kadısına ve Dergâh-ı Âli gönüllülerinden olup bu vazife için memur olan Ömer’e gönderilen bir hükümde; İskece’de tahriri yapılan 1.015 piyade levendinden 1.000 tanesinin Varna iskelesinden gemilerle Trabzon’a ulaştırılması istenmiştir. Erzurum’a ulaştırılacak bu piyade levendleri için Trabzon kadısı ve Trabzon ambar emini tarafından Trabzon iskelesinde 120 baş yük taşıyan hayvanın bulundurulacağı bildirilmiştir²⁴¹.

18 Nisan 1743 (23 Safer 1156) tarihinde Erzurum Seraskeri Ahmed Paşa’nın maiyetinde 50’şer kişilik mevcuduyla 80 bayraktarın²⁴², toplamda ise 4000 kişilik süvari levendinin bulunduğunu görmekteyiz²⁴³. Bu süvari levendlerine aylık 10.000 guruşluk bir ulûfe ödemesi gerçekleştirilmiştir. 6 ayın sonunda 60.000 guruş ve buna ilave olarak 6.000 guruşluk bir ulûfe ödemesi daha yapılmıştır²⁴⁴. Süvari levendlerinin her birine 20 guruş bahşiş ödenmiştir. Dolayısıyla 4.000 kişilik süvari levendlerinin tümüne 80.000 guruşluk bir meblağ ortaya çıkmıştır. Ulufe ve bahşişlerinin toplam miktarı ise 146.000 guruş etmiştir²⁴⁵.

²³⁸ Sertoğlu, s. 199; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IX, İstanbul, 1992, s. 214.

²³⁹ İlgürel, “Levend”, s. 149.

²⁴⁰ Akdağ, *Celali İsyanları*, s. 153.

²⁴¹ BA., C.AS. 10455.

²⁴² Bayraktar; bayrak taşımakla yükümlü olan kişiye verilen isimdir. Yeniçeri ocağında olduğu gibi kapıkulu ocağını oluşturan ortalarda da birer bayraktar bulunmakta idi. Beylerbeyi de savaşa çıkacağı zamanda maiyetinde bayraktarlar bulunurdu. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 181. Erzurum seraskeri Ahmed Paşa’nın maiyetinde ki süvari levendleri 80 bayraktan oluşmuş ve her bir bayraktar 50 nefer olmak üzere toplam 4.000 süvari levendi bulunmuştur. BA., C.AS. 49732.

²⁴³ BA., C. AS. 49732.

²⁴⁴ BA., C. AS. 49732.

²⁴⁵ BA., C. AS. 49732.

Süvari levendlerinin ulufe ve bahşişlerinin dışında yapılan tayinatlar, cephanе, mühimmat, çeşitli mutfak eşyaları ve binek hayvanlar için de bir harcama yapıldığını görmekteyiz. Yapılan tüm bu harcamalar 213.575 guruşa tekabül etmiş ve bunun 40.000 guruşluk meblağı 1743- 1744 yılları için de (1156) Erzurum hazinesinin nakit akçesinden ödenmiş, geri kalan kısmı ise hazîne-i Âmire'den ödenmesi karşılanmıştır²⁴⁶.

25 Nisan 1743 tarihinde (1 Rebiyü'l- evvel 1156) Haleb Valisi Vezir Hüseyin Paşa'ya gönderilen bir fermanla 1.000 nefer güçlü, kuvvetli kapu halkı ve levendlerini techiz ve tekmil edip, biran önce harekete geçerek Erzurum'daki seraskerin maiyetinde bulunması emredilmiştir. Böylece Sefer-i Hümayun için Erzurum seraskerinin gönderilen kuvvetlerle elindeki asker sayısı çoğaltılmıştır²⁴⁷.

Levendlerin zaman zaman ordudan kaçıp eşkiyalık faaliyetlerinde bulunduğunu da görmekteyiz. Mesela, 1742 yılı Ekim başlarında (evâhir-i Receb 1155) Sivas Valisi Vezir Ali Paşa'ya, Sivas Eyaleti'ndeki kadılarına, yeniçeri serdarlarına gönderilen bir hükümde; Erzurum'da Ordu-yı Hümayun için tahriri yapılan levendlerin geçen seneden beri köyleri yağmalayıp, fukaraya zarar verdikleri, aldıkları ulufe ve tayinata kanaat etmedikleri, bahşiş alanların bile ordudan bir süre sonra firar etikleri bildirilmiştir. Dolayısıyla bu eşkiyalık faaliyetinde bulunan başıboş levendlerin tespit edilip cezalandırılması istenmiştir. Erzurum Seraskeri Ahmed Paşa'nın da ordudan kaçan bu eşkiyalara haddini bildirmesi gerektiği de vurgulanmıştır²⁴⁸.

1.2.6. Serdengeçti Sipahiler (Dalkılıç)

Düşman içine dalmak ya da kuşatma altındaki bir kaleye ölümünü göze alarak giren fedailer için kullanılan bir tabirdir. Bu askerlere dalkılıç denilmesinin sebebi ise kınlarından sıyrılmış kılıçlarıyla böylesine tehlikeli işlere giriştikleri içindir. Dalkılıçlar, düşmana sağdan, soldan ya da arkadan saldırır, kaleye karanlıkta merdiven kurarak aniden baskınlar düzenler, önlerine çıkanları kılıçtan geçirir ve görevleri bitmeden asla dönmezlerdi. Bu zorlu görevlerden kurtulan serdengeçtilere üçer beşer akçe terakki verilirdi²⁴⁹.

²⁴⁶ BA., C. AS. 49732.

²⁴⁷ Yahya Koç, s. 661.

²⁴⁸ Yahya Koç, s. 344.

²⁴⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 181.

Erzurum'da serdengeçtilerin olduğu yönünde bazı bilgiler mevcuttur. 1730 yılı Haziran ortalarında (evâhir-i Zilkade 1142) Tebriz muhafazasında bulunan Vezir Mustafa Paşa'nın yanında istihdam edilmek üzere Erzurum kazalarındaki 10 adet serdengeçti bayrağının 15'e yükseltilmesi istenmiştir²⁵⁰. 1730 yılının Haziran ortalarında (evâil-i Zilhicce 1142) her bayrakta yüzer neferin bulundurulması şartı getirilerek 15 adet serdengeçti bayrağının Erzurum'dan Tebriz'e doğru süratle harekete geçmesi emredilmiştir²⁵¹.

Erzurum Eyaleti'nde bulunan Kemah ve Erzincan kazalarındaki kadılara, bu kazaların serdarlarına 1730 yılı Eylül başlarında (evâhir-i Safer 1143) gönderilen bir hükümde Tiflis'te birtakım eşkiyalık olaylarının yaşanması ve gelen şikâyetler üzerine Kemah ve Erzincan'da 100 neferden oluşan 10 adet serdengeçti bayrağı hazırlanmıştır. Bu hazırlanan 10 adet serdengeçti bayrağı Tiflis Muhafızı Vezir İshak Paşa'nın maiyetine acilen varılması istenmiştir²⁵². 1730 yılı Eylül başlarında (evâhir-i Safer 1143) Erzurum ve Kars kadılarına ve Erzurum Yeniçeri Ağası Haseki Ömer'e gönderilen bir hükümde; Revan Kalesi'nin muhafazasının gerekli olduğu dolayısıyla Erzurum ve Kars'taki mahallerden sefer görmüş cengâver neferlerden her bir bayrağı 100 nefer olmak üzere 20 adet serdengeçti bayrağının hazırlanarak acilen Revan Kalesi'ne gitmesi emredilmiştir. Erzurum Kalesi Yeniçeri Ağası Haseki Ömer de bu serdengeçti bayrakların hazırlanmasında mübaşir olarak tayin edilmiştir²⁵³.

Anadolu Valisi ve Erzurum Seraskeri olan Ali paşa'nın maiyetine 6 Nisan 1743 tarihinde (11 Safer 1156) 500 nefer sipahi serdengeçtinin verildiği, verilen bir arzuhalde anlaşılmaktadır. Bu 500 adet serdengeçti sipahilerine verilen çadır, çerge vesaire mühimmat için de toplam 558 gurusluk bir harcamanın yapıldığını tespit etmekteyiz²⁵⁴.

²⁵⁰ BA., *MHM. d. 136*, s. 100/ 319.

²⁵¹ BA., *MHM. d. 136*, s. 118/ 375. Serdengeçti bayrağı; düşman ordusu içine dalan ya da kuşatılan kaleyi ölümünü göze alarak giren fedailerin yazılması için açılan bayraktır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 182.

²⁵² BA., *MHM. d. 136*, s. 178/ 735.

²⁵³ BA., *MHM. d. 136*, s. 196/ 805.

²⁵⁴ "Arz bendeleri budur ki; Bu defa tahrîrleri ferman olunan 500 nefer sipahi serdengeçtilerin çadır, çerge, mühimmât-ı saireleri bahaları verilmek için arz- ı hâldir derkenarda mestûr sabıka mücebince mühimmat bahâları için 558 gurus tezkiresi verilmek bâbında ferman devletlû izzetlû sultanım hazretlerindir. BA., *C.AS.13328*.

Tablo 14: Serdengeçtilere Verilen Mühimmat (6 Nisan 1743/ 11 Safer 1155)²⁵⁵

Mühimmat ismi	Adet	Birim fiyatı (guruş)	Toplam (guruş)
Çadır	1	11	11
Sekban Çergesi	5	25	125
Mükemmel meşin	6	11	67,5
Maslak	6	7,5	45
Semer-i saka	6	2	12
Semer-i sâyis- hane	6	3,5	22,5
At	1	25	25
Saka	5	25	125
Sâyis- hâne	5	25	125
Toplam	35	135	558 guruş

1743 yılı Mayıs sonlarında (evâhir-i Rebiyü'l evvel 1156) Erzurum seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetine bulunmak üzere eski Serdengeçti ağalarından 30 kişi yeniden görevlendirildiği ve her bir serdengeçti ağasının bayrağı altında cenk ve harbe kadir, sefer görmüş kuloğullarından 125 neferin bulunması emredilmiştir. Bu 125 nefer her bir bayrağın etrafında bulunmakla beraber toplamda 3.750 nefer serdengeçti nefer yer almıştır. Bu serdengeçtilerin bir an önce Erzurum Seraskeri Vezir Ahmed Paşa'nın emrine katılmaları istenmiştir²⁵⁶.

Kastamonu sakinlerinden olup sipahi ocağı emektarlarından Gürcü-zade Ali'ye 1771 Şubat sonu Mart başlarında (evâsıt-ı Zilkade 1184) gönderilen bir hükümde; Erzurum seraskeri Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunmak üzere sipahi ve silahdar ocakları tarafından 1500 nefer serdengeçtinin tahriri yapılmıştır. Bu 1500 neferin 1.000 neferi silahdar ocağı tarafından, mübaşirleri, memur ve ağaları ile birlikte belirlenmiştir. 500 neferi ise sipahi ocağı tarafından tahririleri yapılmıştır. Ancak 500 sipahi serdengeçtinin tahririni yapmakla görevli olan Halil isimdeki birisinin vefatı dolayısıyla kalan işin tamamlanması için Gürcü-zade Ali görevlendirilmiştir. Sonuç itibarıyla 1.500 nefer serdengeçti neferi Erzurum Valisi Mustafa Paşa'nın maiyetine katılmıştır²⁵⁷.

1775 yılı Şubat başlarında (evâil-i Zilhicce 1188) Erzurum Valisi Vezir Mustafa'nın maiyetinde mevcut bulunmak üzere 500 nefer serdengeçtinin Üsküdar'dan Anadolu'nun sağ, orta ve sol kollarında bulunan mahallerden toplanılması istenmiştir. Bu 500 nefer serdengeçtinin başına Elmalı kazası sakinlerinden Kara Murad- zade es-

²⁵⁵ BA., C.AS.13328.

²⁵⁶ Koç, s. 697- 698.

²⁵⁷ İlhan Gök, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 200- 376) (1183- 1185/ 1769- 1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 325, 326, 336, 337.

Seyid Halil'in serdengeçti ağası olması ve bir de çavuş ve halifenin atandığı belirtilmiştir. Başka bir hükümde de Üsküdar'dan Anadolu'nun sağ ve orta ve sol kolları üzerindeki mahallerden 500 nefer serdengeçtinin Erzurum valisinin emrinde bulunması ve serdengeçti ağası olarak da Sivas sakinlerinden Kenan- zâde es- Seyyid Ahmed'in geçmesi istenmiştir²⁵⁸.

1.2.7. Cemaat Ortaları (Yayabaşı)

Yeniçeri ocağı kurulduğunda öncelikle cemaat ortaları (yaya başı) kurulmuş, sekban ortaları ve ağa bölükleri daha sonradan yeniçeri ocağına katılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kurulduğu ilk dönemlerde her 100 nefere bir yaya başı komutan tayin edilmiştir. Bundan sonraki dönemlerde ise yeniçeri mevcudu ve orta adedi artmış ve cemaat ortalarının sayısı yüz bire kadar yükselmiştir²⁵⁹.

Cemaat ortaları ilk kurulan askeri sınıflardan olduğu için diğer sekban ve ağa bölüklerine karşı daha fazla bir imtiyaza sahip olmuşlardır. En önemli sınırlarda şehir ve kalelerde görev yapan bu cemaat ortalarının zabitlerine kalenin anahtarlarının teslim edilmesi onlara ne derece itimat edildiğinin bir göstergesidir. Sekban ve ağa bölükleri yeniçeri ağasının karşısında kırmızı çizme giymelerine karşılık kendileri sarı çizme giyebilme ve yeniçeri ağasının karşısında ata binmek gibi ayrıcalığa sahiptiler²⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerine ya da donanma hizmetine atanan yeniçerilerin komutanlığına mutlaka bir yaya beyi atanırdı. Yaya başının muhafız olduğu yerlerde ağa bölükleri mevcut ise ağa bölüklerinin komutanı yaya beyine tabi olma zorunluluğu vardı²⁶¹.

Cemaat ortaları da tıpkı ağa bölükleri gibi zabitlerinin sahip oldukları statüye göre belirli bir hiyerarşi içinde yer almaktaydı. Derecesine göre en küçük cemaat ortasından en büyüğüne doğru bir hiyerarşi yapıldığında Yaya Baş, Deveciler, Baş Deveci, Hasekiler, Baş Haseki, Turnacı, Seksoncu, Zağarcı ve Sekbanbaşları olduğunu görmekteyiz²⁶².

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görev yapan cemaat ortalarının bulunduğunu çeşitli arşiv vesikalarından özellikle de mevacic defterlerinde öğrenmekteyiz. Bu

²⁵⁸ Ersin Kırca, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 1- 200) (1183- 1185/ 1769- 1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 455, 456.

²⁵⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 156

²⁶⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 160.

²⁶¹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 215.

²⁶² Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları* C. I, s. 173.

vesikalardan çeşitli cemaat ortalarının numarası, cemaat ağası, nefer sayısı, yevmiyyesi, Masar, Recec, Reşen Lezez dönemleri ile bir yıllık ödenen toplam maaşlarıyla ilgili detaylı bilgileri tespit etmek mümkündür²⁶³.

Her cemaat ortasının yaya başı adında bir komutanı olup yevmiyyeleri ise 24 akçedir²⁶⁴. Bu durumu Erzurum Kalesi'nde görev yapan cemaat ortalarındaki ağaların yevmiyyelerinde de görmekteyiz. Mesela, 29 Ağustos- 25 Kasım 1726 tarihleri arasında (1139 Masar dönemi) 8. cemaat ortasının ağası 24 akçe yevmiyye almaktadır²⁶⁵. 1 Mayıs- 28 Temmuz 1737 tarihleri arasında (1150 Masar dönemi) 55. cemaat ortasının ağası 24 akçe²⁶⁶, yine 29 Ekim 1753- 25 Ocak 1754 tarihleri arasında (1167 Masar dönemi) 2. cemaat ortasının ağasının da 24 akçe yevmiyye aldığını görmekteyiz²⁶⁷. Bu süreç içerisinde cemaat ağalarının yevmiyyelerinde bir değişiklik söz konusu değildir.

Bir kaleden diğer bir kaleye çeşitli cemaat ortalarının nakil olduğunu anlamaktayız. Mesela 1754 yılı Nisan sonu Mayıs başlarında (evâil-i Receb) Erzurum Yeniçeri Ağası Halim'e gönderilen bir hükümde Erzurum Kalesi'nde bulunan 55. cemaatin ağası ve tüm neferleriyle birlikte Şam-ı Şerif Kalesi'ne gitmesi emredilmiştir²⁶⁸. Fermanın bir sureti de Şam-ı Şerif Kalesi'ne gönderilerek Şam-ı Şerif Kalesi'nde bulunan 72. cemaatin ağası ve tüm neferiyle birlikte Erzurum Kalesi'ne gitmesi istenmiştir²⁶⁹. Yine 1761 yılı Ocak ortalarında (evâil-i Cemaziye'l evvel 1174) Bender ve Erzurum Kalesi yeniçeri ağalarına gönderilen bir hükümde Bender Kalesi'nde bulunan 97. cemaat ortasının ağası ve diğer tüm neferleriyle birlikte Erzurum Kalesi'ne bir an önce hareket etmeleri emredilmiştir²⁷⁰.

²⁶³ BA., MAD. d. 06608. s. 184.

²⁶⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 156.

²⁶⁵ BA., MAD. d. 06315, s. 506.

²⁶⁶ BA., MAD. d. 06679, s. 54.

²⁶⁷ BA., MAD. d. 6284, s. 63.

²⁶⁸ BA., MHM. d. 156, s. 145/429.

²⁶⁹ BA., MHM. d. 156, s. 145/ 430.

²⁷⁰ BA., MHM. d. 162, s. 26/ 57.

Tablo 15: Erzurum Kalesi'ndeki Cemaat Ortaları (23 Mart 1708- 1 Muharrem 1120/ 8 Şubat 1777- 29 Zilhicce 1190)²⁷¹.

1/2

Tarihi	Cemaat ortası	Nefer sayısı	Yevmiyesi (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık mevacibi (akçe)
23 Mart 1708- 12 Mart 1709 yılları (1120 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	78. cemaat ortası	67	561	49.648.5	992.960
5 Aralık 1717- 23 Kasım 1718 yılları (1130 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	78. cemaat ortası	75	563	49.825.5	199.302
14 Kasım 1719- 1 Kasım 1720 yılları (1132 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	79. cemaat ortası	428	2.996	26.5146	1.060.584
2 Kasım 1720- 21 Ekim 1721 yılları (1133 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	79. cemaat ortası	444	3.107	274.969.5	1.099.878
22 Ekim 1721- 11 Ekim 1722 yılları (1134 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	79. cemaat ortası	375	2.603	230.365.5	921.462
12 Ekim 1722- 30 Eylül 1723 yılları (1135 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	79. cemaat ortası	350	1.078	95.403	381.612
29 Ağustos 1726- 18 Ağustos 1727 (1139 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	8. cemaat ortası	96	787	69.649.5	278.598
19 Ağustos 1727- 6 Ağustos 1728 yılları (1140 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	19. cemaat ortası	75	568	50.268	201.072
7Ağustos 1728- 26 Temmuz 1729 yılları (1141 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	19. cemaat ortası	75	568	50.268	201.072
24 Haziran 1732- 13 Haziran 1733 yılları (1145 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	43. cemaat ortası	187	1.442	127.617	510.468
24 Mayıs 1735- 11 Mayıs 1736 yılları (1148 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	17. cemaat ortası	220	1.707	151.069.5	604.278
24 Mayıs 1735- 11 Mayıs 1736 yılları (1148 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	89. cemaat ortası	190	1.431	126.643.5	506.574
12 Mayıs 1736- 30 Nisan 1737 yılları (1149 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	55. cemaat ortası	221	1.665	147.352.5	589.410
1 Mayıs 1737- 20 Nisan 1738 yılları (1150 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	55. cemaat ortası	220	1.657	146.644.5	586.578
21 Nisan 1738- 9 Nisan 1739 (1151 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	55. cemaat ortası	220	1.656	146.556	586.224

²⁷¹ BA., MAD. d. 06700, s. 202; BA., MAD. d. 04310, s. 281; BA., MAD. d. 05575, s. 700; BA., MAD. d. 06958, s. 224; BA., MAD. 06844, s. 406; BA., MAD. d. 06960, s. 60; BA., MAD. d. 06315, s. 506; BA., MAD.d. 6575, s. 1023; BA., MAD.d. 05980, s. 96; BA., MAD.d. 05993, s. 678; BA., MAD. d. 3949, s. 422; BA., MAD. d. 4067, s. 914; BA., MAD. d. 06932, s. 259, 260; BA., MAD, d. 6949, s. 553; BA., MAD.d. 06939, s. 276, 249,248; BA., MAD. d. 6679, s. 54; BA., MAD. 06800, s. 846; BA., MAD.d. 06608, s.184; BA., MAD. d. 6560, s. 286; BA., MAD.d. 6540, s. 190; BA., MAD.d. 06939, s. 228; BA., MAD.d. 06284. s.64; BA., MAD.d. 0824. s. 496; BA., MAD.d. 0171, s. 1024.

Tablo: 15

10 Nisan 1739- 28 Mart 1740 yılları (1152 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	55. cemaat ortası	220	1.656	146.556	586.224
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 yılları (1153 senesi Lezez dönemi)	55. cemaat ortası	219	1.648	145.848	583.392
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	9. cemaat ortası	136	1.136	100.536	402.144
29 Mart 1740- 18 Mart 1741 yılları (1153 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	5. cemaat (cemaat-ı şütürban)	100	796	70.446	281.784
29 Mart 1740- 18 Mart 1741 yılları (1153 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	87. cemaat	153	1.149	101.686.5	406.746
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 yılları (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	2. cemaat ortası (cemaat-ı şütürban)	69	522	48.852	195.408
14 Mart 1774- 3 Mart 1775 yılları (1188 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	92. cemaat ortası	31	257	22.744.5	90.978
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 yılları (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	92. cemaat	31	257	22.744.5	90.978

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere toplamda var olan 101 yeniçeri cemaat ortalarından (yayabaşılar) hangilerinin 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görev yaptığını, nefer sayısını, alınan günlük ve yıllık maaşlarını öğrenmek mümkün olmuştur.

Tablodan da anlaşılacağı üzere cemaat ortalarındaki nefer sayısı belirli dönemlerde artış ve azalışlar göstermiştir. Hatta bu azalış ve artışları aynı numaraya sahip cemaat ortalarında bile görmek mümkün olmuştur. Mesela; 14 Kasım 1719- 1 Kasım 1720 tarihleri arasında (1132 yılının Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) 79. cemaat ortasının (yaya başı) nefer sayısı 428²⁷², 2 Kasım 1720- 21 Ekim 1721 tarihleri arasında (1133 yılının Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) nefer sayısı 444'ü bulmuştur²⁷³. 22 Ekim 1721- 11 Ekim 1722 tarihleri arasında (1134 yılında Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) 375²⁷⁴, 12 Ekim 1722- 30 Eylül 1723 tarihleri arasında (1135 yılında Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) nefer sayısı 350'dir²⁷⁵. 29 Ağustos 1726- 18 Ağustos 1727 tarihleri arasında (1139 yılının Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) ise nefer sayısının 91'e düştüğünü görmekteyiz²⁷⁶.

Yukarıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde bulunan cemaat ortalarındaki nefer sayılarında özellikle de 1732- 1740 tarihleri arasında büyük artışlar görülmektedir.

²⁷² BA., MAD. d. 05557, s. 701- 702.

²⁷³ BA., MAD. d. 06958, s. 224-225.

²⁷⁴ BA., MAD. d. 06844, s. 407- 408.

²⁷⁵ BA., MAD. d. 06960, s. 61- 62.

²⁷⁶ BA., MAD. d. 6315, s. 506- 507.

Bunun sebebi ise şark cephesinde Osmanlı Devleti ile İran arasında sürekli meydana gelen savaşlardır. Bu savaşlardan dolayı Erzurum Kalesi'nde sürekli bir askeri hareketlilik yaşanmıştır²⁷⁷. Bu savaşlarda Erzurum Kalesi bulunduğu konum itibarıyla stratejik açıdan önemli bir hudut kalesi ve aynı zaman da diğer hudut kalelerine de lojistik sağlayan bir kaledir.

Çeşitli cemaat ortalarının çorbacılarına merkezden çeşitli hükümler de gönderilmiştir. 1741 yılı Temmuz ortalarında (evâil-i Cemaziye'l evvel 1154) 45. cemaatin Çorbacısı Hüseyin'e gönderilen bir hükümde; Erzurum Canibi Seraskeri Numan Paşa'nın maiyetine İstanbul'dan 12 adet Dergâh-ı Muallâ Cemaat Ortası'nın gönderileceği bildirilmiştir. Bu 12 adet cemaat ortasının gemilerle Trabzon'a ve oradan da Numan Paşa'nın emrine katılması emredilmiştir²⁷⁸.

1.2.8. Cemaât-ı Şütürban (Deveciler Ortası)

Birinci cemaat ortasından beşinci cemaat ortasına kadarki yeniçeri yaya ortalarına Cemaat- ı Şütürban yani deveciler cemaati adı verilmiştir²⁷⁹.

İlk dönemlerde Yeniçeri Ocağı içerisinde çok önemli bir statüye sahip olan, bir deveci ortasının komutanı olan baş deveci ağa da deveciler ortası içerisinde en kıdemlisi olup bütün deveci ortasının komutanıydı. Deveci ortalarının görevlerine baktığımızda; savaşlarda siper hizmetini yerine getirmek, sefere giderken ve seferden dönüşlerde yeniçeri ağasının develerini yüklemek ve bu yükleri gerekli yerlere taşımak gibi vazifeleri vardı.

Deveciler cemaat ortaları içerisinde en çok saygı duyulan cemaat olup, divan elbiseleri de kethüda beyin elbiselerine benzemektedir. Deveciler cemaati ortaları 24 ile 28 akçe arasında değişen bir yevmiyyeye sahiptiler²⁸⁰.

1740- 1741 (1153 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) ile 1753- 1754 (1167 senesinde Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) yılları arasında Erzurum Kalesi'nde görev yapan deveciler ortasına (Cemaat-ı Şütürban) rastlamak mümkündür. 1740- 1741 (1153) yılına ait mevacib defterinde 5. numaraya sahip cemaat ortası ile 1753- 1753 (1167) yılına ait diğer bir mevacib defterindeki 2 numaralı cemaat ortasının

²⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, 218- 300.

²⁷⁸ BA., *MHM. d. 148*, s. 32/ 85.

²⁷⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 156.

²⁸⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 213.

deveciler ortası (Cemaat-ı Şütürban) olduğu anlaşılmıştır²⁸¹. 1740- 1741 (1153 yılı Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) yılına ait mevacib defterinde bu cemaatte toplam 100 neferin bulunduğu ve 796 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduğu anlaşılmıştır. Yıllık elde edilen mevacib ise 281.784 akçedir²⁸². 1753- 1754 (1167 yılında Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) yıllarında ait mevacib defterinde ise Şütürban Cemaati'nin nefer sayısı 79'dur. Ancak ölüm ve azil gibi nedenlerden dolayı 10 neferin azaldığı minha başlığı altında verilerek gerçekte 69 neferin bulunduğu belirtilmiştir. Yevmiyelerinin toplamı ise 592 akçedir. Cemaat ağasının ise 24 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduğu kaydedilmiştir. Deveci ortasının Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemlerinde 46.197 akçe kazanca sahip olup, yıllık mevaciblerinin ise 184.788 akçeye tekabül ettiğini görmekteyiz²⁸³.

Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde görev alan şütürban cemaat ortasının 1753- 1754 (1167 yılında Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) nefer sayısında, alınan yevmiyelerinde ve mukarrer akçelerinde herhangi bir değişiklik görülmemiştir.

Tablo 16: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şütürban Ortası (Deveci Ortası) (1753- 1754/ 1167)²⁸⁴

Tarih	Nefer sayısı	Minha (nefer)	Yevmi-ye	Mukarrer (akçe)	Minha (akçe)	Toplam
29 Ekim 1753- 25 Ocak 1754 yılı (1167 Masar dönemi)	79	10	592	6.195	52.392	46.197
26 Ocak- 23 Nisan 1754 yılı (1167 Recec dönemi)	79	10	592	6.195	52.392	46.197
24 Nisan- 21 Temmuz 1754 (1167 Reşen dönemi)	79	10	592	6.195	52.392	46.197
22 Temmuz- 17 Ekim 1754 (1167 Lezez dönemi)	79	10	592	6.195	52.392	46.197

Numarası hiç değişmeyen bu ilk beş ortaların dışında şütürban ağa ortaları varsa da bu numaralar zaman zaman değişime uğramıştır. 1623 yılına ait yeniçeri defterlerinde 8, 29, 33, 39, 40, 46, 56, 57, 86, 87 ve 95 ortalar şütürban ortaları olmuştur ancak 1663 yılındaki diğer defterde 6, 8, 25, 29, 33, 39, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 57, 75,

²⁸¹ BA., MAD. d. 6939, s. 228; BA., MAD. d. 06284, s. 64.

²⁸² BA., MAD. d. 06939, s. 228.

²⁸³ BA., MAD. d. 06284, s. 64.

²⁸⁴ BA., MAD. d. 06284, s. 64.

78, 86, 87, 91, 95 ve 98. ortaları deveçiler ortası olmuşlardır²⁸⁵. Erzurum Kalesi'nde 1740- 1741 (1153) yıllarında birden beşe kadarki cemaat ortasından 5 numaralı cemaat ortası ile 1753- 1754 (1167) yıllarında 2 numaralı cemaat ortasının Şütürban Ağa Cemaati olduğu tespit edilmiştir²⁸⁶. Bunların dışında 8. ve 78. ve 87. cemaat ortaları da mevcuttu;²⁸⁷ ancak bunların da Şütürban Ağa Cemaati'ne ait olup olmadığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz.

1.2.9. Yamaklar

Erzurum Kalesi'nde görev yapan diğer bir cemaat ortası ise yamaklar olmuştur. Yeniçeri Ocağı ile Yeniçeri Ocağı'nda bulunan topçu, humbaracı gibi askeri birliklerde bulunanlara, kalelerde müstahfız suretinde görev alan askerlere verilen isimdir²⁸⁸. Kale muhafızlığına giden yeniçeriler sonradan yamak ismini almışlardır²⁸⁹. Bir toprak dirliğini ocak şeklinde tasarruf edip sefer zamanında sefere katılanlara eşkinci, gitmeyip kalanlara ise yamak denilirdi²⁹⁰.

Osmanlı Devleti önemli bir kaleyi ele geçirdiğinde çevredeki birkaç sancağı da içine alacak şekilde bir eyalete dönüştürür ve bu eyalete askeri ve mülki icra yetkileri olan bir beylerbeyi atardı. Ele geçirilen yer geliri nispetinde tımar ve zeamete ayrılır ve fetihle emeği geçen askerlere tevzi edilirdi. Cebeci, topçu ve diğer yeniçerilere ilaveten kalede bir miktar asker de bulundurulurdu. Kalenin stratejik öneminden dolayı düşman orduları tarafından istila edilme gibi bir durum söz konusu ise üçer, beşer akçe terakki verilmek ve bir sene kalede kalmak şartıyla eski yeniçerilerden yeterli miktarda terakkili yazılırdı. Yine kalede bir yıl muhafaza hizmetinde bulunmak ve herhangi bir ocağa katılmak şartıyla *kuloğlu* ismiyle gerektiği kadar asker de bulundurulurdu²⁹¹.

Yamaklar hiçbir şekilde savaşa katılmazdı ancak sefere katılan eşkincilere 50 akçe ödemek zorundaydılar. Bundan dolayı yamaklara ellici de denilmekteydi ancak yamaklar her ne kadar savaşa katılmasalar da önemli görevlerde bulunmakta idi. Taş mermi yapmak, kereste kesmek, hisar, köprü yol inşa ya da tamir etmek gibi belli başlı görevleri vardı²⁹².

²⁸⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 156,157.

²⁸⁶ BA., *MAD.d. 06284*, s. 64.

²⁸⁷ BA., *MAD.d. 06318*, s. 510; BA., *MAD.d. 06700*, s. 204; BA., *MAD.d. 06939*, s. 249.

²⁸⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 604.

²⁸⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 328.

²⁹⁰ Sertoğlu, s. 360.

²⁹¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 604.

²⁹² Sertoğlu, s. 104

İlk dönemlerde oldukça faydası görülen yamaklar 1785 yılından sonra bozulmaya, intizama uymamaya başlamışlardır. Ulûfelerinde meydana gelen en ufak bir değişimde ya da işlerine gelmeyen bir durumla karşılaştıklarında isyan etmiş ve asli görevlerinden uzaklaşmışlardır²⁹³.

18. yüzyıl Erzurum Kalesi'nde görev yapan yamaklara sıkça rastlamak mümkündür. Mevacib defterlerinde yamaklar cemaat halinde belirli bir numara ile gösterilmeden sadece isimleriyle zikredilmiştir. Zikredilen defterlerde yamaklar; *an cemaat-i yamakân ağa*, *an cemaat-i yamakân kâtip* ve *an cemmat-i yamakân- ı huddamân* şeklinde değişik cemaatler altında gösterilmişlerdir²⁹⁴.

Tablo 17: Erzurum Kalesi'ndeki Yamakların Mevcudu ve Mevacibleri (23 Mart- 8 Şubat 1777)²⁹⁵ 1/2

Tarih	Cemaat ismi	Nefer sayısı	Yevmiye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık mevacibi (akçe)
23 Mart- 19 Haziran 1708 (1120 senesi Masar dönemi)	Yamakan kâtip	67	561	52303.5	—
20 Haziran- 15 Eylül 1708 (1120 senesi Recec dönemi)	Yamakan kâtip	67	561	52303.5	—
23 Mart- 19 Haziran 1708 (1120 senesi Masar dönemi)	Yamakan ağa	422	3272	289572	—
20 Haziran- 15 Eylül 1708 (1120 senesi Recec dönemi)	Yamakan ağa	422	3272	289572	—
16 Aralık 1716- 4 Aralık 1717 (1129 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	447	3591	317803.5	1.271.214
16 Aralık 1716- 4 Aralık 1717 Yılı (1129 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	71	488	43188	172.752
16 Aralık 1716- 4 Aralık 1717 Yılı (1129 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan-ı huddamân-ı İbrahim ağa sabık yeniçeriyân- ı dergâh- âli (yamak hizmetkarları)	19	147	13009.5	52.038
5 Aralık 1717- 23 Kasım 1718 yılı (1130 Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	607	4862	430287	1.721.148
5 Aralık 1717- 23 Kasım 1718 Yılı(1130 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	67	460	40710	162.840
5 Aralık 1717- 23 Kasım 1718 Yılı (1130 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakân-ı huddamân-ı İbrahim ağa sabık yeniçeriyân- ı dergâh- âli (yamak hizmetkârları)	15	119	10531.5	42.126

²⁹³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 604

²⁹⁴ BA., MAD.d. 07309, s. 106- 111.

²⁹⁵ BA., MAD.d. 06700, s. 205- 209; BA., MAD.d. 07309, s. 106- 110; BA., MAD.d. 04310, s. 281- 289; BA., MAD.d. 05557, s. 702- 709; BA., MAD. d. 06575, s. 1022- 1027; BA., MAD. d. 05980, s. 97- 101; BA., MAD.d. 05993, s. 278- 282; BA., MAD.d. 03949, s. 423- 427; BA., MAD.d. 04067, s. 917- 923; BA., MAD.d. 06932, s. 262- 271; BA., MAD.d. 06679, s. 56-67; BA., MAD.d. 06540, s. 192- 203; BA., MAD.d. 06284, s. 65-87; BA., MAD.d. 01717, s. 1025; BA., MAD.d. 00824, s. 495.

14 Kasım 1719- 1 Kasım 1720 Yılı (1132 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakân-ı huddamân-ı İbrahim ağa sabık yeniçeriyân- ı dergâh- âli (yamak hizmetkârları)	17	133	11770.5	47.082
14 Kasım 1719- 1 Kasım 1720 Yılı (1132 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	51	371	32833.5	131.334
14 Kasım 1719- 1 Kasım 1720) (1132 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	697	5638	498963	1.995.852
19 Ağustos 1727- 6 Ağustos 1728 (1140 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	175	3296	291696	1.166.784
7 Ağustos 1728- 26 Temmuz 1729 yılı (1141 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	195	3415	302227.5	1.208.910
27 Temmuz 1729- 16 Temmuz 1730 Yılı (1142 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	204	3405	301342	1.205.368
6 Temmuz 1731- 23 Haziran 1732 (1144 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	264	4257	366025.5	1.464.102
24 Haziran 1732- 13 Haziran 1733 Yılı (1145 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	529	8251	730213.5	2.920.854
24 Mayıs 1735- 11 Mayıs 1736 Yılı (1148 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	705	10560	934560	3.738.240
1 Mayıs 1737- 20 Nisan 1738 Yılı (1150 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	48	357	31594.5	126.378
1 Mayıs 1737- 20 Nisan 1738 Yılı (1150 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	815	13092	1158642	4.634.568
21 Nisan 1738- 9 Nisan 1739 Yılı (1151 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	48	357	31594.5	126.378
21 Nisan 1738- 9 Nisan 1739 Yılı (1151 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	870	14043	1242805.5	4.971.222
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 Yılı (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	54	479	42391.5	169.566
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 Yılı (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	1479	30125	2666062.5	10.664.250
14 Mart 1774- 3 Mart 1775 Yılı (1188 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	66	627	55489.5	2.211.958
14 Mart 1774- 3 Mart 1775 Yılı (1188 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	1033	31435	2781997.5	11.127.990
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan kâtip	51	231	20443.5	81.774
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	Yamakan ağa	1526	31497	2787484.5	11.149.938

Yukarıdaki tablodan anlaşılaçağı üzere Erzurum Kalesi'nde görev yapan yamaklar içerisinde en kalabalık gurubu oluşturan cemaatin yamak ağaları olduğı görölmektedir. Yamak ağalarının sayısı belirli dönemlerde büyük artışlar gösterirken belirli dönemlerde de azalışlar göstermektedir. Mesela 1727- 1728 yıllarında (1140 senesi Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) Yamak Ağası Cemaati'nin nefer sayısı

175 iken²⁹⁶; 1776- 1777 yıllarında (1190 yılı Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) ise Yamak Ağası Cemaati'nde 1526 nefer bulunmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak da yevmiyyeleri, mukarrer ve yıllık mevaciblerinin de diğer cemaatlere göre oldukça fazla olduğunu görmekteyiz²⁹⁷.

Yamak Cemaati içinde yamak ağalarından sonraki en kalabalık kısmı Yamak Kâtipleri oluşturmaktaydı. Erzurum Kalesi'nde görev yapan Yamak Kâtipleri'nin sayısının 48²⁹⁸ nefer ile 71²⁹⁹ nefer arasında değiştiğini görmekteyiz. Yamak Kâtipleri içerisinde en dikkat çekici özellik elde edilen yevmiyyelerde olmuştur. Bu cemaat içerisinde görev alan bazı neferlerin 40 ile 30 akçe bir yevmiyyeye sahip olması oldukça enteresandır. Mesela, 1774- 1775 (1188 yılının Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) yıllarında Yamak Cemaati içinde yer alan Mustafa bin Şaban'ın 40 akçe, Ahmed bin Ali'nin ise 30 akçe yevmiyye elde ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca bu 66 kişilik yamak cemaat içinde toplamda 4 kişinin 40 akçe diğer bir 4 kişinin de 30 akçe bir yevmiyyeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu cemaat içerisinde yevmiyyeleri yüksek olan neferlerin derece bakımından diğerlerine oranla daha üstün bir durumda olduğu anlaşılmaktadır³⁰⁰.

Yamak Cemaati içerisinde yer alan diğer bir cemaat ise, *an cemaât-i Yamakân-ı huddamân-ı İbrahim ağa sabık yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli* şeklinde mevacib defterlerinde ismi geçen yamak cemaati olmuştur. Huddâm, kelime anlamı olarak hizmetçiler anlamına gelmektedir³⁰¹. Dolayısıyla bu cemaati Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden İbrahim Ağa'ya bağlı yamak hizmetkârları olarak anlaşılmaktadır. Bunların da 15 ile 19 arasında değişen bir sayıda neferleri bulunmuştur³⁰².

1.2.10. Hasekiler

Erzurum Kalesi'nde görev yapan diğer bir cemaat ortası ise hasekiler olmuştur. Hasekiler 101 cemaat ortasının 14, 49, 66 ve 67'nci ortalarını oluşturmaktadırlar. Haseki ortalarının her birisinde ayrı bir komutan bulunmakta idi. Haseki ortalarına ağalar diye hitap edilmesi de onların ne derece itibarlı olduklarını göstermektedir³⁰³.

²⁹⁶ BA., MAD. d. 06575, s. 1022- 1027.

²⁹⁷ BA., MAD. d. 00824, s. 500- 522.

²⁹⁸ BA., MAD.,d. 06540, s. 192.

²⁹⁹ BA., MAD. d. 07309, s. 110.

³⁰⁰ BA., MAD. d. 01717, s. 1025.

³⁰¹ Devellioğlu, s. 378.

³⁰² BA., MAD. d. 04310, s. 288; BA., MAD.d. 07309, s. 111.

³⁰³ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 204.

Haseki Cemaatinin Fatih Sultan Mehmed döneminde kurulduğu tahmin edilmektedir. Fatih Sultan Mehmed önceleri sekbanbaşıyla birlikte ava çıkardı ancak sekban başının vazifesinin çokluğundan ötürü bu görevden el çektirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed ihtiyar yaya başlardan 4 tanesini haseki tayin ederek, tazı besleme işini onlara vermiştir. Dolayısıyla hasekilerin mahiyetinde bulunan neferler ve av için yetiştirilen köpekleriyle birlikte padişahın yanında bulunmaları adet haline geldi. Bunun dışında padişahın cami çıkışında hasekilerden en kıdemli olanlardan ikisi sağında ikisi ise solunda yürürdü. Bu dört orta komutanlarına Hünkâr Hasekisi unvanı verilmiştir³⁰⁴.

Deveciler ortasının komutanı olan baş deveci ağa terfi etmesi halinde haseki olurdu. Hasekiler içerisinde en kıdemli olana da baş haseki denirdi. Baş haseki terfi etmesi halinde turnacıbaşı olurdu. Haseki ağaları, yeniçeri ağası sefere katılmadığı sürece onlar da sefere katılmazdı. Haseki ağaları tıpkı kethüda bey gibi divan elbisesi ve ayaklarına sarı çizme giyerlerdi. Atlarına da gümüş zincir, enselik, gümüş üzengi ve topuz vururlardı. Hasekiler başlarına balıkçıl tüylü sorguç takarlardı.

Hasekilerin elde etmiş olduğu yevmiyyeler ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde 23 akçe, sonradan da 24, 25 ve 27 akçe olmuştur³⁰⁵.

1623 yılına ait bir ulufe defterinde hasekilerin 14. ortadaki nefer sayısı 180, 49. ortadaki nefer sayısı 286, 66. ortanın nefer sayısı 305 ve 67. ortanın nefer sayısı ise 247 olarak kaydedilmiştir³⁰⁶. 1664 tarihinde ise on dördüncü haseki ortasının mevcudu 291, kırk dokuzuncu ortanın mevcudu 248, altmış altıncı hasekilerin mevcudu 341 ve altmış yedinci hasekinin mevcudu ise 330 olmuştur³⁰⁷.

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde bulunan Haseki Cemaati'nde benzerlikler olabildiği gibi farklı durumlar da ortaya çıkabilmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi hasekiler toplam 101 cemaat ortasının 14, 49, 66 ve 67. cemaat ortasında yer almakta idi. 1753- 1754 yıllarında (1167 senesi Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) 67. cemaat ortasının Erzurum Kalesi'nde idi. Mevacib defterinde Haseki cemaati, *an cemaât-ı Haseki-i sâbık Halil Ağâ* şeklinde kaydedilerek, bu cemaatin 67. cemaat ortası olduğu belirtilmiştir. 67. cemaat ortası olan Haseki Cemaati'nin içinde önceki ağası olan Halil Ağâ ile birlikte 3 neferin bulunduğunu tespit etmekteyiz. Haseki Cemaati'nin ağası olan Halil'in günlük 120 akçe almış olması Erzurum Kalesi'nde görev alan

³⁰⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 754.

³⁰⁵ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 204

³⁰⁶ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 205.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 205.

komutanlar içerisinde turnacıbaşılar ile birlikte kazancı en yüksek olan komutanlardan olduğunu göstermektedir. Diğer iki nefer ise 7'şer akçe yevmiyye almaktadırlar³⁰⁸.

Mevcut kaynaklarımızda Erzurum Kalesi'nde görev yapan hasekilerin sayılarında, yevmiyyelerinde ve cemaat ortasının numaralarında farklılıklar görülmektedir. Ayrıca mevacib defterlerinde hasekiler; bazen cemaat ismi ve başında bulunan haseki ağasının ismi ile zikredilirken, bazı mevacib defterlerinde ise; hem isim, hem de cemaat ortasının numarası ve başındaki ağanın ismi belirtilmiştir. Mesala, 24 Mayıs- 20 Ağustos 1735 (1148 senesi Masar dönemi) tarihlerinde Erzurum Kalesi'nde bulunan Haseki Cemmati, *an cemaât-ı 25 haseki- i sâbık Ali ağa* şeklinde belirtilmiştir. Burada hem cemaat numarası, hem cemaât ismi hem de başında bulunan ağanın ismi verilmiştir. Nefer sayısına baktığımızda bu sayının 4 olduğunu ve neferlerin 8 ila 9 akçe arasında değişen bir yevmiyyeye sahip olduğunu görmekteyiz.³⁰⁹ 21 Şubat- 19 Mayıs 1776 yılına (1190 yılı Masar dönemi) ait mevacib defterinde haseki cemaati, *an cemaâti haseki-i sabık Ahmed ağa* şeklinde ifade edilmiş ve burada cemaatin numarası belirtilmemiştir. Cemaatin nefer sayısı 4 olup, iki neferin 9 akçe diğer iki neferin ise 8 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduğunu ve toplamda 34 akçelik bir yevmiyye aldıkları anlaşılmaktadır³¹⁰.

Hasekiler için merkezden çeşitli hükümlerin gönderilmesi de onların ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermiştir. Mesela 1734 Yılı Mart sonu Nisan başlarında (evâhir-i Şevval 1146) Haseki Ömer'e gönderilen bir hükümde, Malatya ve Harput'ta bulunan yeniçeri serdarlarını Diyarbakır'a göndermekle daha önceden memur olduğu belirtilmiş ve Diyarbakır'dan da bir an önce hareket edip, sefer-i hümayuna memur olan Erzurum Valisi Vezir İsmail Paşa'nın maiyetinde bulunması istenmiştir³¹¹.

³⁰⁸ BA., MAD. d. 06284, s. 69.

³⁰⁹ BA., MAD. d. 06932, s. 261.

³¹⁰ BA., MAD. d. 00824, s. 496.

³¹¹ Erkan, s.30, 31.

Tablo 18: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Haseki Cemaat Ortaları (24 Mayıs 1735- 8 Şubat 1777)³¹²

Tarih	Cemaat ismi	Nefer Sayısı	Yevmiye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
24 Mayıs 1735- 11 Mayıs 1736 Yılı (1148 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ali Ağaya bağlı 25. Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
12 Mayıs 1736- 30 Nisan 1737 Yılı (1149 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ali Ağaya bağlı 25. Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
1 Mayıs 1737- 20 Nisan 1738 (1150 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ali Ağaya bağlı 25. Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
21 Nisan 1738- 9 Nisan 1739 Yılı (1151 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Huddâman-ı haseki Ali Ağâ (Ali ağaya bağlı haseki hizmetkârları)	4	34	3.009	12.036
21 Nisan 1738- 9 Nisan 1739 Yılı (1151 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ali Ağaya bağlı Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
10 Nisan 1739- 28 Mart 1740 Yılı (1152 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ali Ağaya bağlı Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemleri)	Ali Ağaya bağlı Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 Yılı (1167 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Halil ağaya bağlı 67. Haseki cemaati ³¹³	3	134	11.859	47.438
14 Mart 1174- 3 Mart 1775 (1188 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ahmed ağaya bağlı 25. Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 Yılı (1190 senesi Masar, Recec, Reşen) Lezez dönemleri	Ahmed ağaya bağlı Haseki cemaati	4	34	3.009	12.036

Yukarıdaki tablodan anlaşılaçağı üzere Erzurum Kalesi'nde görev yapan haseki cemaatinin genel olarak nefer sayısında, alınan yevmiye, mukarrer ve yıllık akçelerinde bir değışiklik olmamıştır. Hasekilerin mukarrer döneminde 3.009 akçe ve yıllık mevaciblerinin ise 12.036 akçe aldıkları tespit edilmiştir.

³¹² BA., MAD.d. 06932, s. 261; BA., MAD. d. 06608, s. 186; BA., MAD. d. 06679, s. 56; BA., MAD. d. 06540, s. 193; BA., MAD.d. 06560,s. 285; BA., MAD. d. 05869,s. 165; BA., MAD. d. 06939, s. 279; BA., MAD. d. 06284, s. 68; BA., MAD. d. 01717, s. 1026; BA., MAD. d. 00824, s. 496.

³¹³ 67. Haseki Cemaatinde bulunan Halil Ağâ 120 akçe, diğler 2 nefer ise 7'şer akçe yevmiye elde etmişlerdir. Halil Ağâ'nın bu yüksek yevmiye ile tüm hasekilerin zabiti olduğunu tahmin etmekteyiz. Bkz. BA., MAD.d. 06284, s. 68.

1.2.11. Turnacılar Ortası

Erzurum Kalesi'nde bulunan bir diğer cemaat ise Turnacılar ortasıdır. Turnacılar ortası, cemaat ortalarının 68'incisini oluşturmaktadır. Turnacılar Cemaati'nin komutanına ser turnâî veya turnacıbaşı denilmekte idi. Turnacıbaşılar terfi etmesi halinde Seksoncubaşı olurlardı.

Turnacılar bölüğü padişahla birlikte ava çıkma hususiyetine sahipti. Ayrıca, avı takip eden köpeklere, çeşitli kuşları tutan tazıları ve padişahın seyretmesi için de birkaç turna beslemekle görevli idiler.

Turnacıbaşı ilk defa Yıldırım Beyazid döneminde ortaya çıkmış ancak Turnacı ortasının teşekkülü Fatih Sultan Mehmed döneminde olmuştur. Bu döneme kadar padişahla ava çıkma işini hasekiler yapmışlardır. Bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmed ava çıktığı esnada 68. cemaat ortasının yetiştirdiği bir tazının uçamayacak durumda olan bir turnayı yakalaması padişahın hoşuna gitmiş ve bu başarı üzerine 68. ortanın hasekisinin maaşına zam vererek kendisini turnacıbaşı, odasını da Turnacı Cemaati yapmıştır. Bu cemaat Haseki Cemaati'nin de üstünde tutmuştur.

Turnacıların 16. asrın ortalarına doğru yevmiyeleri 23 akçe, 17. yüzyılda ise 26 ve 27 akçe olmuştur. Turnacıbaşı 16. yüzyılın ikinci yarısında taşralarda görev almaya başlamış ve zeametle görev almaları durumunda ise yıllık 30.000 akçe zeamet geliri verilmiştir. Turnacı neferlerine de 10.000 akçe tımar verilmiştir³¹⁴.

Erzurum Kalesi'nde görev yapan Turnacı Cemaati için 1753- 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) yıllarına ait mevacib defterinde *an cemaât-ı 67 ser- turna-i sâbık Abdullah ağa* şeklinde kaydedilmiştir. Yani turnacıbaşının ismi ve cemaatin sahip olduğu numara gösterilmiştir. 67. Turnacı Cemaati'nin sahip olduğu nefer sayısı Turnacıbaşı Abdullah ile birlikte 14 olmuştur. Yevmiyelere baktığımızda Turnacıbaşı Abdullah Ağa'nın 120 akçe ile en yüksek maaşa sahip olduğunu görmekteyiz. Diğer neferler ise 7'şer akçe yevmiye elde etmişlerdir. Toplamda Turnacı cemaati 211 akçe yevmiyeye sahip olup, Mukarrer akçeleri 18673,5 akçe, yıllık mevacibleri ise 74.694 akçe olarak hesap edilmiştir³¹⁵.

1763 yılı Ekim ortalarında (evâil-i Rebiyü'l- âhir 1177) Erzurum Kalesi'nde 2 adet turnacı başının yeniçeri zabiti olduklarını öğrenmekteyiz. Bunlardan birisinin ismi

³¹⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 203- 204.

³¹⁵ BA., *MAD.d. 06284*, s. 68.

Turnacı Başı Mehmed ve diğerinin ismi ise Turnacı Başı Mustafa'dır. Bu iki turnacı başına merkezden doğrudan emirler de gönderilmesi yetkilerini göstermesi bakımından belirleyicidir³¹⁶.

Ancak bazı mevacib defterlerinde Erzurum Kalesi'nde bulunan Turnacı ortalarından sadece ağasından bahsedilmekte diğer neferlerin mevcudu verilmemektedir. Mesela 14 Mart- 10 Haziran 1774 (1188 yılı Masar dönemi) tarihleri ile 21 Şubat- 19 Mayıs 1776 (1190 yılı Masar dönemi) tarihlerine ait mevacib defterlerinde *an cemaât-ı 67 Ser Turna-i Ahmed Ağa* şeklinde belirtilerek, cemaatin mevcudunun sadece bir olduğu kaydedilmiştir. Turnacı başının dışında başka bir neferin mevcudiyeti gösterilmemiştir. Turnacı Başı Ahmed Ağa'nın önceki turnacı başından farklı olarak 120 akçe değil de 43 akçelik bir yevmiyyeye sahip olduğu kaydedilmiştir. Bu ağanın mukarreri 3.805,5; yıllık mevacibi ise 15.222 akçedir³¹⁷.

1.2.12. Sekban Bölükleri

Yeniçeri Ocağı'nın 196 ortasından 34 ortasını Sekban Bölükleri oluşturmuştur³¹⁸. Sekban ya da diğer adıyla Seymen Bölükleri 14. yüzyılın ortalarında I. Murad döneminde kurulmuş ve Yıldırım Bayezid zamanında geliştirilmiştir. Sekbanlar 1451 yılına kadar müstakil bir ocak halinde bulunmuş, ancak Fatih Sultan Mehmed'in Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine sefere çıkarken Sekban ocağının göstermiş olduğu itaatsizlikler, sefer bahşişi istemeleri gibi nedenlerle yaklaşık 6.000- 7.000 bin Sekban Ocağı'nı Yeniçeri Ocağı'na katmıştır. Fatih Siltan Mehmed av hizmetinde bulunmaları için de yaklaşık 500 sekbanı da yanında bulundurmıştır. Yeniçeri ağalarının da sekban başılardan olması kanun haline getirilmiştir. Dolayısıyla 1451 yılından itibaren sekbanlarla yeniçeriler birleştirilmiş ve yeniçeri ortalarından 65. ortayı oluşturmuşlardır ancak sekbanların mevcut sayılarındaki kalabalıktan dolayı Süvari Sekbanları'nın dışında 34. bölüğe ayrılmışlardır. Böylece, Yeniçeri cemaat ortalarından 65. cemaat ortasını oluşturan sekban ortaları iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım süvari, ikinci kısım ise 34 bölükten oluşan piyade birlikleri idi³¹⁹.

Sekban Bölükleri'nden 18. bölüğe *Kâtib-i sekban*, kethüdanın olduğu bölüğe ise *Kethüdây- ı sekbanan* denilmiştir. Sekban bölükleri içerisinde yer alan 33. bölüğe Avcı,

³¹⁶ BA., *MHM. d.* 163, s. 224/ 557.

³¹⁷ BA., *MAD. d.* 01717, s. 1027; BA., *MAD.d.* 824, s. 497.

³¹⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 148.

³¹⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C.I, s. 162- 164.

komutanına ise Serşikârî denilmiştir. Avcı bölüğü sekban bölükleri içerisinde en itibarlı bölük olmuş, devlet adamlarının ve ocak ağalarının çocukları bu bölükte yer almıştır.

65. ortanın başındaki odabaşı da bütün Sekban Bölükleri'nden sorumlu olup, ağa kapısında kendi işlerini takip eder ve davalara bakardı. Her sekban bölümünde bir bölükbaşı, odabaşı ve diğer küçük zabitleri bulunmakta idi. En büyük komutanına ise Sekbanbaşı denilmektedir. Yevmiyesi ise ilk döneltmede 80 akçe olmuş ve bu meblağ artırılmıştır. Sekban bölümünde sekbanbaşılardan sonra da sekbanlar kethüdası gelirdi³²⁰.

Erzurum Kalesi'nde 12 Mayıs 1736- 30 Nisan 1737 (1149 senesinin Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) tarihleri arasında 26. sekban bölümünün başında Süleyman isminde birisinin bölükbaşı (ser bölük) olduğu tespit edilmiştir. Süleyman Ağa'nın günlük 8 akçe aldığı ve 26. bölükteki 40 nefere komutanlık ettiği anlaşılmıştır³²¹. 20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 Lezez dönemi) tarihleri arasında Sekban Bölükleri'nden 3. bölük ve 6. bölükte bulunan komutanları 10 akçe yevmiye alıyorlardı³²². İlk dönemlerde sekbanlar padişahın yanında sefere katılırlardı; ancak bu durum daha sonradan kaldırılmıştır³²³. 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde de Sekban Bölükleri'nin görev aldığını görmekteyiz. Aşağıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde görev alan Sekban Bölükleri, orta numarası, nefer sayısı ve mevacibleri verilmiştir.

³²⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s.164.

³²¹ BA., *MAD.d. 06608*, s. 188.

³²² BA., *MAD.d. 06939*, s. 259- 261.

³²³ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 162- 164.

Tablo 19: **Erzurum Kalesi'nde Bulunan Sekban Bölüklerinin Mevcudu ve Ücretleri (12 Mayıs 1736- 8 Şubat 1777)**³²⁴

Tarih	Bölük ismi	Nefer sayısı	Yevmiye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık mevacibi (akçe)
12 Mayıs 1736- 30 Nisan 1737 Yılı (1149 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	26. Sekban bölüğü	40	284	25.134	100.536
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 Yılı (1153 senesi Lezez dönemi)	29. Sekban Bölüğü	168	1.336	118.236	472.944
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 Lezez dönemi)	32. Sekban Bölüğü	133	977	86.464	345.856
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 Yılı (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	34. Sekban bölüğü	9	63	5.575	22.300
29 Ekim 1753- 18 Mart 1741 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	34. Sekban Bölüğü	19	151	13.363	53.452
14 Mart 1774- 3 Mart 1775 Yılı (1188 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	34. Sekban Bölüğü	8	63	5.575	22.300
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 Yılı (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemi)	34. Sekban Bölüğü	8	63	5.575	22.300

Yukarıdaki tablodan anlaşılaçağı üzere 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görev alan Sekban Bölükleri'nin sayısında istikrar yoktur. Sekban Bölükleri'nde bulunan nefer sayısı 168 ile 5 arasında değışmektedir. 1740- 1741 (1153 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri) yılları arasında Sekban bölüklerinden en kalabalığı olan 29. Sekban Bölüğü'dür. Bu bölüğün nefer sayısı 168, toplam yevmiye ise 1.336 akçedir. Ayrıca bu bölüğünün mukarreri 118.236 akçe, yıllık mevacibleri ise 472.944 akçedir³²⁵.

Erzurum Ordusu Yeniçeri Ağası Turnacı Başı (serturnai) Es-seyyid Osman'a ve Sohum Kalesi yeniçei ağasına 1778 yılı Mart sonlarında (evâil-i Safer1192) gönderilen bir hükümde; Erzurum ordusunda bulunan Dergâh-ı Muallâ yeniçeri ortalarından 7. ve 29. bölük ve 3. sekban ortasının Sohum Kalesi'nin siper yerlerinde istihkâm olmak üzere gönderilmesi emredilmiştir³²⁶.

1.2.13. Ağa Bölükleri

Fatih Sultan Mehmed, Sekban Bölükleri'nin disiplinsizce davranmaları üzerine önceleri müstakil olan bu ocağı cemaat ortalarına katarak nüfuzunu kırmıştır. II.

³²⁴ Tablonun oluşturulmasında istifade edilen kaynaklar: BA., MAD.d. 06800, s. 848; BA., MAD. d. 06939, s. 745- 747; BA., MAD. d. 06384, s. 68, 69; BA., MAD. d. 06284 ,s. 65; BA., MAD. d. 01717, s. 1027; BA., MAD. d. 00824, s. 497.

³²⁵ BA., MAD. d. 06939, s. 645.

³²⁶ BA., MHM.d. 174, s. 265/ 552.

Bayezid döneminde Yeniçerilerin itaatsizliklerinin baş göstermesi ve Sekban bölüklerinin disiplinsizce davranışlarından dolayı ağa bölükleri adında devşirmelerden oluşan 61 bölük meydana getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de itibarları gittikçe artmıştır. Böylece yeniçeriler yaya veya cemaat ortalarından, Sekban ve Ağa Bölükleri olmak üzere üç kısımdan meydana gelmiş oldu.

Ağa Bölükleri'nin her birisine 50 nefer alınmış ve bölüklerine komutan olarak bölükbaşı, birer odabaşı, vekilharç, bayrakdar, müteferrika, aşçı tayin edilmiştir. 61 bölüğün 1 ile 41. bölüğüne kadar olanlar yeni odalarda tahsis edilmiş, 41'den 61'e kadarı da eski odalarda yer almıştır.

Ağa Bölükleri'nin en büyük zabitlerini aşağıdan yukarıya doğru bir hiyerarşi yaptığımızda bunların; Baş bölükbaşı, Kethüda yeri, Mühzürbaşı, Başçavuş, Kethüda bey, Kul Kethüdası şeklinde bir hiyerarşi içinde yer almışlardır.

Ağa Bölükleri oluşuncaya kadar Yeniçeri Ocağı kethüdasının ve başçavuşun belirli bir odası bulunmamakta idi. Ağa bölükleri oluştuktan sonra 1. ağa bölüğü yeniçeri kethüda odası olmuştur. 5. Ağa Bölüğü'ne ise ser çavuş (baş çavuş) denilen ocak komutanına oda olmuştur. Mühzir ağanın ise bölük numarası ise zamam zaman değişmiştir. Kethüda yeri ise bazen 7 ve 33 ve bazen de 31 ve 50 olan odada yer almıştır. 54. Bölük ise *sermuallim-i talimhâne* denilen ocak talimci başının odası olmuştur³²⁷.

18. yüzyıl da Erzurum Kalesi'nde de Ağa Bölükleri görev yapmışlardır. Ağa Bölüklerindeki nefer sayısının diğer cemaat ortalarından ve Sekban Bölükleri'nden daha fazla olduklarını görmekteyiz. Ağa Bölükleri'nin bazıları sadece bölük numarası ile yer alırken, bazıları ise belirli bir çavuşun ismi ve bölük numarası ile yer alırdı. Mesela; 29 Ekim- 25 Ocak 1754 (1167 Masar dönemi) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde 41. bölüğün başında Osman Çavuş'un günlük 7 akçe ile yer aldığını, yine aynı dönemde 25. bölüğün başında bulunan Ahmed Çavuş'un yine 7 akçe ile bölüğün başında zabıt olduğunu görmekteyiz. Aynı tarihte 10. bölüğün başında Ahmed Ağa'nın günlük 80 akçe ile bölüğün bölükbaşı (ser bölükbaşı) olduğunu ve tüm bölüklerden sorumlu olduğunu görmekteyiz. Bazen bölük numarası aynı olup farklı isimler altında çavuşların yer aldığını da arşiv vesikalarından anlamaktayız. 5. bölükte Cavid Çavuş'un 8 akçe ile

³²⁷ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 167- 173.

toplamda 8 nefere komutanlık ederken, yine bölük numarası 5 olan ve bölüğün başında bulunan Ahmed Çavuş ise bölükdeki 9 nefere komutanlık ettiği anlaşılmaktadır³²⁸.

Tablo 20: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Ağa Bölüklerinin Mevcudu ve Mevacibleri (6 Temmuz 1731- 8 Şubat 1777)³²⁹.

1/2

Tarih	Ağa Bölüğünün İsmi	Nefer Sayısı	Yevmiyye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
6 Temmuz 1731- 23 Haziran 1732 (1144 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Cavid Çavuş	3	24	2.124	8.496
24 Mayıs 1735- 11 Mayıs 1736 (1148 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	29. Bölük	218	1.668	147.618	590.472
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	3. Bölük	132	973	11.682	46.728
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	6. Bölük	142	997	88.234	352.936
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	11. Bölük	137	996	88.146	352.584
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	17. Bölük	212	1.484	131.334	525.336
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	36. Bölük	232	1.767	156.379	625.516
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	50. Bölük	167	1.235	109.297	437.188
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	58. Bölük	124	1.012	89.562	358.248
20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 senesi Lezez dönemi)	59. Bölük	168	1.336	118.236	472.944
19 Mart 1741- 7 Mart 1742 (1154 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Cavid Çavuş	3	24	2.124	8.496
19 Mart 1741- 7 Mart 1742 (1154 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5. Bölük Veli Çavuş	13	93	8.230	32.920
19 Mart 1741- 7 Mart 1742 (1154 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Cavid çavuş	10	94	8.319	33.276
19 Mart 1741- 7 Mart 1742 (1154 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	41.Bölük Osman Çavuş	25	178	15.753	63.012
19 Mart 1741- 7 Mart 1742 (1154 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.bölük Osman (yazıcı)	22	160	14.160	56.640
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük veli Çavuş	18	138	12.213	48.852
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Cavid Çavuş	8	74	6.549	26.196
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	41.Bölük Osman Çavuş	23	177	15.664	62.656
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Mustafa Çavuş	11	78	6.905	27.620

³²⁸ BA., MAD.d. 06284, s. 66- 69.

³²⁹ BA., MAD.d. 03949, s. 422; BA., MAD.d. 06932, s. 260, 261; BA., MAD.d. 06939, s. 278, 279; BA., MAD.d. 06939, s. 229- 243; BA., MAD. d. 06284, s. 66-69.

Tablo 20:

2/2

Tarih	Ağa Bölüğünün İsmi	Nefer Sayısı	Yevmiye (akçe)	Mukarrer (akçe)	Yıllık Mevacibi (akçe)
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	25.Bölük Ahmed Çavuş	14	98	8.673	34.692
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük İsmail	11	80	7.080	28.320
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Ahmed çavuş	9	63	5.575	22.300
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Hasan (yazıcı)	6	75	6.637	26.548
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Mustafa Çavuş	6	45	3.982	15.928
29 Ekim 1753- 17 Ekim 1754 (1167 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	10.Bölük Ahmed Ağa(Ser bölükbaşı)	5	108	9.558	38.232
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	Veli çavuş	2	14	1.239	4.956
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Mustafa Çavuş	10	71	6.283	25.132
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Ahmed Çavuş	9	63	5.575	22.300
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Ahmed Ağa (Ser bölükbaşı)	5	105	9.292	37.168
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük Osman Çavuş	10	78	6.903	27.612
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	37.Bölük Ahmed Ağa (Ser Bölükbaşı)	6	120	10.620	42.480
21 Şubat 1776- 8 Şubat 1777 (1190 senesi Masar, Recec, Reşen, Lezez dönemleri)	5.Bölük İsmail çavuş	10	70	6.195	24.780

Tablodan anlaşılabacağı üzere 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görev alan Ağa Bölükleri'nin sayısında belirli dönemlerde artışlar yaşanırken, bazı dönemlerde ise azalmalar meydana gelmiştir. Mesela; Erzurum Kalesi'nde Ağa Bölükleri'ndeki nefer sayısı en fazla 20 Aralık 1740- 18 Mart 1741 (1153 yılının Lezez dönemi) tarihinde yaşanmıştır. Bu dönemde üçüncü, altıncı, on birinci, on yedinci, otuz altıncı, ellinci, elli sekizinci, elli dokuzuncu bölüklerin İstanbul'dan Erzurum seraskeri Numan Paşa'nın emrine verildiğini mevcut belgelerimizden anlamaktayız³³⁰. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti ile İran arasında savaş durumunun ortaya çıkması ve İran hükümdarı Nadir Şah'ın tehditkar tutumudur³³¹. Numan Paşa'nın emrine verilen Ağa Bölükleri'ndeki toplam nefer sayısı 1.314'tür. Bu neferlerin toplam yevmiyeleri 9.800 akçe, yıllık

³³⁰ BA., MAD.d. 06939, s. 226.

³³¹ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VIII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul, 1991, s. 26.

mevacibleri ise 3.221.480 akçedir³³². Diğer Ağa Bölükleri'nin sayısı ise yıllara göre değişkenlik göstermiş, çavuşların başında bulunduğu bölüklerdeki nefer sayısı 3 ile 24 arasında değişkenlik göstermiştir. Mesela 6 Temmuz- 2 Ekim 1731 (1144 Masar dönemi) tarihlerinde Cavid Çavuş'un 5. bölüğündeki nefer sayısı 3 olup, elde edilen yevmiye ise 23 akçedir. Bu bölüğün yıllık kazancı ise 8496 akçedir³³³. 19 Mart- 15 Haziran 1741 (1154 senesi Masar dönemi) tarihlerinde ise 41. bölükteki Osman Çavuş'un bölüğündeki nefer sayısı 25 olup, toplam yevmiye 178 akçedir. Yıllık mevacib ise 63.012 akçedir³³⁴.

1.2.14. Terakkilûyân-ı Sipah ve Silahdârlar

Kapıkulu Süvari Ocağı, Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın tavsiyesi üzerine I. Murad döneminde ilk defa kurulmuştur. İlk kurulan süvari birliği silahdar, ikincisi ise sipahi olmuş; ancak, daha sonradan sağ ulufeciler ile sol ulufeciler ve sağ garipler ile sol garipler bölüklerinin 15. Yüzyılın ortalarında kurulmasıyla Kapıkulu süvari bölüğü toplam altı bölükten oluşmuştur.

Kapıkulu süvarileri tıpkı yeniçeri askerlerinde olduğu gibi padişaha bağlı, atlı kuvvetli birlikler olup, derece ve itibar bakımından yeniçerilerden daha üstündüler³³⁵.

Kapıkulu süvarilerinin ilk bölüğünü oluşturan silahdarlar, padişahın sol tarafından gitme imtiyazını almış ve bu durum kanun haline gelmişti. Silahdarların, sefere giderken yolları temizlemek, köprüleri tamir etmek ve bataklık alanların temizlenmesi, bölgedeki halkı istihdam edilmesi gibi görevleri vardı. 260 bölüğe ayrılmış olan silahdarların, savaş esnasında saltanat sancaklarının sol yanında ve bazen de padişahın arkasında bulunurlardı. Ayrıca tuğculuk, yedekçilik ve buçukçuluk gibi vazifeleri de vardı³³⁶.

Fatih Sultan Mehmed döneminde kurulan sipahi bölüğü savaşta merkezin sağında saltanat sancağının altında ve bazen de padişahın arkasında bulunurdu. Ordu sefere gittiğinde ordunun önünden giderek yolların kontrolünü sağlardı. Sipahi bölüğü 20, 30 kişilik 300 bölükten oluşurdu. Her bölüğün başında bulunan sipahi zabıtine "Bölükbaşı", bütün bölüğün başındakine de "Sipahi Ağası" denilmekte idi³³⁷.

³³² BA., MAD.d. 06939, s. 229-244.

³³³ BA., MAD.d. 03949, s. 422.

³³⁴ BA., MAD.d. 05869, s. 165.

³³⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 137.

³³⁶ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 148- 150.

³³⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 230.

Savaş esnasında kalenin muhafazasında bulunan askerlerin ulufelerine üç-beş akçe zam verilen yeniçeri askerleri için *terakkilûyân* tabiri kullanıldığı gibi tımar zeamet sahiplerinin kılıç haklarına ilaveten verilen zam miktarından dolayı da bu tabir kullanılmaktadır³³⁸.

1.2.15. Humbaracılar

Humbara adı verilen harp aletinin kullanan kimseye humbaracı denir³³⁹. Humbaracılar, Osmanlı ordusunda daha önceden mevcut olup bir kısmı Cebeci ve Topçu ocağına bağlıydı. Osmanlı Devleti, Kara ve Deniz seferlerinde ve devletin merkezinden uzak kalelerde belli sayıda humbaracı görevlendirmiştir. Kalede görevli humbaracılar, kapıkulu askerleri gibi maaşlı olmayıp tımar sahibiydiler. Tımarlarında görev yaptıkları kalelere yakın bir yerde bulunmaktaydı³⁴⁰. Dolayısıyla Humbaracılar üç kısımdı. Bunlar; Cebeci ocağına bağlı, humbaracılar Topçu ocağına bağlı humbaracılar ve kale muhafazasında bulunan humbaracıları³⁴¹.

Halk dilinde kumbarahane de denilen Humbarahane Osmanlı Devletinde ilk açılan okuldur. 1734 tarihinde Üsküdar Toptaşı'nda Humbarahane ve Hendeshane adında iki askeri okul açılmıştır³⁴². Kale muhafazasında bulunan Humbaracılar İstanbul'daki Humbaracıbaşı'na bağlı idiler³⁴³. Erzurum Kalesi'nde de humbaranın yapıldığı yer olan humbarahane bulunmaktaydı. Ancak Erzurum Kalesi'nde bulunan humbarahanede neferlerin mevcudu ve yevmiyeleri hakkında her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır³⁴⁴.

³³⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 230.

³³⁹ Sertoğlu, s. 153.

³⁴⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C.II, s. 117, 118.

³⁴¹ Sertoğlu, s. 153.

³⁴² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 855.

³⁴³ Sertoğlu, s. 153.

³⁴⁴ BA., *D.BŞM. d. 2606-A*, s. 2- 7.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ERZURUM KALESİ'NDE İAŞE

Devletler arasındaki savaşların uzun sürmesi, kalabalık ordular tarafından yapılması ve askeri birliklerin daimi ordulardan oluşması gibi nedenler; orduların iaşesinin temini konusunda büyük problemlere yol açmıştır. Savaş dönemlerinde orduya verilecek iaşenin temini ya da yokluğu savaşın gidişatını etkilemiş ve bu sebeple devletler sefer güzergâhı üzerinde önemli tesisler kurarak ordunun iaşesini önceden sağlamaya çalışmışlardır. Ordunun iaşe temini devlet hazinesine büyük masraflar getirmiş ve bu iş için özel bütçeler hazırlanmış aynı zamanda halk da bu masraftan etkilenmiştir ¹.

Osmanlı Devleti, savaş dönemlerinde sefere katılan ve sayıları yüz binleri aşan ordusunun iaşesini sağlamak ve sahip olduğu yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için zahire temin etmek mecburiyetindeydi. Ordunun beslenmesi ve zahire temin edilmesi önemli bir organizasyon ve masraf gerektiren bir işti. Bu masrafı en aza indirebilmek için savaş dönemlerinde halktan *avarız-ı divaniye* adında bir vergi alınmakta ve zirai ürünlerin üretim ve dağıtımının takip edilmesi maksadıyla denetim mekanizmaları oluşturulmaktaydı².

16. yüzyılda Osmanlı Devleti yapmış olduğu seferlerden elde ettiği tecrübelerle gerek batıda gerekse doğudaki ordu güzergâhlarının bulunduğu önemli yerlerde ordu için zahire ambarları kurmuştur. Anadolu'nun belli başlı yerlerinden temin edilen zahire de araba, at, deve ve katırlarla kara yoluyla ordunun bulunduğu ilgili merkeze gönderilmiştir. Ancak bu nakiller hem masraflı hem de uzun sürebiliyordu³.

Uzun süren sefer dönemlerinde kış şartlarından dolayı ordu, cepheye yakın bölgelerde konaklar ve ertesi sene yapılacak savaş için hazırlıklar yapardı. Ordunun ve ihtiyaçlarını taşıyan hayvanların barınmaları için kışlaklar temin edilmiş ve kışlak

¹ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, İstanbul, 2011, s. 371- 372.

² Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714- 1716)*, İstanbul, 2007, s. 119.

³ Ömer İşbilir, "Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", *OTAM*, Sayı: 21, Bahar 2007, s. 21, 22.

yapılan bölgeler maddi anlamda büyük külfetler altına girmiştir. Ordunun ve hayvanların iâşesi bölge halkının sorumluluğuna bırakılmıştır⁴.

Osmanlı Devleti sınır boylarında bulunan kalelerinin askeri gücünü özellikle sefer sırasında artırmış; bu yerlerde uzun süre yetebilecek kadar gıda stoku yapılmasına önem vermiştir. Bu nedenle hudut boylarında bulunan kalelere buğday, arpa, un, yem gibi temel besin kaynakları göndermiştir⁵.

Osmanlı sefer ordusunun İran'a karşı hudut noktasında bulunan Erzurum Kalesi'nde zahire ihtiyacı karşılanmıştır. Zahrenin miktarı, masrafı ve karşılandığı bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Erzurum'da Bulunan Osmanlı Ordusunun Zahreni ve Temin Edildiği Yerler

Osmanlı- Safevi savaşlarının yaşandığı 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunun en önemli konaklama, barınma, lojistik ve iâşe temininin sağlandığı merkezlerden birisi Erzurum Kalesi'dir. Belgelerde İslam ordusu⁶ olarak kendisini vasıflandıran bu ordunun ihtiyaç duyduğu zahrenin karşılandığı yerleri üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi Erzurum eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalardan satın alınanlar, ikincisi ise Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapgir ve Turhal gibi İç Anadolu'da bulunan sancak ve kazalar ile Trabzon ambarından nakledilen yerler ve üçüncüsü ise Orta Avrupa ve Balkanlardan gemilerle Trabzon'a ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilendir⁷.

2.1.1. Erzurum

Osmanlı Devleti şark seferlerini düzenlerken güzergâh üzerinde askerin iâşesi için çok önemli ambarlar inşa etmiştir. Bu ambarlar Trabzon, Bayburt, Erzurum, Van ve Diyarbakır'da bulunmakta idi.

Erzurum Kalesi'nde bulunan ambar, Şark seferlerinde çok büyük bir öneme sahip olmuştur. Erzurum'da bulunan ambar yaklaşık 200.000 kile (5.131 ton) ve üzerinde bir zahire alabilme kapasiteyle Trabzon, Bayburt, Van ve Diyarbakır

⁴Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1996, s. 26.

⁵ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590.

⁶ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁷ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2; BA., C.AS. 54118; BA., D.MKF. d. 30694, s. 1- 2.

ambarlarından daha fazla büyüklüğe sahipti⁸. İran seferlerinde kuzeyde Erzurum, güneyde ise Diyarbakır ambarları cepheye yakın olmaları sebebiyle askeri birliklere daha kolay ve hızlı bir şekilde iâşe temin etmekteydi⁹. 18. yüzyılın en önemli seyyahlarından Tournefort, seyahatnamesinde Erzurum'un büyük bir kent olduğunu Karadeniz'e 5 gün, İran sınırına da 10 günlük bir uzaklıkta bulunduğunu belirtmiştir¹⁰.

18. yüzyılda Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahire iki şekilde karşılanmakta idi. Bunlardan ilki *mübayaa* yani malın piyasadaki değerinin ödenerek satın alınmasıyla, ikincisi ise ordu mensuplarının yol boyunca yaptıkları serbest alışverişlerle olmaktaydı. Mübayaa usulünde satıcı için bir ticari faaliyet söz konusu değildir, devletin belirlediği ve satıcının da vermek zorunda olduğu bir mecburiyetlik söz konusuydu¹¹.

Ambarlara gelen zahireler depolanırken emin ve kâtip görevlendirilir ve bu kişiler depoladıkları zahireleri düzenli bir biçimde deftere kaydederlerdi. Depoların sağlam olmasına ve tamire muhtaç olan yerlerinin bir an önce tamir edilmesine özen gösterilmiştir. Depolara konulacak zahirenin kalburlanıp temizlenmesi zorunlu olmakta ve depolama işlemi esnasında mühürlü temessük verilmekteydi¹².

Ambarlarda bulunan zahirenin çürüme tehlikesi ortaya çıktığında depodaki zahire yöneticiler tarafından belirlenen mîrî terekenin birim fiyatı üzerinden satılmakta ve yerine yeni mahsuller alınmaktaydı¹³.

Erzurum Kalesi'ndeki ambarın, İran sınırındaki önemli yerlere ulaştırılmasında önemli bir geçiş noktası olduğu anlaşılmaktadır. Mesela; 11 Nisan 1725 (27 Receb 1137) tarihinde Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden olan Osman'a gönderilen bir hükümde; Tebriz Seraskeri Vezir Abdullah Paşa'nın zahire ihtiyacının karşılanması için Erzurum Gümrük Emni olan Osman'ı görevlendirilmiştir. Tebriz'e ulaştırılacak zahirenin Erzurum Eyaletindeki Karahisar-ı şarki sancağı ile Kemah ve Kuruçay kazalarından toplanılması istenilmiş ve mübayaası yapılan zahirenin yük hayvanları ve arabalarla taşınarak Erzurum Gümrük Emni Osman'a ulaştırılması istenmiştir¹⁴.

⁸ Ömer İşbilir, *İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, s. 34.

⁹ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007, s. 110.

¹⁰ Joseph Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Teoman Tunçdoğan), C. II, 2008, İstanbul, s. 128.

¹¹ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 123.

¹² İşbilir, *İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 35.

¹³ İşbilir, *İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 35.

¹⁴ BA., C.AS. 44828.

11 Nisan 1725 (27 Receb 1137) tarihinde Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Trabzon iskelesine memur Hüseyin'e, kul kethüdası olan Mehmed'e, Trabzon Ambar Emini olan Mustafa'ya ve Trabzon Gümrük Emini'ne bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Erzurum'da mübayaası ferman olunan iki bin çift çuval unun Tebriz Seraskeri'ne verilmesi ve bu iki bin çift çuval unun dışında bin çift çuval unun da cephaneyle birlikte Asitane-i saadetten Trabzon iskelesine gemilerle gönderileceği bildirilmiştir. Trabzon ulaşan bu cephane ve bin çift çuval unun da çeşitli yük hayvanlarıyla taşınarak Erzurum Gümrük Emini Kapıcıbaşı Osman'a teslim edilmesi emredilmiştir. Yine aynı tarihte Erzurum Gümrük Emini Osman'a gönderilen diğer bir hükümde, Tebriz Seraskeri için Trabzon'dan gelecek un ve mühimmatın gönderilmesi istenmiştir. Van tarafından un çuvallarının Tebriz Seraskeri'ne gönderilmesinin mümkün olmadığı ve Tebriz Seraskeri'nin ihtiyaç duyduğu her ne varsa bir an önce Erzurum'dan gönderilmesi emredilmiştir¹⁵.

Osmanlı ordusunun en önemli tayinatın başında ekmek ve peksimet gelmektedir. Her ikisi de buğdaydan imal edilmesine rağmen farklı özelliklere sahiptir. Peksimet, ekmek pişirmeye uygun zamanın veya gerekli hububatın bulunmadığı savaş durumlarında askerlerin ihtiyacını karşılayan ve uzun süre bozulmadan kalabilen bir gıda maddesidir. Ekmek ise pişirmek için yeterli zamanın ve alt yapının bulunduğu, savaştan uzak zamanlarda, sıcak tüketilen bir gıda maddesi olmuştur. Arşiv vesikalarında “nan” olarak yer almıştır¹⁶.

1730- 1731 (1143) tarihlerinde Erzurum Gümrük Emini Ali Ağa tarafından Erzurum'da bulunan ordu için 60 bin İstanbul kilesi¹⁷ (1.500 ton) un, 180 bin İstanbul kilesi arpa (4.500 ton) ve 10 bin kantar¹⁸ (550 ton) peksimet alınmıştır. Arpanın her bir İstanbul kilesi için 40 akçe, un için 60 akçelik bir bedel belirlenmiştir. Peksimet için ise her bir kantarına 30 akçe bir bedel konmuştur. Sonuçta 1730- 1731 (1143) tarihlerinde

¹⁵ BA., C.AS. 44828.

¹⁶ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 154.

¹⁷ Garo Kürkman 1 İstanbul kilesini ortalama 25 kg olduğunu ifade etmiştir. Garo Kürkman, *Anadolu Ağırılık ve Ölçüleri*, Ocak 2013, İstanbul, s. 378. Halil İnalçık ise bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de 24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004, s. 251. Çalışmamızda bir İstanbul kilesinin değerini 25 kg üzerinden hesaplamaktayız

¹⁸ Halil İnalçık 1 kantarın 44 okka (56,499 kg) olduğunu belirtmiştir. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klâsik Çağı*, s. 250. Şevket Pamuk 44,3 kg, Yılmaz Kurt ise 50,368 kg olduğunu belirtmiştir. Genel olarak itibar edilen görüş ise 1 kantarın 55- 56 kg arasında olduğudur. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s. 52. Çalışmamızda 1 kantar 55 kg olarak kabul edilmiş ve hesaplamalar bu değer üzerinden yapılmıştır.

arpaya 7.200.000 akçe, un için 3.600.000 peksimet için ise 2500 kuruşluk bir ödeme oluşmuştur ¹⁹.

Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılanması için mübayaacı adı verilen mübaşirler görevlendirilmiştir. Mübayaacılar faaliyet gösterdikleri yerlerin coğrafi büyüklüğüne göre sancakta, kazada veya iskelede görev alabilirlerdi. Mübayaacıların görev aldıkları yerlerde satın aldıkları zahireyi müfredatıyla birlikte deftere kaydetmek mecburiyetleri vardı. Bu defterlerde mübayaacılara zahire satın almaları için ödenen ücretler, kazalardan satın aldıkları zahire miktarı ile eksik kalan zahire miktarları kaydedilirdi. Mübayaacılar hububat alımları ile ilgili hazırladıkları muhasebe icmal defterlerini Mevkufat Kalemi'ne gönderirlerdi. Mübaşirlerin dışında kazalarda kadılar, menzil mübaşirleri, yeniçeri serdarları, vilayet iş erleri ve ayanlar da mübayaa işini takip ederdi ²⁰.

Tebriz Serasker'i Vezir Ali Paşa'ya, Erzurum mollasına, İstanbul'dan mübaşir tayin olan Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından olup Erzurum Eyaletinin zahire mübayaasına memur olan Ali'ye, Malazgirt kadısına, Kars ve Malazgirt mübayaacılarına 1731 yılı Haziran sonu Temmuz başlarında (evâhir-i Zilhicce 1143) zahirenin toplanması için çok önemli bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde ordunun zahire ihtiyacı için Dergâh-ı Muallâ kapıcı başlarından Ali'nin Erzurum Eyaletinden 360.000 kile arpa, 120.000 kile un ve 20.000 kantar peksimetin pişirilmesi için 50.000 kile un alması emredilmiştir. Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden Hüseyin'in marifetiyle de Kars Eyaleti'nden 20.000 kile buğday, 30.000 kile un ve 120.000 kile arpa mübayaa edilmesi istenmiştir. Ayrıca Malazgirt ve Adilcevaz sancaklarından 20.000 kile buğday ve 40.000 kile arpanın mübayaa edilmesi de bildirilmiştir. Erzurum eyaletinde toplanan zahirenin ulaştırılması için de gerekli olan mekkâre için Erzurum hazinesi ve gümrük mallarından ve Hâzine-i Âmire'den 25.000 gurus verileceği bildirilmiştir. Alınacak bu zahirenin bir an önce Tebriz Seraskeri Ali Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir ²¹.

Erzurum'da 1733- 1736 yılı ve 1733- 1735 tarihleri arasında satın alınan arpa miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi ise bu tarihler arasında Osmanlı- İran savaşlarının en yoğun döneminde olmasıdır. Safevi ordusunun başında bulunan Nadir'in 100 bin kişilik bir orduyla Bağdat'ı kuşatmış ve şehri kurtarmak üzere Erzurum Valisi ve Vezir-i âzam Topal Osman Paşa Seraskerlik görevine tayin

¹⁹ BA., *D. MKF. d. 29601*, s. 4.

²⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 127, 128

²¹ BA., *MHM. d. 138*, s. 54, 55/ 187.

edilmiştir. Topal Osman Paşa maiyetinde bulunan 100.000 kişilik bir orduyla harekete geçerek Kerkük önlerinde Bağdat'a 12 saat mesafedeki Duçum mevkiinde Nadir'i yenilgiye uğratmış ve Temmuz 1733 tarihinde Bağdat'ı kurtarmıştır²². Erzurum Valisi Topal Osman Paşa'nın emrinde 100.000 kişilik bir ordu bulunmaktaydı. Dolayısıyla ordunun beslenmesi için çok miktarda buğday ve arpa ihtiyacı ortaya çıkmış ve devam eden Osmanlı- İran savaşları da bu ihtiyacı arttırmıştır.

Revan ve Gence kalelerine nakledilen zahireden sonra Erzurum Kalesi'nde 48.068,5 İstanbul kilesi buğday, 41.460,5 İstanbul kilesi arpa kalmıştır. Bu miktarın bir kısmı Erzurum Kalesi'nde bir kısmı ise Hasan Kale de bulunmuştur. Erzurum İç Kalesi'nde yedi adet mîrî ambar bulunup bunun altısının zahire ile diğer ambarının ise peksimetle dolu olduğu ve dolayısıyla Erzurum İç Kalesi'nde bulunan ambarlara konulacak zahireye yer kalmadığı da bildirilmiştir²³.

Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından Erzurum'da bulunan İslâm Ordusu için 1733- 1734 (1146) tarihlerinde 40 bin İstanbul kilesi buğday ve 60 bin İstanbul kilesi arpanın satın alındığı kaydedilmiştir. Ayrıca buğdayın her bir İstanbul kilesi için 70 akçe, arpa için de 45 akçelik bir fiyat biçilmiştir. Dolayısıyla buğday için 2.800.000 akçe, arpa içinde 2.700.000 akçe ödenmiştir²⁴. Buğday ve arpa için yapılan masraf toplamda 45833 guruş 40 akçedir.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 224.

²³ BA., *D.MKF. MBŞ. d. 31826*, s. 2.

²⁴ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2

Tablo 21: Erzurum’da Bulunan İslam Ordusu İçin Erzurum Eyaleti’ndeki Kazalardan Satın Alınan Buğday ve Arpa (1733 ve 1734/1146)²⁵

Kazanın İsmi	Alınan Buğday Miktarı	Alınan Arpa Miktarı	Buğday İçin Yapılan Masraf	Arpa İçin Yapılan Masraf	Toplam
Erzurum Merkez ve Köyleri	3.000 İ. K	5.000 İ. K	1.750 Guruş	1.875 guruş	3.625 guruş
Pasin ve Micinkerd	3.000 İ. K	4.300 İ. K	1.750 guruş	1.612,5 guruş	3.362,5 guruş
Hasan ve Tekman	1.300 İ. K	2.000 İ. K	758 guruş 40 akçe	750 guruş	1.508 guruş 40 akçe
Kığı	2.900 İ. K	4.000 İ. K	1.691,5 guruş 20 akçe	1.500 guruş	3.191,5 guruş 20 akçe
Kız- ucan	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562,5 guruş	1.145,5 guruş 40 akçe
Erzincan	3.333 İ. K	5.000 İ. K	1.944 guruş 30 akçe	1.875 guruş	3.819 guruş 30 akçe
Kemah, Kuruçay ve Gürcanis	4.000 İ. K	6.000 İ. K	2.233 guruş 20 akçe	2.250 guruş	4.583 guruş 40 akçe
Şıryan	800 İ. K	1.200 İ. K	466,5 guruş 20 akçe	450 guruş	916,5 guruş 20 akçe
Kelkit	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562,5 guruş	1.145,5 guruş 40 açe
Bayburt	3.233 İ. K	5.000 İ. K	1.885,5 guruş 50 akçe	1.875 guruş	3.720 guruş 50 akçe
Tercan	1.700 İ. K	2.500 İ. K	992 guruş 6 akçe	937,5 guruş	1.929,5 guruş 6 akçe
İspir	1.000 İ. K	1.500 İ. K	583 guruş 40 akçe	562 guruş	1.145,5 guruş 40 akçe
Tortum	400 İ. K	500 İ. K	233 guruş 40 akçe	187,5 guruş	420,5 guruş 40 akçe
Karahisar-ı Şarki	13.333 İ. K	20.000 İ. K	7.777,5 guruş 34 akçe	7.500 guruş	15.277,5 guruş 34 akçe
Toplam	40.000 İ.K (1.000 ton)	60.000 İ.K (1.500 ton)	2.800.000 akçe Yaklaşık (23.333,3 guruş)	2.700.000 akçe (22.500 guruş)	45.833 guruş 40 akçe

Yukarıdaki tabloda 1733- 1734 (1146) tarihinde Erzurum eyaleti ve kazalarından satın alınan 40.000 İstanbul kilesi buğday ve 60.000 İstanbul kilesi arpanın hangi kazalardan ve ne miktarda alındığı ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. En fazla buğday

²⁵ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2

ve arpanın satın alındığı kazanın Karahisar-ı Şarki olduğu görülmektedir. Bu kazadan 13.333 İstanbul kilesi buğday ve 20.000 İstanbul kilesi arpa temin edilmiş; buğday ve arpa için 15277,5 gurus ve 34 akçelik bir harcama yapılmıştır. Buğday ve arpanın en az alındığı kaza ise Tortum kazası olmuştur. Bu kazadan 400 İstanbul kilesi buğday ve 500 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır²⁶.

1734- 1735 (1147) tarihlerinde yine Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 60 bin İstanbul kilesi buğday ve 70 bin İstanbul kilesi arpanın temin edildiğini tespit edebilmekteyiz. Ancak öncekilerden farklı olarak buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpa içinde 40 akçelik bir fiyatın belirlendiği görülmektedir. Böylece buğday için 3.300.000 akçe, arpa için de 2.800.000 akçe ödeme yapılmıştır²⁷.

1735- 1736 (1148) tarihlerinde Derviş Mehmed Ağa marifetiyle 80 bin İstanbul kilesi buğday, 15 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğday ve arpanın her ikisi için de belirlenen fiyat 1734- 1735 (1147) yıllarındaki ile aynıdır. Buğdayın her bir kilesi için 55 akçe, arpa için 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Böylece yapılan masrafı buğday için 4.400.000 akçe, arpa için de 600.000 akçe olmuştur²⁸.

Aşağıdaki tabloda Erzurum'da bulunan İslam ordusunun iâşe miktarı ve bedelleri verilmiştir²⁹.

Tablo 22: Erzurum'da Bulunan İslâm Ordusunun Zahire Miktarı ve Bedeli (1733/ 1146- 1736/ 1148)³⁰.

Tarih	Ürünün Cinsi	Ürünün Miktarı (İstanbul kilesi)	İstanbul kilesi İçin Belirlenen Akçe	Toplam Yapılan Ödeme (akçe)
1733- 1734 (1146)	Buğday	40.000 (1.000 ton)	70	2.800.000
1733- 1734 (1146)	Arpa	60.000 (1.500 ton)	45	2.700.000
1734- 1735 (1147)	Buğday	60.000 (1.500 ton)	55	3.300.000
1734- 1735 (1147)	Arpa	70.000 (1.750 ton)	40	2.800.000
1735- 1736 (1148)	Buğday	80.000 (2.000 ton)	55	4.400.000
1735- 1736 (1148)	Arpa	15.000 (375 ton)	40	600.000

²⁶ BA., D. MKF. MBŞ. d. 31826, s. 2- 3.

²⁷ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2.

²⁸ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2.

²⁹ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2. Vesikanın baş kısmında; *Bera-yı tayinat mübayaa-i zehayir-i askeri İslâm an canib-i liva-i mezkûrin mübayaa şodegan be tevarih-i mukabele* şeklinde yer almış daha sonra ise *An canib-i liva-i Erzurum be marifet-i İsmail Ağa emin-i gümrükü Erzurum mübayaa şode fermûde bera-yı sene 1146* şeklinde diğer bir yılda verilmiştir.

³⁰ BA., D. MKF. d. 29061, s. 2.

Yukarıdaki tablodan anlaşılaçağı üzere 1733 yılından 1736 yılına kadar satın alınan buğday ve 1733- 1735 tarihleri arasında ise satın alınan arpa miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi bu tarihler arasında Osmanlı- İran savaşlarının en yoğun ve şiddetli sürdüğü dönem olmasıdır.

1731- 1736 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında yapılan savaşlar, bazen Osmanlı Devleti'nin bazen de İran tarafının başarılarıyla devam etti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile savaş durumunun belirmesi, Safevi Devleti'nin de doğuda Afganistan üzerine sefere çıkma hazırlıkları içinde bulunması her iki taraf da barış yapmaya zorladı. Ancak 1740 tarihinden sonra durum tekrar gerginleşmeye başladı³¹. Nadir Şah, Hacı Han ismindeki elçisini 3 bin adam, 10 fil dolusu mücevher ve kıymetli eşya ile birlikte İstanbul'a barış görüşmelerinde bulunmak üzere gönderdi³². Caferi mezhebinin 5. mezhep olarak kabulünü ve Mekke'de mezhebine bir makam verilmesini tekrar istedi. Bu istek Osmanlı Devleti tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine İran, Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile ittifaklar düzenledi³³. Nadir Şah'ın Azerbaycan'da hazırlıklar yaptığının öğrenilmesi üzerine Hamalı-zâde Ahmed Paşa Erzurum'da hazırlanacak iâşe için görevlendirildi³⁴. Nadir Şah, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlatarak 1743 tarihinde Kerkük'ü işgal etti ve Bağdat'ı kuşattı. Kendisini Timur olarak gören ve kuvvetli bir orduya sahip olan Nadir Şah, Erzurum ve Diyarbakır'ı dahi ele geçirip, Fırat'ın batısına kadar ilerlemek istiyordu³⁵. Bağdat kuşatması başarısız geçen Nadir Şah Kars Kalesi'ni 1744 tarihinde kuşattı ancak bu kuşatmada başarılı olamadı³⁶. Aynı yıl ikinci kez Kars'ı kuşatan Nadir Şah bu kuşatmadan da başarılı olamamış ve Kars'tan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Doğu Anadolu Nadir tehlikesinden kurtarılmıştır³⁷. Kars seraskerliğine Yeğen Mehmed Paşa tayin edildi³⁸. Yeğen Mehmed Paşa orduyla birlikte Nadir Şah'ın karşısına çıktı ancak leventlerin disiplinsizce hareketleri ve savaşmak istememeleri nedeniyle kaybetti ve ordu Kars Kalesi'ne geri dönmek zorunda kaldı. 1746 yılında her

³¹ M. Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı: 28- 29, İstanbul, 1975, s. 114.

³² Şem'dânî- Zade, *Mür'i't Tevârih*, C. I, s. 102.

³³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 301.

³⁴ Kulbilge, *Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, s. 328.

³⁵ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 542.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 304- 305.

³⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 543- 544.

³⁸ Şem'dânî- Zade, *Mür'i't Tevârih*, C. I, s. 113.

iki taraf arasında barış görüşmeleri yapılmaya başlandı³⁹. Yukarıda kısaca izah ettiğimiz 1740- 1747 yılları arasında devam eden Osmanlı- İran savaşları sürecinde Erzurum üzerinden orduya sevk edilecek çeşitli hububat alımlarının miktar ve masrafları belirtilmiştir. Bu hububat miktarı savaşın iyice kızıştığı dönemlerde daha fazla artmıştır. 1740- 1747 tarihleri arasında Erzurum, Kars, Çıldır taraflarında ordu için mübayaa edilen çok miktarda buğday ve arpa bulunduğunu anlamaktayız.

6 Ağustos 1740 (13 cemaziyülevvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi için 35 bin İstanbul kilesi arpa, 25 bin İstanbul kilesi un Erzurum Eyaleti'nden mübayaası tertip olunmuştur. Çuvalıyla birlikte her bir İstanbul kilesi un için 60 akçe, arpa için 35 akçe fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla un için 1.500.000 akçe, arpa için 1.225.000 akçe ve her ikisi içinde toplam 2.725.000 akçelik (22708 guruş) bir masraf oluşmuştur. Yine aynı tarihte Kars Kalesi için 40 bin İstanbul kilesi buğday ve un, 120 bin İstanbul kile arpanın da alındığı ayrıca belirtilmiştir. Kars Kalesi için 7000 guruş bir meblağ ortaya çıkarken Erzurum Kalesi içinde 22708 guruşluk bir tutar ortaya çıkmıştır. 22708 guruşluk bu tutarın 1741- 1742 (1154) yılında Erzurum hazinesi malından karşılanacağı da belirtilmiştir⁴⁰.

Erzurum Gümrük Emini İsmail Ağa tarafından 1741- 1742 (1154) yılında Erzurum Kalesi için 12.500 İstanbul kilesi buğday alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için Kars Eyaleti'nden mübayaa edilen buğdayla kıyas edilerek 45 akçe bir fiyat belirlenmiştir. 5.000 kantar peksimetin her bir kantarı için pişirilmesi, taşınması, değirmen ve diğer masrafiyla birlikte 32 akçe fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla buğday için 562.500 akçelik (4.687,5 guruş) bir masraf oluşurken, peksimet için 170.000 akçelik (1.416 guruş 20 akçe) bir masraf ortaya çıkmıştır. Buğday ve peksimetin toplam bedeli 6.104 guruş 20 akçe olup bunun 4.000 guruşunun 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum hazinesi malından ödenmesi ferman olunmuştur. Buğday ve peksimetin Erzurum'daki iç kalede bulunan ambarlara konulması ve yapılan masrafı belirten tertip defterinin de baş muhasebeye kaydedilmesi istenmiştir⁴¹.

31 Mart 1741 (13 Muharrem 1154) tarihinde Erzurum Valisi Vezir Veli Paşa'ya, Erzurum kadısına, Erzurum Eyaleti'ndeki kazaların kadılarına ve Erzurum Gümrük Emini İsmail Ağa'ya gönderilen bir hükümde daha önceden Erzurum gümrük emini tarafından 60 bin kile un ve arpa, 5 bin kantar peksimet alındığı belirtilmiştir. Bunlara

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 305- 307.

⁴⁰ BA., C.AS. 13299.

⁴¹ BA., C.AS. 4201.

ilaveten 41600 İstanbul kilesi buğday, 445 bin İstanbul kilesi arpanın da alınması emredilmiştir. Ayrıca 10 bin kantar peksimetin pişirilmesi için de 25 bin İstanbul kilesi buğdayın mübayaası ferman olunmuş ve baş muhasebeden gönderilen *sûret-i defterde* olduğu gibi yapılması emredilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 50 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için ise 30 akçe bedel oluşturulmuştur. Buna göre buğday, arpa ve peksimet için toplamda 141.833 guruşluk bir meblağ ortaya çıkmıştır. Bu meblağdan 40 bin guruşun da hemen havale edileceği Erzurum Gümrük Emni'ne bildirilmiştir⁴². Ordu için gerekli olan hububat; mübayaacılar, kazaların kadıları, yeniçeri serdarları, vilayet iş erleri ile ayanların ve halkın katılımıyla kaza sakinleri arasında paylaştırılmaktaydı. Bu paylaşım kazadaki hane sayılarına göre olabildiği gibi tahammüllerine göre de olmaktaydı⁴³. Bu durumu Erzurum'daki kazalarında görmek mümkün olmuştur. Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa 66.600 İstanbul kilesi buğday, 445 bin arpayı Erzurum Eyaleti'ndeki çeşitli kazalardan mübayaa etmiştir. Ancak Kelkit, Bayburt ve Şiryan kazalarında levendlerin eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı bu kazalardaki köyler tahrip olmuştur. Dolayısıyla Kelkit, Bayburt ve Şiryan kazalarından mübayaa edilecek zahire miktarında indirim yapılması ve indirim yapılan zahire miktarının diğer kazaların tahammülüne göre toplanılması istenmiştir⁴⁴. Aşağıdaki Tabloda 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum kazalarından mübayaa edilen buğday ve arpa ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

⁴² BA., C.AS. 54669.

⁴³ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 128.

⁴⁴ BA., D.MKF.d. 29604, s. 2.

Tablo 23: Erzurum Eyaleti'ne Bağlı Kazalardan Alınan Buğday, Arpa Miktarı ve Yapılan Masraf (1741- 1742/ 1154)⁴⁵

Kazanın İsmi	Satın Alınan Buğday Miktarı	Satın Alınan Arpa Miktarı	Buğdaya Ödenen Ücret (akçe)	Arpaya Ödenen Ücret (akçe)	Toplam Tutar (akçe)
Erzurum Merkez	6.000 İ.K	40.000 İ.K	300.000	1.200.000	1.500.000
Pasin ve Micinkerd	5.000 İ.K	36.000 İ.K	250.000	1.080.000	1320.000
Kiğı	3.500 İ.K	30.000 İ.K	175.000	900.000	1.075.000
Tercan	6.000 İ.K	40.000 İ.K	300.000	1.200.000	1.500.000
Kemah Kuruçay ve Gürcanis	5.500 İ.K	40.000 İ.K	275.000	1.200.000	1.475.000
Tortum	1.000 İ.K	5.000 İ.K	50.000	150.000	200.000
İspir	3.000 İ.K	10.000 İ.K	150.000	300.000	450.000
Bayburt	3.000 İ.K	28.000 İ.K	150.000	840.000	990.000
Kız-ucan	1.000 İ.K	7.000 İ.K	50.000	210.000	260.000
Kelkit	2.000 İ.K	6.000 İ.K	100.000	180.000	280.000
Hınıs ve Tekman	1.900 İ.K	12.000 İ.K	95.000	360.000	455.000
Şirân	2.000 İ.K	2.666 İ.K	100.000	79980	179.980
Karahisar-ı şarki	22.200 İ.K	148.333 İ.K	1.110.000	4.449.990	5.559.990
Genel Toplam	66.600 İ.K (1.665 ton)	445.000 İ.K (11.125 ton)	3.330.000akçe (27750 gurus)	13.350.000 akçe (111.250 gurus)	16.680.000 akçe (139.000 gurus)

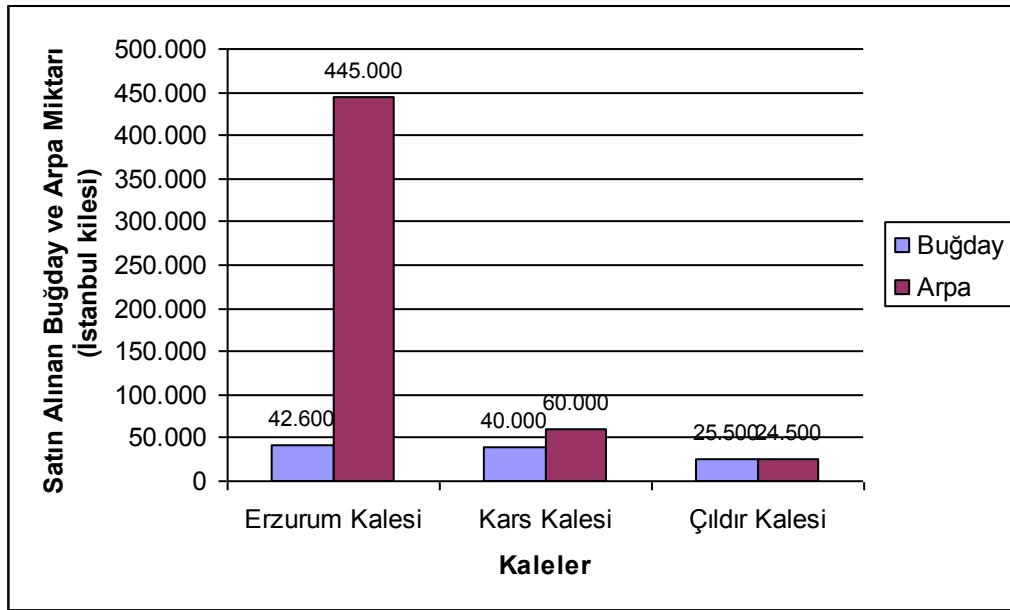
Yukarıdaki tablodan anlaşılabacağı üzere Erzurum Eyaleti'nde en fazla buğday ve arpanın satın alındığı kaza, Karahisar-ı Şarki'dir. Bu kazadan 22.200 İstanbul kilesi buğday ve 148.333 İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Bu miktar Erzurum Eyaleti'ndeki tüm kazalardan satın alınan arpa ve buğdayın neredeyse üçte birine denk gelmektedir. Dolayısıyla en fazla harcama bu kazada yapılmıştır. Karahisar- ı Şarki kazasından sonra en fazla buğday ve arpanın satın alındığı yerler ise Erzurum ve Tercan'dır. Her iki kazadan da 6.000 İstanbul kilesi buğday ve 40.000 İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın en az satın alındığı kaza ise 1.000 İstanbul kilesi ile Tortum, arpanın en az alındığı kaza ise 2.666 İstanbul kilesi ile Şiryan kazasıdır. Ayrıca peksimetin pişirilmesi için de Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan 12.500 İstanbul kilesi daha alınmıştır. Bunun için de 625.000 akçe ödeme gerçekleşmiştir⁴⁶.

⁴⁵ BA., D.MKF.d. 29604, s. 2.

⁴⁶ BA., D.MKF.d. 29604, s. 1- 2.

Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine 1741- 1742 (1154) yılında gelen buğday, arpa miktarını ve bunlara yapılan masrafları karşılaştırmak mümkün olmuştur. 1741-1742 (1154) tarihlerinde Erzurum Kalesi'ne 41.600 İstanbul kilesi Buğday, 445 bin arpa alınırken, Kars Kalesi için 40 bin İstanbul kilesi buğday, 60 bin İstanbul kilesi arpa, Çıldır Kalesi için de 25.500 İstanbul kilesi buğday, 24500 İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Aşağıdaki grafikte 1741- 1742 (1154) tarihlerinde Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri için satın alınan buğday ve arpa miktarı verilmiştir.

Grafik 9: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarı (1741- 1742/ 1154)⁴⁷

Yukarıdaki grafikten anlaşılabileceği üzere Erzurum Kalesi'ne gelen buğday ve arpa miktarı Kars ve Çıldır Kalelerine oranla daha fazladır. Üstelik alınan arpa miktarı buğday miktarına göre de fazladır. Bu miktarın fazla olmasının nedeni sefer sırasında götürülen hayvanların çokluğudur. Sefere gidecek askerlerin et ihtiyacının karşılanması, mühimmatın taşınması, askeri sevkıyatın sağlanması, süvari askerlerin binek ihtiyacı gibi durumlar için çok miktarda at, katır, deve, manda, inek, öküz, koyun v.b hayvanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Hayvan sayıları orduda bulunan insanlarla karşılaştırıldığında 1/2 veya 1/3 oranından daha fazladır ve hayvanlar askerlere nazaran beş kat daha fazla yiyecek tüketmektedirler⁴⁸. Savaş dönemlerinde yokluğu en fazla hissedilen ürünlerin başında hayvan yemi gelmektedir. Hacminin fazla olmasından dolayı uzaktan temin edilmesi zordur. At insana nazaran gıdasızlığa daha az tahammül etmektedir. Sefer

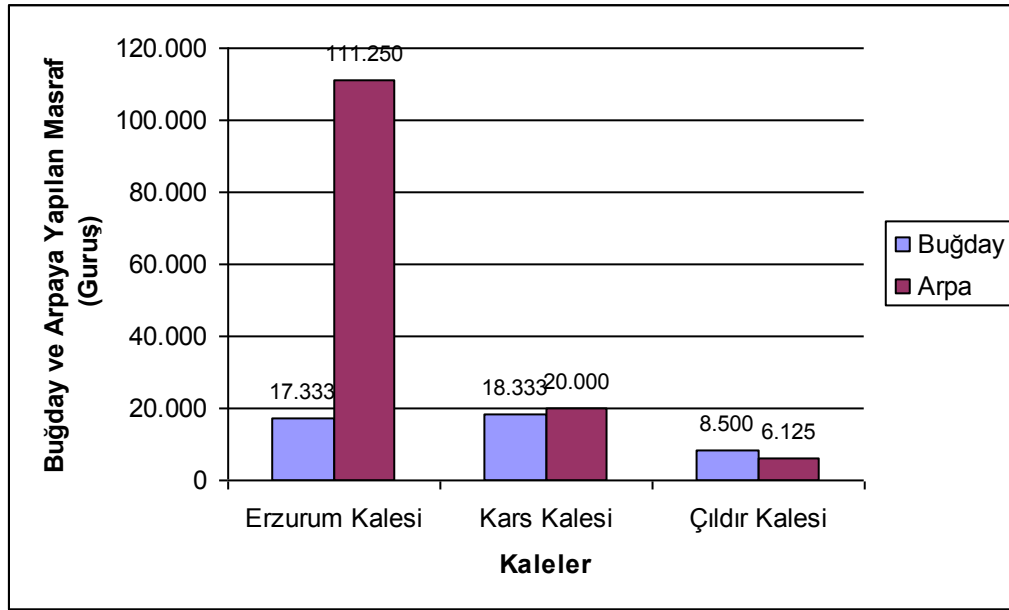
⁴⁷ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁴⁸ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 171.

sırasında süvari ve topçu birliklerinin sayısı hayvan yeminin tüketimini de artırmaktadır⁴⁹.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Kars ve Çıldır kaleleri için alınan Buğday ve arpa için yapılan masraflar gösterilmiştir.

Grafik 10: Erzurum, Kars ve Çıldır Kaleleri İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1741- 1742/ 1154)⁵⁰.

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi için alınan buğdaya 17.333,3 guruş, arpa için 111.250 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Kars Kalesi için buğdaya 18.333,3 guruş, arpa için 20.000 guruş; Çıldır Kalesi'nde ise buğday için 8.500 guruş, arpa için de 6.125 guruş masraf yapılmıştır. Erzurum Kalesi'nde buğday ve arpaya toplamda 128.583,3 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Bu masraf Kars ve Çıldır kalelerinden daha fazladır⁵¹.

1742- 1743 (1155) tarihlerinde Ordu Defterdarı Mustafa Bey tarafından 30 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 80 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi için de 70 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Toplamda buğday için 2.400.000 akçe, arpa için ise 8.400.000 akçelik bir tutar ortaya çıkmıştır. Buğday ve arpanın her ikisi için yapılan toplam masraf 10.800.000 akçe (90.000 guruş) olmuştur. Yine aynı yılda Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa tarafından 40 bin İstanbul kilesi

⁴⁹ Clausewitz, s. 385.

⁵⁰ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁵¹ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

buğday ve 60 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır⁵². Peksimetin pişirilmesi için de 12.500 İstanbul kilesi buğday daha alınmıştır. Böylece İsmail Ağa 52.500 İstanbul kilesi buğday almıştır. Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa'ya Erzurum hazinesi peşin malından 20.000 gurus havale olunmuştur. Ayrıca Ordu Defterdarı Mustafa Bey'in Erzurum'da bulunan Ordu-yı hümayun için yapmış olduğu masraflar için de Hazine-i Âmire'den 80.000 gurus gönderilmiştir⁵³. Buğday ve arpanın her bir İstanbul kilesi için belirlenen fiyatı ise ordu defterdarı Mustafa Bey'in belirlediğinden farklıdır. Ordu defterdarı Mustafa Bey buğdayın her bir İstanbul kilesi için 80 akçe, arpa için ise 70 akçe bir fiyat belirlerken; Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa buğday için 55 akçe, arpa için ise 40 akçelik bir fiyat oluşturmuştur. Dolayısıyla Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa buğday için 2.200.000 akçe, arpa için ise 2.400.000 akçelik bir ödeme gerçekleştirmiştir. Buğday ve arpanın her ikisi için toplam 4.600.000 akçelik (38.333 gurus) bir tutar ödenmiştir. Sonuç itibarıyla Erzurum Kalesi için 1742- 1743 (1155) yıllarında toplam da 82.500 İstanbul kilesi buğday, 180 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Buğday için 38.333 gurus, arpa için de 90.000 gurus ödeme gerçekleşmiştir.⁵⁴

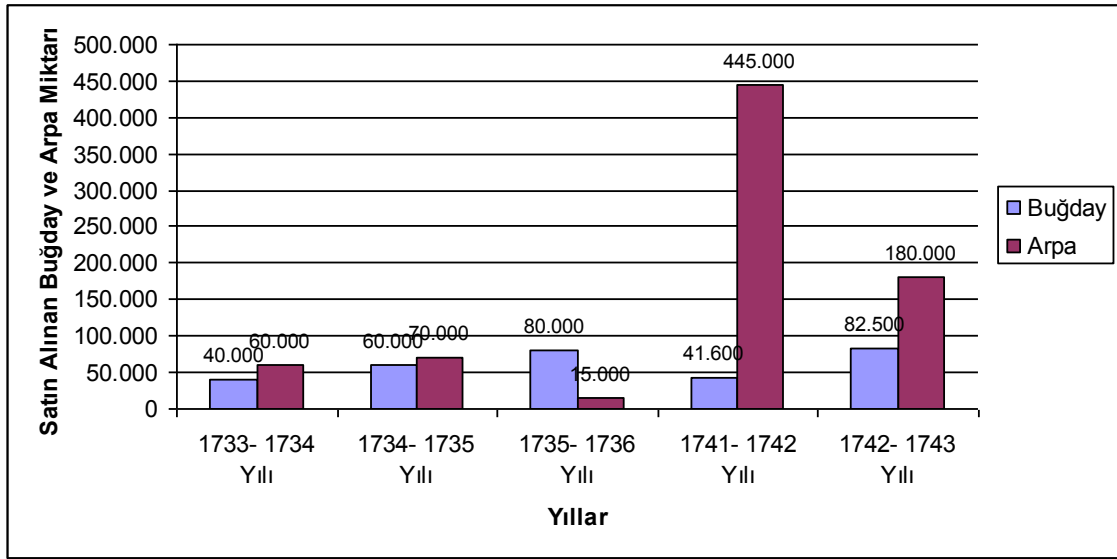
Erzurum'a 1733- 1734, 1734- 1735, 1735- 1736, 1741- 1742 ve 1742- 1743 (1146, 1147, 1148, 1154 ve 1155) yılları içerisinde gelen buğday ve arpa miktarı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

⁵² BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2.

⁵³ Yahya Koç, s. 338, 339, 340.

⁵⁴ BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2. 149. Numaralı Mühimme Defterinin 215 hüküm numarasında Erzurum Gümrük Emininin 40.000 İstanbul kilesi buğdayın dışında birde peksimet için 12.500 İstanbul kilesi buğdayın alındığını belirtmiştir. Ancak 29061 numaralı Mevküfat defterinde bu bilgi yer almamıştır. Bu defterde sadece 40. 000 İstanbul kilesi buğdayın alındığı bilgisi yer almış ve yapılan masafata 40.000 İstanbul kilesi üzerinden hesaplanarak verilmiştir. Dolayısıyla yapılan masraflarda Peksimet için alınan buğday hariç tutulmuştur. Bkz: Yahya Koç, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743)*, s. 338; BA., *D.MKF. d. 29061*, s. 2.

Grafik 11: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Miktarının Yıllara Göre Dağılımı (1733- 1743)⁵⁵

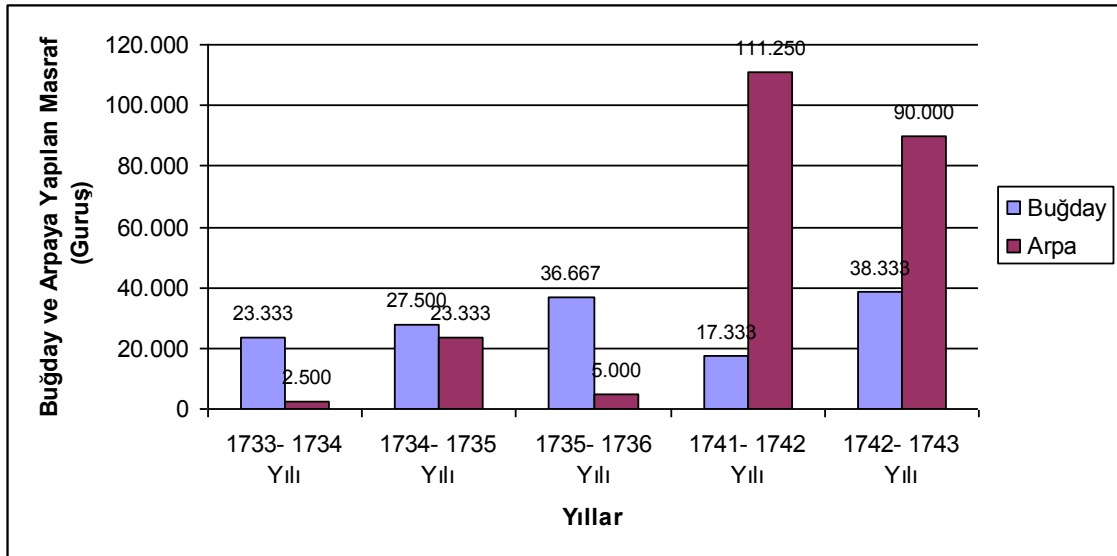

Yukarıdaki grafikten anlaşılaçağı üzere en fazla buğday 82.500 İstanbul kilesi ile 1742- 1743 yıllarında satın alınmış iken, en az 40.000 İstanbul kilesi ile 1733- 1734 yıllarında alınmıştır. En fazla arpa miktarı da 445.000 İstanbul kilesi ile 1741- 1742 yıllarında olmuş, en az ise 15.000 İstanbul kilesi ile 1735- 1736 yıllarında satın alınmıştır⁵⁶.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum Kalesi'nde 1733- 1734, 1734- 1735, 1735- 1736, 1741- 1742 ve 1742- 1743 (1146, 1147, 1148, 1154 ve 1155) yılları içerisinde buğday ve arpa miktarına yapılan masraflar gurusu cinsinden gösterilmiştir.

⁵⁵ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁵⁶ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

Grafik 12: Erzurum Kalesi İçin Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1733- 1743)⁵⁷

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere buğdaya 1742- 1743 (1155) yılları arasında 38.333 guruşluk bir masraf yapılmış ve en fazla masraf yapılan yıl olmuştur. En az masraf ise 1741- 1742 (H 1154) yılları arasında 17.33 guruşla gerçekleşmiştir. Arpa için 1741- 1742 (1154) yılları arasında 111.250 guruşluk bir masrafla en fazla masraf yapılan yıl olurken, en az masraf ise 5.000 guruşla 1735- 1736 (1148) yıllarında gerçekleşmiştir⁵⁸.

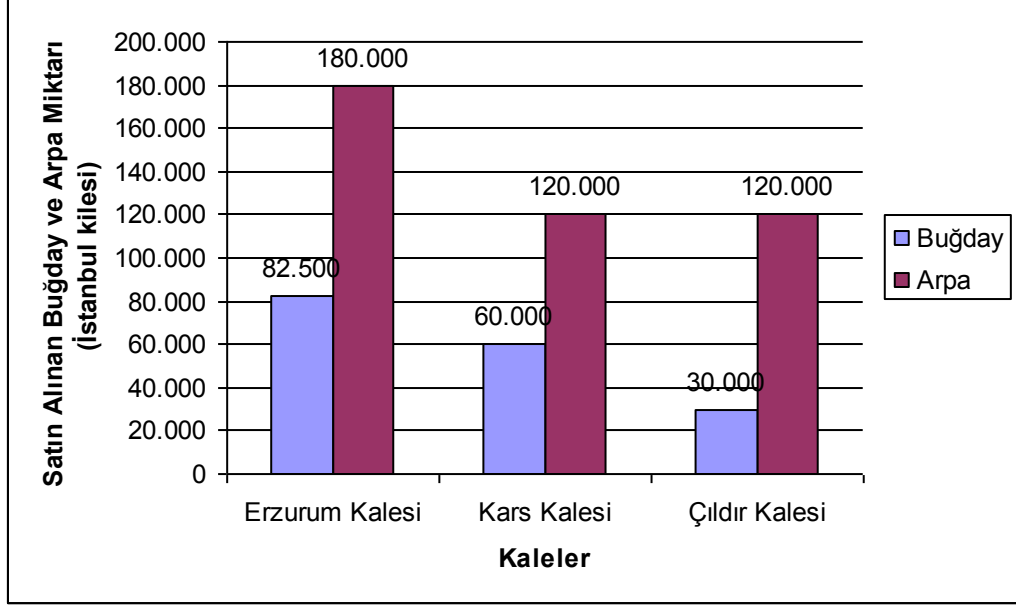
1742- 1743 (1155) yıllarında Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine alınan buğday ve arpa miktarını ve verilen ücretleri karşılaştırmak mümkün olmuştur. Erzurum Kalesi için 82.500 İstanbul kilesi buğday, 180 bin İstanbul kilesi arpa alınırken; Kars Kalesi için 60 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa; Çıldır Kalesi için de 30 bin İstanbul kilesi buğday ve 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır⁵⁹.

⁵⁷ BA., D.MKF. d. 29061, s. 2.

⁵⁸ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁵⁹ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

Grafik 13: Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerine Satın Alınan Arpa ve Buğday Miktarı (1742- 1743/ 1155)⁶⁰

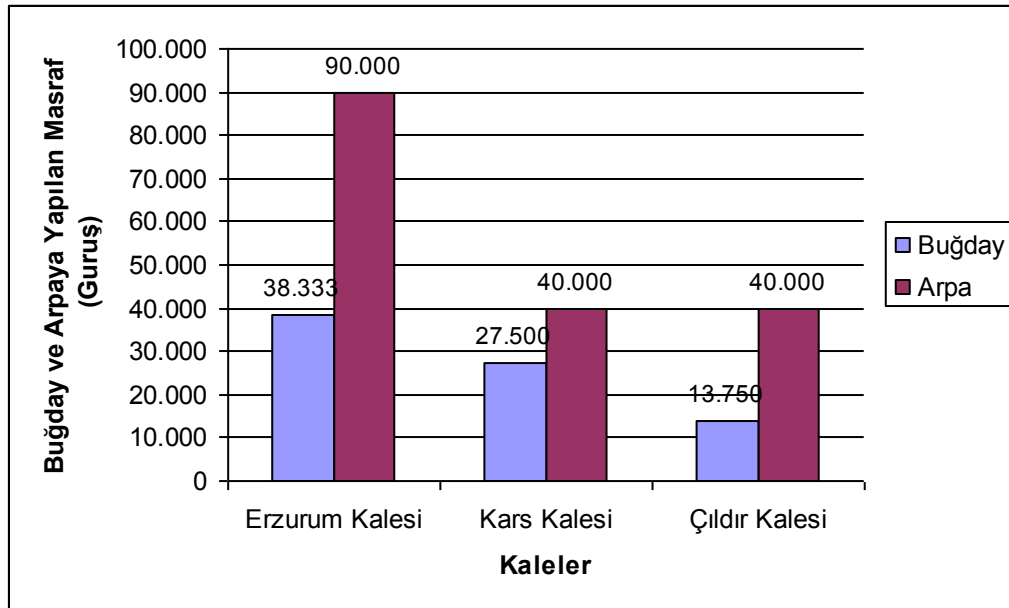

Yukarıdaki grafikten anlaşılağı üzere Erzurum Kalesi almış olduğı 180 bin İstanbul kilesi Arpa ile Kars ve Çıldır Kalelerinin önünde yer almaktadır. Kars ve Çıldır Kaleleri ise 120 bin İstanbul kilesi arpa satın almışlardır. Yine grafikten anlaşılağı üzere Erzurum Kalesi satın aldığı 82.500 İstanbul kilesi buğdayla Kars ve Çıldır kalelerinden daha fazla buğday temin etmiştir. Kars Kalesi 60 bin, Çıldır Kalesi ise 30 bin İstanbul kilesi buğday satın almıştır. Sonuçta Erzurum Kalesi'nin Kars ve Çıldır kalelerine göre daha fazla buğday ve arpaya ihtiyaç duyulduğı anlaşılmaktadır. Bunun sebebini ise Erzurum Kalesi'ne giden asker sayısı ile hayvan miktarındaki artıştan ileri geldiğini düşünmekteyiz.

Aşağıdaki grafikte de Erzurum, Kars ve Çıldır Kalelerinin buğday ve arpa için yapılan masraf gösterilmiştir.

⁶⁰ BA., *D.MKF.d.* 29061, s. 2.

Grafik 14: Erzurum, Kars, Çıldır Kalelerine Satın Alınan Buğday ve Arpa Masrafı (1742- 1743/ 1155)⁶¹

Yukarıdaki grafikten anlaşılabacağı üzere Erzurum Kalesi'nde Buğday için 38.333 guruş, arpa için ise 90.000 guruş olmak üzere toplamda 128.333 guruşluk bir meblağla Kars ve Çıldır Kaleleri'ne oranla daha fazla bir masraf yapılmıştır. Kars Kalesi'ne buğday için 27.500 ve arpa için 40.000 guruş olmak üzere toplamda 67.500 guruş; Çıldır Kalesi'nde buğday için 13.750, arpa için ise 40.000 guruş ve toplamda 53.750 guruşluk bir harcama yapılmıştır⁶².

1743- 1744 (1156) tarihleri arasında Erzurum'da bulunan askerlerin tayinatları için Erzurum Gümrük Emini İsmail Ağa tarafından 60 bin İstanbul kilesi buğday, 120 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpa için ise 35 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Dolayısıyla buğday için 3.300.000 bin akçe, arpa için ise 4.200.000 akçelik bir bedel oluşmuştur. Her ikisinin toplam bedeli 7.500.000 akçe (62500 guruş) etmektedir⁶³.

1744- 1745 (1157) tarihlerinde ise Erzurum'da bulunan ordu için 30 bin İstanbul kilesi buğday ve 150 bin İstanbul kilesi arpa alınmıştır. Buğday ve arpanın her bir İstanbul kilesi için bir önceki yılda olduğu gibi fiyatlar değişmemiştir. Buğday için 55

⁶¹ BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁶² BA., D.MKF.d. 29061, s. 2.

⁶³ BA., D.MKF. d. 29601, s. 5.

akçe, arpa için ise yine 35 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Sonuç olarak buğday ve arpa için 57.500 guruşluk bir harcama yapılmıştır⁶⁴.

1745 yılında İran tarafındaki Ordû-yi Hümâyûn için gerekli zahire ihtiyacının karşılanması için zahire mübayaasına memur Mustafa tarafından Sivas, Erzurum eyaletlerinden zahire mübayaası edilmesi ve Trabzon ambarındaki mevcut zahireden de temin edilmesi istenmiştir. Sivas ve Erzurum eyaletlerinden mübayaası edilen zahire ile Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum Kalesi'ne gönderilmesi ve zahire mübayaası için Hazine-i Âmire den nakit 100.000 bin guruşun havale edileceği bildirilmiştir⁶⁵.

Gürcistan halkından olan İmerler; Rusların kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne her yıl ödedikleri 300 kese vergiyi ödememiş ve Çıldır Valisi'nin istediği miktarda esir göndermeyi de reddetmişlerdi⁶⁶. Gürcistan da iç karışıklıklar artmış bunun üzerine Hasan Paşa Çıldır Valisi ve Gürcistan üzerine serasker olmuştu. Gürcistan'daki iç savaş gittikçe büyüdü ve Osmanlı Devleti için büyük bir problem oldu. Çıldır Valisi Hasan Paşa, Güril üzerine harekete geçerek Bori Kalesi'ni ele geçirmiş, orduya gerekli hububatı temin edebilmek için Gürcü Prenslerinden Dadyan'ı tutsak etmiş ve Sianço Kalesi'ni ele geçirmişti. Sianço Kalesi'nin muhafızlığına Prens Salomon'un yeğeni Tahmuras'ı atamış, Prens Salomon ise 1765 tarihinde Ruslar'a sığınmıştı⁶⁷. Gürcistan'daki sefere katılmak üzere Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli sancaklardan mekkâre⁶⁸ ve bârgîrlar gönderilmiştir.

Erzurum Eyaleti'ndeki sancaklardan toplanan mekkâre ve bârgîrlerin Çıldır Valisi Hasan Paşa ordusuna zahire taşıma işinde kullanılacaktır. 1765 yılının Nisan sonlarında (avahir-i Şevval 1178) Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya ve Erzurum'a bağlı

⁶⁴ BA., D.MKF. d. 29601, s. 6.

⁶⁵ BA., MHM. d. 152, s. 32/ 122.

⁶⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 351- 352.

⁶⁷ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 376.

⁶⁸ Mekkâre; Osmanlı ordusunda yük taşıma işlerinde kullanılmak maksadıyla kiralanmak suretiyle tutulan at, eşek, deve gibi yük hayvanlarına denir. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006, s.1043. Mekkâre tavilesi ise yük taşımak maksadıyla tutulan hayvan kafilesi anlamına gelmektedir. Parlatur, s. 1644. Trabzon ve Sivas'tan Erzurum Kalesi'ne nakledilecek mühimmat ve zahirenin taşınması için mekkâre tavileleri tutulmuştur. Mesela; 17 Mart 1743 (21 Muharrem 1156) tarihinde Trabzon'dan Erzurum'a nakledilecek mühimmat ve zahire için 1.231 adet yük hayvan tutulmuş ve bu hayvanların her birine 5 guruş ödemeyle toplamda 6.155 guruş masraf yapılmıştır. Bu masraf Erzurum Gümrük malından karşılanması istenmiştir. Bkz. BA., C.AS. 7141. Erzurum'dan Van, Kars ve Ahıska kalelerine mühimmat naklinin gerçekleştirilmesi için de yük hayvanları tutulmuştur. 11 Ocak 1743(15 Zilkâde) tarihinde Erzurum Kalesi mevcudundan Van Kalesi'ne gidecek 100 adet yük hayvanın her birisine 16 guruştan 1.600 guruş, Kars Kalesi'ne gidecek 65 hayvanın her birisine 7 guruştan 455 guruş, Ahıska Kalesi'ne gidecek 60 yük hayvanı için 8 guruştan 480 guruş bir ödeme yapılmıştır. Yük hayvanlarına verilen bu ücretteki farklılığın mesafeye ve hayvanın cinsine göre değiştiğini düşünmekteyiz. Bkz. BA., C.AS. 17066.

Beyazıt, Eleşkirt, Diyadin, Hamur, Malazgirt sancak beylerine gönderilen bir hükümde; Çıldır Valisi ve Gürcistan tarafına memur olan başbuğ Hasan Paşa'ya ulaştırılmak üzere mühimmat ve zahirenin bulunduğu bildirilmiştir. Bu mühimmat ve zahirenin ulaştırılması için 2.000 yük bargirine ihtiyaç duyulduğu ve bu ihtiyacın 1.000 adedinin Beyazıt, Eleşkirt, Diyadin, Hamur, Malazgirt'ten adamları, çuvalları ve ipleriyle birlikte tedarik edilip, Hasan Paşa'ya gönderilmesi emredilmiştir⁶⁹. 1766 yılı Mart ortalarında (evâil-i Şevval 1179) Erzurum Valisi Seyyid Numan Paşa'ya, Diyadin Sancağı Dergâh-ı Muallâ gönüllülerinden olup, bu işe mübaşir tayin olan Silahdar Hüseyin'e, Erzurum Eyaleti'ndeki kazaların kadı ve naiplerine bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Gürcistan seferine tayin olan Çıldır Valisi Hasan Paşa'nın maiyetine gerekli olan zahirenin taşınması için Beyazıt, Diyadin, Hamur, Eleşkirt, Malazgirt sancakları ile bu sancakların dışındaki Erzurum'a bağlı diğer sancaklardan bârgîr ve mekkârenin toplanması istenmiştir. Beyazıt, Diyadin, Hamur, Eleşkirt, Malazgirt sancakları Gürcistan seferinden muaf tutulmuş ve bunun mukabilinde 500 mekkâre ve bârgîr vermeleri istenmiştir. Erzurum'un diğer sancaklarından da saman ve çuvalıyla birlikte 1.000 mekkâre ve bârgîrin toplanması emredilmiştir. Böylece toplamda 1.500 adet mekkâre ve bârgîr temin edilerek mübaşir tarafından ordudaki mekkârebaşına teslim edilmesi emredilmiştir. Her 4 mekkâre için 25 akçelik bir ücretin ordu defterdarı tarafından ödeneceği de belirtilmiştir⁷⁰. Erzurum Valisi es-seyyid Numan Paşa'ya 1766 Mayıs başlarında (evâhir-i Zilkade 1179) gönderilen bir hükümde, Erzurum Eyaleti'ndeki zeamet ve tımar sahibi neferlerin Gürcistan başbuğu olan Hasan Paşa'ya ulaştırılacak olan zahire nakli ve diğer umumi hizmetler için görevlendirildiği belirtilmiştir⁷¹.

Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan mübayaa edilen zahirenin zaman zaman Kars Kalesi'ne de gönderildiğini görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi Osmanlı-Safevi savaşlarının yaşanmasıdır. İran hududu üzerinde ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bir ocaklık olan Baban Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı İran hükümdarı Kerim Han'a sığınmasıyla Osmanlı Devleti ile İran arasında gerginlik ortaya çıktı. İran Hükümdarı Kerim Han, Baban Mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın yeniden mutasarrıflığa atanmasını istemiş ancak bu istek Bağdad Valisi Ömer Paşa tarafından

⁶⁹ BA., *MHM.* 164, s. 216.

⁷⁰ BA., *MHM. d.* 164, s. 410, 411/ 1631.

⁷¹ BA., *MHM. d.* 164, s. 446/ 1768.

reddedilmiştir⁷². Osmanlı Devleti, Rusya ile imzaladığı ve çok ağır hükümler barındıran Küçük Kaynarca Antlaşması maddelerini hafifletmek gibi büyük bir çaba içinde olmasına rağmen yine de İran'a karşı savaşıma karar verdi. Bağdat Valisi Abdullah Paşa'ya ve Kerkük Valisi Hasan Paşa'ya gerekli hazırlıkların yapılması emredildi⁷³. İran hükümdarı Kerim Han, Mehmed Paşa'ya bir miktar asker vererek onun zorla mutasarrıf olmasını istemiş; ancak İran askerleri Osmanlı Ordusu karşısında yenilmiştir. Bu duruma hiddetlenen Kerim Han, kardeşi Sadık Han'ı 20.000 kişilik orduyla Basra'ya gönderirken; diğer bir 20.000 kişilik bir orduyu da Doğu Anadolu Bölgesine göndermiştir. Sadık Han, Mart 1775 tarihinde Doğu Anadolu'da büyük bir yağmalama hareketini başlatmıştı⁷⁴. İran'ın Basra'yı ele geçirmesi üzerine 2 Mayıs 1776 tarihinde İran'a karşı savaş ilan edilmiştir⁷⁵. Osmanlı Devleti İran üzerine askeri kuvvetlerini göndermeye başlamış Gürcistan ve Azerbaycan hanlarıyla da görüşerek İran Hükümdarı Kerim Han'a karşı ittifak etmemeleri ve tarafsız kalmaları istenmiştir⁷⁶. Erzurum'a bağlı Bayezid Kalesi'ne muhtemel bir İran saldırısına karşı gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Van Beylerbeyi'nin Erzurum Valisi Yeğen Ali Paşa ile sürekli irtibat içinde bulunması istenmiştir⁷⁷. Bunun üzerine 5 Temmuz 1776 (18 Cemaziyülevvel 1190) tarihinde Hasan Kale Sancağı ve Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli kazalardan mübayaa edilen 50.000 İstanbul kilesi buğday ve 30.000 İstanbul kilesi arpa Erzurum ambarından Kars Ordu Defterdarı İbrahim'e gönderilmiştir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 55 akçe, arpanın her bir İstanbul kilesi 35 akçedir. Buğday için 2.750.000 akçe, arpa için ise 1.050.000 akçelik bir meblağ oluşmuştur. Bu meblağ gurus olara her iki ürün için 31.666,5 gurus 20 akçeye tekabül etmektedir⁷⁸.

1782- 1783 (1197) yıllarında ise 20 bin İstanbul kilesi buğday, 40 bin İstanbul kilesi arpa satın alınmıştır. Ancak önceki yıldan farklı olarak buğdayın her bir İstanbul kilesi için 30, arpa için ise 20 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Dolayısıyla buğday ve arpa için 11.666,5 gurusluk bir bedel ortaya çıkmıştır⁷⁹.

⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 459.

⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, Yayıncı Kurulu: Mustafa Gencer, Dündar Alıkcı, Abdüllatif Armağan, Gaye Yavuzcan, İrfan Bülbül), C. I, İstanbul, 2008, s. 94.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 459, 460.

⁷⁵ Uluerler, s. 55.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 460.

⁷⁷ Uluerler, s. 56.

⁷⁸ BA., *D.MKF.d. 29601*, s. 4.

⁷⁹ BA., *D.MKF. d. 29601*, s. 9.

Bazı sancak ve kazalarda üzerine düşen mübayaah zahiresini temin etmek oldukça güçleşmiş ve kıtlıktan dolayı zahire ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Bazı kazalar bu durumdan dolayı zahireden muaf tutulmuştur⁸⁰. 6 Şubat 1784 (14 Rebiyü'l-evvel 1198) tarihinde Erzurum Valisi Mehmed Paşa'ya yazılan bir hükümde; Erzurum'daki kazalardan 60.000 İstanbul kilesi arpa ve buğdayın toplanılması istenmiştir. Ancak Erzurum kazalarından 29.447 İstanbul kilesi zahirenin toplanılarak Erzurum'daki mîrî ambarına konulurken, Kemah, Kuruçay ve Gürcanis kazalarının muafiyetlerinden ve Malazgirt Sancağı ahalilerinin de perişan olmasından dolayı istenilen miktar tam olarak elde edilememiştir⁸¹.

Erzurum Valisi Vezir Seyyid Mustafa Paşa'ya, Erzurum kazalarındaki kadılara, Erzurum mübayaacısı Mehmed Hamdi'ye Gümüşhane Emîni'ne ve Kığı Mütevellisi Mehmed'e gönderilen bir fermada 1784- 1785 (1199) yıllarına mahsuben Erzurum eyaletine bağlı kazalardan 50.000 İstanbul kilesi buğday ile 30.000 İstanbul kilesi arpa mübayaası emredilmiştir. Ancak 30.000 İstanbul kilesi buğday ve 22.029 İstanbul kilesi arpa alınabilmiştir. Hedeflenen miktara ulaşamamasının sebebi ise Gümüşhane'ye bağlı Kuruçay, Gürcanis ve Kemah kazalarıyla, İspir, Kız-ucan, Malazgirt, Hasan, Tekman sancaklarında bazı muafiyetlerin var olması ve bazılarında ise iklimin sert geçmesinden dolayı toplanılamamıştır. 1782- 1783 (1197) ve 1784- 1785 (1199) yıllarında tahsil edilemeyen buğday ve arpanın Gümüşhane Emîni tarafından bir an önce tahsil edilip, Erzurum mübayaacısı Mehmed Hamdi Bey'e teslim edilmesi ferman olunmuştur⁸².

2.1.2. Sivas ve Trabzon

Erzurum'da iken Osmanlı ordusunun zahire temin edildiği en önemli merkezlerden birisi de Sivas ve Trabzon eyaletleridir. Sivas Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalardan temin edilen zahirenin miktarı ve masrafı tespit edilmiştir. Trabzon ambarından temin edilen zahirede böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla Trabzon'dan temin edilen zahirenin hangi sancak ve kazalardan temin edildiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz.

Trabzon Ambar Emîni Mustafa'ya 10 Mayıs 1733 (26 Zilkade 1145) tarihinde gönderilen bir hükümde Trabzon'da bulunan çeşitli mühimmatla birlikte Trabzon

⁸⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 130.

⁸¹ BA., C.AS. 45996.

⁸² BA., C.AS. 49131.

ambarında bulunan zahirenin Erzurum'a ve Erzurum'dan da Revan, Gence, Van ve Tiflis kalelerine gönderilmesi emredilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a mühimmat ve zahirenin taşınması için Erzurum eyaleti ile Bayburt kazalarından mekkâre tavilelerinin hazırlanması ve bunun için de Asitane-i Saadet'ten 7.500 guruş ve yapılan 2.500 guruş zamlı birlikte 10.000 guruş ödemenin nakit olarak yapılacağı bildirilmiştir⁸³.

Trabzon Ambar Emini Osman Ağa tarafından Trabzon ambarı mevcudundan 29 Temmuz- 30 Eylül 1742 (26 Cemaziyülevvel- 30 Receb 1155) tarihleri arasında 4.423 İstanbul kilesi arpa, 1.658,5 İstanbul kilesi buğday ve 4.760 İstanbul kilesi un gönderilmiştir. Trabzon ambarındaki bu arpa, buğday ve un Erzurum'daki mîrî ambarlarına mekkâre, davar, bârgîr, katır ve ekrâd tavileleriyle taşınarak teslim edilmiştir⁸⁴.

1743- 1744 (1156) tarihleri arasında İran seferi için Erzurum'da toplanan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahirenin Sivas Eyaleti'nden karşılandığını görmekteyiz. 1743 Mayıs başlarında (evâsıt-ı rebiyü'l evvel 1156) Sivas Valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde; Erzurum seraskerinin maiyetindeki İslam ordusu için Sivas'ta toplanan zahirenin Erzurum'a gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca bu zahirenin Erzurum'a gönderilmesi içinde gerekli mekkâre davarlarının Sivas Eyaleti'ndeki aşiret ve obalardan temin edilmesi ve ücretlerinin de nakit olarak verilip, bir an önce Erzurum'a varılması istenmiştir⁸⁵. Sivas'tan mekkâre ihracını sağlanması için Sivas Eyaleti'ndeki kadılara, naiblere, aşiret ve boy beylerine 1743 Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebiyü'l evvel 1156) gönderilen bir hükümde; Erzurum'daki İslam ordusu için gerekli zahirenin ulaştırılmasında kullanılacak deve, katır ve bârgîrler için ödenecek ücretlerin yine nakit olarak Zâralızâde⁸⁶ elinden ödeneceği bildirilmiştir. Eğer kaza ve aşiretlerden mekkârenin Erzurum'a gönderilmesinde herhangi bir kusuru görülürse; o kaza ve aşiret sahiplerinin özrünün kabul görülmeyeceği ve şiddetli cezalarla karşılaşacağı bildirilmiştir⁸⁷. Erzurum'a varması gereken zahire ile mekkârenin gönderilmesi konularında mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Muallâ gediklerinden

⁸³ BA., C.AS. 54118.

⁸⁴ BA., C.AS. 51949.

⁸⁵ Yahya Koç, s. 666.

⁸⁶ Mehmed Paşa (Zaralızâde): Zaralı Osman Paşa'nın oğludur. Sivas'a yereşmiş ve mirimiran rütbesiyle Aralık 1745 tarihinde Sultanönü mutasarrıfı, 20 Kasım 1747 tarihinde ise Sivas Valisi olmuştur. Eylül 1750 tarihinde Trabzon'a, Nisan 1751 tarihinde Vidin, 1752 yılının Ocak- Şubat aylarında Sivas'a ikinci defa Vali olmuştur. Görevden aldıktan sonra idam edildi. Kardeşi Feyzullah Efendidir. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, C.IV, (Yayına Haz. Nuri Akbayan, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul, Haziran 1996, s. 1078.

⁸⁷ Yahya Koç, s. 680- 681.

Feyzullah ile ihracına memur olan Zâralızâde'ye 1743 Mayıs ortalarında (evâhir-i Rebiyü'l-evvel 1156) bir hüküm gönderilerek; Erzurum'a zahire ile mekkârenin gönderilmediği haberinin alındığı ve kusurlu görülenleri ise şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca Dergâh-ı Muallâ gediklerinden Feyzullah ile Zâralı- zadenin gözlerini açıp, gecelerini gündüze katıp, her ne olursa olsun tüm mekkârenin Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir. Zerre kadar bir kusurun olması durumunda bu ikisinin ellerinden sadece ze'amet ve gediğin alınmasının yeterli olmayacağı ve her ikisinin hakkından gelineceği şeklinde sert bir uyarı ile karşılaşmışlardır⁸⁸.

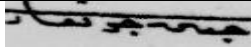
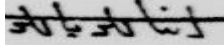
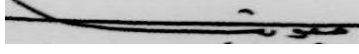
2 Eylül 1745 (5 Şaban 1158) tarihinde Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya ve Dergâh-ı Âli kapıcı başlarından olan Erzurum Gümrük Emni İsmail'e ve Ordu Defterdarı olup, Erzurum'da görev yapan Mustafa'ya Erzurum'da zahirenin bulundurulması için bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Sivas, Tokat ve Trabzon ambarlarında mevcut bulunan zahirenin kış basmadan ve kış mevsiminde yolların kapanması gibi aksaklıkların görülmesinden dolayı bir an önce Erzurum ve Kars'a ulaştırılması istenmiştir. Sivas, Tokat ve Trabzon'daki zahirenin yük hayvanları ve arabalarıyla Erzurum ve Kars'a ulaştırılması istenmiştir. Ayrıca Erzurum ve Kars'a gönderilen zahire miktarı ile Erzurum ambarında mevcut olan zahire miktarının ayrıntılı bir şekilde deftere kaydedilip Der-saâdete gönderilmesi emredilmiştir⁸⁹.

1744- 1745 (1157) yıllarında Erzurum'a gönderilmek üzere Mübayaacı Mehmed tarafından Sivas'a bağlı sancak ve kazalardan arpa, un ve buğday mübayaa edilmiştir. Mübayaa edilen arpa, un ve buğday miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁸⁸ Yahya Koç, s. 682- 683.

⁸⁹ BA., C.AS. 7142.

Tablo 24: Erzurum Kalesi İçin Sivas Eyaleti'ne Bağlı Sancak ve Kazalardan Satın Alınan Arpa, Un ve Buğday 1744- 1745 (1157) ⁹⁰

Sancak ve Kaza İsmi	Arpa Miktarı	Un Miktarı	Buğday Miktarı
Arapkir Sancağı	6.020,5 İstanbul kilesi	1.003,5 İstanbul kilesi	2.007 İstanbul kilesi
Canik Sancağı	18.030,5 İstanbul kilesi.	3.006 İstanbul kilesi	6.012 İstanbul kilesi
Divriği Sancağı	5.023 İstanbul kilesi	838,5 İstanbul kilesi	1.677,5 İstanbul kilesi
Amasya Sancağı	16.162,5 İstanbul kilesi	2.693,5 İstanbul kilesi	5.387,5 İstanbul kilesi
Çorum Sancağı	13.840 İstanbul kilesi	2.306,5 İstanbul kilesi	4.613 İstanbul kilesi
Bozok Sancağı	12.041,5 İstanbul kilesi	2.007 İstanbul kilesi	4014 İstanbul kilesi
İskilip Kazası	1.899 İstanbul kilesi	316,5 İstanbul kilesi	633 İstanbul kilesi
Kalemfad Kazası	799 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi	666 İstanbul kilesi
Turhal Kazası	1.800 İstanbul kilesi	300 İstanbul kilesi	600 İstanbul kilesi
Artıkabad Kazası	1.999 İstanbul kilesi	333 İstanbul kilesi	666 İstanbul kilesi
Sivas İli Kazası	1.173 İstanbul kilesi	195,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Hüseyin Abad Kazası	600 İstanbul kilesi	100 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi
Karakuş Kazası	799 İstanbul kilesi	133,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Karahisar Behrem Şah	6.000 İstanbul kilesi	100 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi
Taşabad Kazası	1299,9 İstanbul kilesi	216,5 İstanbul kilesi	433 İstanbul kilesi
Şarkipare Kazası	1.999 İstanbul kilesi	333 İstanbul kilesi	660 İstanbul kilesi
Niksar Kazası	3.805,5 İstanbul kilesi	634 İstanbul kilesi	1.268,5 İstanbul kilesi
Ürgüp Kazası	1.299,5 İstanbul kilesi	216,4 İstanbul kilesi	433 İstanbul kilesi
Tokat Kazası	16011,5 İstanbul kilesi	2.668,5 İstanbul kilesi	5.333 İstanbul kilesi
Sivas, Yıldızılı ve Han Kazaları	3.790 İstanbul kilesi	630 İstanbul kilesi	1.260 İstanbul kilesi
Kalemfad Kazası	799 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
 Kazası	1.200 İstanbul kilesi	200 İstanbul kilesi	400 İstanbul kilesi
 Kazası	398 İstanbul kilesi	66,5 İstanbul kilesi	133 İstanbul kilesi
Karaman Kazası	1594,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi	531,5 İstanbul kilesi
Kazabad Kazası	5012,5 İstanbul kilesi	835,5 İstanbul kilesi	1671 İstanbul kilesi
 Kazası	799 İstanbul kilesi	133,5 İstanbul kilesi	266 İstanbul kilesi
Toplam	120.000 İstanbul Kilesi (3.000 ton)	20.000 İstanbul kilesi un (500 ton)	40.000 İstanbul kilesi (1.000 ton)

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Sivas Eyaleti'ndeki sancak ve kazalardan Erzurum için toplam da 120.000 İstanbul kilesi arpa, 20.000 İstanbul kilesi çuvalıyla birlikte un, 40.000 İstanbul kilesi buğday gönderilmiştir. Arpanın her bir kilesi için 20 akçe, un için 50 akçe, buğday için de 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Arpa için 2 milyon 400 bin akçe, un için 1 milyon akçe, buğday için de 1 milyon 600 bin akçe

⁹⁰ BA., D.MKF.d. 29657, s. 2-3.

masraf yapılmıştır. Toplam yapılan masraf da 5 milyon akçe (41.666 guruş 20 akçe⁹¹) olmuştur. Bu yapılan masrafın 24.402 guruşu Sivas hazinesi malından, 5.598 guruşu ise Sivas avarızından karşılanmıştır. Mübayaacı Mehmed'e de 5.000 guruş gönderilmiştir⁹².

Dergâh-ı Âli gönüllülerinden Süleyman Ağa mübaşeretle 1746- 1747 (1159) tarihlerinde Sivas Eyaleti'nden, Erzurum ve sair mahallere nakledilmek için 40.000 İstanbul kilesi buğday, 20.000 İstanbul kilesi un, 120.000 İstanbul kilesi arpa mübayaa edilmiştir. Sivas hazinesi malından havale olunan 41.666,5 guruş 20 akçe ile ve mîrî fiyat üzere 85.270,5 İstanbul kilesi arpa, 28.674 İstanbul kilesi buğday ve 14.162 İstanbul kilesi un Sivas ve Tokat kazalarından satın alınmıştır. Buğday, arpa ve unun her bir İstanbul kilesi için belirlenen fiyata baktığımızda; arpa için 20 akçe, buğday için 40 akçe, un içinde 50 akçelik bir fiyat ortaya konulmuştur. Böylece arpa için 1.705.410 akçe, buğday için 1.146.960 akçe, un için ise 708.100 akçelik bir fiyat oluşmuştur. Her üç ürünün toplam bedeli 3.560.470 akçe (29.670,5 guruş 10 akçe) olmuştur⁹³.

2.1.3. Balkanlar

Erzurum Kalesi'nde bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı dönem dönem Balkanlar'dan da karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın serdarlığında İran ile yapmış olduğu savaşlarda ilk defa Rumeli'den Trabzon'a zahire nakliyatı gerçekleşmiştir⁹⁴. Daha sonraki Osmanlı- Safevi savaşlarında bu durum devam etmiştir. Sefer esnasında Balkanlar'dan gelen zahire, gemilerle Trabzon iskelesine ve Trabzon'dan da Bayburt ve Erzurum ambarlarına nakledilmiştir⁹⁵.

5 Mart 1742 (27 Zilhicce 1154) tarihinde Trabzon Valisi Vezir Paşa'ya, Trabzon Kadısına ve Trabzon Ambar Emni Osman'a gönderilen bir fermanla, Erzurum Seraskeri ve Veziri Numan Paşa'ya Kalas, Silistre sancağına bağlı İshakçı ve Eflak Eyaleti'ne bağlı İbrail iskelelerinden Trabzon iskelesine gemilerle zahire ve peksimetin ulaştırılacağı bildirilmiştir. Trabzon'a ulaştırılan bu zahire ve peksimetin de mekkâre tavîleler ile Erzurum'a ulaştırılması ferman olunmuştur. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilen zahire ve peksimetin taşınma masrafının da Erzurum'da bulunan ordu defterdarı tarafından mekkâre taifesine verilmesi istenmiştir⁹⁶. Dolayısıyla Balkanlarda

⁹¹ Bir guruş; 120 akçe olarak hesaplanmıştır.

⁹² BA, D.MKF.d. 29657, s. 2-3.

⁹³ BA., D. BŞM.d. 2860, s. 10.

⁹⁴ İşbilir, "İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu", s. 22.

⁹⁵ Ömer İşbilir, *İlâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, s. 34.

⁹⁶ BA., C.AS. 10067; BA., C.AS. 10073.

bulunan Eflak, Silistre ve Tuna kıyılarından Erzurum'a zahire ve peksimetin gemilerle önce Trabzon'a sonra da Erzurum'a getirildiğini anlamaktayız

Osmanlı Devleti kara nakliyatının araba ve at, katır, deve, manda, öküz gibi binek hayvanlarıyla gerçekleştirmektedir. Manda ve inek ekseriyetle top arabası taşınmasında kullanılmaktaydı. Farklı türdeki binek hayvanları arazi ve iklim şartlarına göre yük taşımacılığında tercih edilmektedir. Nakliye işi ise; devletin sahip olduğu mîrî hayvan ve arabayla, kiralama ve üçüncüsü; halkı vergilendirilmek suretiyle ellerindeki hayvanlardan istifade etme olmak üzere üç farklı yolla yapılmıştır. Devlet yük hayvanlarını ya kiralama ya da satın alma yoluyla temin etmekteydi.

Trabzon'dan Erzurum'a gönderilecek malzemeler bölgenin coğrafi özelliklerinin zorluğundan dolayı öncelikle Bayburt'a getirilmekte ve bir müddet sonra Erzurum'a nakledilmektedir. Doğu Karadeniz dağlarının engebeleri yüzünden daha çok katırlar tercih edilmektedir⁹⁷.

1743- 1744 (1156) yılları arasında Erzurum'da bulunan askerlerin tayînatları için Sofya Sancağı'na bağlı Etropoli kazası ile Lofca Sancağı'ndan 8.000 İstanbul kilesi arpa, 1.500 İstanbul kilesi unun Hüseyin Ağa yediyle Niğbolu iskelesinden gönderilmesi istenmiştir. 8.000 İstanbul kilesi arpanın her bir kilesi için 20 akçe, unun her bir İstanbul kilesi için 50 akçelik bir değer biçilmiştir. Un ve arpanın toplam masrafı 235.000 akçe olup, ancak yapılan 55.000 akçelik bir tenzil ile 180.000 akçelik bir fiyat ortaya çıkmıştır⁹⁸.

1745- 1747 (1158- 1159) yılları arasında Erzurum'daki askeri sınıfların tayinatları için İsakçı ambarında ve Belgrat Kalesi'nde bulunan zahirenin yine İsakçı, Belgrat ve Niğbolu iskelelerinden Erzurum'a gemilerle gönderildiğini tespit etmekteyiz.

İshakçı İskelesi'nden 1745- 1747 (1158- 1159) yılları içerisinde İsakçı Ambarı'nda bulunan zahirenin yedi gemiyle Erzurum'daki askeri birliklere gönderildiğini anlamaktayız. Kıbrıslı Molla Ali Reis'in komuta ettiği gemide 1.846 İstanbul kilesi arpa ve 2.900 İstanbul kilesi un bulunmaktadır. Arpa ve unun her bir kilesi için 9 akçelik bir fiyat tespit edilmiştir. Dolayısıyla Arpa ve un için toplamda 42.714 akçelik bir bedel ortaya çıkmıştır. Gemide çalışan 21 neferin ücreti ve yapılan

⁹⁷ İşbilir, "Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu" s. 25, 26

⁹⁸ BA., C.AS. 44893.

yemek masrafıyla birlikte gemi için toplamda 70.074 akçelik bir masraf ortaya çıkmıştır⁹⁹.

Ruşçuk sakini Molla Ahmed Reis'in komuta ettiği gemide; 242,5 İstanbul kilesi un, 1.100 İstanbul kilesi arpa bulunmuştur. 1.342,5 İstanbul kilesi un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için yine 9 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Gemide bulunan un, arpa, çalışan 5 nefer ve diğer masrafların tutarı toplam 19.282 akçedir¹⁰⁰.

Ruşçuk sakini Molla Ahmed Reis'in komuta ettiği diğer bir gemide ise 1.100 İstanbul kilesi arpa, 4.470 İstanbul kilesi un olmak üzere toplam 5.570 İstanbul kilesi un ve arpa bulunmuştur. Her bir İstanbul kilesi için 9 akçe bir bedel oluşturulmuş ve gemi de çalışan 22 neferin masraflarıyla birlikte toplamda 81.810 akçe bir bedel ortaya çıkmıştır¹⁰¹.

Ruşçuk sakini Ali Reis'in gemisine 1.000 İstanbul kilesi arpa, 4.230 İstanbul kilesi un olmak üzere toplamda 5.230 İstanbul kilesi un ve arpa yüklenmiştir. Her bir İstanbul kilesi için yine 9 akçe ve gemide çalışan 21 nefer ile yapılan tüm masraflar 77.310 akçedir¹⁰².

Ruşçuk sakini Ahmed Paşa'nın komuta ettiği gemide 19.776 İstanbul kile un bulunmuştur. Gemide çalışan 9 nefer ile taşıma hizmetine yapılan diğer masraflarla birlikte 32.736 akçelik bir tutar ortaya çıkmıştır¹⁰³.

Ruşçuk sakini es- seyid İbrahim Paşa'nın gemisinde 1.450 İstanbul kilesi arpa, 2.500 İstanbul kilesi un bulunmuştur. Un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için 9 akçelik bir bedel oluşturulmuştur. Dolayısıyla un, arpa ve gemi de bulunan 16 neferle birlikte toplam tutar 58.590 akçedir¹⁰⁴.

Ruşçuk sakini Hasan Reis'in komuta ettiği gemide toplamda 5.742 İstanbul kilesi un ve arpa bulunmuştur. Diğer gemilerde olduğu gibi un ve arpa için 9 akçelik bir bedel oluşturulmuştur. Gemide görev alan 23 nefere ve yapılan taşıma hizmetine toplam 84.798 akçe ödenmiştir¹⁰⁵.

Belgrad Kalesi ile Niğbolu iskelelerinden bulunan zahirenin Erzurum'a gönderilmesi için Tuna Nehri iskelesinin mübayaacısı Ali Ağa tarafından 9.087 İstanbul

⁹⁹ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰⁰ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰¹ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰² BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰³ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰⁴ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

¹⁰⁵ BA., *D.MKF. d. 30694*, s. 1.

kilesi arpa, 1.068 İstanbul kilesi un alınmıştır. Arpa, un ve gemide bulunan 40 nefer için yapılan toplam masraf 128.965 akçedir¹⁰⁶.

18 Temmuz 1746 (28 Cemâziye'l-âhir 1159) tarihinde Niğbolu İskeleyi'nden iki gemiye Erzurum'da bulunan ordu için zahire nakledilmiştir. Niğbolu sakini Cebbar Ahmed Paşa'nın komuta ettiği gemide 4.537 İstanbul kilesi arpa, 302 İstanbul kilesi un bulunmuştur. Gemide bulunan 4.839 İstanbul kilesi un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için daha öncekilerden farklı olarak 9 akçe yerine 7,5 akçelik bir fiyat ortaya konulmuştur. Böylece un ve arpa için toplamda 36.293 akçelik bir masraf bedeli kaydedilmiştir. Un ve arpanın her 1.000 İstanbul kilesi için 4 neferin bulunması hesap edilmiş ve böylece 19 nefer taşıma hizmetinde kullanılmıştır. Bu neferlerin 11 akçelik yemek masrafiyla birlikte toplamda 61.373 akçe harcanmıştır.

Niğbolu iskeleyi'nden gelen diğer gemide ise 4.550 İstanbul kilesi arpa, 766 İstanbul kilesi un bulunmaktadır. Toplam un ve arpanın her bir İstanbul kilesi için yine 7,5 akçelik bir değerle toplam 39.872 akçe etmektedir. Ayrıca gemide çalışan 21 neferin taşıma hizmeti ve 11 akçelik yemek masrafı ile birlikte toplam 69.592 akçe harcanmıştır¹⁰⁷.

Sonuç olarak Erzurum'da bulunan ordu için 1745- 1747 (1158- 1159) yılları arasında Belgrat, Niğbolu ve İshakçı Ambarları'ndan 456.719,5 İstanbul kilesi arpa, 47.577 İstanbul kilesi buğday, 165.579,5 İstanbul kilesi un gönderilmiştir. Peksimet yapmak için de 36.250 İstanbul kilesi un alınmış ve 14.500 kantar peksimet üretilmiştir. Buna ilave olarak 1.139 kantar peksimet daha temin edilmiştir. Yapılan masraflara baktığımızda 5 Nisan 1745 (3 Rebiyü'l-evvel 1158) tarihinde Erzurum'daki ordu için zahire taşıyan gemiler için 7.500 gurus, peksimetin pişirilmesi ve çuval masrafı için 1 Ağustos 1745 (8 Receb 1158) tarihinde 4000 gurus, Belgrat'tan gelen gemi ve çalıştırılan neferler için ise 6 Kasım 1747 (3 Zilkade 1160) tarihinde 7.122 gurus ve 31 akçe ödeme gerçekleşmiştir. Yapılan tüm bu masraflar hazîne-i âmireden karşılanmıştır¹⁰⁸.

¹⁰⁶ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1- 2.

¹⁰⁷ BA., D.MKF. d. 30694, s. 1- 2.

¹⁰⁸ BA., D.MKF.d. 30694, s. 4

2.2. Erzurum Kalesi'nde Gecici Olarak Bulunan Askerilerin Tayinatı

Arapça'da *ta'yin* kelimesinin çoğulu olan *tayinat*; Osmanlı ordusunda askerlere dağıtılan yiyecek ve erzak malzemeleri için kullanılan bir tabirdir. Tayinatın kendisi verilmeyip karşılığında para verilirse buna *ta'yinatın bedeli* denilmekteydi¹⁰⁹.

Erzurum Kalesi'nde bulunan askeri sınıflara belirli dönemler halinde buğday, ekmek, et, yağ, pirinç, ve arpa *tayinatı* verilmiştir. Askerlere dağıtılan *tayinat* günlük, aylık ve senelik olabildiği gibi her hangi bir zaman dilimi içinde rastgele dağıtımı da yapılmaktaydı. *Tayinatın* başında gelen ekmek çift değeri üzerinden, et, yağ ve pirinç gibi ürünler kıyye ölçüsünden, arpa ise İstanbul kilesi üzerinden dağıtımı yapılmıştır.

Erzurum Kalesi'indeki askeri sınıfların *tayinatı* çeşitli zabitler tarafından yapılmaktaydı. Mesela; Ordu Defterdarı Ahmed Efendi tarafından Erzurum'da bulunan ağa bölüklerine 17 Kasım 1745'ten (22 Şevval 1158) 7 Kasım 1746 (22 Şevval 1159) tarihine kadar ekmek, et ve arpa dağıtımı gerçekleştirilmiştir¹¹⁰. Erzurum ordusunda bulunan Dergâh- Âli yeniçerileri, cebeci, topçu ve top arabacılarına 29 Mayıs 1747- 12 Mart 1748 (19 Cemâziye'l- evvel 1160- 11 Rebiyü'l-evvel 1161) tarihleri arasında Dergâh-ı Âli kapıcıbaşı Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa marifetiyle ekmek, et ve arpa tedarik olunmuş, Dergâh-ı Âli yeniçeri ve zabitlerine nakledilmiştir¹¹¹.

2.2.1. Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Tayinatı

Osmanlı Devleti, ordunun asgari düzeyde beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasının asker üzerinde moral ve motivasyonlarında artış oluşturacağını ve onları daha da disiplinli hale getireceğinin farkındadır. Bu gereksinimin karşılanması için de askere verilecek günlük diyetlere önem vermekteydi. Osmanlı Devleti askerlerine verilecek ürünlerin çok çeşitli olmasına ve protein açısından zengin ürünlerin tüketilmesine dikkat etmiştir¹¹². Tahıl ürünlerinin dışında askerin en önemli tüketim maddesinin başında et gelmektedir. Et, konserveçiliğin ve yapay yiyecek maddelerinin 19. yüzyılda çıkmasına kadar askerin en önemli besin maddesi oldu. Et ürünleri tavuk, sığır ve koyundan oluşmaktaydı¹¹³.

¹⁰⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s.426.

¹¹⁰ BA., *D.BŞM. d. 02853*, s. 2.

¹¹¹ BA., *D. BŞM. ERG. d. 17109*, s. 4.

¹¹² Murphey, s. 111- 112.

¹¹³ Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 161- 162.

Yeniçeri askerlerine *zarar-i nan* adı altında ekmek fiyat desteği ve *zarar-i lahm* adı altında et fiyat desteği vermek için de *Vakf-ı Nukud* adı altında özel bir nakit fonu kurulmuştu. Böylece sefer dönemlerinde günlük verilen tayinatların dışında ek malzemelerin alınması için de ödenekler hazırlanmıştır. Yeniçeri bölükleri sefer sırasında ihtiyat fonu kurarak ortak mutfak masraflarının karşılanması maksadıyla para toplamış ve savaş dönemlerinde ortaya çıkabilecek fiyat artışlarını bir ölçüde engellemeye çalışmıştır¹¹⁴. Ordunun et ihtiyacının tamamı koyundan karşılanmaktaydı. Sığır eti ise daha az tüketilmekteydi. Bunun sebebi ise büyükbaş hayvanlarının savaş dönemlerinde taşımacılık hizmetinden faydalanılmasıdır. Özellikle mühimmatın taşınmasında büyükbaş hayvanlar önemli bir fonksiyona sahip olmuşlardır¹¹⁵.

Sefer dönemlerinde nüzul emini tarafından askerin ihtiyaç duyduğu arpa, ekmek, peksimed gibi önemli tayinatlar verilmekte, et ise kasabbaşı tarafından askerlere tevzi edilmekteydi. Kasabbaşıların; koyun ve sığırları satın alarak orduya getirme ve çobanların masraflarını karşılamak gibi görevleri vardı.

Et alımı gerçekleştirilirken tıpkı diğer ürünlerde olduğu gibi mübayaa yöntemine başvuruluyordu. Ordu için koyun ve sığır satın alan kasabbaşının tüm masrafları devlet hazinesinden nakit olarak karşılanmakta ve bu ücret belirli vilayet gelirlerinden temin edilmekteydi¹¹⁶. Osmanlı ordusu sefere çıkmadan önce ordunun ihtiyaç duyduğu koyunları *sürsat* adı verilen bir sistemde toplanıyordu. Bu sistemde kazaların vermekle mükellef olduğu ve sayıları önceden tespit edilen hayvanlar temin edilmekte ya da gerek savaştan önce gerekse sonrasında yapılan istişarelerle de ordunun et ihtiyacı karşılanmaktaydı¹¹⁷.

Erzurum Kalesi'nde Cemaat ortası, Sekban ve Ağa bölüklerinden oluşan Dergâh-âli yeniçerileri diğer askeri zümreler içerisinde gerek tayinat miktarı gerekse ücret bakımından en fazla yararlanan askeri birliktir.

Erzurum Kalesi'nde görevli askeri personelin isimleri, bu askeri birliklerin elde ettiği tayinat miktarları, çeşitleri, kaç günlük verildiği ve yapılan tayinat masrafları öğrenmek mümkün olmuştur. Verilen tayinatlara baktığımızda bunların et, buğday, arpa ve ekmek olduğu tespit edilmektedir.

¹¹⁴ Murphey, s. 108.

¹¹⁵ İşbilir, *İlâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler* s. 45- 46.

¹¹⁶ Ertas, *Sultanın Ordusu*, s. 164- 165.

¹¹⁷ İşbilir, *İlâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleler*, s. 47.

13 Mart 1709- 1 Mart 1710 (1 Muharrem- 29 Zilhicce 1121) ayı içerisinde Erzurum Kalesi'nde bulunan 568 Dergâh-ı Âli yeniçerisine verilen 1 yıllık buğday ve et miktarı ile yapılan masrafını öğrenmek mümkün olmuştur. Bu dönemde Dergâh-ı Âli yeniçerilerine verilen buğday aylık 284 İstanbul kilesi iken günlük verilen et miktarı ise 113,5 kıyyedir. Bir yılda verilen toplam buğday 3.408 İstanbul kilesi (85,2 ton), et ise 40.179 kile (51.550 kilo)¹¹⁸ etmektedir. Nefer başına düşen buğday miktarı 424 gram, et miktarı ise 256 gramdır. Yapılan masrafa baktığımızda buğdayın her bir İstanbul kilesi için 40 akçe, etin her bir kıyyesi içinde 5 akçelik bir fiyat oluşturulmuştur. Sonuç olarak 1 yılda buğday için 136.320 akçe, et için ise 200.795 akçe ödenmiştir. Neferlerin her birine günlük 0,67 akçe buğday için masraf yapılmışken, et için de yaklaşık 1 akçedir. Et için yapılan masrafın buğdaydan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Buğday ve et için yapılan toplam masraf 337.215 akçe olmuştur. Bu meblağ hazîne-i âmireden ödenmiştir¹¹⁹.

Aşağıdaki tabloda 23 Kasım 1744 ile 14 Haziran 1745 (17 Şaban 1157- 14 Cemaziyül-evvel 1158) yılına kadar Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh- âli yeniçerilerinin ekmek, et ve arpa tayinatları verilmiştir.

Tablo 25: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Tayinatı (23 Kasım 1744/17 Şevval 1157 ve 14 Haziran 1745/ 14 Cemâziye'l- evvel 1158)¹²⁰.

1/2

Tarih	Tayinatın Verildiği Gün Sayısı	Tayinat Cinsi	Tayinatın Miktarı
23 Kasım- 5 Aralık 1744 (17 Şevval- 29 Şevval 1157)	13 günlük	Ekmek	47.765 Çift
23 Kasım- 5 Aralık 1744 (17 Şevval- 29 Şevval 1157)	13 günlük	Et	9.144 kıyye
23 Kasım- 5 Aralık 1744 (17 Şevval- 30 Şevval 1157)	13 günlük	Arpa	2.327,5 İstanbul kilesi
6 Aralık 1744- 4 Ocak 1745 (1 Zilkade- 30 Zilkade 1157)	30 günlük	Ekmek	125.190 Çift
6 Aralık 1744- 4 Ocak 1745 (1 Zilkade- 30 Zilkade 1157)	30 günlük	Arpa	6.955 İstanbul kilesi
5 Ocak- 2 Şubat 1745 (1 Zilhicce- 29 Zilhicce 1157)	30 günlük	Ekmek	804.300 Çift

¹¹⁸ Halil İnalçık 1 okkanın (kıyye) 1.2828gram olduğunu; Garo Kürkman ise 1 kıyyenin 1.283gram olduğunu belirtmiştir. Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979- 1980 Özel Sayısı, s. 34. Kürkman, s. 395.

¹¹⁹ BA., C.AS. 4336.

¹²⁰ BA., D.BŞM. d. 02772, s. 5.

5 Ocak- 2 Şubat 1745 (1 Zilhicce- 29 Zilhicce 1157)	30 günlük	Et	20.860 kıyye
5 Ocak- 2 Şubat 1745 (1 Zilhicce- 29 Zilhicce 1157)	30 günlük	Arpa	5.656 İstanbul kilesi
3 Şubat- 4 Mart 1745 (1 Muharrem- 30 Muharrem 1158)	30 günlük	Ekmek	85.880 Çift
3 Şubat- 4 Mart 1745 (1 Muharrem- 30 Muharrem 1158)	30 günlük	Et	17.176 kıyye
3 Şubat- 4 Mart 1745 (1 Muharrem- 30 Muharrem 1158)	30 günlük	Arpa	4.262 İstanbul Kilesi
5 Mart- 31 Mayıs 1745 (1 Safer- 29 Rebiyü'l- âhir 1158)	86 günlük	Ekmek	194.521 Çift
5 Mart- 31 Mayıs 1745 (1 Safer- 30 Rebiyü'l- âhir 1158)	86 günlük	Et	37.292 Kıyye
5 Mart- 31 Mayıs 1745 (1 Safer- 30 Rebiyü'l- âhir 1158)	86 günlük	Arpa	6.676 İstanbul Kilesi
1- 14 Haziran 1745 (1- 14 Cemaziye'l-evvel 1158)	14 günlük	Ekmek	49.155 Çift
1- 14 Haziran 1745 (1- 14 Cemaziye'l-evvel 1158)	14 günlük	Et	9.731 Kıyye
1- 14 Haziran 1745 (1- 14 Cemaziye'l-evvel 1158)	14 günlük	Arpa	1.971 Kıyye

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 23 Kasım- 5 Aralık 1744 (17- 29 Şevval 1157) tarihleri arasında 13 günlük toplam verilen ekmek miktarı 47.765 çift, 9.144 kıyye et, 2327,5 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Günlük düşen ekmek miktarı yaklaşık olarak 3.674 çifttir. Günlük et miktarı 703 kıyye (902 kg) , arpa ise 179 (4.475 kg) İstanbul kilesi (4.475 kg) olmuştur. Erzurum Kalesi'nde 25 Kasım- 5 Aralık 1744 (17- 29 Şevval 1157) tarihleri arasında bulunan nefer sayısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak daha önceden yaptığımız tespitlerde Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin her birine günlük 256 gram et verildiğini düşünürsek kalede yaklaşık 3.524 Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Tahmini nefer sayısını arpa ve ekmekle oranladığımızda her bir nefere yaklaşık 1.270 gram arpa ve 1 çift ekmek düşmektedir. 1 çift ekmek de yaklaşık 641,5 grama (0,5 kıyye) tekabül etmektedir¹²¹.

¹²¹ BA., *D.BŞM. d. 02772*, s. 5. 18 Nisan 1743 (23 Safer 1156) tarihinde Erzurum Seraskeri Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan 4.000 nefer süvari levandlerinin her birine günlük 1 çift ekmek verilmiştir. Bu bilgi Dergâh-ı Âli yeniçerilerine de günlük 1 çift ekmek verilmiş olabileceği yönündeki tahminimizi güçlendirmektedir. Bkz. C.AS. 49732. Dergâh-ı Âli yeniçerilerine verilen bir çift ekmek 0,5 kıyye (641,5gram) olarak hesaplanmıştır. Bkz. BA., *BŞM.ERG. d. 17109*, s. 3. Mehmet Yaşar Ertaş, kapıkulu askerlerinin, ücretli leventler ile kale muhafazasında bulunan askerlerin günde 1 çift ekmek tayinatının bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 156.

Tablo 26: Dergâh-ı Âli Yeniçeri ve Zabıtlarının Tayinatı (27 Ekim 1745/ 1 Şevval 1158 ve 23 Mart 1746/ 30 Safer 1159)¹²²

Tarih	Tayinatın Cinsi	Tayinatın Günlük Miktarı	Tayinatın Toplam Gün Sayısı	Genel Toplam
27 Ekim- 24 Kasım 1745 (1- 29 Şevval 1158)	Ekmek	3840 Çift	29 günlük	115.200 Çift
27 Ekim- 24 Kasım 1745 (1- 29 Şevval 1158)	Et	768 kıyye	29 günlük	2.3040 Kıyye
27 Ekim- 24 Kasım 1745 (1- 29 Şevval 1158)	Arpa	135 İstanbul kilesi	29 günlük	4.050 İstanbul Kilesi
25 Kasım- 24 Aralık 1745 (1- 30 Zilkade 1158)	Ekmek	3840 Çift	30 günlük	111.360 Çift
25 Kasım- 24 Aralık 1745 (1- 30 Zilkade 1158)	Et	768 kıyye	30 günlük	22.272 kıyye
25 Kasım- 24 Aralık 1745 (1- 30 Zilkade 1158)	Arpa	135 İstanbul kilesi	30 günlük	3.915 İstanbul kilesi
25 Aralık 1745- 23 Ocak 1746 (1- 30 Zilhicce 1158)	Ekmek	3840 Çift	30 günlük	115.200 Çift
25 Aralık 1745- 23 Ocak 1746 (1- 30 Zilhicce 1158)	Et	768 kıyye	30 günlük	23.040 Kıyye
25 Aralık 1745- 23 Ocak 1746 (1- 30 Zilhicce 1158)	Arpa	135 kıyye	30 günlük	4.050 İstanbul kilesi
24 Ocak- 23 Mart 1746 (1 Muharrem- 29 Safer 1159)	Ekmek	3840 Çift	59 günlük	226.560 Çift
24 Ocak- 23 Mart 1746 (1 Muharrem- 29 Safer 1159)	Et	768 kıyye	59 günlük	45.312 kıyye
24 Ocak- 23 Mart 1746 (1 Muharrem- 29 Safer 1159)	Arpa	135 İstanbul kilesi	59 günlük	7.965 İstanbul kilesi

Dergâh-ı Âli Yeniçeri ve zabıtlarına 27 Ekim 1745- 23 Mart 1746 (1 Şevval 1158- 30 Safer 1159) tarihleri arasında günlük verilen ekmek miktarı 3.840 çift (2 ton 463 kg), et miktarı 768 kıyye (935 kg) ve arpa miktarı ise 135 İstanbul kilesi (3.375 kg) ile sabit kalmıştır. Bir nefere yaklaşık olarak günlük 256 gram et ve 1 çift ekmek verildiğini düşünürsek Erzurum Kalesi'nde 3.840 askerin bulunduğunu tahmin etmekteyiz.

Aşağıdaki tabloda Ordu Defterdarı Ahmed Efendi tarafından Erzurum'da bulunan ve çeşitli ağa bölüklerine dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarları verilmiştir.

¹²² BA., *D.BŞM. d. 02830*, s. 4.

Tablo 27: Ağa Bölüklerine Verilen Tayinat (17 Kasım 1745/ 22 Şevval 1158 ve 7 Kasım 1746/ 22 Şevval 1159) ¹²³

Tarih	Zahirenin cinsi	Günlük miktarı	Verildiği Gün Sayısı	Toplam Miktarı
17 Kasım 1745- 2 Şubat 1746 (22 Şevval 1158- 10 Muharrem 1159)	Ekmek	200 çift	77 günlük	15.400 Çift
17 Kasım 1745- 2 Şubat 1746 (22 Şevval 1158- 10 Muharrem 1159)	Et	40 kıyye	77 günlük	3.080 kıyye
17 Kasım 1745- 2 Şubat 1746 (22 Şevval 1158- 10 Muharrem 1159)	Arpa	40 İstanbul kilesi	77 günlük	3.080 İstanbul kilesi
3 Şubat- 10 Temmuz 1746 (11 Muharrem 1159- 20 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	300 Çift	158 günlük	47.400 Çift
3 Şubat- 10 Temmuz 1746 (11 Muharrem 1159- 20 Cemâziye'l- âhir 1159)	Et	60 kıyye	158 günlük	9.480 kıyye
3 Şubat- 10 Temmuz 1746 (11 Muharrem 1159- 20 Cemâziye'l- âhir 1159)	Arpa	60 İstanbul kilesi	158 günlük	Net verilen 8.280 İstanbul kilesi
11 Temmuz- 22 Ağustos 1746 (21 Cemâziye'l-âhir 1159- 4 Şaban 1159)	Ekmek	400 Çift	43 günlük	17.200 Çift
11 Temmuz- 22 Ağustos 1746 (21 Cemâziye'l-âhir 1159- 4 Şaban 1159)	Et	80 kıyye	43 günlük	3.440 kıyye
11 Temmuz- 22 Ağustos 1746 (21 Cemâziye'l-âhir 1159- 4 Şaban 1159)	Şair	80 İstanbul kilesi	43 günlük	Net verilen 1.040 İstanbul kilesi
23 Ağustos- 16 Ekim 1746 (5 Şaban 1159- 30 Ramazan 1159)	Ekmek	300 Çift	55 günlük	16.500 Çift
23 Ağustos- 16 Ekim 1746 (5 Şaban 1159- 30 Ramazan 1159)	Et	60 kıyye	55 günlük	3.300 kıyye
23 Ağustos- 16 Ekim 1746 (5 Şaban 1159- 30 Ramazan 1159)	Arpa	60 İstanbul kilesi	55 günlük	3.300 İstanbul kilesi
17 Ekim- 7 Kasım 1746 (1- 22 Şevval 1159)	Ekmek	300 Çift	22 günlük	6.600 Çift
17 Ekim- 7 Kasım 1746 (1- 22 Şevval 1159)	Et	80 kıyye	22 günlük	1.320 kıyye
17 Ekim- 7 Kasım 1746 (1 Şevval 1159- 22 Şevval 1159)	Arpa	80 İstanbul kilesi	22 günlük	1.320 İstanbul kilesi

17 Kasım 1745 tarihi ile 7 Kasım 1746 (22 Şevval 1158- 22 Şevval 1159) tarihlerinde belirli dönemler halinde Erzurum'da Ordu Defterdarı Ahmed Efendi tarafından Ağa bölüklerine 103.100 çift ekmek, 26.980 kıyye et, 23380 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Ancak 7 Kasım 1745- 23 Mart 1746 (22 Şevval 1158- 30 Safer 1159) tarihleri arasında Ağa bölüklerine yine Erzurum'daki Ordu Defterdarı Ahmed Efendi tarafından 25.200 çift ekmek, 5.140 kile et, 2268 İstanbul kilesi arpa daha verilmiştir. Dolayısıyla 1 yılda ağa bölüklerine dağıtılan ekmek miktarı 128.300 çift (82 ton 304

¹²³ BA., *D.BŞM. d. 02853*, s. 2.

kg), 25.660 kıyye et (32,9 ton), 19.288 İstanbul kilesi (482,2 ton) arpa dağıtılmıştır¹²⁴. Bu bilgilerden ekmeğin etten 2,5 kat, arpanında ekmekten yaklaşık 6 kat daha fazla tüketildiğini öğrenmekteyiz.

Ağa bölüklerine günlük verilen ekmek, et ve arpa miktarında değişiklikler göze çarpmaktadır. 17 Kasım 1745- 2 Şubat 1746 (22 Şevval- 10 Muharrem 1159) tarihleri arasında Ağa bölüklerine günlük 200 çift ekmek, 40 kıyye et, 40 İstanbul kilesi arpa verilmişken; 11 Temmuz- 22 Ağustos (21 Cemâziye'l-âhir 1159- 4 Şaban 1159) tarihleri arasında günlük 400 çift ekmek, 80 kıyye et, 80 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Ağa bölüklerine günlük verilen tayinat miktarında iki kat artış görülmektedir. Bu durumun sebebini ise Erzurum Kalesi'ndeki Ağa bölüklerinin sayısında iki katlık bir artıştan ileri geldiğini düşünmekteyiz¹²⁵.

24 Mart- 19 Temmuz 1746 (1 Rebiyü'l-evvel- 29 Cemâziye'l- âhir 1159) tarihleri arasında yeniçeri orta ve zabitlerine, serdengeçti bayraktar ve serdarlarına verilen tayinat miktarları verilmiştir.

Tablo 28: Dergâh-ı Âli Yeniçeri Orta, Zabıt Serdengeçti Bayraktarları ve Serdarlarının Tayinatı (24 Mart/ 17 Temmuz 1746- 1 Rebiyü'l-evvel/ 29 Cemâziye'l-âhir 1159)¹²⁶.

1/2

Tarih	Tayinatın Cinsi	Günlük Miktarı	Toplam Gün Sayısı	Genel Toplam
24 Mart- 8 Haziran 1746 (1Rebiyü'l-evvel- 18 Cemâziye'l-evvel 1159)	Ekmek	3.840 Çift	88 günlük	295.680 Çift
24 Mart- 8 Haziran 1746 (1 Rebiyü'l-evvel- 18 Cemâziye'l- evvel 1159)	Et	768 kıyye	88 günlük	59.136 kıyye
24 Mart- 8 Haziran 1746 (1 Rebiyü'l-evvel- 18 Cemâziye'l- evvel 1159)	Arpa	135 İstanbul kilesi	88 günlük	10.395 İstanbul kilesi
9 Haziran- 12 Haziran 1746 (19 Cemâziye'l- evvel- 22 Cemâziye'l- evvel 1159)	Ekmek	3.885 Çift	4 günlük	15.940 Çift
9 Haziran- 12 Haziran 1746 (19 Cemâziye'l- evvel- 22 Cemâziye'l- evvel 1159)	Et	797 kıyye	4 günlük	3.188 kıyye
9 Haziran- 12 Haziran (19 Cemâziye'l- evvel- 22 Cemâziye'l- evvel 1159)	Arpa	139 İstanbul kilesi	4 günlük	556 İstanbul kilesi
13 Haziran- 18 Haziran 1746 (23- 28 Cemâziye'l- evvel 1159)	Ekmek	4.110 Çift	6 günlük	24.660 Çift
13 Haziran- 18 Haziran 1746 (23- 28 Cemâziye'l- evvel 1159)	Et	632 kıyye	6 günlük	4.932 kıyye

¹²⁴ BA., *D.BŞM. d. 02830*, s. 4.

¹²⁵ BA., *D.BŞM. d. 02830*, s. 4.

¹²⁶ BA., *D.BŞM. d.2830*, s. 7.

Tablo: 28

2/2

13 Haziran- 18 Haziran 1746 (23- 28 Cemâziye'l- evvel 1159)	Arpa	858 İstanbul kilesi	6 günlük	858 İstanbul kilesi
20 Haziran 1746 (29 Cemâziye'l- evvel 1159)	Ekmek	4.365 Çift	1 günlük	4.365 Çift
20 Haziran 1746 (29 Cemâziye'l- evvel 1159)	Et	873 kıyye	1 günlük	873 kıyye
20 Haziran 1746 (29 Cemâziye'l- evvel 1159)	Arpa	145,5 İstanbul kilesi	1 günlük	145,5 İstanbul kilesi
21 Haziran 1746 (1 Cemâziye'l- âhir 1159	Ekmek	4.765 Çift	1 günlük	4.765 Çift
21 Haziran 1746 (1 Cemâziye'l- âhir 1159)	Et	953 kıyye	1 günlük	953 kıyye
21 Haziran 1746 (1 Cemâziye'l- âhir 1159)	Arpa	155,5 İstanbul kilesi	1 günlük	155,5 İstanbul kilesi
22- 26 Haziran 1746 (2- 6 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	4.930 Çift	5 günlük	24.650 Çift
22- 26 Haziran 1746 (2- 6 Cemâziye'l- âhir 1159	Et	986 kıyye	5 günlük	4.930 kıyye
22- 26 Haziran 1746 (2- 6 Cemâziye'l- âhir 1159)	Arpa	159,5 İstanbul kilesi	5 günlük	797,5 İstanbul kilesi
27- 29 Haziran 1746 (7- 9 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	5.165 Çift	3 günlük	15.495 Çift
27- 29 Haziran 1746 (7- 9 Cemâziye'l- âhir 1159)	Et	1.033 kıyye	3 günlük	3.099 kıyye
27- 29 Haziran 1746 (7- 9 Cemâziye'l- âhir 1159	Arpa	163,5 İstanbul kilesi	3 günlük	490,5 İstanbul kilesi
30 Haziran- 3 Temmuz 1746 (10- 13 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	5.410 Çift	3 günlük	21.640 Çift
30 Haziran- 3 Temmuz 1746 (10- 13 Cemâziye'l- âhir 1159)	Et	1.082 kıyye	3 günlük	4.328 kıyye
30 Haziran- 3 Temmuz 1746 (10- 13 Cemâziye'l- âhir 1159	Arpa	172,5 İstanbul kilesi	3 günlük	690 İstanbul kilesi
4- 6 Temmuz 1746 (14- 16 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	6370 çift	3 günlük	19.110 Çift
4- 6 Temmuz 1746 (14- 16 Cemâziye'l- âhir 1159	Et	1.274 kıyye	3 günlük	3.822 kıyye
4- 6 Temmuz 1746 (14- 16 Cemâziye'l- âhir 1159	Arpa	191,5 İstanbul kilesi	3 günlük	574,5 İstanbul kilesi
7- 12 Temmuz 1746 (17- 22 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	7.065 Çift	6 günlük	42.390 Çift
7- 12 Temmuz 1746 (17- 22 Cemâziye'l- âhir 1159)	Et	1.413 kıyye	6 günlük	8.478 kıyye
7- 12 Temmuz 1746 (17- 22 Cemâziye'l- âhir 1159)	Arpa	210,5 İstanbul kilesi	6 günlük	1.283 İstanbul kilesi
13- 14 Temmuz 1746 (23- 24 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	7.215 Çift	2 günlük	14.430
13- 14 Temmuz 1746 (23- 24 Cemâziye'l- âhir 1159)	Et	1.443 kıyye	2 günlük	2.886 kıyye
13- 14 Temmuz 1746 (23- 24 Cemâziye'l- âhir 1159)	Arpa	214 İstanbul kilesi	2 günlük	428 İstanbul kilesi
15- 19 Temmuz 1746 (25- 29 Cemâziye'l- âhir 1159)	Ekmek	7.430 Çift	6 günlük	44.580 Çift
15- 19 Temmuz 1746 (25- 29 Cemâziye'l- âhir 1159	Et	1.486 kıyye	6 günlük	1.486 kıyye
15- 19 Temmuz 1746 (25- 29 Cemâziye'l- âhir 1159)	Arpa	220,5 İstanbul kilesi	6 günlük	1.323 İstanbul kilesi

Tablo 28’den anlaşılabacağı üzere zikredilen askeri sınıflara 24 Mart- 19 Temmuz 1746 (1 Rebiyü’l-evvel- 29 Cemâziye’l- âhir 1159) tarihlerinde toplamda 527.705 çift (338 ton 523 kg) ekmek, 105.541 kıyye (135 ton 409 kg) et ve 9.180 İstanbul kilesi (229,5 ton) arpa dağıtılmıştır¹²⁷. Bu tarihler arasında tayinat miktarında artış ve azalışlar olmuştur. Mesela; 24 Mart- 8 Haziran 1746 (1 Rebiyü’l- evvel- 18 Cemaziye’l-evvel 1159) tarihlerinde Dergâh-ı Âli yeniçerilerine bir günde 3.840 çift (2 ton 463 kg) ekmek, 768 kıyye (985kg) et ve 135 İstanbul kilesi (3 ton 375 kg) arpa verilmişken; 15- 19 Temmuz 1746 (25- 29 Cemâziye’l-ahir 1159) tarihinde günlük verilen ekmek miktarı 7.430 çift (4 ton 766 kg), et miktarı 1.486 kıyye (1 ton 906,5 kg) ve arpa miktarı ise 220,5 İstanbul kilesi (5 ton 512,5 kg) olmuştur¹²⁸. Tayinat miktarındaki artış ve azalışlar kaledeki neferlerin durumuna göre değişmektedir. Belirtilen tarihlerde 7.430 neferin Erzurum Kalesi’nde bulunduğunu tahmin etmekteyiz. Osmanlı- İran savaşları kaledeki neferlerin sayısında etkili olmuştur.

Tablo 29: Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve Zabitlerinin Tayinatı (20 Temmuz 1746/ 1 Receb 1159 ve 16 Ekim 1746/ 30 Ramazan 1159)¹²⁹.

Tarih	Tayinatın Cinsi	Günlük Miktarı	Toplam Gün Sayısı	Genel Toplam
20- 27 Temmuz 1746 (1 Receb- 8 Receb 1159)	Ekmek	7.430 Çift	8 günlük	59.440 Çift
20- 27 Temmuz 1746 (1 Receb- 8 Receb 1159)	Et	1.486 kıyye	8 günlük	11.888 kıyye
20- 27 Temmuz (1 Receb- 8 Receb 1159)	Arpa	220,5 İstanbul kilesi	8 günlük	1.764 İstanbul kilesi
28 Temmuz- 2 Ağustos 1746 (9 Receb- 14 Receb 1159)	Ekmek	7.585 Çift	6 günlük	45.510 Çift
28 Temmuz- 2 Ağustos 1746 (9 Receb- 14 Receb 1159)	Et	1.517 kıyye	6 günlük	9.102 kıyye
28 Temmuz- 2 Ağustos (9 Receb- 14 Receb 1159)	Arpa	224,5 İstanbul kilesi	6 günlük	1.347 İstanbul kilesi
3 Ağustos- 3 Eylül 1746 (15 Receb- 16 Şaban 1159)	Ekmek	7.780 Çift	31 günlük	240.560 Çift
3 Ağustos- 3 Eylül 1746 (15 Receb- 16 Şaban 1159)	Et	1.552 kıyye	31 günlük	48.112 kıyye
3 Ağustos- 3 Eylül (15 Receb- 16 Şaban 1159)	Arpa	228,5 İstanbul kilesi	31 günlük	7083,5 İstanbul kilesi
4 Eylül- 2 Ekim 1746 (17 Receb- 30 Ramazan1159)	Ekmek	6.560 Çift	43 günlük	282.080 Çift
4 Eylül- 2 Ekim 1746 (17 Receb- 30 Ramazan1159)	Et	1.312 kıyye	43 günlük	56.416 kıyye
4 Eylül- 2 Ekim 1746 (17 Receb- 30 Ramazan1159)	Arpa	225,8 İstanbul kilesi	43 günlük	9825,5 İstanbul kilesi

¹²⁷ BA., *D.BŞM. d. 2830*, s. 7.

¹²⁸ BA., *D.BŞM. d.2830*, s. 7.

¹²⁹ BA., *D.BŞM. d. 2830*, s. 5.

3 Ağustos- 3 Eylül 1746 (15 Receb- 16 Şaban) tarihlerinde Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerilerine günde 7.780 çift (5 ton) ekmek, 1.552 kıyye (1 ton 991 kg) et, 228,8 İstanbul kilesi arpa (5 ton 720 kg) verilmiştir. Kalede mevcut nefer sayısı hakkında bilgimiz mevcut değildir. Ancak her askere 1 çift ekmek ve 256 gram et verildiğini düşünürsek kalede yaklaşık 7.780 neferin bulunduğunu tahmin etmekteyiz.

Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh- Âli yeniçerileri ve zabitlerine 27 Ekim 1745- 16 Ekim 1746 (1 Şevval 1158- 30 Ramazan 1159) tarihleri arasında günlük 3.840 ile 7.780 çift arası bir ekmek dağıtılmıştır. Dağıtılan et ve arpa miktarına baktığımızda ise günlük 768 kıyye ile 1.552 kıyye arasında et, dağıtılan arpa ise 135 ile 228,5 İstanbul kilesi arasında dağıtılmıştır. Toplamda verilen ekmek 627.550 çift (402 ton 573 kg), et 125.518 kıyye (161 ton), arpa da 20.020 İstanbul kilesi (500,5 ton) olmuştur. Ekmek, et ve arpanın Dergâh-ı Âli yeniçeri kethüdası Mustafa Ağa tarafından verildiği anlaşılmıştır¹³⁰.

17 Ekim- 14 Aralık 1746 (1 Şevval- 30 Zilkade 1159) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde serasker Paşa'nın maiyetinde bulunan Dergâh- Âli yeniçerileri ve zabitlerine verilen tayinat miktarını öğrenmek mümkün olmuştur. Ordu başkâtibi vekili Osman Ağa tarafından belirlenen ekmek, et ve arpa miktarlarını günlük veya belirli bir gün sayısı bazında kaydedilmiştir¹³¹.

Aşağıdaki tabloda 17 Ekim 1746 (1 Şevval 1159) ve 14 Aralık 1746 (30 Zilkade 1159) tarihleri arasında Dergâh-ı Âli yeniçeri ve zabitlerine dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarları verilmiştir¹³².

¹³⁰ BA., *D.BŞM.d.* 2830, s. 6.

¹³¹ BA., *D.BŞM.d.* 2830, s. 6.

¹³² BA., *D.BŞM.d.* 2830, s. 6.

Tablo 30: Dergâh-ı Âli Yeniçeri ve Zabitlerinin Tayinatı (17 Ekim 1746/ 1 Şevval 1159 ve 14 Aralık 1746/ 30 Zilkade 1159)¹³³.

Tarih	Tayinatın Cinsi	Tayinatın Günlük Miktarı	Toplam gün sayısı	Genel Toplam
17 Ekim- 28 Ekim 1746 (1- 12 Şevval 1159)	Ekmek	6.560 Çift	12 günlük	78.720 Çift (Net verilen 51.840 Çift)
17 Ekim- 28 Ekim 1746 (1- 12 Şevval 1159)	Et	1.312 kıyye	12 günlük	16.744 kıyye (Net verilen 7.494 kıyye)
17 Ekim- 28 Ekim 1746 (1- 12 Şevval 1159)	Arpa	178,5 İstanbul kilesi	12 günlük	2.736 İstanbul kilesi (Net verilen 2.142 İstanbul kilesi)
29 Ekim- 14 Kasım 1746 (13- 29 Şevval 1159)	Ekmek	5.340 Çift	18 günlük	96.120 çift (Net verilen 70.290 Çift)
29 Ekim- 14 Kasım 1746 (13- 29 Şevval 1159)	Et	1.068 kıyye	18 günlük	19.224 kıyye (Net verilen 10.287 kıyye)
29 Ekim- 14 Kasım 1746 (13- 29 Şevval 1159)	Arpa	197 İstanbul kilesi	18 günlük	3.564 İstanbul kilesi (Net verilen 2.664 İstanbul kilesi)
15- 18 Kasım 1746 (1- 4 Zilkade 1159)	Ekmek	3.840 Çift	4 günlük	15.360 Çift (Net verilen 9.620 Çift)
15- 18 Kasım 1746 (1- 4 Zilkade 1159)	Et	768 kıyye	4 günlük	3.072 kıyye (Net verilen 1.086 kıyye)
15- 18 Kasım 1746 (1- 4 Zilkade 1159)	Arpa	182 İstanbul kilesi	4 günlük	728 İstanbul kilesi (Net verilen 328 İstanbul kilesi)
19 Kasım- 14 Aralık 1746 (5- 30 Zilkade 1159)	Ekmek	1.935 Çift	25 günlük	48.375 çift (Net verilen 45.375 çift)
19 Kasım- 14 Aralık 1746 (5- 30 Zilkade 1159)	Et	—	25 günlük	—
19 Kasım- 14 Aralık 1746 (5- 30 Zilkade 1159)	Arpa	103 İstanbul kilesi	25 günlük	2809 İstanbul kilesi (Net verilen 2.575 İstanbul kilesi)

17 Ekim 1746 (1 Şevval 1159) ve 14 Aralık 1746 (30 Zilkade 1159) tarihleri arasında Dergâh-ı Âli yeniçerilerine dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarları sürekli olarak değişmektedir. Verilen günlük ekmek miktarı 6.560 çift ile 3.840 çift arasında değişmektedir. Et miktarına baktığımızda günlük 1.312 kıyye ile 768 kıyye, arpa da 82 ile 178,5 İstanbul kilesi arasında verildiğinin görmekteyiz. 59 günde toplam net olarak 177.125 çift ekmek (113 ton 629 kg), 18.858 kıyye (24 ton 185kg) et ve 7.709 İstanbul kilesi (192 ton 725 kg) arpa verildiği anlaşılmaktadır¹³⁴.

17- 28 Ekim 1746 (1- 12 Şevval 1159) tarihlerinde Dergâh-ı Âli yeniçerilerine dağıtılan günlük ekmek miktarı 6.560 çift (4 ton 208 kg), et miktarı 1.312 kıyye (1 ton 683 kg), arpa miktarı ise 228,5 İstanbul kilesi (5 ton 712,5 kg) olmuştur. Dağıtılan ekmek miktarı etten iki kat, arpa miktarı da ekmekten iki kat daha fazla olmuştur. Arpa

¹³³ BA., *D.BŞM.d. 2830*, s. 6.

¹³⁴ BA., *D.BŞM.d. 2830*, s. 6.

miktarı her iki üründen de fazladır. Her bir nefere 1 çift ekmek ve 256 gram et verildiğini düşünersek kalede ortalama 6.560 ile 6.574 arasında yeniçeri askerinin bulunduğunu tahmin etmekteyiz¹³⁵.

Osmanlı Devleti ile İran arasında kalede mevcut asker sayısında azalma ve artışların görülmesine neden olmuştur. Dergâh-ı Âli yeniçerilerine 15- 18 Kasım 1746 (1- 4 Zilkade 1159) tarihleri arasında günlük 3.840 çift ekmek ve 182 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Bu verilen miktarı 19 Kasım 1746- 12 Ocak 1747 (5 Zilkade -29 Zilhicce 1159) tarihleri arasında günlük verilen 1.985 çift ekmek ve 103 İstanbul kilesi arpa ile karşılaştırdığımızda, tayinat miktarının yarısı kadar düşüş olmuştur. Bunun sebebi ise kalede bulunan Dergâh-ı Âli yeniçeri sayısının azalmasıdır¹³⁶. İran ile 4 Eylül 1746 yılında barış antlaşmasının yapılması kaledeki mevcut nefer sayısını düşmesinde etkili olmuştur¹³⁷.

13 Ocak- 5 Şubat 1747 (1- 24 Muharrem 1160) tarihlerinde Dergâh-ı Âli yeniçerilerine günlük 1.935 çift ekmek ve 24 günün sonunda ise toplamda 46.440 çift ekmek verilmiştir. 13 Ocak- 30 Mart 1747 (1 Muharrem- 18 Rebiyü'l-evvel 1160) tarihleri arasında günlük 103 İstanbul kilesi arpa ve 77 günün sonuna da ise 7.926 İstanbul kilesi arpa net olarak Dergâh-ı Âli yeniçerilerine dağıtılmıştır¹³⁸.

Erzurum ordusunda bulunan Dergâh- Âli yeniçerileri ile birlikte cebeci, topçu ve top arabacılarının 29 Mayıs 1747- 12 Mart 1748 (19 Cemâziye'l- evvel 1160- 11 Rebiyü'l-evvel 1161) tarihleri arasında yani 288 gün verilen ekmek, et ve arpa miktarına ulaşmak mümkün olmuştur. Dergâh-ı Âli yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacısı neferlerine toplamda 149.324,5 kıyye (188 ton 597 kg) ekmek, 58.573,5 kıyye (75 ton 150 kg) et ve 15.669 İstanbul kilesi (391 ton 725 kg) arpa tevzi edilmiştir. 15.669 İstanbul kilesi arpa Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa'nın zimmetinde olan mîrî arpadan verilmiştir. Et ve ekmeğin rayiç bedeli ise Erzurum Kadısı Mevlana Esseyid Ahmed tarafından 20 akçe olarak belirlenmiş, et ve ekmek için 14.836 gurus, 3 para ve 2 akçe masraf yapılmıştır¹³⁹.

Dergâh-ı Âli kapıcıbaşı ve Erzurum Gümrük Emni İsmail Ağa marifetiyle ekmek, et ve arpa tedarik olunarak Dergâh-ı Âli yeniçerilerine ve zabitlerine nakledilmiştir.

¹³⁵ BA., *D.BŞM.d.* 2830, s. 6.

¹³⁶ BA., *D.BŞM.d.* 2830, s. 6.

¹³⁷ Minorsky, s. 28.

¹³⁸ BA., *D. BŞM.d.* 02915, s. 2.

¹³⁹ BA., *D. BŞM. ERG. d.* 17109, s. 4.

Aşağıdaki Tabloda 29 Mayıs 1747- 25 Ekim 1748 (19 Cemâziye'l- evvel- 20 Şevval 1160) yılına ait Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin 150 günlük ekmek, et ve arpa miktarları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 31: Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Tayinatı (29 Mayıs 1747/ 19 Cemâziye'l- evvel 1159 ve 25 Ekim 1748/ 20 Şevval 1160)¹⁴⁰.

Tarih	Tayinatın Cinsi	Günlük Miktarı	Toplam Gün sayısı	Genel toplam
29 Mayıs- 5 Eylül 1747 (19 Cemâziye'l- evvel - 29 Şaban 1160)	Ekmek	1.800 Çift	100 günlük	180.000 Çift
29 Mayıs- 5 Eylül 1747 (19 Cemâziye'l- evvel- 29 Şaban 1160)	Et	350 kıyye	100 günlük	35.000 kıyye
29 Mayıs- 5 Eylül 1747 (19 Cemâziye'l- evvel- 29 Şaban 1160)	Arpa	90 İstanbul kilesi	59 günlük	5.130 İstanbul kilesi
6 Eylül- 9 Ekim 1747 (1 Ramazan- 4 Şevval 1160)	Ekmek	1.800 Çift	34 günlük	61.200 Çift
6 Eylül- 9 Ekim 1747 (1 Ramazan- 4 Şevval 1160)	Et	350 kıyye	34 günlük	11.900 kıyye
6 Eylül- 9 Ekim 1747 (1 Ramazan- 4 Şevval 1160)	Arpa	90 İstanbul kilesi	34 günlük	3.060 İstanbul kilesi
10- 25 Ekim 1747 (5- 20 Şevval 1160)	Ekmek	330 Çift	16 günlük	5.280 Çift
10- 25 Ekim 1747 (5- 20 Şevval 1160)	Et	60 kıyye	16 günlük	1.056 kıyye
10- 25 Ekim 1747 (5- 20 Şevval 1160)	Arpa	27 İstanbul kilesi	16 günlük	432 İstanbul kilesi

Erzurum'da bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerileri için 29 Mayıs 1747- 25 Ekim 1748 (19 Cemâziye'l- evvel- 20 Şevval 1160) tarihleri arasında toplamda 246.480 çift ekmek (123.240 kıyye/ 158 ton 117 kg), 47.956 kıyye (61 ton 528 kg) et ve 8.802 İstanbul kilesi (220 ton 50 kg) arpa dağıtılmıştır. 29 Mayıs- 5 Eylül 1747 (19 Cemâziye'l- evvel - 29 Şaban 1160) tarihleri arasında günlük 1.800 çift ekmek, 350 kıyye et, 90 İstanbul kilesi arpa dağıtılmışken, 10- 25 Ekim 1747 (5- 20 Şevval 1160) tarihinde 330 çift ekmek, 60 kıyye et, 27 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Belirtilen tarihlerde tayinat miktarının ekmekte 5,5 kat, et miktarında 5,8 kat, arpa da 3,3 kat bir düşüş olmuştur. Her bir nefere ortalama 256 gram et ve 1 çift ekmek verildiğini düşünürsek bu tarihler arasında tahminen 1.800 ile 330 arasında neferin kalede mevcut

¹⁴⁰ BA., D. BŞM. ERG. d. 17109, s. 2- 3.

olduğunu tahmin etmekteyiz¹⁴¹. Bu düşüşün yaşanmış olmasının nedeni hakkında bilgimiz olmamakla birlikte Osmanlı Devleti'nin İran ile yapmış olduğu savaşın bitmiş olmasının bu düşüşte etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Kars'ta bulunan ve Erzurum yeniçeri ordu takımından olan Dergâh-ı Âli yeniçeri ortalarına 27 Şubat- 12 Mart 1747 tarihleri arasında 13 günde toplamda 2.222 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır. 10 Haziran- 8 Temmuz 1747 (Cemâzi-yel-ahir 1160) tarihleri arasında günlük 650 çift ekmek, 29 günün sonunda ise toplamda 188.500 çift ekmek verilmiştir.

26 Kasım 1783 yılı ile 13 Kasım 1784 tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan 758 Dergâh-ı Âli yeniçerisine verilen 1 yıllık (1 Muharrem- 29 Zilkade 1190) et ve buğday miktarına ve yapılan masraflara ulaşmak mümkün olmuştur. Dergâh- ı Âli yeniçerilerinin aylık buğday miktarı 379 İstanbul kilesidir. Günlük et miktarı ise 151,5 kıyyedir. Dolayısıyla bir yılda verilen buğday miktarı 4.548 İstanbul kilesi olurken et miktarı da 53.631 kıyye olmuştur. Dergâh-ı Âli yeniçeri askerinin her birine yıllık 6 İstanbul kilesi buğday düşerken, et miktarı ise 70.75 kıyyedir. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için 40 akçe, et içinde 5 akçelik bir değer biçilmiştir. Bir yılda yapılan masraf buğday için 181.920 akçe, et için de 268.155 akçedir¹⁴². Dergâh-ı Âli yeniçerisini her birine buğday için 240 akçe, et için de yaklaşık 354,76 akçelik bir masraf ortaya çıkmıştır. Buğday ve et için bir senede yapılan masraf 450.075 akçe (2812,5 gurus ve 18,5 para) dir¹⁴³.

2.2.2. Dergâh- ı Âli (Dergâh-ı Muallâ) Cebecilerin Tayinatı

1- 14 Haziran 1745 (1- 14 Cemâziye'l- evvel 1158) tarihleri arasında cebecilere 14 günde 12.732 çift ekmek, 2049 kıyye et, 379,5 İstanbul kilesi arpa verilmiştir¹⁴⁴. 15 Aralık 1746 tarihinden 5 Şubat 1747 (1 Zilhicce 1159- 24 Muharrem 1160) tarihine kadar Erzurum Kalesi'nde bulunan cebeci neferlerine günlük 360 çift ve 53 günün sonunda da toplam 19.080 çift ekmek dağıtılmıştır. 15 Aralık 1746 tarihinden 6 Nisan 1747 tarihine kadar (1 Zilhicce 1159- 25 Rebiyü'l-evvel 1160) 113 günde dağıtılan arpa miktarı günlük 15 İstanbul kilesidir. Dolayısıyla 113 günde toplam 1.695 İstanbul kilesi

¹⁴¹ BA., *D. BŞM. ERG. d. 17109*, s. 2.

¹⁴² Etin her bir kıyyesi için 5 akçelik bir masraf yapılmıştır. Bir yılda et için yapılan masraf toplam 268.155 akçedir. Bu durum bir yılda tüketilen etin de 53.631 kıyye (68 ton 808 kg) olduğunu göstermektedir. Bkz. BA., *C.AS. 28152*.

¹⁴³ BA., *C.AS. 28152*.

¹⁴⁴ BA., *D.BŞM. d. 2915*, s. 2.

arpa verilmiştir¹⁴⁵. Her bir nefere bir çift ekmek dağıtıldığını düşünürsek kalede 360 askerin bulunduğunu tahmin etmekteyiz.

13 Mayıs- 26 Ekim 1747 (3 Cemâziye'l- evvel- 21 Şevval 1160) tarihleri arasında Dergâh-ı Âli cebecilerinin aldıkları 140 günlük tayinat miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 32: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Cebecilerin Tayinatı (13 Mayıs 1747/ 3 Cemâziye'l-evvel 1160 ve 26 Ekim 1747/ 21 Şevval 1160)¹⁴⁶

Tarih	Tayinatın Cinsi	Günlük Miktar	Toplam Gün Sayısı	Genel Toplam
13 Mayıs- 5 Eylül 1747 (3Cemâziye'l- evvel- 29 Şaban 1160)	Ekmek	130 Çift	89 günlük	11.180 Çift
13 Mayıs- 5 Eylül 1747 (3Cemâziye'l- evvel- 29 Şaban 11609)	Et	21,5 kıyye	89 günlük	1849 kıyye
13 Mayıs- 5 Eylül 1747 (3 Cemâziye'l- evvel- 29 Şaban 1160)	Arpa	12 İstanbul kilesi	59 günlük	708 İstanbul kilesi
6 Eylül- 26 Ekim 1747 (1Ramazan- 21 Şevval 1160)	Ekmek	130 çift	51 günlük	6630 Çift
6 Eylül- 26 Ekim 1747 (1Ramazan- 21 Şevval 1160)	Et	21,5 kıyye	51 günlük	1.096,5 kıyye
6 Eylül- 26 Ekim 1747 (1Ramazan- 21 Şevval 1160)	Arpa	12 İstanbul kilesi	51 günlük	612 İstanbul kilesi

Yukarıdaki tablodan anlaşılaçağı üzere Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli cebecilerine günlük 130 çift ekmek ve 21,5 kıyye et sabit olarak verilmektedir. Cebecilere verilen 140 günlük tayinatının toplamına baktığımızda, 17.810 çift (7.124 kıyye/ 9 ton 136 kg) ekmek¹⁴⁷, 1.945,5 kıyye (2 ton 496 kg) et, 1.320 İstanbul kilesi (33 ton) arpanın Cebecibaşı Serkâtibi Abdullah'a verildiğı anlaşılmaktadır¹⁴⁸.

7 Ekim 1755 tarihinden 25 Eylül 1756 (1169 Masar, Recce, Reşen ve Lezez dönemleri) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan 32 nefer cebecilere verilen buğday ve etin yıllık masrafının 103 gurusu olduğunu görmekteyiz. Yine aynı tarihte Van Kalesi'nde bulunan cebecilere verilen buğday ve etin yıllık masrafı 250 gurusu, Kars Kalesi'nde bulunan cebecilere 183,5, Ahıska Kalesi'nde bulunan cebecilere ise 100 gurusluk bir masraf yapılmıştır. Aşağıdaki grafikte Erzurum, Van, Kars ve Ahıska Kaleleri'nde bulunan cebecilere 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169) tarihine ait yapılan et ve buğday masrafları ve kalede bulunan cebeci neferleriyle birlikte verilmiştir.

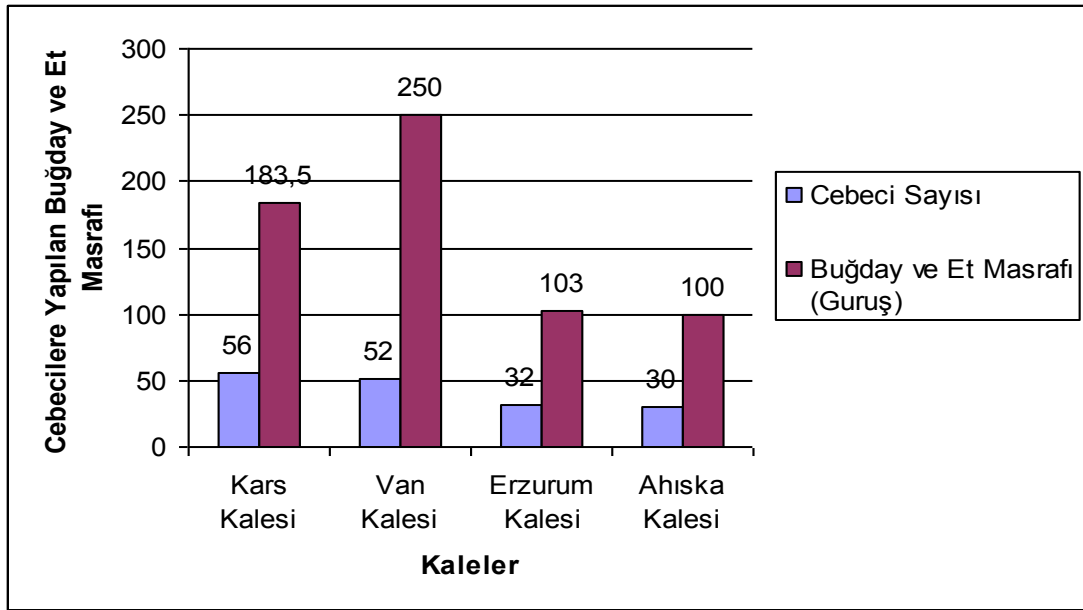
¹⁴⁵ BA., *D.BŞM. d. 2915*, s. 2.

¹⁴⁶ BA., *D. BŞM.ERG. d. 17109*, s. 3.

¹⁴⁷ Dergâh-ı Âli cebecilere verilen bir çift ekmek 0,4 kıyyeye (513gram) denk gelmektedir. Bkz. BA., *D.BŞM. ERG. d. 17109*, s. 3

¹⁴⁸ BA., *D. BŞM.ERG. d. 17109*, s. 3.

Grafik 15: Erzurum, Van, Kars, Ahıska Kalelerinde Bulunan Cebecilerin Mevcudu, Et ve Buğday Masrafı (7 Ekim 1755 Tarihinden 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁴⁹

Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Van ve Kars Kaleleri'ne yapılan et ve buğday masrafının Erzurum Kalesi'nden daha fazladır. Bunun sebebi ise Van ve Kars Kaleleri'nde bulunan cebecilerin Erzurum Kalesi'nde bulunanlardan daha fazla olmasıdır. Erzurum Kalesi'nde 32 cebeci neferi bulunurken Kars Kalesi'nde 56, Van Kalesi'nde ise 52 cebeci bulunmaktadır. Ahıska Kalesi'nde cebeci sayısı 30 olup Erzurum Kalesi'nde bulunan cebeci sayısından az olduğu için yapılan masraf da Erzurum Kalesi'nden doğal olarak azdır. Yıllık masrafı nefer sayısına oranladığımızda; Kars Kalesi'nde 3,28 gurus, Van'da 4,81 gurus, Erzurum'da 3,21 gurus, Ahıska'da ise 3,33 gurstur. Erzurum Kalesi'ndeki cebeci neferlerinin buğday ve et masrafı diğer kalelerden daha azdır. Erzurum Kalesi'nde az olmasının nedenini verilen tayinat miktarının az olduğunu tahmin etmekteyiz¹⁵⁰.

5 Mart- 15 Nisan 1771 (18 Zilkade- 30 Zilhicce 1184) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan 70 cebeci askerine dağıtılan 42 günlük toplam buğday miktarı 48,5 İstanbul kilesi ve 5 kıyye (1 ton 219 kg) iken, etin 42 günlük toplam miktarı da 483 kıyye (620 kg) olmuştur Cebecilerin her birine günlük 416 gram buğday ve 210 gram (0,164) et düşmüştür. Yapılan masrafa baktığımızda; etin her bir kıyyesi için 5 akçe, buğdayın her bir İstanbul kilesi içinde 40 akçelik bir bedel belirlenmiştir. Sonuç olarak

¹⁴⁹ BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 6.

¹⁵⁰ BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 6.

42 günde et için 2.415 akçe, buğday için de 1.940 akçelik bir meblağ ortaya çıkmıştır. Buğday ve et için ödenen toplam miktar 4.365 akçedir¹⁵¹.

16 Nisan 1771 tarihinden 3 Nisan 1772 (1 Muharrem- 29 Zilhicce 1185) tarihine kadar Erzurum Kalesi'nde bulunan 134 cebeci neferine tevzi edilen 1 yıllık buğday ve et miktarı ve yapılan masrafı tespiti mümkün olmuştur. Buna göre 134 cebeci askerine dağıtılan günlük et miktarı 22 kıyye (28 kg 226 gram), aylık dağıtılan buğday ise 67 (1 ton 675 kg) İstanbul kilesidir. Cebecilere verilen et ve buğday miktarı değişmemiş, günde 0,164 kıyye (210 gram) et ve 416 gram buğday dağıtılmıştır. 1 yılda dağıtılan et 7.788 kıyye (9 ton 992 kg) , buğday ise 32.160 İstanbul kilesi (804 ton) olmuştur. Buğdayın her bir İstanbul kilesi için yine 40 akçe ve etin her bir kıyyesi için de 5 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Et için bir yılda ödenen miktar 38.940 akçe buğday için ise 32.160 akçedir. Buğday ve et için 75.465 akçe (471,5 guruş) masraf yapılmıştır¹⁵².

4 Nisan 1772 tarihinden 24 Mart 1773 (1 Muharrem- 30 Zilhicce 1186) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan 142 cebeci neferinin 1 yıllık et ve buğday miktarına baktığımızda nefer sayısındaki artışa paralel olarak arttığını görmekteyiz. 142 cebeci neferine günlük verilen et miktarı 23,5 kıyye, buğday ise aylık 71 İstanbul kilesidir. Her bir nefere dağıtılan günlük et ve buğday miktarında bir değişiklik olmamış, yine bir günde 210 gram et, 416 gram buğday dağıtılmıştır. Bir yılda verilen toplam et miktarı 8.318 kıyye (10 ton 671 kg), buğday miktarı da 854 İstanbul kilesi (21 ton 350 kg) olmuştur. Buğday ve et için önceki yıllarda belirlenen fiyatta bir değişiklik olmadığı göze çarpmaktadır. Yine et için 5 akçe, buğday için ise 40 akçelik bir fiyatla bir yılda ete 41.590 akçe, buğdaya ise 34.080 akçe olmak üzere toplamda 472,5 guruş 57 akçe ödeme yapılmıştır¹⁵³.

2.2.3. Dergâh-ı Âli (Dergâh-ı Muallâ) Topçuların Tayinatı

Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli topçularına verilen tayinatın cinsine, miktarına, yapılan masraflara hatta diğer bazı kalelere yapılan masraflarla mukayesesini yapacak bilgilerimiz mevcuttur.

3 Şubat- 4 Mart 1745 (1158 Muharrem) tarihleri arasında topçu neferlerine 1 aylık verilen ekmek miktarı 21.000 çift olurken, et miktarı 3.465 kıyye, arpa ise 600 İstanbul kilesidir. Bu hesaplara Dergâh-ı Âli topçularına bir günde verilen ekmek 700 çift,

¹⁵¹ BA., C.AS.36154.

¹⁵² BA., C.AS.36154.

¹⁵³ BA., C.AS.36154.

et 121,5 kıyye, arpa da 30 İstanbul kilesidir. Her bir askere bir çift ekmek verildiğini düşünürsek günlük verilen et miktarı 223 gram, arpa ise 1 kg 70 grama denk gelmektedir. Dergâh-ı Âli yeniçerilerine günde 256 gram et verildiğine göre topçulara daha az et düştüğü anlaşılmaktadır. 5 Mart- 2 Nisan 1745 (1158 Safer) tarihleri arasında 10.540 ekmek, 1.736 kile et, 220 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. 27 Ekim- 3 Aralık 1745 (1 Şevval- 9 Zilkade 1158) tarihleri arasında toplam 38 günde 10.450 çift ekmek dağıtılmıştır¹⁵⁴.

Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli topçu neferlerine topçubaşı vekili Kethüda Ahmed tarafından 15 Kasım 1746 tarihinden 5 Şubat 1747 (1 Zilkade 1159- 24 Muharrem 1160) tarihine kadar günde 310 çift ekmek ve 58 günün toplamın da ise 16.430 çift ekmek verilmiştir. 15 Aralık 1746 tarihinden 21 Nisan 1747 (1 Zilhicce 1159- 10 Rebiyülâhır 1160) tarihine kadar günde 11 İstanbul kilesi arpa olmak üzere 128 günde toplam 1.408 İstanbul kilesi arpa dağıtımı yapılmıştır¹⁵⁵.

12 Haziran 1747- 11 Mart 1748 (3 Cemâziye'l- âhir 1160- 11 Rebiyü'l-evvel 1161) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh- Âli topçularına verilen ekmek, et ve arpa miktarı tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 33: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Dergâh-ı Âli Topçularına Verilen Ekmek, Et ve Arpa (12 Haziran 1747/ 3 Cemâziye'l- âhir 1160 ve 11 Mart 1748/ 11 Rebiyü'l-evvel 1161)¹⁵⁶

Tarih	Tayinatın cinsi	Günlük miktarı	Toplam gün sayısı	Genel Toplam
12 Haziran- 5 Eylül 1747 (3 Cemâziye'l- âhir- 29 Şaban 1160)	Ekmek	173 çift	86 günlük	14.878 çift
12 Haziran- 5 Eylül 1747 (3 Cemâziye'l- âhir- 29 Şaban 1160)	Et	28 kıyye	86 günlük	2.408 kıyye
12 Haziran- 5 Eylül 1747 (3 Cemâziye'l- âhir- 29 Şaban 1160)	Arpa	12 İstanbul kilesi	59 günlük	708 İstanbul kilesi
6 Eylül 1747- 29 Şubat 1748 (1 Ramazan- 1160- 29 Safer1161)	Ekmek	173 çift	177 günlük	3.0631 çift
6 Eylül 1747- 29 Şubat 1748 (1 Ramazan- 1160- 29 Safer1161)	Et	28 kıyye	177 günlük	4.956 kıyye
6 Eylül 1747- 29 Şubat 1748 (1 Ramazan- 1160- 29 Safer1161)	Arpa	12 İstanbul kilesi	177 günlük	2.124 İstanbul kilesi
1 Mart- 11Mart 1748 (1 Rebiyü'l-evvel- 11 Rebiyü'l-evvel 1161)	Ekmek	173 çift	11 günlük	1.903 çift
1 Mart- 11 Mart 1748 (1- 11 Rebiyü'l-evvel 1161)	Et	28 kıyye	11 günlük	308 kıyye
1 Mart- 11 Mart 1748 (1 Rebiyü'l-evvel- 11 Rebiyü'l-evvel 1161)	Arpa	12 İstanbul kilesi	11 günlük	132 İstanbul kilesi

¹⁵⁴ BA., *D.BŞM.d. 2772*, s. 7.

¹⁵⁵ BA., *D.BŞM.d. 2915*, s. 2.

¹⁵⁶ BA., *D. BŞM.ERG. d. 17109*, s. 3.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerilerine 12 Haziran 1747- 11 Mart 1748 (3 Cemâziye'l-âhir 1160- 11 Rebiyü'l-evvel 1161) tarihine kadar günde 173 çift ekmek, 28 kıyye et, 12 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. 274 günlük toplam miktara baktığımızda, 47.402 çift (18960,5 kıyye 120 dirhem/ 24 ton 317 kg) ekmek¹⁵⁷, 7.672 kıyye et (9 ton 843 kg), 2.964 İstanbul kilesi arpa (74 ton 100 kg) dağıtıldığını görmekteyiz. 12 Haziran 1747- 29 Şubat 1748 (3 Cemâziye'l-âhir 1160- 29 Safer 1161) tarihleri arasındaki 263 günlük tayinatı Erzurum'da bulunan ordunun baştopçusu yeniçeri askeri Mehmed tarafından verilmiştir. Geriye kalan 11 günlük tayinat kısmını ise ordu baştopçusu Hüseyin Ağa tarafından dağıtılmıştır¹⁵⁸. Muhtemelen son 11 günlük kısmında ordu topçubaşılığına Hüseyin Ağa atanmıştır.

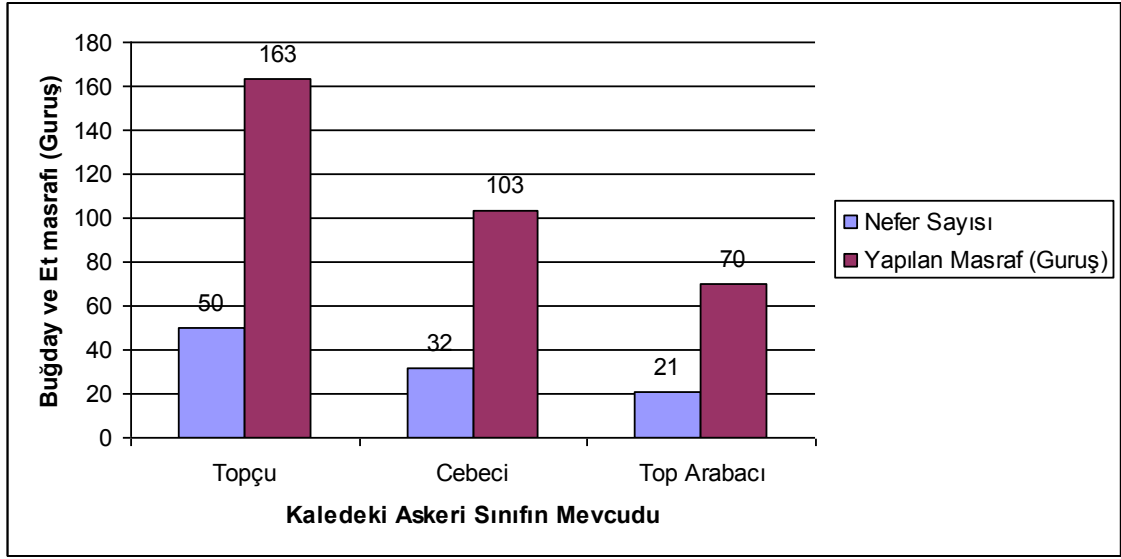
Erzurum Kalesi'nde 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169 Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) tarihleri arasında 50 nefer Dergâh-ı Âli yeniçeri topçusu bulunmuştur. Bu askerlerin 1 yıllık et ve buğday masrafları 163 guruştur. Aynı yılda Erzurum Kalesi'nde bulunan cebecilere 103 guruş, top arabacılarına ise 70 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Aşağıdaki grafikte 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169 senesi Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli topçu, cebeci ve top arabacı neferlerine harcanan 1 yıllık buğday ve et miktarı gösterilmiştir¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, Osmanlı Devleti'nde sefere katılan yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı askerlere günlük 0,5 kıyye (641gram) ekmek düştüğünü ifade etmiştir. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 156. Ancak mevcut belgede Dergâh-ı Âli topçularına verilen bir çift ekmek 0,4 kıyye (513gram) tekabül etmektedir. Bkz. BA., *D.BŞM. ERG. d. 17109*, s. 3.

¹⁵⁸ BA., *D. BŞM.ERG. d. 17109*, s. 3.

¹⁵⁹ BA., *D.PYM. d. 35250*, s. 2- 7.

Grafik 16: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Topçu, Cebeci ve Top Arabacılarının Mevcudu, Buğday ve Et Masrafı 7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169)¹⁶⁰

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169) tarihlerinde Erzurum Kalesi'nde bulunan 50 topçu neferine yıllık 163 guruşla cebeci ve top arabacılarından daha fazla miktarda buğday ve et masrafı yapılmıştır. Bunun sebebi ise Erzurum Kalesi'ndeki topçuların cebeci ve top arabacılarından fazla olmasıdır. Topçu, cebeci ve top arabacılarının bir yıllık buğday ve et masraflarını karşılaştırdığımızda, topçuların her birine yıllık 3,26 guruş, cebecilerin 3,22 guruş, top arabacılarında 3,33 guruştur. Top arabacılarının buğday ve et masrafı topçu ve cebecilerden daha fazladır¹⁶¹.

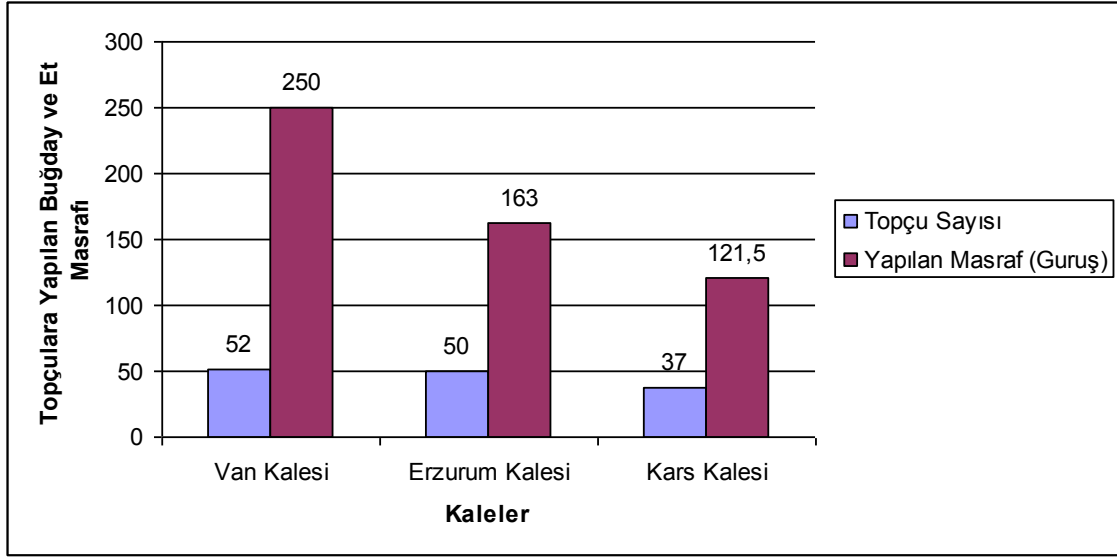
7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169 yılının Masar, Recce, Reşen ve Lezez dönemleri) Erzurum Kalesi'nde bulunan topçuların 1 yıllık buğday ve et masrafını Van ve Kars Kaleleri'yle mukayese etmek mümkündür. Erzurum Kalesi'nde topçular için 163 guruş et ve buğday harcanırken, Van Kalesi için 250 guruş ve Kars Kalesi içinde 121, 5 guruş harcama yapılmıştır¹⁶².

¹⁶⁰ BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 7.

¹⁶¹ BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 7.

¹⁶² BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 7.

Grafik 17: Erzurum, Van ve Kars Kalelerindeki Topçuların Mevcudu, Buğday ve Arpa Masrafı (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169) ¹⁶³.

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169) tarihleri arasında Erzurum, Van ve Kars Kaleleri içerisinde en fazla buğday ve et masrafının yapıldığı kale 250 gurusla Van Kalesi olmuştur. Van Kalesi'ni 163 gurusla Erzurum Kalesi, 121,5 gurusla Kars Kalesi takip etmiştir. Van Kalesi'nde topçu neferine 1 yılda yaptığı masrafının Erzurum ve Van kalelerinden fazla olmasının sebebi Van Kalesi'ndeki nefer sayısının diğerlerine göre daha fazla olmasıdır. Kalelerdeki topçu sayısını 1 yıllık buğday ve arpa masrafına oranladığımızda, Van Kalesi'nde nefer başına yıllık 4,80 gurus, Kars'ta 3,28 gurus, Erzurum'da 3,26 gurus etmektedir. Erzurum Kalesi'ndeki topçuların yıllık masraflarının diğer kalelere oranla daha düşüktür. Bunun sebebini ise Erzurum Kalesi'ndeki topçulara daha az miktarda buğday ve etin verildiğini düşünmekteyiz¹⁶⁴.

2.2.4. Dergâh-ı Âli (Dergâh-ı Muallâ) Top Arabacılarının Tayinatı

İncelediğimiz dönemde top arabacılarının tayinatı ile ilgili ilk bilgilerimiz 1743 yılına aittir. 3 Şubat- 14 Haziran 1145 (1 Muharrem- 14 Cemâziye'l- evvel 1158) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan Dergâh-ı Âli top arabacılarına 73 günde toplam 26.850 çift ekmek, 2937 kıyye et, 680 İstanbul kilesi arpa verilmiştir¹⁶⁵.

¹⁶³ BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 7.

¹⁶⁴ BA., D.PYM. d. 35250, s. 2- 7.

¹⁶⁵ BA., D.BŞM. d. 2772, s. 7- 8.

Erzurum'da Serasker ve Ordu Defterdarı Ahmed Efendi'nin maiyetinde bulunan top arabacıları ocağına bağlı neferlerine; Top Arabacıları Başvekili Osman Ağa tarafından 14 Haziran 145 tarihinden 22 Şubat 1746 (22 Zilkade 1158- 30 Muharrem 1159) tarihine kadar toplam 6.600 çift ekmek, 1.099,5 kıyye et, 335 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır. Ordu defterdarı Ahmed Efendi tarafından top arabacıları ocağına bağlı neferlere 23 Şubat- 23 Mart 1746 (1159 Safer) tarihleri arasında 29 günde toplam 2.320 çift ekmek, 384,5 kıyye et, 116 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Böylece 125 günün sonunda top arabacı neferlerine toplam 6.600 çift ekmek, 1.099,5 kile et ve 335 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır.

Top Arabacıları Başvekili Osman Ağa tarafından 24 Ocak 1746 tarihinden 12 Ocak 1747 (1 Masar – 30 Ramazan 1159) tarihine kadar günlük verilen ekmek miktarı 210 çift, et miktarı 30 kıyye, arpa miktarı ise 5 İstanbul kilesidir. 266 günün sonunda verilen ekmek miktarı 39.960 çift, et miktarı 6.505 kıyye, arpa ise net olarak verilen miktar 1.006 İstanbul kilesidir.

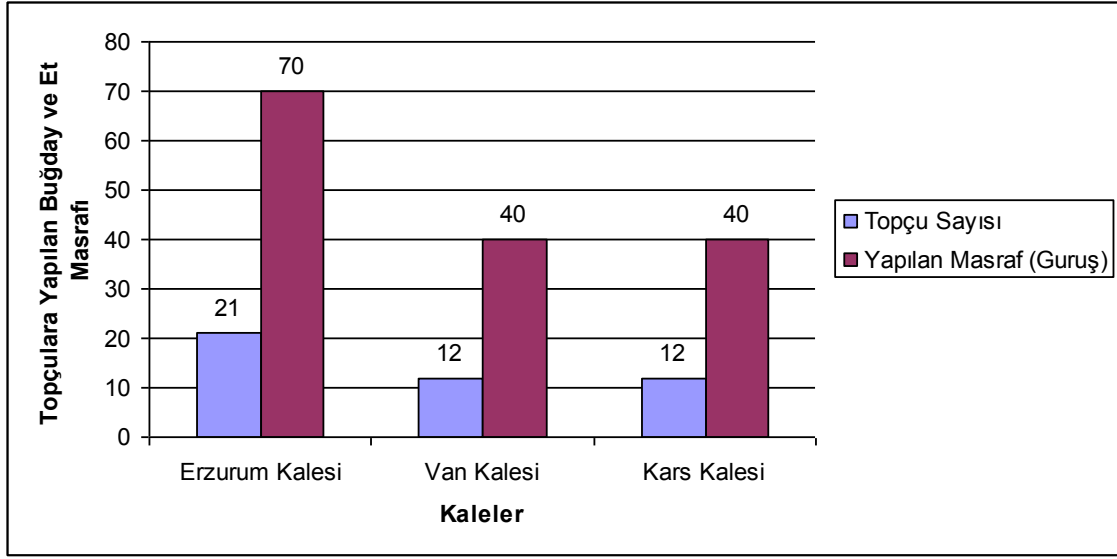
17 Ekim- 13 Aralık 1746 (1 Şevval- 29 Zilkade 1159) tarihleri arasında Top Arabacıları Başvekili Mustafa tarafından top arabacılarına günlük verilen ekmek miktarı ise 140 çift, et miktarı ise 30 kıyye, arpa miktarı 6 İstanbul kilesidir. 59 günün sonunda verilen ekmek miktarı 8.260 çift, et miktarı 1.770 kıyye, arpa ise 354 İstanbul kilesidir.¹⁶⁶ Yine Top Arabacıları Başvekili Mustafa 15 Aralık 1746 tarihinden 5 Şubat 1747 (1 Zilhicce 1159- 24 Muharrem 1160) tarihine kadar toplam 5.462 çift ekmek, 15 Aralık 1746 tarihinden 22 Mart 1747 (1 Zilhicce 1159- 10 Rebiyü'l-evvel 1160) tarihine kadar 99 günde toplam 669 kile arpa verilmiştir¹⁶⁷.

7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756 (1169 senesi Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemleri) Erzurum Kalesi'nde 21 nefer top arabacıları neferine 1 yılda yapılan buğday ve et masrafı 70 guruştur. Aynı dönemde Van ve Kars Kalesi'nde bulunan top arabacılarına ise 40 guruşluk bir masraf yapılmıştır. Erzurum, Van ve Kars kalelerinde bulunan top arabacıları neferinin sayısı, yapılan buğday ve et masrafı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

¹⁶⁶ BA., *D.BŞM. d. 2832*, s. 3.

¹⁶⁷ BA., *D.BŞM. d. 2915*, s. 2.

Grafik 18: Erzurum, Van, Kars Kalelerinde Bulunan Top Arabacılarının Mevcudu, Buğday ve Et Masrafı (7 Ekim 1755- 25 Eylül 1756/ 1169)¹⁶⁸.

Et ve buğday masrafı 70 guruş ile en fazla Erzurum Kalesi'nde bulunan top arabacılarına yapılmıştır. Bunun sebebi ise Erzurum Kalesi'nde bulunan top arabacılarının Van ve Kars kalelerinden daha fazla olmasıdır. Kaledeki top arabacılarının buğday ve et masraflarını karşılaştırdığımızda; Erzurum, Van ve Kars kalelerindeki her bir nefere 3,33 guruş masraf yapılmış ve kalelerdeki neferlerin yıllık arpa ve buğday masrafı değişmemiştir¹⁶⁹.

Erzurum Kalesi'nde 13 Ağustos 1760 tarihinden 1 Ağustos 1761 (1 Muharrem- 29 Zilhicce 1174) tarihine kadar bir yılda 17 nefer top arabacısına bir günde 2,5 kıyye (3 kg 207,5 gram) et ve ayda 8,5 İstanbul kilesi (212,5 kg) buğday dağıtılmıştır. Her bir top arabacısına günlük 188 gram et, 416 gram buğday düşmektedir. Bir yılın sonunda ise top arabacı neferlerine 885 kıyye (1 ton 135,5 kg) et ve 102 İstanbul kilesi (2 ton 550 kg) buğday verilmiştir. Etin her bir kıyyesi için 5 akçe, buğday için ise 40 akçelik değer biçilmiştir. Toplam et için harcanan para 4.425 akçe, buğday için ise 4.080 akçedir¹⁷⁰.

2 Ağustos 1761 tarihinden 21 Temmuz 1762 (1 Muharrem- 29 Zilhicce 1175) tarihine kadar Erzurum Kalesi'nde bulunan 17 nefer top arabacıları için yine bir önceki yılda olduğu gibi günlük 2,5 kıyye et ve aylık 8,5 İstanbul kilesi buğday dağıtılmıştır. Topçuların her birine günlük 0,147 kıyye (188 gram) et, 0,324 kıyye (416 gram)

¹⁶⁸ BA., D.PYM. d. 35250, s. 7.

¹⁶⁹ BA., D.PYM. d. 35250, s. 7.

¹⁷⁰ BA., C.AS. 29597.

buğday düşmüştür. Bir yılda verilen et miktarı 885 kıyye, buğday miktarı ise 102 İstanbul kilesidir. Et için 5 akçe, buğday için ise 40 akçelik bir fiyat belirlenmiştir. Toplamda et için 4.425 akçe, buğday için 4.080 akçelik bir ödeme yapılmıştır. 13 Ağustos 1760 tarihinden 21 Temmuz 1762 (1174 ve 1175) tarihine kadar Erzurum Kalesi'nde bulunan top arabacıları neferinin sayısı, verilen et ve buğday miktarı, yapılan masraf miktarı aynı kalmıştır¹⁷¹.

13 Ekim 1787- 1 Ekim 1788 (1202) ile 2 Ekim 1788- 20 Eylül 1789 (1203) tarihleri arasında Erzurum Kalesi'nde bulunan top arabacılarına dağıtılan et ve buğday hakkında şunları söyleyebiliriz. Bu yıllarda içerisinde 39 nefer top arabacısı kalede bulunmaktadır. Her iki yılda da günlük 6,5 kıyye et ve aylık 19,5 İstanbul kilesi buğday verilmiştir. Nefer başına 215 gram et ve 416 gram buğday düşmektedir. Burada dikkatimizi çeken etin daha önceden 188 gram verilmişken bu tarihlerde 215 grama yükselmiş olmasıdır. 1787- 1788 (1202) ve 1788- 1789 (1203) yılları içerisinde 2.301 kıyye et ve 9360 İstanbul kilesi buğday verilmiştir. Yapılan masraflar da değişmemiştir. 1787- 1788 (1202) ve 1788- 1789 (1203) yıllarında et için et için 11.505 akçe, buğday için ise 9.360 akçe ve her ikisi için de toplam 130 guruş 49 akçe masraf yapılmıştır¹⁷².

2.2.5. Serdengeçti Sipahilerin Tayinatı

Erzurum Kalesi'nde görevli serdengeçti sipahilerine dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarını tespit etmek mümkün olmuştur. 25 Kasım 1745- 2 Şubat 1746 (1 Zilkade 1158- 10 Muharrem 1159) tarihleri arasında günde 20 çift ekmek, 4 kıyye (5.132 gram) et dağıtılmıştır. 69 günde toplam 1.380 çift ekmek ve 276 kıyye et verilmiştir. Ancak bu tarihlerde serdengeçti sipahilerin mevcudu hakkında bilgi sahibi değiliz. Serdengeçti sipahilerine tıpkı Dergâh-ı Âli yeniçerilerine de olduğu gibi günlük 256 gram et ve 1 çift ekmeğin dağıtıldığını düşünürsek, Erzurum Kalesi'nde yaklaşık 20 serdengeçti sipahi bulunduğunu tahmin etmekteyiz¹⁷³.

25 Kasım 1745- 1 Ocak 1746 (1 Zilkade- 8 Zilhicce 1158) tarihlerinde serdengeçti sipahilere günlük 4 İstanbul kilesi (100 kg) olmak üzere 38 günde 152 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır.

2 Ocak 1746 tarihinden 2 Şubat 1746 (9 Zilhicce 1158- 10 Muharrem 1159) tarihine kadar verilen arpa miktarı önceki aydan farklı olarak günlük 5 İstanbul kilesi

¹⁷¹ BA., C.AS. 29597.

¹⁷² BA., C.AS. 48766.

¹⁷³ BA., D.BŞM.d. 2853, s. 6

arpa verilmiştir. Bunun sebebi ise kaledeki serdengeçti sipahilerinin doğal olarak artmasıdır. 31 günün toplamında ise 155 İstanbul kilesi (3 ton 875 kg) arpa dağıtılmıştır¹⁷⁴.

3 Şubat- 22 Şubat 1746 (11- 30 Muharrem 1159) tarihleri arasında serdengeçti sipahilerine 20 günde toplam 400 çift ekmek, 80 kıyye et ve 100 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. 23 Şubat- 23 Mart 1746 (1159 Safer) tarihleri arasında 29 günde toplam 580 çift ekmek, 116 kıyye ve 145 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Günlük verilen ekmek 20 çift (12 kg 830 gram), et 5,8 kıyye (7 kg 441,5 gram), arpa ise 7,25 İstanbul kilesi (181 kg) olmuştur. Her bir nefere 1 çift ekmek ve 256 gram et verildiğini kabul edersek, 3 Şubat- 23 Mart 1746 (11 Muharrem- 30 Safer 1159) tarihlerinde kalede tahminen 20 nefer bulunmuştur. Nefer başına düşen arpa miktarı yaklaşık 9 kgdır. Dergâh-ı Âli yeniçerilerine 1.270 gram arpa verildiğini düşünürsek serdengeçti sipahiler için bu rakamın ne derece yüksek olduğu ortadır¹⁷⁵. Serdengeçti sipahilerin atlı asker olmaları bu miktarın fazlalığında etkili olduğunu düşünmekteyiz.

24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel – 2 Şaban 1159) tarihleri arasında Erzurum'da bulunan serdengeçti sipahiler 150 günde toplamda 12.885 çift ekmek, 2.577 kıyye et ve 1.633 İstanbul kilesi arpa verilmiştir. Bu tarihler arasında 1 günde 86 çift ekmek, 17,18 kıyye et, 10,89 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır. Verilen ekmek miktarından kaledeki nefer sayısının 86 olduğunu tahmin etmekteyiz¹⁷⁶.

21 Ağustos- 16 Ekim 1746 (3 Şaban- 30 Ramazan 1159) tarihleri arasında Erzurum'da bulunan serdengeçti sipahilerine günlük verilen ekmek miktarı 82 çift, et miktarı 16,5 kıyye, arpa miktarı ise 10 İstanbul kilesidir. 57 günün sonun da ise 4.674 çift ekmek, 940, 5 kıyye et, 548 İstanbul kilesi arpa verilmiştir¹⁷⁷. 17- 31 Ekim 1746 (1- 15 Şevval 1159) tarihleri arasında 15 günlük verilen tayinat miktarı yine günde 82 çift ekmek, 16,5 kıyye et, 10,5 İstanbul kilesi arpa olmuştur. 15 günün toplamında ise serdengeçti sipahilere 1.230 çift ekmek, 247,5 kıyye et ve 157,5 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır¹⁷⁸.

25 Kasım 1745 tarihinden 31 Ekim 1746 (1 Zilkade 1158- 15 Şevval 1159) tarihine kadar ordu defterdar Ahmed Efendi tarafından serdengeçti sipahileri ağası

¹⁷⁴ BA., *D.BŞM .d.* 2853, s. 6

¹⁷⁵ BA., *D.BŞM .d.* 2853, s. 6.

¹⁷⁶ BA., *D.BŞM .d.* 2853, s. 6.

¹⁷⁷ BA., *D.BŞM .d.* 2853, s. 6.

¹⁷⁸ BA., *D.BŞM .d.* 2853, s. 6.

Mahmud Ağa'ya sipahilere dağıtılmak üzere 21.325 çift ekmek, 4.266,5 kıyye et, 2.998,5 İstanbul kilesi arpa verildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁹.

2.2.6. Terakkilûyân-ı Sipah ve Silahdârların Tayinatı

İncelediğimiz dönemde Erzurum Kalesi'nde görevli terakkilûyân-ı silahdarlara verilen ekmek, et ve arpa miktarlarını öğrenmemiz mümkün olmuştur. 13 Ekim 1745- 13 Aralık 1746 (17 Ramazan 1158- 29 Zilkade 1159) tarihleri arasında terakkilûyan-ı silahdarların başında bulunan Mustafa Ağa tarafından ilgili zümreye dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarı aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 34: Erzurum'da Bulunan Terakkilûyan-ı Silahdarların Tayinatı (14 Ekim 1745/ 17 Ramazan 1159 ve 13 Aralık 1746/ 29 Zilkade 1159)¹⁸⁰.

Tarih	Tayinatın Cinsi	Günlük Miktarı	Toplam Gün sayısı	Genel Toplam
14 Ekim 1745- 15 Kasım 1745 (18 Ramazan- 20 Şevval 1158)	Ekmek	15	33 günlük	495 çift
14 Ekim 1745- 15 Kasım 1745 (18 Ramazan- 20 Şevval 1158)	Et	3 kıyye	20 günlük	60 kıyye
14 Ekim 1745- 15 Kasım 1745 (18 Ramazan- 20 Şevval 1158)	Arpa	3 İstanbul kilesi	30 günlük	90 İstanbul kilesi
24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel – 2 Şaban 1159)	Ekmek	—	141 günlük	18933 çift
24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel – 2 Şaban 1159)	Et	—	141 günlük	3786,5 kıyye
24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel – 2 Şaban 1159)	Arpa	—	141 günlük	1067,5 İstanbul kilesi
21 Ağustos- 16 Ekim 1746 (3 Şaban- 30 Ramazan 1159)	Ekmek	145 çift	57 günlük	8.265 çift
21 Ağustos- 16 Ekim 1746 (3 Şaban- 30 Ramazan 1159)	Et	29 kıyye	57 günlük	1.653 kıyye
21 Ağustos- 16 Ekim 1746 (3 Şaban- 30 Ramazan 1159)	Arpa	18 İstanbul kilesi	57 günlük	971 İstanbul kilesi
17 Ekim- 13 Aralık 1746 (1 Şevval- 29 Zilkade 1159)	Ekmek	145 çift	59 günlük	8.505 çift
17 Ekim- 13 Aralık 1746 (1 Şevval- 29 Zilkade 1159)	Et	29 kıyye	34 günlük	986 kıyye
17 Ekim- 13 Aralık 1746 (1 Şevval- 29 Zilkade 1159)	Arpa	18 İstanbul kilesi	59 günlük	1.062 İstanbul kilesi

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Erzurum'da bulunan terakkilûyân-ı silahdarlara 14 Ekim 1745- 15 Kasım 1745 (18 Ramazan- 20 Şevval 1158) tarihleri arasında günlük 15 çift ekmek, 3 kıyye et ve 3 İstanbul kilesi arpa Mustafa Ağa tarafından verilmiştir. Bu tarihler arasında kalede kaç neferin bulunduğu ile ilgili

¹⁷⁹ BA., *D.BŞM. d. 2853*, s. 6.

¹⁸⁰ BA., *D.BŞM. d. 2853*, s. 10.

mevcut bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Dergâh-ı Âli yeniçerilerine 1 çift ekmek (641,5 gram) ve 256 gram et verildiğini düşünürsek kalede tahminen 15 nefer terakkilûyân-ı silahdarın bulunduğunu düşünmekteyiz. Tahmini nefer sayısını arpa miktarına oranladığımızda her bir nefere yaklaşık 5 kg arpa düşmektedir¹⁸¹.

24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel – 2 Şaban 1159) tarihleri arasında toplam 13.882 çift ekmek, 2.776 kile et ve 775 İstanbul kilesi arpa terakkilûyân-ı silahdarlara verilmiştir. Ancak mevcut kaynakta ekmek, et ve arpanın günlük miktarı kayıtlı değildir. Dolayısıyla kaledeki nefer sayısı hakkında bir tahmin yürütememekteyiz¹⁸².

Erzurum'da bulunan terakkilûyân- ı silahdarlara 21 Ağustos- 16 Ekim 1746 (3 Şaban- 30 Ramazan 1159) tarihleri arasında günlük verilen ekmek, et ve arpa miktarında artışlar olmuştur. Günde 145 çift (93 kg) ekmek, 29 kıyye (37 kg) et, 18 İstanbul kilesi (450 kg) arpa dağıtılmıştır. Bunun sebebi ise nefer sayısındaki artıştır. Dağıtılan günlük ekmekten nefer sayısının 145 olarak tahmin etmekteyiz. 57 günde toplam 8.265 çift (5 ton 302 kg) ekmek, 1.653 kıyye (2 ton 121 kg) et, 971 İstanbul kilesi (24 ton 275 kg) arpa verilmiştir. 17 Ekim- 13 Aralık 1746 (1 Şevval- 29 Zilkade 1159) tarihleri arasında neferlere dağıtılan günlük tayinat miktarı değişmemiş 145 çift ekmek, 29 kıyye et ve 18 İstanbul kilesi arpa Mustafa Ağa tarafından dağıtılmıştır¹⁸³.

Aşağıdaki tabloda terakkilûyân-ı sipahlara dağıtılan ekmek, et ve arpa miktarı tablo halinde sunulmuştur.

¹⁸¹ BA., *D.BŞM. d. 2853*, s. 10.

¹⁸² BA., *D. BŞM.d. 2853*, s. 10.

¹⁸³ BA., *D.BŞM. d. 2853*, s. 10.

Tablo 35: Erzurum’da Bulunan Terakkilüyan-ı Sipahların Tayinatı (14 Eylül 1745/ 18 Ramazan 1158 ve 14 Aralık 1746/ 30 Zilkade 1159)¹⁸⁴

Tarih	Tayinatın Cinsi	Günlük Miktarı	Toplam Gün Sayısı	Genel Toplam
14 Eylül 1745- 2 Şubat 1746 (18 Ramazan 1158- 10 Muharrem 1159)	Ekmek	20 çift	111 günlük	2.220 çift
14 Eylül 1745- 2 Şubat 1746 (18 Ramazan 1158- 10 Muharrem 1159)	Et	4 kıyye	111 günlük	444 kıyye
14 Eylül 1745- 2 Şubat 1746 (18 Ramazan 1158- 10 Muharrem 1159)	Arpa	5 İstanbul kilesi	111 günlük	555 İstanbul kilesi
3- 22 Şubat 1746 (11- 30 Muharrem 1159)	Ekmek	20 Çift	20 günlük	400 çift
3- 22 Şubat 1746 (11- 30 Muharrem 1159)	Et	4 kıyye	20 günlük	80 kıyye
3- 22 Şubat 1746 (11- 30 Muharrem 1159)	Arpa	5 İstanbul kilesi	20 günlük	100 İstanbul kilesi
23 Şubat- 23 Mart 1746 (1- 29 Safer 1159)	Ekmek	20 çift	29 günlük	580 çift
23 Şubat- 23 Mart 1746 (1- 29 Safer 1159)	Et	4 kıyye	29 günlük	116 kıyye
23 Şubat- 23 Mart 1746 (1- 29 Safer 1159)	Arpa	5 İstanbul kilesi	29 günlük	145 İstanbul kilesi
24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel- 2 Şaban 1159)	Ekmek	—	146 günlük	13.882 çift
24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel- 2 Şaban 1159)	Et	—	146 günlük	2.776 kıyye
24 Mart- 20 Ağustos 1746 (1 Rebiyü'l-evvel- 2 Şaban 1159)	Arpa	—	146 günlük	775 İstanbul kilesi
21 Ağustos- 16 Ekim (3 Şaban- 30 Ramazan 1159)	Ekmek	98 çift	57 günlük	5586 Çift
21 Ağustos- 16 Ekim (3 Şaban- 30 Ramazan 1159)	Et	19,5 kıyye	57 günlük	1111,5 kıyye
21 Ağustos- 16 Ekim (3 Şaban- 30 Ramazan 1159)	Arpa	12,5 İstanbul kilesi	57 günlük	680 İstanbul kilesi
17 Ekim- 14 Aralık 1746 (1 Şevval- 30 Zilkade 1159)	Ekmek	59 Çift	59 günlük	5.782 çift
17 Ekim- 14 Aralık 1746 (1 Şevval- 30 Zilkade 1159)	Et	19,5 kıyye	34 günlük	663 kıyye
17 Ekim- 14 Aralık 1746 (1 Şevval- 30 Zilkade 1159)	Arpa	—	—	—

14 Eylül 1745- 23 Mart 1746 (18 Ramazan 1158- 29 Safer 1159) tarihleri arasında terakkilüyan-ı sipahlara günlük 20 çift ekmek, 4 kıyye et, 5 İstanbul kilesi arpa Kırşehirli Osman Ağa tarafından dağıtılmıştır. 21 Ağustos- 16 Ekim (3 Şaban- 30 Ramazan 1159) tarihleri arasında günlük verilen tayinat miktarında artışlar olmuştur. Bu tarihlerde her bir nefere günlük 98 çift ekmek, 19,5 kıyye et, 12,5 İstanbul kilesi arpa dağıtılmıştır Bunun sebebi ise nefer sayısının artmasıdır. Terakkilüyan- ı silahdarlarda olduğu gibi her bir nefere 1 çift ekmek ve 256 gram et verildiğinin kabul edersek 21

¹⁸⁴ BA., *D.BŞM. d. 2853*, s. 12.

Ağustos- 16 Ekim (3 Şaban- 30 Ramazan 1159) tarihleri arasında yaklaşık 98 Terakkilûyân- ı sipahın bulunduğunu tahmin etmekteyiz¹⁸⁵.

Erzurum Kalesi'nde bulunan Terakkilûyân-ı sipah ve silahdarların azalış ve artışlar aynı zamana denk gelmiştir. Terakkilûyân-ı sipahlarda bir artış veya azalış olmuşsa bu durum silahdarlarda da görülmüştür. Bu artış ve azalışları dönemin siyasi olaylarına, savaş durumuna göre değiştiğini düşünmekteyiz.

2.2.7. Humbaracıların Tayinatı

Erzurum Kalesi humbarahanesinde 12 Eylül 1741 tarihinden 27 Aralık 1742 (1 Receb 1154- 29 Şevval 1155) tarihleri arasında 3.811,5 kıyye et ve 19.963 çift ekmeğin dağıtımı yapılmıştır. Yine aynı tarihte Vezir Numan Paşa tarafından Erzurum Kalesi'ndeki humbarahane de bulunan neferlere dağıtılan tayinat miktarı ise 3.654 çift ekmek, 661 kile et, 188 İstanbul kilesi arpa, 107,5 kile yağ'dır.

Topçu çavuşuna, cebeci topçusuna ve asesbaşına 4 Temmuz- 28 Kasım 1742 (1 Cemaziye'l-evvel- 30 Ramazan 1155) tarihleri arasındaki toplam 115 günde 2.070 çift ekmek, 530,5 kıyye et, 520,5 kıyye bulgur, 200 İstanbul kilesi arpa ve 86 kile 100 dirhem de yağ dağıtılmıştır¹⁸⁶.

¹⁸⁵ BA., *D.BŞM. d. 2853*, s. 12.

¹⁸⁶ BA., *D.BŞM. d. 2606-A*, s. 2- 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ERZURUM KALESİ'NİN MÜHİMMATI VE TAMİRATI

Erzurum Kalesi şark hududunda bulunması nedeniyle sefer güzergâhında önemli bir geçiş noktası olmuştur. Kurulduğu stratejik öneminden dolayı kalede sürekli olarak top, havan topu, top arabaları, çeşitli ağırlıklara sahip humbara, yuvarlaklar ve daha birçok çapta mühimmat bulundurulmuştur.

Erzurum Kalesi'nde bulunan bu cephane iki şekilde temin edilmiştir. Hatta bir kısmı bizzat Erzurum Kalesi'nde üretilmiştir. Erzurum Kalesi'nde muhtelif nitelikte top dökümü sağlayacak bir top döküm ocağı, humbarahane ve bir de baruthane mevcuttu. Bunun dışında başka yerlerden kaleye getirilen top ve mühimmat da bulunuyordu. İstanbul, Trabzon ve Kefe'den Erzurum Kalesi'ne gönderilen çeşitli mühimmat gönderilmektedir. Özellikle İstanbul'dan gönderilen mühimmat miktarı çok fazladır.

Osmanlı- Safevi savaşlarının yoğun geçtiği 18. yüzyılın ilk döneminde Erzurum Kalesi'nden civar kalelere nakledilen cephane de mevcuttu. Bu mühimmat ya Erzurum Kalesi mevcudundan ya da İstanbul ve Trabzon'dan gelip Erzurum üzeri nakledilmekteydi.

Erzurum üzerinden civar kalelere nakledilecek mühimmat, İstanbul'dan gemilerle Karadeniz yoluyla Trabzon limanına ulaşmaktadır. Trabzon'dan da katır, deve, at ve diğer büyük baş hayvanlarla Bayburt üzerinden Erzurum Kalesi'ne ulaşmaktadır. Erzurum'da bir müddet bekletilen cephane ve mühimmat daha sonra ilgili kalelere gönderilmekteydi.

3.1. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Ateşli Silahlar ve Malzemeleri

3.1.1. Toplar

Top, Türkçe bir kelime olup, askeri terminolojide ağır mermileri barut gazının oluşturduğu güçle daha uzak mesafelere atan bir silahtır. Topu kullanıp bu alanda uzmanlaşmış askeri sınıfa topçu, bu silahın teknik ve taktiğini kapsayan alana da topçuluk denilmektedir¹.

¹ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988, s. 5.

Öncelikle barutun daha sonrada topun icat edilmesiyle birlikte ateşli silahlarda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Top savaş meydanlarına inmesiyle birlikte en tehlikeli silah hüviyetine kavuşmuş, savaşın gidişatı değişmiş ve kale kuşatmalarında daha etkili sonuçlar alınmıştır. Top çıkarmış olduğu yüksek sesle düşman üzerinde psikolojik etki de yaratmıştır².

Topun savaş meydanlarındaki gücünü anlayan Osmanlı Devleti topçu birlikleri oluşturmak için büyük bir çaba sarf etti. Top dökümü konusunda Avrupa'dan geri olmasına rağmen Avrupa'dan getirilen uzmanlar sayesinde bu durum ortadan kaldırıldı ve 17. yüzyıla kadar da Türk topçusu diğer topçulara göre üstünlüğünü devam ettirdi³.

Osmanlı ordusunda ilk topun ne zaman kullanıldığı ile ilgili bilgiler kesin olmamakla birlikte, Türk tarihçileri 15. ve 16. yüzyıllara ait kroniklerden hareketle 1354, 1386 ve 1389 tarihlerinde topun kullanıldığı yönünde tahminler yürütmüşlerdir. Venedik, Sırp ve Bulgar kaynakları Balkanlar'da ilk topun 1380'li yıllarda kullanıldığını belirtmişlerdir.⁴

Osmanlı Devleti'nde 1389 yılından sonra savaş malzemeleri içerisinde en fazla zikredilen silahlar içerisinde top bulunmaktadır. Osmanlı ordusu topu I. Kosova savaşında kullanmış ve bu savaşta 100 den fazla top bulundurulmuştur. Ancak en önemli gelişmeyi İstanbul'un fethinden önce ve sonrasında yaşanmıştır. Bu durumun en önemli sebepleri; Osmanlı Devletine karşı Balkanlar'da yürütülen saldırılara karşı koymak, kaleleri fethetmek, İstanbul'un muhkem surlarına karşı kal'a döver (darbzen) topunu geliştirme mecburiyetinin olmasıdır⁵.

Osmanlı Devleti topraklarını Balkanlardan Avrupa'nın içlerine doğru genişleterek büyük bir güç olma yolunda ilerlerken bu ilerlemenin kalıcı olması için askeri teknolojisini geliştirmek mecburiyetindeydi. Yapılan fetihlerde ele geçirilen topraklarda bol miktarda bakır ve demir yataklarının bulunması da topların hem ucuz olmasına hem de kısa sürede üretilmesine neden olmuştur. Savaş meydanlarında elde

² Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 605.

³ Cemalettin Taşkiran, "Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562.

⁴ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 622.

⁵ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 605.

edilen farklı nitelikte toplar da Osmanlı topçularına top dökümü konusunda yeni fikirler vermekteydi⁶.

Topçu ocağı, II. Murat döneminde kurulmuş ve onun döneminde büyük gelişmeler göstermiştir. Osmanlı ordusu 1430 yılında Selanik'i ikinci kuşatmasında top kullanmış ve Macar ordusunun 1444 yılında Edirne'ye taarruzda bulunma ihtimali üzerine Edirne Kalesi'nin tahkim edilmesi için de toplar bulundurmıştır. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi için yaptırdığı Rumeli Hisar ile tamir ettirdiği Anadolu Hisarı'na toplar yerleştirmiş ve Boğaz'ın geçiş kontrolünü bu toplar sayesinde sağlamıştır. İstanbul'un fethinde kullanılan top sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte her bir bataryada 4 top bulunmak üzere 14 batarya tesis edildiği ve toplamda 56 topun bulunduğu yönündedir. Diğer bir rivayete göre Osmanlı ordusunda İstanbul'un fethi için 200 top bulunmaktaydı⁷.

Osmanlı ordusunda çeşitli isimler altında ve değişik çaplarda toplar bulunmaktaydı. 15. asrın ortalarında ve İstanbul'un fethinde şayka, prangkı ve havayî denilen havan topları kullanmıştır⁸. Macar döküm ustası Urban tarafından da 3 aylık süren bir çalışmayla tunçtan dökülen şâhî (Ejder) adıyla bilinen top dökülmüştür. Bu topun çevresinin 12 karış olduğu, granit güllerinin ağırlığının ise 1200 okkayı bulduğu ifade edilmektedir. Bu topun günde 8 atış yapabildiği ve 2 saatte dolduğu bilinmektedir⁹.

Fatih Sultan Mehmed top üretimine büyük önem vermiş ve top üretiminin sağlanacağı en uygun yer olarak İstanbul şehrinin dışında ve boğazın en iyi iskelesi yakınına bugünkü Tophane denilen yerde kurdurmuştur. Bundaki amaç savaş zamanında top ve gerekli savaş mühimmatının taşınıp, gerekli yerlere nakledilmesindeki kolaylığın sağlanmasıdır¹⁰. İstanbul'daki top kışlaları ve top dökümhanesi Galata suru dışında Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yakınında bugün tophane denilen yerde bulunmakta idi. *Rihtegân-ı top* denilen top dökücüleri tarafından dönemin tüm topları burada dökülmüştür. Topçuların kışlası da top dökümhanesinin bitişiğinde

⁶ Salim Aydın, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453- 1566)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 633.

⁷ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 606.

⁸ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s. 48, 49.

⁹ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 606.

¹⁰ Salim Aydın, "Tophâne-i Âmire ve Müştemilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 646.

bulunmuştur. Çıkan bir yangınla topçular kışlası tamamen, top dökümhanesi kısmen ortadan kalkmış, ancak 1825 yılında II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilmiştir¹¹.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra da topların gelişmesine büyük önem vermiştir. 1480 Yılında Rodos adasının kuşatılmasında 300 kiloluk güller atabilen büyük çaplı toplar kullanılmıştır. Ayrıca devletin sınırlarını genişletmek, yerel senyörlerin ve hanedanların bulunduğu kaleleri ele geçirip devletin otoritesini güçlendirmek için seyyar top dökümü yöntemiyle Edirne ve İstanbul dışındaki bir takım yerler de seyyar top dökümhaneleri kurulmakta ve toplar döktürülmekteydi. Osmanlı Devleti'nin fetihlerle genişleyen kimi toprakların coğrafi bakımından engebелiliği, ulaşımın zorluğu, top naklinin yapılacağı yerlerin Edirne ve İstanbul'da ki top üretim merkezlerine uzak olması gibi nedenler bu durumu gerekli kılmıştır. Taşınması çok güç olan büyük toplar parçalanıp seyyar tophanelerde tekrar döktürülerek büyük çapta muhasara topları elde edilmiştir¹².

Fatih Sultan Mehmed döneminden sonrada top dökümü konusunda gerek sayısal gerekse nitelik bakımından büyük ilerlemeler görülmüştür. II. Bâyezid döneminde Portekiz tehdidi karşısında Memluklu Devletine yardım amaçlı 400 adet topun gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin top üretiminde ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde de dövme demirden çok sayıda ve büyük ebatlarda toplar inşa edilmiştir. Bu topların boyu 7,46 metre, ağırlığı ise 17,5 ton olup, düz yivli toplardır. Kanuni Sultan Süleyman saltanatının ilk yıllarında topçuluğa, top dökümüne büyük önem vermiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan tophane binasını yıktırması ve yerine daha büyük bir bina yaptırmıştır. Tophane-i Âmire de çalışanların sayısını artırarak daha fazla top üretiminin sağlanmasını hedeflemiştir¹³.

Osmanlı Devleti ordusu için çok sayıda topun dökümünü sağladığı gibi bu topların uzak mesafelere güller atmasına, isabetli atışlar sağlamasına ve etkili bir tesir gücünün bulunmasına önem vermiştir¹⁴. 16. yüzyılda bacalaşko, zarbaze, havayî, sayka, prankî isimlerinde çeşitli toplar kullanmıştır. 17. yüzyılın ortalarına kadar da zarbaze, miyâne, şâhî, şakaloz, prankı, marten, kolonborna miyâne ve havan topları vardı. Bu toplar için de muhtelif ağırlıklara sahip çeşitli güller imal ediliyordu¹⁵.

¹¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 512.

¹² Ayduz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah", s. 635.

¹³ Ayduz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah", s. 641.

¹⁴ T. Nejat Erarp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 113.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 50.

Osmanlı Devleti'nin yaygın olarak kullanmış olduğu bu topların isimleri çoğu İspanyol, Portekiz ve İtalyanca kökenli olup bozulmuş bir şekilde Osmanlı diline girmiştir. Mesela; Macarların Szakallas adını verdikleri küçük el tipi topun Osmanlı'daki karşılığı şakaloz olmuştur¹⁶.

Osmanlı Devleti sınır boylarındaki kalelerin savunma gücünü artırmak maksadıyla gerek İstanbul'dan gerekse İstanbul dışındaki çeşitli tophane, cephâne ve baruthanelerden top, tüfek, barut, kurşun, gülle gibi önemli savaş araç ve gereçleri sevk ederek kalenin savunma gücünü artırmaya çalışmıştır¹⁷.

Kalelerde bulunan topçu neferleri ile top ve diğer cephânenin zaman zaman sayımları gerçekleştirilirdi. Osmanlı Devleti önemli hudut kalelerinde ihtiyaç duyulan topların eksiksiz bir şekilde bulundurulmasına özen gösterirdi¹⁸. 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde en fazla kullanılan topların şayka, şâhî ve havan topu olduğu anlaşılmaktadır¹⁹.

3.1.1.1. Şayka Topu

Şayka, kale kuşatmalarında kullanılmakta olup büyük çapta gülle atan bir toptur. Tek parça halinde ve tunç madeninden yapılabildiği gibi demirden ve iki parça halinde yapılanlar da vardı²⁰. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, şayka topları için kale dövmeye ve kalelerde kullanmaya mahsus toplar olduğunu ve bu topların büyük, orta ve küçük şayka olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu ifade etmiştir²¹. 20 karış²² uzunluğa sahip şayka topu büyük, 18 karış uzunluğa sahip şayka topu orta, 16 karış uzunluğa sahip şayka topunu ise küçük şayka topu olarak sınıflandırmak mümkündür²³. Erzurum Kalesi'nde bulunan şayka topları aşağıda bir tablo halinde gösterilmiştir.

¹⁶ Gabor Agoston, Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi", s. 628.

¹⁷ Ertaş, "Sefer Organizasyonu", s. 590.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 45- 51.

¹⁹ BA., C.AS. 39422.

²⁰ Salim Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı: 215, Ankara, 2006, s. 344.

²¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 50.

²² Karış: Salim Ayduz bir karış 22 cm olarak hesaplamıştır. Bkz. Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 346.

²³ Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 347.

Tablo 36: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şayka Topu (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak atar gücü	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ²⁴	Mükemmel Kundaklı Eski Şayka Topu	13 (286 cm)	33 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ²⁵	Mükemmel Kundaklı Şayka Topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ²⁶	Eski kundaklı şayka topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcuttu.
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ²⁷	Eski kundaklı şayka topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi'nde mevcuttu.

Yukarıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde 1 adet şayka topu bulunmuş ve bu sayı değişmemiştir. Ancak yuvarlak atar gücünde değişiklik göze çarpmaktadır. Mesela; 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde bulunan şayka topunun 32 kıyye (42 kg) yuvarlak atar gücüne sahip olduğunu görmekteyiz²⁸.

3.1.1.2. Şâhî Topu

Şâhî, büyük top anlamında kullanılmakta olup başlı başına bir top ismi değildir²⁹. Kalelerde bulunan *şâhî* topları bir okka, yarım okka, yüz dirhem gülle atanları mevcuttu³⁰. Kaynaklarımızda daha büyük gülle atabilen *şâhî* toplarına rastlanılmıştır. 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye, 30 adet 0,5 kıyye yuvarlak atar *şâhî* topu bulunmaktaydı³¹. 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 1 adet 22 kıyye yuvarlak atar *şâhî* topu, 2 adet 18 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 9 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 5 kıyye yuvarlak atar top, 7 adet 3 kıyye yuvarlak atar top ve 7 adet de 1,5 kıyye yuvarlak atar *şâhî* top mevcuttu³².

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne 20 adet top gönderilmiştir. Bunlardan 10 adedi 1 kıyye yuvarlak atar 9

²⁴ BA., C.AS. 21867.

²⁵ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 3.

²⁶ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 2.

²⁷ BA., C.AS. 49794.

²⁸ BA., C.AS. 21867.

²⁹ Erendil, s. 71.

³⁰ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 48.

³¹ BA., MAD. d 3389, s. 22.

³² BA., C.AS. 52653.

karişlık (198 cm) şâhî topu ve 10 tanesi de 0,5 kıyye yuvarlak atar 7 karişlık (154 cm) şâhî topudur³³.

Erzurum Kalesi'nde tespit ettiğimiz diğer şâhî topları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 37: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şâhî Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Kariş	Yuvarlak Atar Gücü	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Şâhî top	12 (264 cm)	1,5 kıyye	7	2 adet Ahıska Kalesi'ne verilmiştir.
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski şâhî top	9 (198 cm)	0,5 kıyye	29	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski kal'akud' şâhî top	7 (154 cm)	0,5 kıyye	2	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Kalıbı kırılmış eski şâhî topu	9 (198 cm)	1,5 kıyye	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ³⁴	İstanbul'dan 1730-1731 (1143) senesinde sefer- i hümayûn için nakil arabalarıyla gelen 70 adet şâhî topu	9 kariş (198 cm)	0,5 kıyye	70	20 adet Ahıska'ya, 30 adet serasker takımına verilmiştir.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel şâhî topu	—	18 kıyye	2 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	1 kıyye	18 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	0,5 kıyye	53 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	300 dirhem	4 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ³⁵	Şâhî topu	—	—	6 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Şâhî topu	—	1 kıyye	37 adet	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Şâhî topu	—	0,5 kıyye	102 adet	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ³⁶	Şâhî topu	—	300 dirhem	4	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ³⁷	Şâhî topu	—	—	153 adet	

³³ BA., MAD. d 3389, s. 22

³⁴ BA., C.AS. 21867.

³⁵ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 2.

³⁶ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 10.

Erzurum Kalesi'nde 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde en fazla bulunan top cinsi 102 adetle 0,5 kıyye yuvarlak atar şâhî topudur. 1 kıyyelik yuvarlak atar şâhî topundan da 37 adet bulunmaktadır³⁸.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde en fazla bulunan top 153 adet ile şâhî topu olmuştur. Bu 153 toptan 108 adedi kuleler de bulundurulmuş eski küçük toplardır. 15 adedi mengeneli küçük toptan, 2 adedi ise halkalı küçük toptur. Erzurum Kalesi'nde 15 adet topun ise görev yapamayacak durumda (*amel-i gayr-i salih*) kırılmış, küçük ve büyük toptan oluşmaktaydı³⁹.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda şâhî toplarından 153 adet bulunmaktadır. Bu toplardan 108 adedi kulelerde bulunmaktaydı. Diğer toplardan 15 tanesi mengeneli, 2 tanesi halkalı ve 26 tanesi küçük toptur⁴⁰.

3.1.1.3. Miyane Top

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, miyane topunu zarbazen denilen topun üç çeşidinden biri olduğunu ifade etmiştir⁴¹. Miyane top; orta büyüklükte bir top olup, sefer zamanlarında yoğun olarak kullanılan bir top çeşididir. Salim Aydüz, miyane toplarının 1 (1.283 gram) ve 0,5 okka⁴² (641,5 gram) arasında fındık⁴³ alabildiğini belirtmiştir⁴⁴. Ancak mevcut belgelerimizde Erzurum Kalesi'nde bulunan miyane toplarının 5 kıyyelik (6,4 kg) yuvarlaklara da sahip olduğu belgede kayıtlıdır. Erzurum Kalesi'nde bulunan miyane toplar tablo halinde sunulmuştur.

³⁷ BA., C.AS. 49794.

³⁸ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 10.

³⁹ BA., C.AS. 49794.

⁴⁰ BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁴¹ Zarbazen topu sâhî, miyane ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocaklar*, C.II, s. 50.

⁴² Kürkman, s. 395.

⁴³ Eskiden kullanılan yivsiz tüfeklerin mermilerine verilen addır. Sertoğlu, s. 113.

⁴⁴ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 381.

Tablo 38: Erzurum Kalesi’nde Bulunan Miyane Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Miyanelik (orta büyüklükte) top	14 karış (308 cm)	5 kıyye	6
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Miyanelik (orta büyüklükte) top	14 karış (308 cm)	3 kıyye	4
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	1,5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	1 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	0,5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁴⁵	Miyanelik (orta büyüklükte) parça top	—	1,5 kıyye	1
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190) ⁴⁶	Miyanelik (Orta Büyüklükte) Parça Top	—	—	1 adet

Erzurum Kalesi’nde en fazla miyane topu 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde görülmektedir. Bu tarihte kalede 14 adet miyane topu bulunmaktaydı. 5 kıyye yuvarlak atar miyane topundan 6 adet, 3 kıyye yuvarlak atardan 4 adet, 1,5 kıyye yuvarlak atardan 2 adet 1 kıyye ve 0,5 kıyyeden birer miyane topu mevcuttu⁴⁷. 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye’l-evvel 1190) tarihinde Erzurum Kalesi’nde yapılan yoklama sonucunda 1 adet miyane (orta büyüklükte) parça top kaydedilmişti⁴⁸. Miyane topunun neden azaldığı ile ilgili her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

3.1.1.4. Şakaloz/ Çakaloz Top

Şâhî Zarbazen topundan büyük, Pırankı’dan küçük olan bir top çeşididir⁴⁹. Kaz yumurtası büyüklüğünde gülle atabilen ve 30 (38,5 kg) okka ağırlığında olan bir toptur⁵⁰. Büyüklüğü tüfeğe çok yakın olduğu için şakaloz tüfeği olarak da geçmektedir. Anadolu’da bulunan bir tüfek için büyük şakaloz tüfeği anlamına gelen *tüfeng-i büzürg şakaloz* tabiri kullanılmıştır⁵¹. 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) ve 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye’l-evvel 1163) tarihlerinde Erzurum Kalesi’nde 4 adet şakaloz topunun

⁴⁵ BA., C.AS. 21867.

⁴⁶ BA., C.AS. 49794.

⁴⁷ BA., C.AS. 21867.

⁴⁸ BA., C.AS. 49794.

⁴⁹ Sertoğlu, s. 400.

⁵⁰ Eralp, s. 117.

⁵¹ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 400.

bulunduğu tespit edilmiştir. 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde Erzurum Kalesi'nde yoklanan toplar içerisinde 2 adet şakaloz⁵², 1776- 1777 (1190) yılında ise 2 adet çalkoz topu mevcuttu⁵³.

3.1.1.5. Havan Topu

Erzurum Kalesi'nde çeşitli nitelikte havan topları da bulunmaktadır. Evlerde ve eczacılıkta kullanılan havanlara benzediği için bu ismi almıştır. Şehir kuşatmalarında siper gerilerinde ve siperdeki hedeflere karşı kullanılmaktadır⁵⁴. Havan topları diğer toplara göre daha kısa namlulu olmakta ve kuyruk kısmında bulunan muylular sayesinde istenilen yükseklik ve açı verilebilmektedir⁵⁵. Havan, atış açısı büyük olup kale ve mevki savaşlarında görülmeyen hedefleri bulmada kullanılan dik mermi yollu bir silahtır. Osmanlılar havan topunu da *hevayî top* olarak adlandırmış ve top olarak kabul etmişlerdir. Kundak tabiri de top namlu kısmının üzerine konulduğu, muylular aracılığıyla mesafe, irtifa ve istikamet veren namluya yataklık eden silahın gövde kısmını verilen addır⁵⁶. Kundaklar atıştan sonra ortaya çıkan sarsılmalara ve çarpmalara dayanıklı olmaları ve ağırlıklarında namlunun ağırlığına uygun olması gerekmektedir⁵⁷. Erzurum Kalesi'nde 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 6 adedi 5 kıyye ve 1 adedi de 32 kıyye yuvarlak atar mükemmel kundaklı havan topu bulunmaktaydı⁵⁸. 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 4 adet havan topu daha bulunmaktaydı. Bunların 2 adedi 85 kıyye, 1 adedi 45 kıyye diğeri ise 32 kıyye yuvarlak atar havan topuydu⁵⁹. Kalede bulunan havan topları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

⁵² BA., C.AS. 49794.

⁵³ BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁵⁴ Erendil, s. 154.

⁵⁵ Eralp, s. 138.

⁵⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 323.

⁵⁷ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 286.

⁵⁸ BA., MAD. d 3389, s. 22.

⁵⁹ BA., C.AS. 52653.

Tablo 39: Erzurum Kalesi’nde Bulunan Havan Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Çapı ⁶⁰	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	85 çapında	2	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	65 çapında	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	32 çapında	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁶¹	Demir top havanı		3	
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Havan Topu	85 çapında	2 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Havan Topu	65 çapında	1 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Havan Topu	18 çapında	11 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ⁶²	Mükemmel Kundaklı Küçük Havan Topu		3 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye’l-evvel 1163)	Havan Topu	85 çapında	2	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye’l-evvel 1163)	Havan topu	65 çapında	1	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye’l-evvel 1163)	Kırılmış havan topu	32 çapında	2	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye’l-evvel 1163)	Mükemmel kundaklı havan topu	18 çapında	13	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye’l-evvel 1163) ⁶³	Nev îcâd küçük havan		3	Erzurum Kalesi Tophanesi’nde mevcuttu.
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190)	Havan Topu	85 çapında	2 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190)	Havan Topu	32 çapında	2 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190)	Kırılmış Havan Topu	18 çapında	11 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190)	Havan Topu	18 çapında	1 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye’l-evvel 1190) ⁶⁴	Havan Topu	14 çapında	1	

⁶⁰ Çap: “Ateşli silahlarda ve toplarda namlu içinde karşılıklı iki set arasındaki mesafedir”. Erendil, 153.

⁶¹ BA., C.AS. 21867.

⁶² BA., D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁶³ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁶⁴ BA., C.AS. 49794.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinden 17 adedi havan topu bulunmakta ve bunlardan 3 tanesi de küçük havan topuydu. 2 adedi 85 çapında bir adedi ise 65 çapındaydı ⁶⁵.

17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde kalede toplam 21 adet havan topu bulunmaktaydı. Bu havan topundan 13 adedi 18 çapında mükemmel kundaklı havan topu olup, kalede en fazla bulunan havan topuydu ⁶⁶.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde yapılan yoklama sonucunda toplam 17 adet havan topu bulunmaktaydı. Bu havan toplarından 2 adedi 85 çapında, 2 adedi 32 çapında, 1 adedi 15 çapında, 1 adedi de 18 çapında, 11 adedi ise 18 çapındaki kırılmış havan topundan oluşmaktaydı ⁶⁷. 1776-1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde 16 adet havan topunun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu havan toplarından 2 tanesi 85 çapında, 2 adedi 32 çapında, 11 adedi 18 çapında, 1 adedi ise 14 çapındaki havan topudur ⁶⁸.

3.1.1.6. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Diğer Toplar

Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda tanzim edilen defterden Erzurum Kalesi'nde bulunan top, havan topu, çeşitli ağırlara sahip yuvarlak ve humbara çeşitleri ile çeşitli cephâne ve mühimmatla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Bu tarihte Erzurum Kalesi'nde mevcut olan toplar tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

⁶⁵ BA., *D.BŞM.d.* 2950, s. 2.

⁶⁶ BA., *D.BŞM.d.* 2950, s. 3.

⁶⁷ BA., *C.AS.* 49794.

⁶⁸ BA., *D.BŞM. TPH. d.* 18701, s. 2.

Tablo 40: Erzurum Kalesi'nde Yoklaması Yapılan Toplar (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153 ile 1776- 1777/ 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Yuvarlak Atar	Adet
10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) ⁶⁹	Top	5 kıyye	5
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153)	Top	9 kıyye	1
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153)	Top	5 kıyye	1
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153) ⁷⁰	Top	3 kıyye	7
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel) ⁷¹	Eski Top	18 kıyye	3
		11 kıyye	1
		5 kıyye	5
		3 kıyye	4
1776- 1777 (1190) ⁷²	Mükemmel kundaklı top	22 kıyye	1
		18 kıyye	3
		11 kıyye	1
		5 kıyye	5
		3 kıyye	4

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye yuvarlak atar top,⁷³ 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde 1 adet 9 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 5 kıyye yuvarlak atar top ve 7 adet 3 kıyye yuvarlak atar topun bulunduğu tespit edilmiştir⁷⁴.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel) tarihinde 13 adet eski top bulunmuş ve bu topların 3 adedi 18 kıyye, 1 adedi 11 kıyye, 5 adedi 5 kıyye, 4 adedi 3 kıyye yuvarlak atar toptan oluşmaktaydı⁷⁵.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde kaydolunan yoklama defterinde Erzurum Kalesi'nde mevcut olan top ve mühimmatı ile yine aynı yılda İstanbul'dan tedarik olunan çeşitli mühimmat kaydedilmiştir. 1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde 14 adet mükemmel kundaklı top bulunmaktaydı. Bu toplardan 1 adedi 22 kıyye yuvarlak atar toptan, 3 adedi 18 kıyye yuvarlak atar toptan, 1 adedi 11 kıyye yuvarlak atar toptan, 5 adedi 5 kıyye yuvarlak atar toptan, 4 adedi ise 3 kıyye yuvarlak atar toptan oluşmaktaydı⁷⁶.

⁶⁹ BA., MAD. d 3389, s. 22.

⁷⁰ BA., C.AS. 52653.

⁷¹ BA., C.AS. 49794.

⁷² BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁷³ BA., MAD. d 3389, s. 22.

⁷⁴ BA., C.AS. 52653.

⁷⁵ BA., C.AS. 49794.

⁷⁶ BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

3.1.1.7. Tophane ve Tophane’de Bulunan Toplar

Tophane kelimesi top dökümünün gerçekleştiği ve kundaklandığı yer olarak tarif edildiği gibi baruthane, top güllesi mahzeni ve top deposunu kastetmek amacıyla da kullanılmaktadır⁷⁷.

Osmanlı Devleti gerekli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu tophaneleri İstanbul dışındaki bir takım yerlerde ve önemli hudut kalelerinde bulundurmıştır. Osmanlı Devleti’nin Avrupa da; Belgrat, Budin, İşkodra, Pravişte, Temeşvar, Anadolu da ise; Bilecik, Van, Kığı gibi yerlerde top gülleleri yapılır ve gerekli yerlere nakledilirdi. Top ve top mermisinin yapımı için ihtiyaç duyulan dökücü ustaları ve ameleler İstanbul’dan gönderilirdi⁷⁸.

Erzurum kalesi’nde tophâne mevcut olup, bu tophânenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Tophane ilk zamanlarda taş ve topraktan yapılmış, binası yağmur ve kardan dolayı büyük bir tahribat uğramış ve kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine 1576 tarihinde tophaneye kargir bir bina yapılarak yeniden kullanıma sunulmuştur. Erzurum tophanesi, Osmanlı- Safevi savaşları esnasında stratejik konumundan dolayı çok önemli üretimler gerçekleştirmiştir. Mesela; 1604 yılında Sinan Paşa’nın şark seferinde kullanması için 100 adet şâhî ve 20 adet miyane darbzen topu Erzurum Tophânesi’nde dökülmüştür. Dökülen bu top miktarı Erzurum tophanesinin üretim kapasitesinin ne derece yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁷⁹. IV. Murad Safeviler üzerine sefere çıkarken de Erzurum Tophanesi’nde top dökürmüştür⁸⁰.

İstanbul’da bulunan topçu ocağında en büyük amir olarak topçu başı (ser topi) bulunmakta ve dökümhane de ona bağlıydı Topçu başından sonra en yetkili kişi ise dökümcü başı bulunmakta ve onun emrinde dökümcü, muavin, burgucu, marangoz, demirci, yamacı gibi yardımcı personeller bulunmaktaydı⁸¹. İstanbul’da bulunan bu personellerin bir benzeri de Erzurum Kalesi’nde görülmüştür. 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye’l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi’nde 1 dökümcü ocağı ve 1 adet demir ocağının bulunduğunu tespit edebilmekteyiz. Dökümcü Ocağında 3 dökücü, demir ocağında da 3 demirci ve ayrıca kalede 2 marangoz bulunmaktaydı⁸². Dökücüler,

⁷⁷ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 38.

⁷⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 45- 47.

⁷⁹ Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu ’sunda Sanayi*, Ankara, Nisan 2006, s. 31.

⁸⁰ Konyalı, s. 274.

⁸¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 513.

⁸² BA., MAD.d. 03389, s. 22.

dökümcü başının maiyetinde bulunan dökümhanenin teknik personeli olup dökümcü başılar tarafından taşraya görevlendirilirdi⁸³. Osmanlı Devleti 1667 tarihinde bir dökmeçi bölüğü oluşturmuştur⁸⁴. Top dökümü, gülle yapımı ile görevlendirilen dökümcüler kul oğlanlar ve acemi oğlanlardan seçilir ve ulûfeli olarak görev yaparlardı⁸⁵.

6 Şubat 1741 (20 Zilkade 1153) tarihinde Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan 13 adet marangoz, 4 adet baltacı, 3 adet kâtip, 4 adet burgucu, 9 adet hamal ve 2 adet errekeş gönderilmiştir. Erzurum Tophânesi'ne giden 3 adet kâtibin her birine 35 akçe yevmiyye verilmiştir. Bu kâtiplerin her birine 54 günün sonunda 1.890 akçe ödenmiştir⁸⁶. Kâtipler dökülecek topların, kullanılacak malzemelerin miktarını deftere kayıt ederdi⁸⁷. Baltacılar gelen odunları parçalamak amacıyla görev almışlardır⁸⁸. Erzurum Tophânesi'nde 4 adet baltacı görev almış 35 akçelik bir yevmiyye ile 18 günün sonunda her birine 2.240 akçe ücret verilmiştir⁸⁹.

Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan errekeşler de gönderilmiştir. Errekeşler, top kalıbının yapımı ile uğraşmakta ve keresteleri ölçülere uygun bir şekilde kesmekle görevliydi⁹⁰. Tophâne de 2 adet errekeş bulunmuş ve 35 akçelik bir yevmiyye ile 6 günün sonunda her birine 420 akçe ödenmiştir. 6 Şubat 1741 (20 Zilkade 1153) tarihinde Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan gönderilen marangoz, baltacı, kâtip, burgucu, hamal ve errekeş Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 41: Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan Gönderilen Teknik Personel İle Sanatkârların Sayı ve Ücretleri (6 Şubat 1741/ 20 Zilkade 1153)⁹¹

Meslek	Sayısı	Yevmiyye (akçe)	Çalışılan Toplam Gün Sayısı	Her Bir Nefere Yapılan Ödeme (Akçe)
Marangoz	13	35	234 günlük	8.190 akçe
Baltacı	4	35	64 günlük	2.240 akçe
Katib	3	35	54 günlük	1.890 akçe
Burgucu	4	35	18 günlük	2.240 akçe
Hamal	9	22	8 günlük	1.584 akçe
Errekeş	2	6	6 günlük	420 akçe

⁸³ Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 159, 160.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s. 56.

⁸⁵ Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 168.

⁸⁶ BA., MAD.d. 03389, s. 24

⁸⁷ Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 156.

⁸⁸ Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 101.

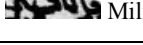
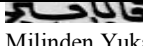
⁸⁹ BA., MAD.d. 03389, s. 24.

⁹⁰ Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, 175.

⁹¹ BA., MAD.d. 03389, s. 24.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) ile 10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihleri arasında Erzurum Kalesi Tophânesi'nde bulunan topları tespit etmek mümkün olmuştur. Aşağıdaki tabloda bu toplar gösterilmiştir.

Tablo 42: Erzurum Tophanesi'nde Bulunan Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154- 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)

Tarih	Topun İsmi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	14 (308 cm)	18 kıyye	2
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	14 (308 cm)	16 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski Top	13 (286 cm)	9 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Top	14 (308 cm)	5 kıyye	10 (5 adet Serasker takımına verilmiştir.)
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	 Kal' Akud? Top	8 (176 cm)	5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁹²	Kundağı Mükemmel Top	14 (308 cm)	3 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Büyük Top	—	16 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Eski Büyük Top	—	9 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	—	5 kıyye	9
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	 Mili İçinde Top	—	5 kıyye	4
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Top	—	3 kıyye	4
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mili İçinde Kırılmış Top	—	3 kıyye	2
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Top	—	1,5 kıyye	2
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ⁹³	Mükemmel Kundaklı Eski Top	—	1 kıyye	7
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Eski Kundaklı Büyük Top	—	18 kıyye	2
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top	—	16 kıyye	1
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top	—	9 kıyye	1
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Eski Kundaklı Büyük Top	—	5 kıyye	7
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top	—	3 kıyye	2
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Top	—	1,5 kıyye	6
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Kalıbı Kırılmış Eski Kundaklı Top	—	5 kıyye	2
			3 kıyye	2
			1,5 kıyye	6
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ⁹⁴	 Ve Mili İçinde ve Milinden Yukarısı Kırık Amel-i Gayr-i Salih Top	—	5 kıyye	4
			3 kıyye	2
			1,5 kıyye	1
			300 dirhem	3

⁹² BA., C.AS. 21867.

⁹³ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 2.

⁹⁴ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 10.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 16 adet top tespit edilmiştir. Bu topların 4 adedi eskidir. Bu toplardan 2 adedi 18 kıyyelik yuvarlak atar mükemmel kundaklı büyük toptan, 1 adedi 16 kıyyelik mükemmel kundaklı toptan diğeri ise 9 kıyyelik yuvarlak atar eski toptur⁹⁵.

27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinde Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcut bulunan top, havan topu, yuvarlak, humbara ve diğeri mühimmatla ilgili Erzurum Kalesi tophanesi Başvekili Hasan tarafından ayrıntılı bir yoklama yapılmıştır. Bu yoklamanın sonucunda tophanede muhtelif türde 30 adet top kayıtlıdır⁹⁶.

Tablo 42'de anlaşılaçağı üzere 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde Erzurum Kalesi'nde mükemmel kundaklı büyük toplar bulunmaktaydı. Büyük topların dışında bazı topların eskimiş ya da kırılmış olduğunu anlamaktayız. Mesela; mükemmel kundaklı eski toptan 7 adet, mili içinde ve milinden yukarısı kırık toptan 10 adet, kalıbı kırılmış eski kundaklı toptan 10 adet kalede yapılan yoklama sonucunda kaydedilmiştir⁹⁷.

3.1.2. Top Arabaları Ve Top Arabalarına Ait Çeşitli Koşumlar

Osmanlı Devleti çok çeşitli nitelikte, ağırlık ve ebatlara sahip top döktürmeye başlayınca bu topların savaş meydanlarına taşınması için top arabacıları ocağı kuruldu. Bu toplardan hafif olanlar deve ve katırlarla taşınırken, büyük olanların taşınması için de top arabacıları ocağı görevlendirildi. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının gelişmesiyle topların uzak yerlere taşınması büyük bir hazırlık gerektirmekteydi⁹⁸. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması sırasında Edirne'de döktürdüğü toplar mandalarla taşınmıştır⁹⁹. Yavuz Sultan Selim ise Çaldıran, Ridaniye ve Mercidabık savaşlarında topların taşınması için "top sürme" tabiri denilen yağlı kazıklar kullanmıştı¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti uzun bir süre top arabalarını kullanmış, Anadolu ve Rumeli'de uzun mesafeler için deve kullanırken, kısa mesafeler için de araba kullanmıştır¹⁰¹.

Top arabaları imalathanesi, İstanbul tophanede kurulmuş olup bu imalathanede topların ağırlıklarına ve biçimlerine göre çeşitli top arabaları yapılmıştır. 16. yüzyılda top arabaları için gerekli olan döşeme ağaçları Hırvatistan'dan, top arabalarını çeken

⁹⁵ BA., C.AS. 21867.

⁹⁶ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁹⁷ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 10.

⁹⁸ İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar"s. 607.

⁹⁹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C.II, s. 97.

¹⁰⁰ İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 607.

¹⁰¹ Mehmet İşpirli, "Araba", *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 243.

atlar, Eflak ve Boğdan'dan karşılanmıştır. Top çeken atların kuvvetli, arazi yapısının zor olduğu yerlerde de top arabalarını çekebilecek dayanıklı olanlarından seçilirdi¹⁰².

Top arabaları imalâthanesinde topların taşınması için çeşitli araba ve tekerlekler yapılmıştır¹⁰³. Top arabalarının üretildiği imalâthaneye kârhane denilmiştir¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'nde kullanılan kundaklar, metin ağaçlardan yapılmakta olup taşıdıkları topa göre değişmektedir. Kundağın arabasında bulunan tekerlekler de oldukça kuvvetli ve demirden yapılmaktaydı¹⁰⁵. Kundakların bağlı olduğu top arabaları da bir dingil ve iki tekerlekten oluşmaktaydı¹⁰⁶. Osmanlı ordusu 1541 yılında Budin'i ele geçirdikten sonra burada bulunan tophane Osmanlı topçuları tarafından incelenmiş ve düz demir dingil kullanımının yerine daha farklı bir dingil ve kundak kullanımı olmuştur. Dört tekerlekli bir araba üzerine geçirilen iki demir yatak içine muylular¹⁰⁷ yerleştirilmiş ve iki tekerlekliye göre daha kılınıslı olduğu anlaşılmıştır¹⁰⁸.

22 Ekim 1734 (24 Cemâziye'l-evvel 1147) tarihinde Top Arabacıbaşı Ağa tarafından İstanbul'da ki mevcut kârhânededen Erzurum Kalesi'ne 40 adet şâhî top arabası gönderilmiştir. Bu top arabalarından 8 adedi 1,5 kıyyelik şâhî top arabası iken, 32 adedi ise 300 dirhem yuvarlak atar şâhî top arabasıdır. Bu 40 adet şâhî top arabaları İstanbul'dan Trabzon iskelesine gemiyle, Trabzon'dan da Erzurum Kalesi'ne mekkâre taifeleriyle getirilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilecek top arabalarının nakilleri için gerekli olan mekkâre taifelerinin Trabzon ambar emini marifetiyle tedarik edilmesi ve lazım gelen ücretlerin de Trabzon'daki emval-i mîrîyeden karşılanması şartıyla Erzurum'a nakil ettirilmesi istenmiştir¹⁰⁹.

İstanbul'daki kârhânededen gönderilen 40 adet top arabası için çeşitli koşumlarda da gönderilmiştir. Bu koşumlara baktığımızda; at eğeri olan kantarmadan 176 adet kantarma, 88 adet kaltak¹¹⁰, 800 adet kayış gönderilmiştir. Top arabaları için demir ve keresteden mamul edilmiş çeşitli araç- gereçlerde gönderilenler arasındadır. 200 adet demir taban, 2.000 adet çivi tabanı, 8 çift kefçe, 200 adet dingil başlı cıvata, 20 adet

¹⁰² Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s.

¹⁰³ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 291.

¹⁰⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 202.

¹⁰⁵ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 288.

¹⁰⁶ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 291.

¹⁰⁷ Muylu; "Top namlusunun dikine hareketini sağlamak maksadıyla iki yanına yapılmış mil veya çıkıntılı destekler". Erendil, s. 158

¹⁰⁸ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 289.

¹⁰⁹ BA., C.AS. 45784.

¹¹⁰ Kaltak: Arabanın tahta aksamıdır. Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *History Studies*, Volume 2/ 3, 2010, s. 291.

demir boncuk, 30 adet ağaç dingil, 50 adet çatal ağaç, 40 adet ok, 30 adet haç ağaç, 20 adet ağaç boncuk, 20 adet gürgen, 40 kıyye çeşitli çivi, 200 adet parmak¹¹¹ gönderilen diğer malzemelerdir¹¹².

8 Ağustos 1740 (15 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum'da bulunan serasker için İstanbul'dan 30 kıta şâhî top arabası ve 5 kıta havan topu arabası gönderilmiştir. Bu 30 kıta şâhî top arabalarından 20 kıtası ile 5 kıta havan topu arabasının İstanbul'daki kârhâneneden verilmiştir. Top ve havan arabalarının İstanbul'dan Trabzon iskelesine ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilerek Top Arabacıbaşı İbrahim Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca İstanbul'da ki kârhâneneden top arabaları için 20 adet tomruk, 10 tanesi yedek olmak üzere 90 adet dingil, 40 adet yastık, 1.000 adet parmak gönderilmiştir¹¹³.

Tablo 43: Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne Top ve Top Arabaları İçin Gönderilen Mühimmat (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153)¹¹⁴

1/2

Mühimmat ismi	Mühimmatın Miktarı (adet, çift, kıyye, deste)	Mühimmat ismi	Mühimmatın Miktarı (adet, çift, kıyye, deste)
Kalıp hartuç ¹¹⁵	15 adet	Demir maymuncuk	22 adet
Manivela Kazması	50 adet	Demir Dingil	4 adet
Top iğnesi	50 deste	Maymuncuk Bayrağı	10 adet
Top veznesi	40 adet	Mükemmel Arş ¹¹⁶	12 adet
Bolari-i Keser	5 adet	Çam Ağacı	12 adet
El keseri	20 adet	Toparlık	14 adet
Testere	20 adet	Mükemmel Cıvata	12 adet
Marangoz baltası	10 adet	Varye	2 adet
Çeşitli Burgular	30 adet	Dimağçe	300 adet
Aşkı ¹¹⁷	5 adet	Verdinar ¹¹⁸	10 adet
Demir iğne	5 adet	El Manivelası	200 adet
Daldız ¹¹⁹	5 adet	Havan Sakalı	25 adet
Kamane ¹²⁰	5 adet	Elsid	10 adet

¹¹¹ Parmak; “tekerleğin merkezden çıkan aksam parçalarıdır”. Erendil, s.159.

¹¹² BA., C.AS.45784.

¹¹³ BA., MAD.d. 3389, s. 24.

¹¹⁴ BA., MAD. d. 3389, s. 22, 23.

¹¹⁵ Hartuç; topçulukta bezden ya da kartondan yapılmış barut kesesi olup bu kesenin içinde bulunan barut miktarı da mermilerin gideceği mesafeye göre değişmektedir. Erendil, 154.

¹¹⁶ Arş; taht, çardak, tavan, kubbe gibi anlamları vardır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.87.

¹¹⁷ Aşkı: Derilerin yüzlerini parlatmaya yarayan şimşirden yapılmış perdah aleti. Ümit Koç, *XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Sanayi*, s. 187.

¹¹⁸ Verdinar (Köknar): Çamgiller familyasının Abies cinsini oluşturan 40 kadar ağaç türünün ortak adıdır. Selüloz ve kâğıt endüstrisinde, inşaat ve mobilyalarda kullanılmaktadır. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Ağustos,1997, İstanbul, s. 110.

¹¹⁹ Daldız: Marangozların ağaçları oymak için kullandıkları oluklu demir aletidir. Püsküllüoğlu, s. 409.

¹²⁰ Kemane: “Yontucuların mermer vb. delmek için kullandıkları keskin kalem”. Püsküllüoğlu, s.930.

Tablo: 43

2/2

Çuvaldız	10 deste	Mükemmel cıvata	2 adet
Mühimmat sandığı	60 adet	Havan tomarı	20 adet
Uzun demirli zincir	100 adet	 Zula?	1.000 adet
Çalpara	50 adet	Kundak üzengisi	2 çift
Taban çivisi	200 adet	Alat-ı sarma	2 çift
Küskü ¹²¹	2 adet	Havan Yatağı	2 çift
Kefçe çivisi	4.000 adet	Kundak Harbesi	16adet
Çeşitli Çiviler	150 kıyye	Tekerlek Tabanı	8 adet
Kınneb ¹²²	50 deste	Toparлак Tabanı	8 adet
Sicim Burgusu	15 kıyye	Top Kefçesi	22 adet
Dört Parçalı Harar	11 çift	Tekerlek ve Toparлак	16 adet
Kâğıt Hartuç	20 adet	Arş Cıvatası	10 adet
Fıtil ağacı	80 adet	Haç ağaç cıvatası	22 adet
Dingil başlı cıvata	60 adet		

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde İstanbul'dan Erzurum'a topların taşınması için 12 adet mükemmel tekerlek ve bu tekerleklerin aksamı olarak 4 adet demir dingil, 1,5 kıyyelik 33 adet demir maymuncuk, 10 adet toparлак¹²³, 12 adet maymuncuk bayrağı bulunmaktadır. Top arabalarının dingili ve tekerlekler için kullanılan tüm parçalar demirden yapılmaktaydı¹²⁴. Ayrıca 200 adet top sakalı, 33 adet 0, 5 kıyyelik top kefçesi¹²⁵ Erzurum Kalesi'nde bulunmaktadır¹²⁶. 10 Ağustos 1740 (1 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophâne-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne top ve top arabaları için gönderilen mühimmat bir tablo halinde sunulmuştur.

Cebhâne-i Âmire'den 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'ne gönderilen top arabalarının aksam parçaları için yapılan masrafları tespit etmek mümkün olmuştur. Bu masraflar tablo halinde sunulmuştur¹²⁷.

¹²¹ Küskü: Taşları yerinden oynatmak ya da taş, duvara delik açmak kullanılan uzun, ağır, bir ucu sivri manivela demir. Sönmez, s. 69.

¹²² Kınneb: Bir tür İnce sicimdir. Devellioğlu, s. 515.

¹²³ Toparлак; Topu araba haline getiren ve önünde hayvan koşulmasına uygun düzeni bulunan tekerlekli sandıktır. Bu iki tekerlekli araç mevzideki topu toparlamasından dolayı muhtemelen bu ismi almıştır. Erendil, s. 160.

¹²⁴ Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 235.

¹²⁵ Farsça da kefçe kepe anlamına gelmektedir. Kefçegir ise top dökümü için eritilen demiri başka bir yere nakleden işçiye verilen addır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 237.

¹²⁶ BA., MAD. d 3389, s. 22.

¹²⁷ BA., MAD.d. 3389, s. 23.

Tablo 44: Cebhâne-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne Gönderilen Top Arabalarının Aksam Parçaları İçin Yapılan Masraf 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153)

Mühimmatın İsmi	Mühimmatın Miktarı (adet/deste/ çift/kg)	Mühimmatın Masrafı
Havan Kundağı	10 çift	400 akçe
Kundak Üzengisi	2 çift	75 akçe
Kundak Sarması	2 çift	54 akçe
Havan Kundağı Cıvatası	12 adet	108 akçe
Top tekerleği	8 adet	88 akçe
Kundak Harbesi	40 adet	60 akçe
Toparлак Tabanı	36 adet	432 akçe
Tekerlek ve Toparлак Torbası	36 adet	180 akçe
Tekerlek ve Toparлак Balatası	44 adet	88 akçe
Araba Dingili	17 adet	170 akçe
Demir Maymuncuk	11 adet	484 akçe
Maymuncuk Bayrağı	60 adet	75 akçe
Dingil Başı Cıvatası	60 adet	30 akçe
Varye	2 adet	18 akçe
Çatal Çivi	490	81 akçe
Demir Dingil	4 adet	704 akçe

8 Ağustos 1740 (15 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum'da bulunan mükemmel serasker için İstanbul'dan 30 kıta şâhî top arabası ve 5 kıta havan topu arabası gönderilmiştir. Bu 30 kıta şâhî top arabasının 20 kıtası ile 5 kıta havan topu arabası İstanbul'daki kârhânededen verilmiştir. Top ve havan arabalarının İstanbul'dan Trabzon iskelesine ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilerek Top Arabacıbaşı İbrahim Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca İstanbul'da ki kârhânededen top arabaları için 20 adet tomruk, 10 tanesi yedek olmak üzere 90 adet dingil, 40 adet yastık, 1000 adet parmak gönderilmiştir¹²⁸.

Cebhâne-i Âmire'den 6 Aralık 1740 (17 Ramazan 1153) tarihinde 69 kıyye ham demir Erzurum Kalesi'ne irsal edilmiştir. Bu tarihte top arabalarına ait çeşitli parçalar için yapılan masraflara baktığımızda; 130 tekerlek için 2.860 akçe, 260 adet kantarmaya 2.600 akçe, her bir top arabasının kereste, demir, marangoz ve demirci masrafı da 1.000 akçedir. Kârhânededen gönderilen 20 top arabası için 20.000 akçe ödenmiştir. Top arabaları demir mühimmatı için yapılan masraflara baktığımızda; 120 adet çatal için 180 akçe, 20 adet dişice çengel için 100 akçe, 20 adet boncuk için 25 akçe, 20 çift kefçe için 100 akçe olmak üzere toplam 405 akçe ödeme yapılmıştır. Top arabalarının diğer aksamalarının sayısına baktığımızda 60 adet köprücük, 60 adet haç ağacı, 55 adet ağaç

¹²⁸ BA., MAD.d. 3389, s. 24.

boncuk, 40 adet ok, 40 adet küreklik bulunmaktadır. Bu kürekliğin her birisi için 16 akçelik bedel belirlenmiş ve toplamda ise 640 akçelik bir masraf yapılmıştır¹²⁹.

Erzurum Kalesi'ne tekerleklerin yapımı ve bakımı için 15 tekerlekçi Cebhâne-i Âmire'den 6 Aralık 1740 (17 Ramazan 1153) tarihinde gönderilmiştir. Demirci ve 364,5 kıyye ham demir için 1.093 akçelik bir masraf yapılmıştır. Kaleye 15 marangoz ve 12 kürekçi gönderilmiş ve her bir marangoz için günlük 10 akçeden toplamda 150 akçe, her bir kürekçi için de yine 10 akçelik bir yevmiyyeden günlük 120 akçe ödenmiştir. Ayrıca ameleler için yapılan masraf 120 akçe, 5 adet kömür çuvalı için de 200 akçe olmuştur. Böylece Erzurum Kalesi'ne gönderilen top arabaları ve bu arabalara ait çeşitli araç gereçler ile marangoz, tekerlekçi, demirci, kürekçi ve diğer tüm masrafla birlikte toplam 800 guruştur.¹³⁰

2 Kasım 1740 (12 Şaban 1153) tarihinde Erzurum'da serasker için 20 adet 1 kıyyelik şâhî top arabası ve bu arabalara ait çeşitli koşumların Top Arabacıbaşı İbrahim Ağa tarafından gönderilmesi ferman edilmiştir. Gönderilen 20 adet şâhî top arabası için verilen koşumlara baktığımızda; 130 adet kaltak, 1.130 adet kayış, 500 adet demir tabanı, 5.000 adet taban çivisi, 60 adet haç ağaç cıvatası, 80 adet demir çatal, 100 adet dingil başı için cıvata, 35 adet demirli boncuk, 80 adet ağaç çatalı, 60 adet dingil, 400 adet parmak, 60 adet kama ve gürgen çivisidir¹³¹.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde top arabaları için çeşitli malzemeler bulundurulmuştur. Bu malzemeler gerektiğinde civar kalelerdeki ihtiyacın karşılanması için Erzurum Kalesi'nden gönderilmeye hazır bir şekilde tutulmuştur. Bu malzemeler içerisinde 800 adet demir taban, 900 adet taban çivisi, 100 adet orta cıvatası, 400 adet kantarma, 150 adet kaltak teklisi, 1200 adet kayış, 1800 adet demir çember, 50 adet demirli boncuk, 50 adet demirli haç ağacı, 100 adet demirli boncuk, 30 çift demirli kefçe, 100 adet köprücük, 100 adet haç ağacı cıvatası, 300 adet dingil başı cıvatası yer almıştır. 70 adet ağaç dingil, 100 adet ağaç çatalı, 1600 adet parmak, 80 kıyye köprücük eğer kaması, 250 adet yastık cıvatası Erzurum Kalesi'nde bulunmaktaydı¹³².

4 Şubat 1742 (28 Zilkade 1154) tarihinde İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne şâhî top arabaları, çeşitli koşum mühimmatı ile demir top mühimmatı gönderilmiştir.

¹²⁹ BA., MAD.d. 3389, s. 24.

¹³⁰ BA., MAD.d. 3389, s. 24.

¹³¹ BA., D.BŞM. TPH. d. 18649, s. 1.

¹³² BA., C.AS. 21867.

İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne ulaştırılmak üzere 10 adet şâhî top arabası ile kapaklı ve açık olmak üzere 2 adet top arabası Trabzon iskelesine nakledilmiştir. Bu gönderilen top arabaları mühimmatı için de 750 adet parmak, 135 adet kaltak, 215 adet yeğelti, 530 adet kantarma, 630 adet kayış, 1100 adet demir çember, 704 adet demir taban, 60 adet demirli boncuk, 20 adet demirli haç ağacı, 20 adet dişice çengel, 43 adet demir kefçe bulunmaktaydı. Ayrıca 8.000 adet taban çivisi, 87 adet haç ağaç çivisi, 300 adet dingil başı çivisi, 110 adet orta cıvatası, 25 adet yastık cıvatası, 80 kıyye kama çivisi ve köprücük, 90 adet sade haç ağacı, 51 adet sade ok, 200 adet sade köprücük, 100 adet sade çatal, 110 adet sade dingil, 20 adet te tahta havanı gönderilmiştir¹³³.

23 Nisan 1742 (17 Safer 1155) tarihinde Erzurum'da bulunan Serasker paşa için lazım olan top arabaları ve mühimmatı için İstanbul'da ki kârhânenen Halil Paşa marifetiyle gemiyle Trabzon'a ve oradan da Erzurum'a şâhî top arabaları gönderilmiştir. Gönderilen top arabalarına baktığımızda; 0,5 kıyye yuvarlak atar şâhî top arabasından 30 kıta, 0,5 kıyye yuvarlak atar şâhî top arabasından ise 20 kıtadır. 30 kıta şâhî top arabasının kundaklı, 20 kıta şâhî top arabasının ise yarım tekerlekli olduğu belirtilmiştir. 1,5 kıyye yuvarlak atar şâhî top arabasından 10 kıta, 5 adet kapaklı 5 adette açık olmak üzere 10 adet top arabası gönderilmiştir. Böylece toplam 70 adet top arabası İstanbul'dan yollanmıştır. Bahsedilen top arabaları için lazım gelen araçlara baktığımızda; 100 adet tekli kaltak, 640 adet kayış, 30 adet tahta terazi, 140 adet demir kefçe, 260 adet dingil başlı cıvata, 70 adet haç ağaç cıvatasının bulunduğunu görmekteyiz¹³⁴.

İstanbul'dan Erzurum'a Serasker paşa için gönderilen top arabalar, top arabaları mühimmatı ve koşulmalarının nakledildiği gemi fırtınaya yakalanması sonucunda Karadeniz de batmış ve bunun üzerine top arabaları ve top arabalarına ait çeşitli mühimmat 26 Nisan 1743 (2 Rebiyü'l-evvel 1156) tarihinde yeniden gönderilmiştir. Gönderilen top arabalarına baktığımızda; 1,5 kıyye yuvarlak atar şâhî top arabasından 10 kıta, 9 adet kundak için 0,5 kıyyelik şâhî top arabası ve 8 adet yarım tekerlekli şâhî top arabasının bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca 3 adet kapaklı ve 3 adet açık olmak üzere 6 adet top arabası daha gönderilmiştir. Böylece gönderilen top arabası toplamda 27 adettir.

¹³³ BA., C.AS.45456.

¹³⁴ BA., D.BŞM. TPH. d. 18649, s. 4.

29 Nisan 1743 (5 Rebiyü'l-evvel 1156) tarihinde Cebhâne-i Âmire'den 6 kantarı yedek olmak üzere toplam 105 kıyye ham demirde gönderilmiştir. 18 tekerlekçi marangoz ve 8 adette elvah-ı tahtalık gönderilenler arasında yer almıştır. 33 arabaların kereste ücreti para cinsinden belirlenmiştir. Her bir araba için 1.000 para olmak üzere 33.000 para masraf ortaya çıkmıştır¹³⁵. İstanbul'dan gönderilen top arabaları koşumları için yapılan masraflara baktığımızda; 1 adet tekli kaltak ve kantarma ücreti olarak 97 para masraf belirlenmiş dolayısıyla 55 adedin toplamına 5.335 para, 1392 adet parmak için 1740 para, 10 adet tomruk için 266 para 2 akçe, 66 adet yastık için de 660 para ödenmiştir¹³⁶.

8 Nisan 1750 (1 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde Erzurum Kalesi'nde mevcut bulunan şâhî top arabaları ile havan arabaları ve bunlara ait çeşitli koşumlar ile sair mühimmatla ilgili ayrıntılı bir yoklama yapılmıştır. Yapılan yoklamaların neticesinde kalede bulunan top arabalarına baktığımızda; 1,5 kıyye yuvarlak atar şâhî top arabasından 15 kıta, havan arabalarından ise 19 adet bulunduğu tespit edilmiştir. Bu 19 adet havan arabasının 8 adedi 22 kıyyelik havan topu, 9 tanesi 18 kıyyelik havan topu, 2 adedi ise 14 kıyyeliktir. 1 kıyyelik üzengili, halkalı tomruk arabasından 25 kıta, 1 kıyyelik köhne ve kırık tomruk arabasından 20 kıta, 0,5 kıyyelik iki tekerlekli şâhî top arabasından 10 kıta, köhne ve kırık şâhî top arabasından 31 kıta kalede bulunmaktadır. 31 adet şâhî top arabasının 24 tanesi 1 kıyyelik şâhî arabasından diğer 7 tanesi ise 1,5 kıyyelik yuvarlak atar şâhî top arabasından oluşmaktaydı. Köhne ve kırık kapaklı arabadan 4 kıta, 1 kıyyelik tekerlekleri demirsiz şâhî topundan 30 kıta, 0,5 kıyyelik köhne ve kırık şâhî top arabasından 22 kıta mevcuttu¹³⁷.

Erzurum Kalesi'nde yoklaması yapılan top arabalarına ait çeşitli koşumlar, mühimmat ve araç- gereçler de bulunmaktadır. Bunlara baktığımızda; 97 çift top kefçesi, 2.308 adet kayış koşum, 42 adet demir taban, 3.050 adet taban çivisi, 122 adet demirli boncuk, 58 adet demirli haç ağacı, 332 adet dingil başı için cıvata, 35 kıyye çivi kaması ve gürgeni bulunduğu görülmektedir. Bunların dışında 306 adet kaltak, 695 adet kantarma, 505 adet parmak, 63 adet sade ok, 11 adet havan tahtası, 99 adet sade çatal ağacı, 240 adet urganıyla birlikte kayış koşum, 50 adet köhne urgan, 41 adet sade haç

¹³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, III. Mustafa dönemine kadar (1757/1171) 40 paranın 1 bir guruşa, 1 paranın da 3 akçeye denk geldiğini ifade etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. I, s. 475.

¹³⁶ BA., *D.BŞM. TPH. d. 18649*, s. 4.

¹³⁷ BA., *D.BŞM. d. 2950*, s. 6.

ağacı, 270 adet salar urganı, 40 adet sade dingil, 45 adet sade uçurtma bulunmaktaydı¹³⁸.

3.1.3 Erzurum Tophânesi'nde Kundak ve Tekerlek Yapımı

Erzurum Tophânesi'nde çeşitli kundak ve tekerlek yapımı da gerçekleşmiştir. 13 Temmuz 1742 (10 Cemâziye'l-evvel 1155) tarihinde Erzurum Kalesi Tophânesi'nde daha önceleri bulunan top kundağı, şayka top kundağı, havan kundağı ve tekerleklerinin eskimesinden dolayı yeniden Erzurum'da inşa edilmesi ferman edilmiştir. Bunun için gerekli olan marangoz, demirci, amele, kereste ve diğer araç- gereçler için masraf yapılmıştır. Yeniden inşa edilecek kundaklara baktığımızda; 1 çift 32 kıyye yuvarlak atar şayka top kundağı, 1 çift 9 kıyye yuvarlak atar top kundağı, 3 çift 3 kıyye yuvarlak atar top kundağı, 5 çift 1,5 kıyye yuvarlak atar top kundağıdır. Havan kundakları ise; 1 çift 85 çapında havan kundağı, 1 çift 65 çapında havan kundağı, 1 çift 32 çapında havan kundağı bulunmaktaydı. Tekerleklerle baktığımızda; 1 çift 32 kıyyelik tekerlek, 1 çift 9 kıyyelik tekerlek, 10 çift 5 kıyyelik tekerlek, 12 çift 1,5 kıyyelik tekerleklerin olduğunu görmekteyiz. Ayrıca 6 adet toparlak, 23 adet top dingili, 6 adet arş, 6 adet 69 kıyyelik demir yatak kundağı, 2 adet 21 kıyyelik demir yatak kundağı, 1 adet 9,5 kıyyelik kundak üzengisi 69 kıyyelik 16 adet tekerlek ve toparlak burgusu, 120 kıyyelik 16 adet tekerlek ve toparlak tabanı, 17,5 kıyyelik 11 adet tekerlek bulunmaktadır. Erzurum Kalesi Tophânesi'nde yapılacak top kundağı, havan kundağı ve tekerlekler için çeşitli araç gereçler mevcuttu. Bunlar; 155 kıyyelik 16 adet büyük ve küçük kundak cıvatası, 32,5 kıyyelik 5 adet akreb dingili, 4 adet 32 kıyyelik demir makas, 30 kıyyelik 200 adet çivi tabanı, 20 kıyyelik 60 adet maymuncuk bayrağı, 5 kıyyelik 4 adet dingil başı cıvatası, 6 kıyyelik 10 adet çelik akreb, 6 çift 1452 kıyyelik tekerleği ile birlikte mükemmel top tarağı, Erzurum Tophânesi'nde bulunan malzemeler içerisinde yer almıştır. Erzurum Tophânesi'nde kullanılmak üzere toplam 2.526 kıyye mamul demir bulundurulmuştur¹³⁹.

Erzurum Tophânesi'nde yapılan masraflara baktığımızda; 9 kıyyelik 6 adet bakır top kepçesi için 9 guruş, 16,5 kıyyelik 33 adet bakır top keğesi için 16,5 guruş, 800 adet mükemmel piştov (?) şâhî ağacı için 25,5 guruş ödeme yapılmıştır. Piştovların kurşunlarının dökülmesine 22 guruş, piştovların bağlanması için

¹³⁸ BA., *D.BŞM. d. 2950*, s. 6.

¹³⁹ BA., *C.AS. 39422*.

verilen amele ücreti 22 guruş, top kalıplarının mühimmatı ve katran için 6 guruş 10 para masraf yapılmıştır.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde bulunan top kundakları, havan kundağı, tekerlek, demir top yatağı, tekerlek tabanı ve diğer mühimmatı için yapılan masrafı Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 45: Erzurum Kalesi Tophanesi'nde Top, Havan Kundağı ve Tekerlek İnşası İçin Gerekli Malzemelere Yapılan Masraf (13 Temmuz 1742/ 10 Cemaziyül-evvel 1155)¹⁴⁰

Erzurum Kalesi Tophanesi'nde Yapılan İşin ve Masrafın Niteliği	Masraf
Kereste, kundak, tekerlek ve toparlak yapımı	240 guruş
Kereste, arş, verdinar, çam ağacı ve rende	48 guruş
Marangoz, amele ve mutemet	185 guruş 13 para
Demir, 2526 kıyye mamul demir ve demirci ücreti	252,5 guruş 4 para
192 kıyyelik kömür	32 guruş.
Bakır top kefçesi için yapılan masraf	25,5 guruş
800 adet mükemmel piştov ağacı için yapılan masraf	25,5 guruş
Şâhi piştovlarının kurşun masrafı	22,5 guruş
Ham top piştovların? Yapımı	11 guruş 5 para
 bağlanması için amele masrafı	26,5 guruş
Bab-ı cedid köprüsü için yapılan masraf	3,5 guruş
Top kalıpları için meyan, bezir ve katran için yapılan masraf	6 guruş 10 akçe
Diğer Mühimmatı için yapılan masraf	12 guruş 10 pare

Yukarıdaki tablodan anlaşılaçağı üzere Erzurum Tophânesi'nde top kundağı, havan kundağı, çeşitli büyüklükteki tekerleklerin tamir ve inşası için gerekli malzemelere ödenen ücret 891 guruş 2 paradır. Bu paranın ordu defterdarı Mustafa Efendi tarafından ödenmesi ferman olunmuştur¹⁴¹.

¹⁴⁰ BA., C.AS. 39422.

¹⁴¹ BA., C.AS. 39422.

Tablo 46: Erzurum Kalesi Tophânesi'nde Bulunan Top, Kundak ve Tekerleklerin Aksam Parçaları (17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1160¹⁴²)

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (adet, deste, çift, kıyye)	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (adet, deste, çift, kıyye)
Demir Maymuncuk	89 adet	Kırılmış İnce Ham Tahta	20 adet
Demir Yatağı	3 adet	Eski Kâğıt Hartuç	15 deste
Kullanılmış Ham Kundak	50 adet	Yatağı Demirli Kırık Kundak	3 adet (5 kıyyelik)
Kullanılmış Mükemmel Ham Kundak	15 adet	Demiri Kırık Tahta Kundak	5 adet (5 kıyyelik)
Sade Ham Kundağı	18 adet	Kırık Arş	5 adet
Kullanılmış Ham Havan Kundağı	2 adet	دوله Zula(?)	502 adet
Mükemmel Ham Kundağı	14 adet	Kırılmış Demirli Tekerlek ve Toparlak	18 adet
Kullanılmış Ham Tekerlek	23 çift	Eski Ham Tekerlek ve Toparlak	39 adet
Ham Sütün Gürgen	20 adet (1 kıyyelik)	Kırılmış Top Hızarı	7 adet
Ham Sefer Dingili	27 adet (1 kıyyelik)	Kırılmış Eski Sandık Mühimmatı	95 adet
Mükemmel Halkalı Eski Ham Kundağı	4 adet	Kırık Eski Kova	540 adet
Sade Ham Arş	9 adet	Kırık Taşçı Çekiç	8 adet
Sade Eski Toparlak	6 adet	Kırık Kanca	2 adet
Tekerlek ve Toparlak Balatası ile Tekerlek Sarması ve Ham Toparlak	31 adet	Kırık Demir Kama	6 adet
Kullanılmış Verdinar	24 adet	Kırık Mil Bağı	1 adet
Haç Ağacı	20	Kırık Demir Harbe	4 adet
Ham Döşemelik Elvah	57	Kırık Demir Kefçe	1 adet
Büyük Ham Sütün Manivalası	52 adet	Kırık Demir Küskü	5 adet
El Manivalası	529 adet	Eski Kemane	3 adet
Sütün Sırığı	263 adet	Kolsuz İğne Üzengi	6 adet
Gürgen Sırığı	678 adet	İğne Üzengiden	6 adet
Ham Tomar Havanı	46 adet	Demir Üzengi	1 çift
Harbeli Fitol Ağacı	11 adet	Tüfek Kalıbı	63 adet
Tomar	344 adet	Demir Küskü	3 adet
Demir Kama	2 adet	Demir Tekne	109 adet
Muhtelif Top Kefçesi	242 adet	Çeşitli Kundak Çivileri	243,5 kıyye
Demir Zincir	120 adet	Demir Kefçe	9.100 adet
Demir Taban	350 adet	Dingil Başı İçin Cıvata	110 adet
Keser	1 adet	Muhtelif Burgular	123 adet
Aşkı	5 adet	Marangoz Baltası	11 adet
Destere	30 adet	Çuvaldız	5 adet
Kundak Cıvatası	32 adet	Demir İğneli Daldız	24 adet
El Keseri	29 adet	Top İğnesi	252 deste
Kınneb	180 deste	Çatal Maça	24 adet
Kâğıt Hartuç Harme?	4 adet	Demir Maymuncuk	192 adet
Kazgan	1 adet	Top Veznesi	329 adet
Küçük İğne	9 adet	Fitol Ağacı	140 adet
Demir Top Teli	56 kıyye	Demir Kürek	5 adet
Top Mili	4 adet	Tahta Terazi	4 adet
Ağaç Makara	6 adet	Kırık Burgu	2 adet
Kalay	3 kıyye	Dolap	1 adet
Bolari keser	3 adet		

¹⁴² BA., D.BŞM.d. 2950, s. 11.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde mevcut olmayan ancak ihtiyaç duyulan bir takım mükemmel kundaklar ile çeşitli mühimmatı öğrenmek mümkün olmuştur. Kalede mevcut bulunan top, havan topu, kundaklı toplar ile çeşitli büyüklükteki yuvarlak ve humbara daneleri ile mühimmatın topçubaşı vekili Mahmud Ağa tarafından Gürcistan seferi sebebiyle Ahıska ve Kars kaleleri ile sair gerekli mahallere gönderilmiştir. Bu nedenle Erzurum Kalesi'nde çeşitli kundakların yapımına ve diğer bir takım mühimmata ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç duyulan kundaklara baktığımızda; 5 kıyyelik mükemmel kundaktan 15 çift, 3 kıyyelik mükemmel kundaktan 20 çift, mükemmel şâhî kundağından 30 çift ve mükemmel büyük kundaktan da 10 çifte ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu kundaklı topların taşınması için de büyük ve küçük olmak üzere 75 çift¹⁴³ teker kundağının ihtiyaç duyulduğu kaydedilmiştir. Yukarıda zikir olunan kundakların Erzurum gümrük emini tarafından inşa edilmesi istenmiştir. Bu kundakları yapılması için gerekli ham demir, çeşitli çiviler ile diğer araç gereçlerin İstanbul'dan tedarik edileceği belirtilmiştir.

Erzurum Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu çeşitli kundakların yapımı ve diğer bir takım mühimmat İstanbul'dan talep edilmiştir. Bu araç ve gereçlere baktığımızda; 5.500 kıyye ham demir, 450 kıyye muhtelif çiviler, 30 adet demir maymuncuk, 30 çift dört parçalı harar, 100 adet çeşitli top kefçesi, 150 çift zıpkın burgusuna ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. 50 deste toğ iğnesi, 100 adet demir tekne, 100 adet demir makas, 100 adet demir tavile, 300 adet el manivelası, 50 adet verdinar, 5 adet kâğıt hartuç, 500 adet sırik gürgen, 300 adet havan ve top tomarı, 300 adet top ve havan sakalı, 50 adet top veznesi talep edilmiştir. 500 adet şâhî piştovu, 500 adet büyük ve küçük salkım, 10 adet demir varye, 10 adet demir küskü, 30 adet destere, 30 adet el keseri, 15 adet marangoz baltası, 50 adet çeşitli burgular, 50 kıyye kalay, 120 kıyye çelik frengi, 50 çift salar urgan, 60 kıyye sabuna ihtiyaç duyulmaktadır¹⁴⁴.

Erzurum Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu mühimmat 1176- 1777 (1190) yılında İstanbul'dan gönderilmiştir. Ancak belgede İstanbul'dan gönderilen mühimmat ilgili yıl belirtilirken ay ve gün belirtilmemiştir¹⁴⁵.

¹⁴³ BA., C. AS. 49794

¹⁴⁴ BA., C. AS. 49794.

¹⁴⁵ Mesela; belgede *kal'a-i merkûme için yine sene-i mezkûrede âsitâne -i sâadetten tedarik ve irsal olunan* şeklinde bir başlık altında İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne gönderilen mühimmatı verilmiştir. 1176- 1777 (H.1190) tarihi vesikada yer alırken, hangi gün ve ayda bu cephâne ve mühimmatın verildiği belirtilmemiştir. BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 3.

İstanbul'dan gönderilen mühimmata baktığımızda; ihtiyaç duyulan 5.500 kıyye ham demirinden 5.000 kıyyesi, istenilen 450 kıyye muhtelif çivilerden tamamı, demir çalpareden 40 adet, istenilen 100 adet fitil ağacından 80 adet, istenilen 20 çift dört parçalı harardan 2 adet, istenilen 10 adet demir varyeden 4 adet teslim edilmiştir. İstenilen 50 kıyye kalaydan 25 kıyye, istenilen 120 kıyye çelik frenginin 70 kıyyesi, istenilen 100 adet demir makastan 56 adedi, istenilen 30 adet destereden 11 adet, istenilen 30 adet el keserinden 15 adet, istenilen 10 kıyye sabundan 5 kıyye, istenilen 50 çift salar urganın tamamı gönderilmiştir. Mühimmat sandığından 6 adet, 35 adet tomar, çeşitli top kefçesinden 35 adet, top veznesinden 4 adet, istenilen 50 deste top iğnesinden 40 deste, istenilen 30 adet demir maymuncuktan 25 adet, istenilen 10 adet demir küsküden 5 adet, 130 adet mükemmel küfe yollanmıştır. 152 adet demir tavile, istenilen 15 adet marangoz baltasından 5 adedi, 20 adet çeşitli burgu, istenilen 500 deste kınnebtan 30 deste, 4 adet kâğıt hartuç kalemi İstanbul'dan gönderilmiştir¹⁴⁶.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum gümrük emini marifetiyle kerestesi Erzurum'dan tedarik olunarak Erzurum'da inşası tertip olunan kundak ve sair mühimmatın miktarını da ilgili defterden öğrenmek mümkün olmuştur. Erzurum'da 5 kıyyelik mükemmel kundaktan 10 adet, 3 kıyyelik mükemmel kundaktan 15 adet, mükemmel büyük kundaktan 10 adet yapılmıştır. Mükemmel büyük tekerlekten 70 adet, mükemmel şâhî tekerleğinden 60 adet, 30 adet mükemmel top dingili, 200 adet el manivelası, 40 adet verdinar, 65 adet havan tomarı, 150 adet top sakalı, 50 adet havan sakalı, 200 adet sırik gürgen, büyük ve küçük olmak üzere ham sırik tedarik edilmiştir¹⁴⁷.

1776- 1777 (1190) yılında kalede mevcut olan ve İstanbul'dan gönderilen diğer mühimmata baktığımızda; muhtelif çivilerden 164 kıyye, ham demirden 421 kıyye, tomardan 54 adet, çeşitli top kefçesinden 40 adet, demir dingilden 12 adet, mükemmel arştan 3 adet, el manivelasından 53 adet, İstanbul'dan gelen 5 adet kalıp hartuç bulunmaktadır. 22 adet top veznesi, 25 deste top iğnesi, 3 çifte kundak bulunmaktadır. Bu kundaktan 1 adedi demirli, 2 adedi ise sadedir. 1 çift demir tabak, 16 adet demir maymuncuk, 5 çift tekerlek bulunmaktadır. 5 adet cıvata, 2 çift büyük ve küçük top sarması, 1 adet demir küskü, 160 adet küfe, 180 adet demir tavile, 5 çift demirli kundak havanı, 17 kıyye kalay, 2 adet büyük kantar, 1 adet top hızarı, 6 adet marangoz baltası, 4

¹⁴⁶ BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 3.

¹⁴⁷ BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 3.

adet daldız, 13 adet tüfek kalıbı, İstanbul'dan gönderilen 80 adet fitil ağacı kalede mevcuttu. Çeşitli burgulardan 5 adet, frengi sicimden 8 top, 20 deste kınneb, 2 adet çatal maça, 4 adet demir varye, 20 adet sırık gürgen, 12 adet havan tomarı, 6 adet köhne toparlak, 2 adet demirli kazak, 37 adet demir bayrak, 8 adet demir çalpare, 9 adet destere, 39 adet demir makas, 60 kıyye çelik frengi, 5 kıyye sabun, 10 adet salar urganı, 6 adet sandık mühimmatı, 4 adet el keseri mevcuttu¹⁴⁸.

3.1.4. Humbara

Humbara, Farsça bir kelime olup, küpe benzediği için küp, küpçeğiz anlamına gelmektedir. İçi boş bir demir yuvarlağının içine barut, kurşun ve demir konulmak suretiyle elle veya havan topuyla atılan, halk dilinde kumbara olarak ta bilinen aletin ismidir¹⁴⁹. El ile atılabilen humbaralara *humbara-yı dest* denilmektedir¹⁵⁰. Havan mermileri önceleri taştan yapılmış daha sonraları ise humbarahanelerde humbara mermilerine bezer olarak demirden mamul edilmiştir. Havan humbaraları vesikalarda *Humbara- i Kebir* (havan humbarası) şeklinde yer almaktadır¹⁵¹.

22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde Erzurum Kalesi'ne, el bombası olarak veya toplarda da kullanılabılınen humbaralar Trabzon'dan tedarik edilmiştir¹⁵². Erzurum Kalesi'ne 560 adedi eski olmak üzere 5.320 adet el humbarası, tabya humbarasından, 13.420 adet gönderilmiştir¹⁵³. Trabzon cephânesinden Erzurum cephânesine 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ile 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında gönderilen humbaraların 4.406 adedi madeni el humbarası, 6.340 adedi memlû¹⁵⁴ tabya el humbarası, 120 adet memlû tabyadır¹⁵⁵. Trabzon Cephânesi'nden Erzurum'a 1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149) tarihinde 2.556 adet el humbarası nakledilmiştir¹⁵⁶.

Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophâne-i Âmire'den gönderilen mühimmat içinde el bombası olarak veya toplarda da

¹⁴⁸ BA., *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 2.

¹⁴⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 854.

¹⁵⁰ Meryem Erdoğan, "II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatının Temini", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 662.

¹⁵¹ Eralp, s. 138

¹⁵² Sertoğlu, s. 273

¹⁵³ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

¹⁵⁴ Memlû; doldurulmuş, dolu anlamına gelmektedir. Devellioğlu, s.610.

¹⁵⁵ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s. 2.

¹⁵⁶ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18399*, s. 1.

kullanılabilinen humbaralar da vardı. Tophane-i Amire'den 500 adet 18 çapında humbara Erzurum Kalesi'ne gönderilmiştir¹⁵⁷.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Tophânesi'nde toplam 9.178 adet humbara danesi bulunmaktaydı. Humbaraların çapı ve sayısına baktığımızda; 85 çapında humbaradan 350 adet, 65 çapında humbaradan 4.095 adet, 45 çapında humbaradan 3.218 adet, 35 çapında humbaradan 379 adet, 32 çapında humbaradan 564 adet, 25 çapında humbaradan 18 adet, 14 çapında humbaradan 554 adet humbara danesi mevcuttu¹⁵⁸. 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum kalesinde serasker için 10.000 adet el humbarası, 12.000 adet tabya humbara bulundurulmuştur¹⁵⁹.

Erzurum Tophânesi'nde 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) ile 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihlerinde tophanede bulunan humbaraların çapı ve sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 47: Erzurum Kalesi Tophânesi'nde Bulunan Humbaralar (27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160 ve 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163¹⁶⁰)

Humbaranın Çapı	Humbara Sayısı 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160)	Humbara Sayısı 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163)
85	350 adet	350 adet
65	4.095 adet	4.095 adet
45	2.018 adet	2.018 adet
35	179 adet	179 adet
32	314 adet	378 adet
25	18 adet	18 adet
18	854 adet	946 adet
Toplam	7.828 adet	7.984

Erzurum Kalesi'nde bulunan çeşitli humbaraları sayımı da 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde yapılmıştır. Bu humbaraların sayıları ve ağırlıkları da ayrıca belirtilmiştir. Erzurum Kalesi'nde 85 çapındaki humbaradan 950 adet, 45 çapındaki humbaradan 850 adet, 32 çapındaki humbaradan 479 adet, 18 çapındaki humbaradan 350 adet bulunmaktadır¹⁶¹. 1776- 1777 (1190) tarihlerinde humbara miktarına ve ağırlıklarına baktığımızda; 950 adet humbara danesinin 85 çapında, 850 adet humbara danesinin 45 çapında, 479 adet humbara danesinin 32 çapında, 350 adet humbara danesinin ise 18 çapında olduğu anlaşılmaktadır. Böylece kalede toplamda

¹⁵⁷ BA., MAD. d. 3389, s. 23.

¹⁵⁸ BA., C.AS. 21867.

¹⁵⁹ BA., C.AS. 21867.

¹⁶⁰ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 2, 10.

¹⁶¹ BA., C.AS. 49794.

2.629 adet humbara danesi bulunmuş; ancak bu humbaradan 800 adedinin sarf edilmiş olmasından dolayı kalede mevcut olan net humbara miktarı 1.829 adettir¹⁶².

3.1.5. Yuvarlak

Erzurum Kalesi'nde çeşitli ağırlıklara sahip güller de mevcuttu. Toplardan atılan ve çeşitli ağırlıklara sahip bu güllere *yuvarlak* ismi de verilmekteydi¹⁶³. Bu yuvarlaklar demir, taş ve mermerden yapılmış olabilirdi¹⁶⁴. Ancak Osmanlı ordusu taş nazaran daha etkili olan demir güllerini harp meydanlarında tercih etmekte ve savaş dönemlerinde çıkarılan demir madeninin çoğu demir güllerin yapımı için kullanılmaktaydı. Demir madeni Bilecik, Van, Keban, Kığı, Maden gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çıkarılmaktaydı¹⁶⁵. Yuvarlaklar demirin yanı sıra kurşun madeniyle de yapılabilmekteydi. Ancak gülden çok tüfek fındığı üretiminde kullanılmaktaydı¹⁶⁶.

Kığı'dan Erzurum Kalesi'ne 1623 yılında 47.700 akçelik 795 batman top yuvarlağı gönderilmiştir. 1625 tarihinde Kığı'da Erzurum Kalesi için top yuvarlağı imal ve naklinin yapılacağı kararlaştırılmıştı. 7 Mayıs 1655- 4 Nisan 1658 tarihleri arasında Kığı'da üretilen toplam 3.512 adet 43.903 kıyyelik güller Erzurum Kalesi dizdarı Mehmed'e teslim edilmiştir. 24 Ağustos 1683- 22 Temmuz 1686 tarihleri arasında her yıl 1.800 batman ham demir ve 3.800 batman top yuvarlağının üretilerek Erzurum Kalesi'ne nakledilmiştir¹⁶⁷.

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde topların özelliklerine göre 22 bin çeşit güle de bulunuyordu. Bu yuvarlaklardan 5 kıyyelik olandan 2 bin adet, 3 kıyyelik olandan 2 bin adet, 1 kıyyelik olandan 3 bin adet, 0,5 kıyyelik olandan 15 bin adet yuvarlak mevcuttu¹⁶⁸.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihi ile 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihleri arasında muhtelif ağırlıklara sahip çeşitli yuvarlaklar bulunmaktadır. Yapılan yoklamaya göre kalede bulunan yuvarlakların ağırlıkları ve sayıları bir tablo halinde sunulmuştur.

¹⁶² BA., *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 2.

¹⁶³ Erdoğan, s. 662.

¹⁶⁴ Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", s. 291.

¹⁶⁵ Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 237, 238.

¹⁶⁶ Ümit Koç, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Top Dökümü, Güle ve Fındık Yapımı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 162, İstanbul, 2006, s. 72.

¹⁶⁷ Yaşar Baş, "Kığı Demir Madeni ve Humbarahanesi", *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011, Ankara, s. 425, 426.

¹⁶⁸ BA., *MAD. d. 3389*, s. 22.

Tablo 48: Erzurum Kalesi Tophânesi'nde Bulunan Yuvarlaklar (27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160 ve 17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163¹⁶⁹)

Yuvarlağın Ağırlığı	Mevcut Yuvarlak Sayısı 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160)	Mevcut Yuvarlak Sayısı 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163)
16 kıyye	1.482	1.482
14 kıyye	831	831
11 kıyye	10.740	10.740
9 kıyye	—	9.538
7 kıyye	2.928	2.928
5 kıyye	3.443	3.925
3 kıyye	4.480	8.120
1,5 kıyye	810	810
1 kıyye	12.787	23.710
0,5 kıyye	10.779	10.779
300 dirhem	35.000	35.000
100 dirhem yuvarlak	1.632	4.232
50 dirhem	3.600	3.600
Muhtelif ağırlıklara sahip yuvarlaklar	150	150
Toplam	90.012 adet	115.845 adet

Fotoğraf 1: Erzurum İç Kalede Bulunan Yuvarlaklar (Kaynak: Erzurum İç Kale Mayıs 2013)

¹⁶⁹ BA., *D.BŞM.d.* 2950, s. 2, 10.

Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophâne-i Âmire'den 7.500 adet yuvarlak gönderilmiştir. Bunlardan 500 adedi 3 kıyyelik, 2 bin tanesi 1 kıyyelik ve 5 bin tanesi ise 0,5 kıyyelik büyüklüklere sahipti¹⁷⁰.

18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde çeşitli ağırlıklara sahip yuvarlaklarında yoklaması yapılmış ve bu yoklama neticesinde 17.198 yuvarlağın bulunduğu tespit edilmiştir. Erzurum Kalesi'nde yuvarlakların yetersiz kalması üzerine İstanbul'dan çeşitli ağırlıklara sahip yuvarlaklar talep edilmiştir. İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne toplamda 19.000 adet gönderilmiştir. Erzurum Kalesi'nde bulunan ve İstanbul'dan gönderilen yuvarlaklar aşağıda bir tablo halinde sunulmuştur¹⁷¹.

Tablo 49: Erzurum Kalesi'nde Bulunan ve İstanbul'dan Gönderilen Yuvarlaklar (18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Yuvarlağın Ağırlığı	Mevcut Yuvarlak Sayısı	İstanbul'dan İhtiyaç Duyulan Yuvarlak Sayısı
18 kıyye	1.500 adet	—
16 kıyye	2.284 adet	—
11 kıyye	1.150 adet	—
9 kıyye	550 adet	—
7 kıyye	679 adet	—
5 kıyye	1.800 adet	2.000 adet
3 kıyye	985 adet	3.000 adet
1,5 kıyye	300 adet	3.000 adet
1 kıyye	1.000 adet	5.000 adet
0,5 kıyye	1.700 adet	6.000 adet
Muhtelif ağırlıklara sahip yuvarlaklar	5.250 adet	—
Toplam	17.198 adet	İhtiyaç duyulan 19.000 adet

1776- 1777 (1190) yılında İstanbul'dan gönderilen ve Erzurum'da bulunan yuvarlak sayısını, ağırlığını tespit etmek mümkün olmuştur. Yuvarlakların mevcuduna baktığımızda; 18 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 1500 adet, 16 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 2.284 adet, 11 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 1.150 adet, 9 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 550 adet, 7 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 679 adet bulunmaktadır. 5 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 800 adet, 3 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 975 adet, 1,5 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 300 adet, 1 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan 1.000 adet, 0,5 kıyye ağırlığındaki yuvarlaktan da 1.700 adet, muhtelif ağırlıklara sahip 5.050 adet yuvarlakta kalede mevcuttu. Erzurum Kalesi'nde toplam üretilen yuvarlak sayısı 11.948'dir. İstanbul'dan gönderilen 8.500 adet yuvarlak

¹⁷⁰ BA., MAD. d. 3389, s. 23.

¹⁷¹ BA., C.AS. 49794.

bulunmaktadır. Erzurum’da yapılan ve İstanbul’dan gönderilen yuvarlak sayısı toplam 20.448 adettir¹⁷².

3.1.6. Tüfek

Tüfekler, topun icadından yaklaşık bir elli yıl sonra muhtemelen 1381 yılından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Topun; savaş meydanlarında seri atış yapma kabiliyetinin sınırlı olması, ağırlığından dolayı sevk ve harekâtının zaman alması ve birden fazla personelle kullanılması gibi nedenlerle topun yanında ikinci bir ateşli silah gücüne ihtiyaç duyulmuştur¹⁷³.

İlk yapılan tüfeklerde uzun bir namluya sahip olmalarından dolayı ağır ve hantal olmakta ve bir kaç kişi tarafından taşınmaktaydı. Bu özelliğiyle geçici tabyalarda, kullanılmış ve bu tüfeklere metris tüfeği adı denilmiştir. İlk kullanılan tüfekler adeta küçük bir topun özelliğini yansıtmakta ve ağırlığından dolayı siperlerde, kale mazgallarında kullanılmaktaydı. Metris tüfekleri; ağızdan doldurulan, taş ve gülle atabilen ve uzaktan bir fitil aracılığıyla ateşlenebilen bir tüfektir. Süvari askerlerinin omuzlarından taşıyabildikleri büyüklük ve kısalıkta namluya sahip tüfekler de filinta denilmektedir¹⁷⁴.

II. Bayezid döneminde yeniçeri askerleri çoğuna tüfek verilmiştir. Elle taşınıp küçük bir top atabilen bu silah cinsi hem piyade sınıfına hem de kalelere verilmiştir. Bir müddet sonrada süvari sınıfındaki askerlere de verilmiş ve 1517 yılında “atlı tüfekçi zümresi” oluşmuştu. Ancak kılıç süvari sınıfının kullandığı bir silah olarak devam etmiştir¹⁷⁵. II. Beyazid döneminde Yeniçeri askerlerinin iki türlü tüfekleri bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi; sekiz kenarlı silindir namlulu ve ateş borusu 130-160cm uzunluğundaki kuşatma savaşlarında kullan ağır fitilli tüfeklerdir. İkincisi ise; 120- 135 cm uzunluğa 3- 4,5 kg ağırlığına sahip diz çökerek ya da ayakta atılabilen meydan savaşlarında kullanılan tüfeklerdir. 17. yüzyıldan itibaren çakmaklı tüfeklerin farklı versiyonlarda kullanmaya başladı. Eyalet askerleri, tüfekçi atlılar, kalelerde bulunan piyade müstahfızı ve azeb askerleri de tüfek kullanmıştır¹⁷⁶. Tabanca ile ağızdan dolma çakmaklı piştol adı verilen fitilli tüfeklerde bulunmaktaydı. Fitilli

¹⁷² BA., *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 2.

¹⁷³ Eralp, s. 104.

¹⁷⁴ Zeki Tez, *Patlayıcı, Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, İstanbul, 2010, s. 181.

¹⁷⁵ Taşkıran, “Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı*, C. VI, s. 563.

¹⁷⁶ Gabor Agoston, “1453- 1826 Avrupa’da Osmanlı Savaşları”, *Top Tüfek ve Süngü Yeniçağ’da Savaş Sanatı 1453- 1815*, (Çev. Yavuz Alagon) , İstanbul, 2003, s. 135, 136.

tüfekler ağır olup kurşunları da tüfeğin büyüklüğüne göre 6, 9, 12, 15, 25 dirhem¹⁷⁷ olabilmekteydi. Tüfeklerin namluları uzun olmakta ve daha uzun menzilli atışlar yapabilmekteydi¹⁷⁸. Yeniçeri askerleri devletin kendilerine verdiği mirî tüfekleri kullanmak yerine daha iyi olmalarından dolayı başka tüfekleri kendi hususi paralarıyla satın alırdı. Sefere katılmadan önce haftada 2 defa silah eğitimi yaparlardı¹⁷⁹.

Ordunun ihtiyaç duyduğu tüfekler İstanbul'da tüfekhane-i âmire de ve çeşitli kalelerde yapılmakta ve cebeci ocağı bu silahları gerekli yerlere taşımaktaydı¹⁸⁰. Trabzon'dan Erzurum'a 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde savaş meydanlarında kullanılmak üzere 480 adet,¹⁸¹ 1734- 1735 yılında ise 1.000 adet tüfek gönderilmiştir¹⁸².

Erzurum Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 200 adet kara demir tüfek,¹⁸³ serasker için 1.200 adet kara demir tüfek bulundurulmuş ve bu tüfeklerden 1.000 adedi Trabzon'dan yollanmıştır¹⁸⁴.

Fotoğraf 2: 18- 19. Yüzyılda Kullanılan Tüfekler (Kaynak: Erzurum Yakutiye Medresesi Türk İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi.)

¹⁷⁷ Dirhem bir ağırlık ölçü birimidir. W. Hinz 1 dirhem'in 3,125 gram olduğunu belirtirken, Halil İnalcık ise 1 dirhem'in 3,2 gram ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Taşkın, s. 28.

¹⁷⁸ Erdoğan, s. 666.

¹⁷⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s. 366.

¹⁸⁰ Tez, s. 181.

¹⁸¹ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

¹⁸² BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1.

¹⁸³ BA., *C.AS. 21867*.

¹⁸⁴ BA., *C.AS. 21867*.

Askerlerin tüfek ve kurşunlarını çeşitli ölçülere sokabilen çeşitli kurşun ve tüfek kalıpları da verilmiştir¹⁸⁵. 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinden Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 410 adet kalıp kurşun gönderilen cephâneler arasında yer almıştır¹⁸⁶. Tophane-i Âmire' den Erzurum'a 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 40 adet tüfek kalıbı gelmiş ve 3.200 akçe masraf yapılmıştır¹⁸⁷.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 65 adet,¹⁸⁸ 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1160) tarihinde ise 63 adet tüfek kalıbının bulunduğu tespit edilmiştir¹⁸⁹. Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde 50 adet tüfek kalıbı bulunmaktaydı¹⁹⁰. 1776- 1777 (1190) yılında İstanbul'dan ihtiyaç duyulan 50 adet tüfek kalıbı istenilmiş ve tamamı karşılanmıştır¹⁹¹.

3.1.7. Tabanca (Piştov)

Erzurum Kalesi'nde hafif silah olarak piştov adı verilen tabancalarda vardı. Piştov, tabancanın gelişiminden önceki ilk basit halidir¹⁹². Ağızdan doldurulan çakmaklı ve kapsüllü tabancalara piştov adı verilmiştir. 19. başlarında ordu kadrosundan çıkarılan bu silahların 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanımı devam etmiştir¹⁹³. Osmanlı ordusunda kullanılan piştov piyade ve süvari silahı olarak kabul edilmektedir. En iyi piştovlar levendlere ve deniz askerlerine verilmekteydi¹⁹⁴. Erzurum Kalesi'nde 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 500 adet mükemmel piştov bulunmaktaydı¹⁹⁵.

¹⁸⁵ Erdoğan, s. 666.

¹⁸⁶ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

¹⁸⁷ BA., *MAD. d. 3389*, s. 22, 23.

¹⁸⁸ BA., *D.BŞM.d. 2950*, s. 11.

¹⁸⁹ BA., *C.AS.21867*.

¹⁹⁰ BA., *C. AS. 49794*

¹⁹¹ BA., *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 3.

¹⁹² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 779.

¹⁹³ Eralp, s. 134.

¹⁹⁴ Taşkiran, s. 563.

¹⁹⁵ BA., *MAD. d 3389*, s. 22.

Fotoğraf 3: 18. ve 19. Yüzyılda Kullanılan Tabancalar (Kaynak: Erzurum Yakutiye Medresesi Türk İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi)

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 685 adet tabanca mevcuttu ve bunlardan 500 adedi ise serasker için bulundurulmuştur¹⁹⁶.

3.2. Patlayıcı ve Kimyasallar

3.2.1. Kurşun

Top güllesi ve tüfek fındığı dökümünde kullanılmıştır. Anadolu'da en çok Hakkâri'de ve Erzurum Canca madeninden çıkarılmaktaydı¹⁹⁷. Erzurum Kalesi'ne çeşitli miktarlarda kurşun ve kurşun kalıpları gönderilmiştir Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 410 adet kurşun kalıbı, 1220 kantar (67 ton 100 kg) ve 30 kıyye (38,5 kg) kurşun yollanmıştır¹⁹⁸. Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) 300 adet kurşun kalıbı, 596,5 kantar (32 ton 807 kg) kurşun bulundurulmuş ve bu kurşunun 80 kantarı kullanılmıştır. Zikredilen tarihte İstanbul'dan 100 kantar (5,5 ton) kurşun daha gönderilmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁶ BA., C.AS. 21867.

¹⁹⁷ Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, s. 27.

¹⁹⁸ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 3.

¹⁹⁹ BA., C.AS. 21867.

3.2.2. Barut

Barut kelimesinin menşei tam olarak bilinmemekle birlikte Arapça da nefit kelimesi ile kullanılmıştır²⁰⁰. Ateşli bir silahla bir merminin atılmasına ya da her hangi bir maddenin fırlatılmasını sağlayan patlayıcı katı maddeye barut denilmektedir²⁰¹.

Osmanlı Devleti'nde ilk baruthane 15. yüzyılların ortalarında Atmeydanı civarında kurulmuş, ancak 1490 tarihinde çıkan bir yangınla kullanılamaz hale gelmiştir. Sultan İbrahim dönemine kadar Kâğıthane'de faaliyet gösteren baruthaneler 17. yüzyılda yeniçerilere ait yeni odalar içinde ve bir de Unkapanı ve Tüfekhâne'de faaliyet göstermiştir²⁰².

Osmanlı Devleti, İstanbul'da bulunan Baruthâne-i Âmire'nin dışında Anadolu ve Rumeli'nin belirli merkezlerinde çeşitli baruthaneler kurarak ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır²⁰³. Osmanlı Devleti'nin önemli kalelerinde bilhassa güherçile kaynaklarına yakın yerlerde barut üretimi gerçekleştirilmiştir. Özellikle Bosna, Basra, Yemen, Halep, Hama, Birecik, Trablus, Diyarbakır, Samsun, Karaman, Adana, Malatya, Kars, Gerger, Zamantı, Kahta, Darende, Akdağ, ve Divriği gibi güherçile kaynağının olduğu yerlerde baruthaneler bulunmaktaydı. Sefer esnasında kalelerde barut üretiminde büyük artışlar olmaktadır²⁰⁴.

Barut üretim yerleri içerisinde Erzurum, Oltu ve Van'da bulunmaktaydı²⁰⁵. 16. yüzyılda Erzurum, Oltu, Diyarbakır ve Van kalelerinde bulunan baruthaneler İstanbul, Temeşvar, Belgrat, Yemen, Halep, Bağdat ve Kahire'deki baruthanelere kıyasla daha az önemli üretim merkezleriydi²⁰⁶. Ancak barut üretim merkezlerindeki barutun karışım ve kalitesi her yerde aynı olmamakta baruttaki güherçile miktarı değişmekteydi²⁰⁷. 6 Haziran 1576 tarihinde Kığı, Mazgirt ve Tekman kazalarındaki güherçile madenini iltizam eden Hüseyin ve arkadaşlarının ellerinde bulunan güherçileyi siyah barut imali için Erzurum Kalesi'ne götürmeleri de Erzurum Kalesi'nde barut üretiminin yapıldığını

²⁰⁰ Mahmut Şakiroğlu, "Barut", *DİA*, C. V, İstanbul, 1992, s. 92.

²⁰¹ Gölen, s. 1.

²⁰² Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthane-i Âmire", *DİA*, C. V, 1992, İstanbul, s. 96.

²⁰³ Erdoğan, s. 660.

²⁰⁴ Gölen, s. 24.

²⁰⁵ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Starteji ve Askeri Güç*, İstanbul, 2012, s. 148.

²⁰⁶ Agoston, "Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi", s. 626, 627.

²⁰⁷ Agoston, *Osmanlı'da Starteji ve Askeri Güç*, s. 148.

göstermektedir²⁰⁸. Erzurum Kalesi'nde 1579 tarihinde 2.000 kantar stoklanmış barut bulunmaktaydı²⁰⁹.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 1.720 kantar (94 ton 600 kg), 702 sandık²¹⁰ (71 ton) ve 841 varil²¹¹ (75 ton 690 kg) siyah barut gönderilmiştir²¹². Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 744 varil (67 ton), 638 sandık (64,5 ton),²¹³ 1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149) tarihinde ise 486 varil (43 ton 740 kg), 558 sandık (100 ton 98 kg) siyah barut nakledilmiştir²¹⁴.

Erzurum Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1742) tarihinde serasker için toplamda 2.500 kantar (137 ton 500 kg) siyah barut bulundurulmuş ancak bu barutun 39,5 kantarı kullandığından net kalan barut miktarı 2.460,5 kantar (135 ton 327,5 kg) olmuştur. 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1742) tarihinde Trabzon'dan 500 kantar siyah barut Erzurum Kalesi'ne getirilmiştir²¹⁵.

3.2.3. Barut Üretiminde Kullanılan Hammadde ve Malzemeler

Güherçile: Bazı nemli yerlerde yağmur yağdıktan sonra toprakta kalyum-nitrat oluşmaktadır. Bu kalyum-nitrata güherçile ismi verilmektedir²¹⁶. Güherçile, barutun en önemli kimyasal bileşimidir. Dâhil olduğu kimyasal karışıma oksijen vererek karışımı yüksek gaz kütleline dönüştürür. Barut üretiminde kullanılacak güherçilenin saf olması gerekir²¹⁷.

Osmanlı toprakları güherçile madeni açısından oldukça zengindi. Mısır, Suriye'de Havran ve Lece bölgeleri ile Bağdat ve Kırım'da oldukça kaliteli güherçile madeni bulunmaktaydı. Rumeli'de Filibe, Tatarpazarı, Demirhisar, Selanik, Yenişehir, Vardar Yenicesi, Vodina, Manastır, Üsküp, Atina ve Eğriboz adası güherçilenin çıkardığı önemli yerlerdi. Anadolu'da ise Kayseri, Konya, Sivas, Boğazlıyan, Nevşehir,

²⁰⁸ Ümit Koç, *XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Sanayi*, s. 60.

²⁰⁹ Agoston, "Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi", s. 625.

²¹⁰ Bir sandık 101kg kadar etmektedir. Taşkın, s.105.

²¹¹ Varilin ağırlığı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Ünal Taşkın eserinde bir varilin ortalama 70- 80 okka (90 kg- 103 kg) olduğunu ifade etmiştir. Taşkın, s. 117. Garo Kürkman 1 varilin 78kg olduğunu, Halil İnalıcık ise şarap ve bal yüklü bir varilin 89.810kg olduğunu bildirmiştir. Bkz. Kürkman, 411; İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı*, s. 250. Çalışmamızda 1 varili 90 kg olarak kabul etmekteyiz.

²¹² BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

²¹³ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.2.

²¹⁴ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18399*, s. 1.

²¹⁵ BA., *C.AS.21867*.

²¹⁶ Gölen, s. 135.

²¹⁷ İzzet Güdül, *Barut ve Patlayıcı Maddeler*, Ankara, 1946, s. 5.

Develi, Niğde, Karaman, Aksaray, Ankara, Eskişehir, Aydın, İnegöl, Biga, Karası²¹⁸, Adilcevaz, Ahlat ve Erciş'te güherçile bulunmaktaydı²¹⁹.

Osmanlı Devleti güherçile madenin korunmasına önem vermiştir. Nitekim Van Beylerbeyi'ne 19 Mayıs 1578 tarihinde gönderilen bir hükümde; Erciş ve Adilcevaz'da üretilen güherçile madenine hiç kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir²²⁰.

Erzurum Kalesi'ne Trabzon ve İstanbul'dan gönderilen mühimmatlar içerisinde güherçile de bulunmaktaydı. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 265 kıyye²²¹, 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında 149 kıyye, 3 varil güherçile nakledilmiştir.²²²

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1742) tarihinde Erzurum Kalesi'nde bulunan serasker için 183 kıyye güherçile bulundurulmuş ve 17 kıyye güherçile ise daha önceden kullanılmıştır. İstanbul'dan Erzurum'a 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1742) tarihinde 100 kıyye (128,3 kg) güherçile nakledilmiştir.²²³

Kükürt: Barut için diğer önemli madde kükürttür. Kükürt barut içinde birleştiricilik görevi yapmaktadır. Ancak barut için kullanılacak kükürdün saf halde olması gerekmektedir. Kükürt Osmanlı topraklarında zor bulunan bir maden olup Van Gölü çevresi ile Lût Gölü havzası, Hakkâri, Erciş ve Selanik'te çıkarılmaktaydı²²⁴. Kükürt madeni barutu nemden korumakta ve tanecikli hale getirmek gibi bir özelliğe sahipti²²⁵. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 168 kıyye²²⁶, 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihinde ise 149 kıyye kükürt nakledilmiştir²²⁷.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1742) tarihinde Erzurum Kalesi'ndeki serasker için 163 kıyye kükürt bulundurulmuştur. Daha önceden de 15 kıyye kükürtte kullanıldığı tespit edilmiştir²²⁸. Yine aynı tarihte İstanbul'dan Erzurum'a 150 kıyye kükürt gönderilmiştir.

²¹⁸ Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi (1700- 1900)*, Ankara, 2001, s. 47.

²¹⁹ Orhan Kılıç, *Adilcevaz ve Ahlat*, s. 206.

²²⁰ Orhan Kılıç, *Adilcevaz ve Ahlat*, s. 206.

²²¹ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

²²² BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1- 2.

²²³ BA., *C.AS. 21867*.

²²⁴ Gölen, s. 139, 140.

²²⁵ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 243.

²²⁶ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2.

²²⁷ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1.

²²⁸ BA., *C.AS. 21867*.

Yelken bezi: üretilen barutun kurutulmasını sağlamaktaydı. Osmanlı Devleti yelken bezinin dışardan satın alınmak yerine Tersane-i Âmire'den karşılamıştır²²⁹. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 41 top,²³⁰ Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 50 top yelken bezi gönderilmiştir.²³¹ 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde barutu kurutmak amacıyla 25 top yelken bezi Trabzon'dan nakledilmiştir²³².

Deri: barutu dış etkenlerden korumak, mahzende bulunan barutun bozulmasını engellemek maksadıyla kullanılmaktaydı. Varillerin dış etkenlere bağlı olarak bozulmaması için dış yüzeyi koyun postu ile sarılmaktaydı. Dolayısıyla koyun postuna çok fazla ihtiyaç duyulmaktaydı²³³.

Meşin, farklı bir deri türü olup diğer deri türlerine göre daha kalitesiz ve ucuz olanıydı. 18. yüzyılda bir meşinin fiyatı 30 ile 40 akçe arasında değişmekteydi. Barut varillerinin ve güherçile fiçilerinin ağızlarını kapatmak için kullanılmaktaydı²³⁴. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 194 adet sade meşin ve 533 adette meşin kesesi gönderilmiştir²³⁵. Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 195 çift sade meşin, 800 adet meşin kesesi gönderilmiştir²³⁶.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde serasker için de 590 adet meşin bulundurulmuş ve 10 adedi kullanılmıştır²³⁷. Yine zikredilen tarihte Erzurum Kalesi'ne Trabzon'dan 350 adet sade meşin getirilmiştir²³⁸.

Gırbal (Kalbur) ve Elek: barutun elenmesi maksadıyla kullanılan iri delikli kalburdur. Karabarut yapılırken öncelikle preslenerek pide haline getirilir ve daha sonra barut hamuru parçalanıp elendikten sonra toz ve küçük parçalardan ayrıştırması yapılırdı. Elek ise barutun elenerek tozdan ayrıştırılması ve kükürdün işlenerek saf hale

²²⁹ Gölen, s. 199.

²³⁰ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2. Yelken bezinde kullanılan ölçü toptur. Halil inalcık bir topun 13m, 32,5 m, 65 m, 78 m olabileceğini hesaplamıştır. İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klâsik Çağı*, s. 254.

²³¹ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s. 1.

²³² BA., *C.AS. 21867*.

²³³ Gölen, s. 190.

²³⁴ Gölen, s. 191.

²³⁵ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2.

²³⁶ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1- 2.

²³⁷ BA., *C.AS. 21867*.

²³⁸ BA., *C.AS. 21867*.

getirilmesini sağlayan bir araçtı²³⁹. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 19 adet gırbal ve elek gönderilmiştir²⁴⁰.

3.2.4. Fişek

Erzurum Kalesi'ne Parlayıcı ve patlatıcı bir özelliği bulunan ve kuşatılan düşman kuvvetleri tarafına yangın çıkarmak maksadıyla fişekler de gönderilmiştir. Bir okun ya da bir mızrağın başına saman parçaları ve kükürtlü bir fitil ile oluşturulan karışım düşman evlerinin üzerine atılarak yangın çıkartılabildiği gibi meşale yerine de kullanılarak ordugâhın aydınlatılmasında da istifade edilmiştir. Düşman üzerine saldırıya geçileceği vakit fişeklerden yanıcı toplar yapıp etrafa atılır ve çıkarılan yangınlarla düşmana korku salınırdı²⁴¹. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 80 çift,²⁴² 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde ise 74 çift daha fişek gönderilmiştir.²⁴³

3.2.5. Mısri Fitili

Mısri fitili; ateşlemeye yardımcı olan bir maddedir. Pamuk ipliği bükülerek kükürtlü karışıma batırılmakta ve genellikle tüfekler ile lağım patlatmalarında kullanılmaktaydı. Hammaddesi Mısır ve Suriye'den ipliği ise Halep'ten temin edilmekteydi²⁴⁴. Erzurum Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu mısri fitili en fazla Trabzon'dan getirilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde gönderilen mısri fitili 76,5 kantardır²⁴⁵. Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında 59 kantar,²⁴⁶ 1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149) tarihinde ise 565 kıyye mısri fitili gönderilmiştir.²⁴⁷ 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde serasker için 60 kantar mısri fitili bulundurulmuştur²⁴⁸. Zikredilen tarihte Erzurum Kalesi'ne Kefe'den 30 kantar mısri fitili nakledilmiştir²⁴⁹.

²³⁹ Gölen, s. 200, 201.

²⁴⁰ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2.

²⁴¹ Erdoğan, s. 666.

²⁴² BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3

²⁴³ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1- 2.

²⁴⁴ Erdoğan, s. 665. Tahir Sevinç, "1695 Sakız Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı: 21, s. 64.

²⁴⁵ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

²⁴⁶ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1- 2.

²⁴⁷ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18399*, s. 1.

²⁴⁸ BA., *C.AS. 21867*.

²⁴⁹ BA., *C.AS. 21867*.

3.2.6. Çakmak Taşı

Ateşli silahların horozunda, barutu ateşleyici madde olarak kullanılmıştır. Eskiden kullanılan çakmaklı tüfeklerde kıvılcım çıkarmak ve barutu patlatmak amacıyla çakmak taşından yararlanılmıştır²⁵⁰.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 30.000²⁵¹, Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 10.000 adet çakmak taşı nakledilmiştir.²⁵²

Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 30.000 adet çakmak taşı bulundurulmuştur²⁵³. Zikredilen tarihte Erzurum Kalesi'ne Trabzon'dan 500 adet çakmak taşı daha gönderilmiştir²⁵⁴.

3.3. Ateşsiz Silahlar

3.3.1 Kılıç

Kılıç, kesici silahların en eskisi olan ve Türkler tarafından çok eskiden yapıp kullanılan bir silahtır. Kılıcın namlu keskinliği ve sağlam olması ile birlikte görünüm itibariyle kabza, balçak, namlu ve kın olmak üzere 4 parçadan oluşmuştur²⁵⁵. Osmanlı ordusu silahlar içerisinde en fazla kullandığı silah kılıç olmuştur²⁵⁶. Erzurum kalesi'ne gönderilen ateşsiz silahların başında kılıç gelmektedir.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 500 adet,²⁵⁷ 1734- 1735 yılında ise 950 adet kılıç gönderilmiştir²⁵⁸. 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde serasker için 1.440 adet kılıç bulundurulmuş ve bu kılıçlardan 440 adedi Trabzon'dan tedarik edilmiştir²⁵⁹.

²⁵⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, s. 323,324.

²⁵¹ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

²⁵² BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1- 2.

²⁵³ BA., *C.AS. 21867*.

²⁵⁴ BA., *C.AS. 21867*.

²⁵⁵ Erendil, 57, 58.

²⁵⁶ Erendil, s. 64.

²⁵⁷ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

²⁵⁸ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s. 1.

²⁵⁹ BA., *C.AS. 21867*.

Fotoğraf 4: 1760- 1761 (1174) Tarihine Ait Bir Kılıç (Kaynak: Erzurum Müzesi Etnografya Deposunda bulunmaktadır. Envarter No: 623)

3.3.2. Ok ve Yay

Yay, oku bulunduğu yerden daha uzak mesafedeki hedeflere fırlatan bir silahtır. Araplar yay'a kavs, İranlılar ise kemân demişlerdir²⁶⁰. Kemankeş adı verilen ustalar, yaya giriş takılmasını sağlar ve okun boyuna göre 1km ye kadar ok atabilecek yaylar üretirlerdi²⁶¹. Dolayısıyla ok ve yayın savaşlarda etkili olması, rahatça taşınabilmesi gibi nedenlerle ateşli silahların yaygınlaştığı 16. yüzyılın sonuna kadar etkili bir silah olmuştur²⁶².

Erzurum Kalesi'nde çok sayıda ok bulundurulmuştur. Ok, Türkçe bir kelime olup Arapça karşılığı sehem, Farsça da ise tir olarak yer almış ve dilimize geçmiştir. Atıldığı yaya göre çeşitli uzunluklara sahip olmakta ve 7 ile 10 mm çapında yuvarlak, düzgün çubuklardan oluşmaktadır²⁶³. En iyi oklar çam ve gürgen ağaçlarından yapılmaktaydı. Ok ve yayın içine konduğu muhafazaya tirkeş adı verilmiştir. Sadece içine ok konulan muhafazaya ise kubur adı verilmekteydi²⁶⁴.

Ok, Cebeci Ocağı imalathanesinde yapıldığı gibi ihtiyaç durumunda esnaftan da sipariş edilmekteydi. Ok, İstanbul'da ve Gelibolu'daki tirger denilen okçulara yaptırılırken, ok temrenleri ise Edirne'de bulunan çingenelere yaptırılırdı. Tabanca

²⁶⁰ Eralp, s. 80.

²⁶¹ Tez, s. 168- 169.

²⁶² Eralp, s. 83.

²⁶³ Eralp, s. 79.

²⁶⁴ Tez, s. 169.

şekline benzeyen ve tirkeş meşininden yapılan mahfazalara yaklaşık elli kadar ok konulabilmekte ve arkada taşınmaktaydı²⁶⁵. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) Erzurum Kalesi'ne 68 adet İstanbul yayı, 120 adet tatar yayı ve 3.340 adet ok gönderilmiştir²⁶⁶.

Erzurum'daki serasker için iki türlü yay bulundurulmuştur. Bunlardan birincisi; tatar yayı, ikincisi ise İstanbul yayıdır. 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1742) tarihinde tatar yayından 250 adet, İstanbul yayından 50 adet bulunmaktaydı²⁶⁷.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde bulunan oklar *Tir-i Teber* ve *Tir-i İstanbul* şeklinde kaydedilmiştir. Bu tarihte serasker için teber okundan 8.000 adet, İstanbul okundan ise 2.500 adet bulundurulmuştur²⁶⁸.

3.3.3. Mızrak (Kargı)

Mızrak Arapça, kargı Türkçe kelime olup her iki kelime de eş anlamlıdır. Mızrak, 2 ile 5 m uzunluğunda ahşap bir gövdenin uç kısmına dar veya geniş bir yaprak ya da çok sivri bir demirin yapılmasıyla oluşan delici bir silahtır. Mızrağın delici etkisini sağlayan temren bölümü 20- 25cm uzunluğunda bir boru ve iki şerit demirle gövdeye sağlam bir şekilde bağlanırdı. Temrenlerin tesir gücünü artırmak maksadıyla kenarları testere ağzı gibi sap tarafına eğimli dişli olanlar ile tepeye doğru incelerek en uçta birleşen dört dilimli temrenler yapılmıştır²⁶⁹.

Mızraklı askerler, düşman üzerine atılarak tüfekçilerin silahlarını ateşlemeye hazır hale getirmelerine olanak vermektedir²⁷⁰. Ayrıca süvariler düşmana at sürerek mızrağı hedefe fırlatmak ya da delmek amacıyla da mızrağı kullanmışlardı²⁷¹.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 559 mızrak temreni, 498 adet mızrak sırtığı, 559 adet mızrak dipliği yollanmıştır²⁷². Erzurum Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde serasker için 1.000 adet

²⁶⁵ Erdoğan, s. 666.

²⁶⁶ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

²⁶⁷ BA., *C.AS. 21867*.

²⁶⁸ BA., *C.AS. 21867*.

²⁶⁹ Eralp, 50,51.

²⁷⁰ Kenneth Chase, *Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2008, s. 261.

²⁷¹ Eralp, 51.

²⁷² BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

mükemmel mızrak bulundurulmuştur²⁷³. Zikredilen tarihte Trabzon'dan 500 adet mızrak sırgı daha gönderilmiştir²⁷⁴.

3.3.4. Balta

Balta, bir kenarı keskin çeşitli biçimlerde yapılmış geniş demir veya çelik yüzey ile bunu taşıyan ahşap ya da nadiren görülen demir bir saptan oluşmaktaydı. Balta, piyade sınıfının göğüs göğüse savaşlarda kullandığı yakın muharebe silahıdır. Ateşli silahların ortaya çıkması, kullanımının diğer silahlara göre daha zor olması Balta'nın kullanılmasını zorlaştırmıştır²⁷⁵.

Erzurum Kalesi'nde farklı özelliklerde baltalar da bulunmaktaydı. Bu baltalardan bazıları ağaç kesmek maksadıyla (*Balta-i hattâb*) gelen oduncu baltalarıdır. Diğer bir tür balta ise belgede *macari balta* olarak geçmekte ve bu baltanın savaş meydanlarında kullanılan bir balta olduğunu düşünmekteyiz. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 121 adet,²⁷⁶ 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde ise 145 adet *macari balta* gönderilmiştir²⁷⁷. Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 159 adet *macari balta* bulundurulmuştur²⁷⁸.

3.3.5. Kama

Karşılıklı iki kişinin mücadelesinde kullanılan bir harp silahı olmasa da savaş meydanlarında kullanılmıştır. Bir kabza ve kabzadan uca doğru incelerek sivrileşen iki tarafı keskin eni dar kısa çelik bir namludan meydana gelen bir silahtır²⁷⁹. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde gönderilen kama çivi ile birlikte zikredilmiştir. Bu tarihte çivi ile birlikte 35 adet kama gönderilmiştir²⁸⁰. Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde çivi ile birlikte gönderilen kama miktarı

²⁷³ BA., C.AS. 21867.

²⁷⁴ BA., C.AS. 21867.

²⁷⁵ Eralp, s. 76.

²⁷⁶ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

²⁷⁷ BA., D.BŞM. CBH. d. 18396, s.1- 2.

²⁷⁸ BA., C.AS. 21867.

²⁷⁹ Eralp, s. 72.

²⁸⁰ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

79 adettir²⁸¹. 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1160) tarihinde Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 2 adet kama, 6 adette kırık demir kama bulunmaktaydı²⁸².

3.4. Erzurum Kalesi'nde Mühimmat Yapımı İçin Bulunan Metaller

3.4.1. Demir

Demir daha çok askeri amaçlı olarak top ve gülle dökümünde, nal ve mih yapımında,²⁸³ güherçile kazanlarının kaynatılması için üzerine konulan sacayaklarının tamir ve yenilenmesinde kullanılmaktaydı²⁸⁴. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 246 kantar (13 ton 530 kg), 30 kıyye (38,5 kg),²⁸⁵ Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 12.799 kıyye (16 ton 421 kg) ham demir gönderilmiştir.²⁸⁶ Trabzon'dan gönderilen ham demirde sürekli bir artış görülmüştür. Bu miktarın fazla olmasının sebebi Osmanlı- İran savaşlarının yoğun bir şekilde yaşanmasıdır.

Cebhâne-i Âmire'den 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 5.596 kıyye ham demir, 220 kıyye de yedek olmak üzere toplam 5.716 kıyye (7 ton 333,5 kg) ham demir Erzurum'a gönderilmiştir²⁸⁷. Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinde 80 kıyye ham demir bulunmaktaydı.²⁸⁸ Erzurum Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu çeşitli kundakların yapımı için 5.500 kıyye ham demir İstanbul'dan talep edilmiştir. Erzurum Kalesi'nde 1776- 1777 (1190) yılında yapılan yoklama neticesinde ise 443 kıyye ham demir bulunmaktaydı²⁸⁹.

3.4.2. Bakır

Bakır madeni demir madenine göre daha yumuşak ve hafif bir maden olmasından dolayı miğfer, kalkan, at alınlıkları gibi silah araç gereçlerin yapımında kullanılmaktadır²⁹⁰. Don yağının eritilmesinde kullanılan tavalar, demir top güllerinin

²⁸¹ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18396*, s.1- 2.

²⁸² BA., *D.BŞM.d. 2950*, s. 11.

²⁸³ Ümt Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, s. 16.

²⁸⁴ Zafer Gölen, s.194

²⁸⁵ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

²⁸⁶ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s.1- 2.

²⁸⁷ BA., *MAD. d. 3389*, s. 23

²⁸⁸ BA., *D.BŞM.d. 2950*, s. 2.

²⁸⁹ BA., *C.AS. 49794*.

²⁹⁰ Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, s. 19.

kalıpları da bakırdan yapılmaktaydı²⁹¹. Tophane-i Âmire' den Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) mühimmat yapımı için 17 kıyye ham bakır ve 25 kıyye de yedek olmak üzere toplam 42 kıyye ham bakır gönderilmiştir²⁹².

3.4.3. Kalay

Tunç toplarının dökümünde kullanılmak üzere kalay da gönderilmiştir. Kalay tunç toplarının vazgeçilmez madenidir. Osmanlı Devleti'nde az bulunduğu için dış ülkelerden yüksek ücretler vererek temin etmeye çalışmıştır²⁹³. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 207 kıyye kalay²⁹⁴, Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde ise 200 kıyye kalay nakledilmiştir²⁹⁵. Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 187 kıyye bakır bulundurulmuş ve bu miktarın 5 kıyyesi kullanılmıştır²⁹⁶. Zikredilen tarihte Erzurum Kalesi'ne İstanbul'dan 30 kıyye kalay nakledilmiştir²⁹⁷. Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde mevcut olmayan ancak ihtiyaç duyulan mükemmel kundakların yapımı için İstanbul'dan 50 kıyye kalaya ihtiyaç duyulmuştur. İhtiyaç duyulan 50 kıyyeden sadece 25 kıyye gönderilmiştir²⁹⁸. 1776- 1777 (1190) tarihinde ise İstanbul'dan 17 kıyye kalay daha Erzurum'a irsal edilmiştir²⁹⁹.

3.4.4. Çelik

Erzurum Kalesi'ne gönderilen diğer bir ürün de çeliktir. Çelik, tunç ve demirden daha sağlam bir metaldir. Çelik, daha çok Avrupa ülkelerinden ithal edilmekte ve arşiv kayıtlarında *çelik-i frengi* olarak kaydedilmektedir. İğne, (sûhen), küskü, teber (balta), örs, çekiç, kalem gibi bazı malzemeler çelikten yapılmaktaydı³⁰⁰. Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 250 kıyye³⁰¹, Trabzon

²⁹¹ Aydıöz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 225.

²⁹² BA., MAD. d. 3389, s. 23.

²⁹³ Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, s. 27.

²⁹⁴ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

²⁹⁵ BA., D.BŞM. CBH. d 18396, s.1- 2.

²⁹⁶ BA., C.AS. 21867.

²⁹⁷ BA., C.AS. 21867.

²⁹⁸ BA., C. AS. 49794.

²⁹⁹ BA., D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

³⁰⁰ Aydıöz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 238.

³⁰¹ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 200 kıyye çelik gönderilmiştir³⁰².

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophâne-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne 10 kıyye çelik nakledilmiştir³⁰³. Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 200 kıyye çelik bulundurulmuştur³⁰⁴. Erzurum Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu çeşitli kundakların yapımı için İstanbul'dan 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde 120 kıyye çelik talep edilmiş³⁰⁵, ancak 70 kıyye gönderilmiştir³⁰⁶.

3.5. Yanıcı Maddeler

3.5.1. Kömür

Kömürdeki karbon maddesi ile güherçilenin oksijeni birleşerek gaz halinde ortaya çıkmakta ve barutun yanmasını sağlamaktaydı. Karabarut üretiminde odun kömürü kullanılmaktaydı³⁰⁷. Ayrıca metallerin eritilmesi amacıyla bol miktarda kömüre ihtiyaç duyulmaktaydı.³⁰⁸

İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 1.283 kg kömür gönderilmiş ve kömüre 2.000 akçe masraf yapılmıştır³⁰⁹.

3.5.2. Neft

Arapça nafta, Farsça da ise neft olarak adlandırılan bu ürün ham petrolün benzin ile gaz yağı arasındaki ara damıtma ürünüdür. Ortaçağda Araplar bu terimi çam reçinesinden elde edilen yanıcı bir organik sıvı olan terebentinle aynı anlamda kullanmışlardır³¹⁰.

Bizanslılar nefti, savaş gemilerinin ön tarafında büyük bir tunç kazanı içinde bulunan sıcak karışımı bakır bir borudan pompa yardımıyla düşman gemilerinin üzerine püskürterek ya da kundaklı yayla fırlatarak kullanmışlardır. Arap orduları da bunun bir benzerini yaparak hem kara da hem denizde kullanmışlardır. Araplar çömlekler içinde

³⁰² BA., *D.BŞM. CBH. d. 18396*, s.1- 2.

³⁰³ BA., *MAD. d. 3389*, s. 23.

³⁰⁴ BA., *C.AS. 21867*.

³⁰⁵ BA., *C. AS. 49794*.

³⁰⁶ BA., *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 3.

³⁰⁷ Gölen, s. 142.

³⁰⁸ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 272.

³⁰⁹ BA., *MAD.d. 3389*, s. 23- 24.

³¹⁰ Tez, s. 11.

bulunan nefti mancınıklarla düşman üzerine atmışlardı. Neft, deniz ve kara kuşatmalarında bir pompa, şırınga ya da bir tulumba ile düşman üzerine atılan sıvı alevi olup günümüz alev makinesinin basit şeklidir³¹¹.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 103 kıyye³¹², Trabzon Cephânesi'nden 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 64 kıyye³¹³, 1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149) tarihinde 67 kıyye gönderilmiştir³¹⁴ Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde serasker için 80 kıyye neft yağı bulundurulmuştur³¹⁵. Zikredilen tarihte İstanbul'dan 40 kıyye neft Erzurum Kalesi'ne nakledilmiştir³¹⁶.

3.5.3. Yağ

Yağ çok çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Erzurum Kalesi'nde zeytinyağı, pamuk yağı, bezir yağı, don yağı gibi çeşitli türde yağları görmek mümkün olmuştur. Zeytinyağı top arabalarının aksamalarında, topçuların ve dökümcülerin sofralarında kullanmak için bulundurulmuştur. Zeytin yağı topların yağlanmasında, fitil deliklerinin açılmasında ve bıçkı işlerinde kullanılmaktaydı. Pamuk yağından top arabalarının kazıklarını çekmede, don yağından ise sabun ve mum yapımında ve top kalıplarının yağlanmasından istifade edilmekteydi³¹⁷.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 11 adet yağ güğümü, 132 kıyye zeytinyağı, 72,5 kıyye don yağı, 2 kıyye susam yağı gönderilmiştir³¹⁸. Trabzon Cephânesi'nden 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 79 kıyye ve 1 adet güğüm susam yağı, 203 kıyye pamuk yağı,³¹⁹ yine Trabzon Cephânesi'nden 1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149) tarihinde 207 kıyye 3 güğüm ve 140 kıyye zeytinyağı tedarik edilmiştir³²⁰.

İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 64 kg yağ gelmiş ve bu yağ için 1.600 akçe bir masraf yapılmıştır³²¹. Erzurum

³¹¹ Tez, s.12.

³¹² BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

³¹³ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s. 2.

³¹⁴ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18399*, s. 1.

³¹⁵ BA., *C.AS. 21867*.

³¹⁶ BA., *C.AS. 21867*.

³¹⁷ Ayduz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 254.

³¹⁸ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 2- 3.

³¹⁹ BA., *D.BŞM. CBH. d 18396*, s. 2.

³²⁰ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18399*, s. 1.

³²¹ BA., *MAD.d. 3389*, s. 23- 24.

Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde serasker için 100 kıyye sade yağ, 100 kıyye bezir yağı, 124 kıyye susam yağı bulundurulmuştur³²².

3.5.4. Katran

Taşkömürü, linyit, odun, turba, şist gibi organik maddelerin kuru olarak damıtılması sonucunda elde edilen sıvı yağ kıvamında koyu kahverengi veya siyah renkte ağır is kokulu suda erimeyen bir maddedir. Linyit kömüründen elde edilen katranın damıtılmasıyla mum yapımı, benzin, solar yağı ve zift elde edilirken, taşkömürü katranı ile suni boya maddeleri, suni reçine, cila ve sıvı yakıt elde edilmektedir³²³.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 1.583 kıyye (2 ton 31 kg), 37 varil (3 ton 330 kg) katran gönderilmiştir³²⁴. Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında 28 varil nakledilmiştir³²⁵. Erzurum Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde serasker için 25 kantar katran bulundurulmuş ve 5 kantarı ise daha önceden kullanılmıştır³²⁶.

3.5.5. Zift

Zift daha çok gemi yapımında tahtayı neme karşı korumak maksadıyla kullanılmıştır. Soğuk olduğunda katı, ısıtıldığında akışkan bir hale geçen siyah renkli bir maddedir. Top kalıplarının sıkıştırılması ve kalıp tahtaların iç tarafına sürülmek suretiyle eriyiğin dışarı çıkması engellenirdi³²⁷.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 2.209 kıyye (2 ton 834 kg) 41 varille (4 ton 223 kg) oldukça fazla miktarda zift nakledilmiştir.³²⁸ Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 4 varil zift

³²² BA., C.AS. 21867.

³²³ *Okyanus Ansiklopedisi*, "Katran", C.III, (Haz. Pars Tuğlacı), İstanbul, 1997, s. 1451; *Türk Ansiklopedisi*, "Katran", C. XXI, Ankara, 1974, s.405.

³²⁴ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

³²⁵ BA., D.BŞM. CBH. d 18396, s.1- 2.

³²⁶ BA., C.AS. 21867.

³²⁷ Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 256.

³²⁸ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

gönderilmiştir.³²⁹ Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihlerinde 30 kantar zift bulundurulmuştur³³⁰.

3.5.5. Balmumu

Top kalıplarının arasına sürülerek sıvı şekildeki metalin dışarıya çıkması engellenirdi. Topların çeşitli aksamalarında ve fırınlarda yakılarak da kullanılmaktaydı³³¹.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 19 kıyye,³³² Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında ise 100 kıyye balmumu getirilmiştir³³³. Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) tarihinde 45 kıyye balmumu bulundurulmuş ve bu balmumunun 15 kıyyesi Trabzon'dan tedarik edilmiştir³³⁴.

3.6. Tıbbi Malzemeler

3.6.1. Cerahat Takımı

Savaş zamanlarında meydana gelen yaralanmalara ve cerrahi müdahale gerektiren durumlara karşı askerlerin hayatta kalabilmeleri için çeşitli sayılarda ameliyat takımı Erzurum Kalesi'ne gönderilmiştir. Belgede *mükemmel cerahat takımı* şeklinde kaydedilmiş ve kaç adet gönderildiği de ayrıca belgede belirtilmiştir³³⁵.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 2 sandık *mükemmel cerahat takımı*,³³⁶ Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 3 adet *mükemmel cerahat takımı* gönderilmiştir³³⁷. Erzurum Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde serasker için 3 adet mükemmel cerahat takımı bulundurulmuştur³³⁸.

³²⁹ BA., D.BŞM. CBH. d 18396, s.1- 2.

³³⁰ BA., C.AS. 21867.

³³¹ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 256.

³³² BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

³³³ BA., D.BŞM. CBH. d. 18396, s. 2.

³³⁴ BA., C.AS. 21867.

³³⁵ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 3.

³³⁶ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 3.

³³⁷ BA., D.BŞM. CBH. d. 18396, s. 2.

³³⁸ BA., C.AS. 21867.

Osmanlı Devleti Karadeniz'e giden gemilerinde cerrah sandığında muhtelif ilaçlar bulundurmuştur. Bu ilaçlar; *Terementi mehlemi, tatlı mehlem, hava cıva mehlemi, esfidaç mehlemi, hatmi yağı, müretteb kafûri ruhu, çıban yakası, kardeşkanıdır*. Cerrah sandığında bulunan aletler ise; *çevirme (?) ağaç kutu, Dört köşe şişi, sagir kavanoz, yuvarlak kebir şişe, teneke sagir kutu, teneke vasat kutu, kebir kutu, battal kutu, battal yuvarlak, teneke kutu, nuhas kacarola, nuhas cezbe, pirinç havan maa dest, bıçak, mikraz (makas), milaka, kebir kavanoz, asma kilidi, yakı için astar toptur*³³⁹. Bu yukarıda zikredilen bir takım ilaçlara ve aletlere belgelerde ulaşılmıştır. Ancak doktorlarla ilgili her hangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.6.2. Terementin, Farekulağı (Sıçan Otu), Nışadır, Göztaşı (Zac-ı Kıbrıs),

Terementi butum ağacından elde edilen reçinedir³⁴⁰. İdrar ve solunum yolu antiseptiğinde kullanılmaktadır³⁴¹. Farekulağı ise çuhaçiçeğigiller familyasından 40 kadar türü bulunan bir bitki cinsi olup eskiden halk hekimliğinde böbrek rahatsızlığında kullanılmaktaydı³⁴².

Nışadır, özellikle deri iltihaplarına karşı kullanılan bir maddedir³⁴³. Kalaylama ve lehimcilikte de faydalanılmıştır³⁴⁴. Dokumacılıkta ve antiseptik olarak tarım da kullanılan göztaşı³⁴⁵; göz ve deri hastalıklarında kullanılan koyu mavi renkte zehirli bir bakır sülfattır³⁴⁶.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 2 kıyye sıçanotu, 18 kıyye nışadır³⁴⁷, Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihlerinde 2 kıyye sıçanotu, 30 kıyye göz taşı, 30 kıyye şap ve 20 kıyye nışadır nakledilmiştir³⁴⁸.

Erzurum Kalesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde serasker için 2 kıyye sıçanotu, 30 kıyye göz taşı, 75 kıyye terementin ve 14 kıyye nışadır

³³⁹ Feza Günergun, "Osmanlı Donanma Gemilerinin İlaç Sandıkları: Ondokuzuncu Yüzyılın Başına Ait Bir Araştırma", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/ 1- 2, (2009- 10), İstanbul, s. 247, 248.

³⁴⁰ Mehmet Gürlek, "Alâ'im-i Cerrahin'de Geçen Bitki Adları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Aralık 2011, Adıyaman, s.140.

³⁴¹ *Meydan Larouse Büyük Lûgat Ansiklopedi*, "Terebentin", C.XII, İstanbul, 1980, s. 73.

³⁴² *Türk Ansiklopedisi*, "Farekulağı", C. XVI, Ankara, 1978, s. 111, 112.

³⁴³ *Meydan Larouse Büyük Lûgat Ansiklopedi*, "Amonyum", C. I, s. 468.

³⁴⁴ Sönmez, 83.

³⁴⁵ *Meydan Larouse Büyük Lûgat Ansiklopedi*, "Göztaşı" C. V, s. 452.

³⁴⁶ Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 681.

³⁴⁷ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

³⁴⁸ BA., D.BŞM. CBH. d 18396, s.1- 2.

bulundurulmuştur³⁴⁹. 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne 0,5 kıyye sıçanotu, 40 kıyye terementin, 15 kıyye göz taşı, 10 kıyye şap ve 40 kıyye süt yağı gönderilmiştir³⁵⁰.

3.6.3. Mastaki (Damla Sakızı), Anzerut, Kardeşkanı, Çam Sakızı ve Diğer Malzemeler

15. yüzyılda yaşamış Cerrah Mes'ûd'un Farsça yazdığı *Hülâsa-i Tıb* adlı eserinde mevcut belgelerimizde de bulunan bir çok ilacın hangi durumlarda ve ne miktarda kullanılması ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde bir kişinin savaştan veya düşmekten dolayı kafaya almış olduğu bir darbeden dolayı kafada bir çökme meydana gelmişse yaralıya öncelikle su ile birlikte şeker şerbeti içirilmesi ve daha sonrada atardamarı kesmeden o yerin haç gibi yarılması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak atardamarın kesilmesi durumunda kan çıkan yere demirle mastaki (damla sakızı) ile dağlanması ve o derinin uçlarına iğne ile ibrişim geçirilip boğazının altında bağlanması ve kafa kısmının açık kalması gerektiğini belirtmiştir. Cerrah Mes'ûd, kemiğin kazınmasını çıkan kanın pamuk ya da sünger ile alınmasını ve kemiği uygun bir şekilde kerpeten veya testere ile korkmadan çıkarılmasını istemiştir. Beyin sağlamsa ve beynin içine kan inmişse kanın temizlenmesini ve şeker ilave edilmesini belirtmiştir. Çıkan kemiğin yerine uladı konulması daha sonra anzerût, mastaki, çam sakızının dövülmesi ve un haline getirilen bu ilacın yara yerine sürülmesini, mısırî merhemi ile fitil yapılmasını istemiştir. Çünkü Mısırî merhemi kulaktaki yaraya ve irine karşı iyi gelmekteydi. Çam sakızı, kardeşkanı, anzerût'tan oluşan merhem yaranın etini bitirip kavuşturmakta idi. Kardeşkanı, mürdesengi, zeytinyağı, çam sakızı, kasnı ve katran, reçineden oluşan diğer bir merhem de irinli yaranın etini temizlemekteydi. Esfîdâç (üstübeç) merhemi burundaki yaraya ateş yanığına, sıcak su ve sıcak yağ yangınına faydalıydı³⁵¹.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinde 10 kıyye mastaki, 5 kıyye kardeşkanı, 13 kıyye 300 dirhem anzerût, 33 kıyye çam sakızı, 24 adet asma kilidi,³⁵² 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında 3 kıyye kardeşkanı, 30 kıyye anzerût, 46 kıyye çam

³⁴⁹ BA., C.AS. 21867.

³⁵⁰ BA., C.AS. 21867.

³⁵¹ Ahmet Acıduman- Uygur Er, "Cerrah Mes'ud ve Eseri Hülâsa-i Tıbb'da Nöroşirurji İle İlgili Bölümler", *Türk Nöroşirurji Dergisi*, C. 18, Sayı: 1, Ankara, 2008, s.29, 30.

³⁵² BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2.

sakızı, 20 adet büyük ve küçük asma kilidi Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne nakledilmiştir³⁵³. Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 29 kıyye anzerût, 30 kıyye mastaki, 2 kıyye kardeşkanı, 15 kıyye esfidâç bulundurulmuştur³⁵⁴. 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne 15 kıyye anzerût, 15 kıyye mastaki, 25 kıyye çam sakızı, 8 kıyye esfidâç gönderilmiştir³⁵⁵.

3.7. Levazım Malzemeleri

3.7.1. İstanbul'dan Gönderilen Levazım Malzemeleri

İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde yoğun bir mühimmat sevkiyatı yapılmıştır. Bu mühimmat için de çeşitli levazım malzemeleri de bulundurulmuştur. Siper kazımak, yol ve köprü yapmak veya bakım ve onarımlarını gerçekleştirmek için çeşitli araç ve gereçlerin kaleye gönderilmiştir³⁵⁶. Bu araç gereçler sefer dönemlerinde çeşitli birimlere dağıtılmaktaydı. Mesela; humbaracılar bıçak, el keseri ve burgu, lağımıcılara; lağım kazması, sivri ve uzun demirli taşçı kazması olan külünk, çapa, destere, lağım burgusu verilmekteydi. Seferde kullanılmak üzere verilen diğer bir mühimmat ise küskü ve harbedir. Küskü, taş ve duvar kırmaya yarayan bir ucu sivri ağır demir sopaya verilen addır. Harbe ise kısa mızrak süngüsüdür³⁵⁷. Bu araç gereçlerin hem miktarı hem de yapılan masrafları tespit edilmiştir. İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde gönderilen levazım miktar ve masrafı tablo halinde sunulmuştur.

³⁵³ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18396*, s. 2.

³⁵⁴ BA., *C.AS. 21867*.

³⁵⁵ BA., *C.AS. 21867*.

³⁵⁶ Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", s. 292.

³⁵⁷ Erdoğan, s. 667.

Tablo 50: İstanbul'dan Erzurum Kalesi'ne Gönderilen Levazım Malzemeleri ve Masrafı (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153)³⁵⁸

Mühimmatın İsmi	Mühimmatın Miktarı (adet/deste/ çift/kg)	Mühimmatın Masrafı
Bolari Keser	5 adet	400 akçe
El Keseri	20 adet	700 akçe
Destere	20 adet	1.100 akçe
Marangoz Baltası	10 adet	1.600 akçe
Aşk	5 adet	400 akçe
Çatal Maça	5 adet	435 akçe
Çeşitli Çiviler (Mismar-ı Mütenevvîa)	449 kg	13.100 akçe
Kefçe Çivisi	4.000 adet	640 akçe
Demir İğne	10 adet	280 akçe
Hızar Tahtası	2 adet	600 akçe
Kemane	5 adet	70 akçe
Kemane Kayış	10 adet	350 akçe
Çuvaldız	10 destе	350 akçe
Dört Parçalı Harar	15 çift	4.800 akçe
Hartuç Kalıbı	15 adet	285 akçe
Top Tomarı	100 çift	700 akçe
Top Veznesi	40 destе	1.600 akçe
Top İğnesi	50 destе	1.500 akçe
Büyük Çam Sırığı	30 adet	1.800 akçe
Fitil Ağacı	80 adet	1.200 akçe
Mühimmat Sandığı	60 adet	4.200 akçe

3.7.2. Erzurum Kalesi'nde Serasker İçin Bulundurulmuş Mühimmat Takımı

Osmanlı ordusuna komutanlık edenlere serasker ya da serdar-ı ekrem denilmekteydi³⁵⁹. Sadrazamın dışında orduya komutanlık eden vezire bu unvan verilmiştir. II. Mahmud döneminde, Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurulmuş ve serasker unvanı bu düzenli ordunun komutanına verilmiştir³⁶⁰. 1741 Ağustos ortalarında (evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1154) Erzurum'daki seraskerlik görevine Numan Paşa'nın yürüttüğü anlaşılmaktadır³⁶¹.

³⁵⁸ BA., MAD.d. 3389, s. 23- 24.

³⁵⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 176.

³⁶⁰ Sertoğlu, s. 550.

³⁶¹ BA., MHM. d. 148, s. 66/ 188.

Erzurum Kalesi'nde serasker için 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde çeşitli mühimmat takımı bulundurulmuştur. Bu mühimmat takımı İstanbul ve Trabzon'dan gönderilmiştir³⁶².

İran hükümdarı Nadir Şah'ın 4 yıl süren ve başarıyla sonuçlandığı Afgan ve Hindistan seferlerinin ardından İran'a dönmesi Osmanlı Devleti'ni büyük bir endişeye sevk etti. Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'nden Caferilik mezhebinin beşinci mezhep olarak tanınmasında ısrarlı olması Sultan I. Mahmud'u tedirgin etmiş ve Nadir Şah'a karşı savaş ilan etmek için fetvalar almıştı³⁶³.

Osmanlı-İran ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine Erzurum Kalesi'nde serasker için mühimmat takımı hazır bulundurmıştır. Serasker için verilen mühimmat takımı aşağıda bir tablo halinde gösterilmiştir.

³⁶² BA., C.AS. 21867.

³⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 300, 301.

Tablo 51: Erzurum Kalesi’nde Serasker İçin Bulundurulan Mühimmat Takımı (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)³⁶⁴ 1/2

Mühimmat Cinsi	Net kalan	Kullanılan miktar
Un Çuvalı	—	420 çiftin tamamı kullanılmıştır.
Kullanılmış Un Çuvalı	847 adet	153 adet
Tobra	7900 adet	170 adet
Dört Parçalı Harar	262 çift	50 adet Trabzon’dan gönderilmiş, 288 adet kullanılmıştır.
Sekban Çergesi	71 adet	24 adet Trabzon’dan gönderilmiş, 53 adedi kullanılmıştır.
Maslak	73 adet	15 adet Trabzon’dan gönderilmiş, 33 adet kullanılmıştır.
Kilim-i Sâyis-hâne ³⁶⁵	387 adet	150 adet Trabzon’dan gönderilmiş, 249 adet kullanılmış
Meşrebe	70 adet	40 adet Trabzon’dan verilmiştir. 10 adedi kullanılmıştır.
Keçe Sarığı	2318 adet	250 adet Trabzon’dan gelmiştir. 152 adedi kullanılmıştır.
Kazan	65 adet	35 adet
Demir Kapak	85 adet	115 adet
Lengeri	706 adet	94 adet
Sahan	28 adet	138 adet
El Örtüsü	133 adet	17 adet
Güğümlü Ocağı	22 adet	15 adet
Şalvar Kесе	34 adet	16 adet
Saka Kantarması	47 adet	3 adet
Demir Saka	53 adet	17 adet
Çeşme	120 adet	30 adet
Odun Baltası	222 adet	18 adet
Demir Saç	148 adet	2 adet
Ambar Kilidi	5 adet	4 adet
Çeşitli Çiviler	59.520 adet	480 adet
Tırpan	100 adet	
Kale Kilidi	9 adet	
Balta Keseri	50 adet	
İkiyüzlü Keser	30 adet	
Bolari Keser	30 adet	
Destere	98 adet	
Çeşitli Burgu	200 adet	
Rende	20 adet	
Gönye-i Neccar ³⁶⁶	20 adet	
Daldız	30 adet	
Aşkı	30 adet	
Çatal Çekiç	50 adet	
Taşçı Çekiç	30 adet	
Tahta Yağı	128 kıyye	
Muma	5 kıyye	
Tutkal	20 kıyye	
Kâğıt Hartuç	1.000 deste	

³⁶⁴ BA., C.AS. 21867.

³⁶⁵ Sâyis-hâne: 1.Yük ile birlikte bakıcısının da bindiği at. 2. At bakımının yapıldığı yerdir. Parlatır, s. 1499.

³⁶⁶ Gönye: Geometrik ölçümler yapmaya mahsus demir alet, köşe ölçüsüdür. İsmail Parlatır, s. 519.

Tablo: 51:

2/2

Mühimmat Cinsi	Net kalan	Kullanılan miktar
Kabzası İle Birlikte Memlû Tulumba		
Kaşık	1.000	
Ağaç Makara	20 adet	
Demir Makara	10 adet	
Demir Bayrak	100 adet	
Demir Varye	30 adet	
Demir Küskü	30 adet	
Kefçe Lağım Burgusu	30 adet	
Lağım Keseri	50 adet	
Lağım Küreği	3 adet	
Lağım Kazması	50 adet	
Çam Tıraşı	60 kıyye	
Çeşitli Çiviler	100 kantar	
Ağaç Küreği	11.000 adet	
Demir Kürek	200	
Frengi Sicim	1000 top	
Pamuk ipliği	60 kıyye	
Bükülmüş Pamuk Fitili	60 kıyye	
Ham Pamuk	15 kıyye	
Mısırî keteni	50 kıyye	

Serasker için bulundurulmuş diğer mühimmat takımına baktığımızda; kundağı bağlamak, araba aksamında kullanmak için muhtelif büyüklüklerde halat ve organlar bulundurulmuştur. Bu halatların diğer bir fonksiyonunda topun savaş alanlarına taşınmasını, topların bağlanmasını sağlayan resen adı verilen halat cinsleridir. Top kalıpları için keten, *rişte-i penbe* adı verilen pamuk iplikleri de bulunmaktadır. Metallerin eritilmesi esnasında çıkan yüksek ateşten korumak maksadıyla dökümcü ustaların giydiği keçe, topçuların ve dökümcülerin sofralarında ve top arabalarının aksamlarında kullanmak için de yağ bulundurulmuştur. Pamuk yağı da top arabalarının kızaklarını çekmede kullanılmaktaydı. Top kalıplarının sıvı halindeki metalin sızmasını engellemek, topların süslenmesinde ve çeşitli aksamlarında kullanılmak üzere balmumu, top kalıplarının sıkıştırılmasında zift, büyük demir tokmaklarının kayganlaştırılması için sabunda bulunmaktadır³⁶⁷.

³⁶⁷ Aydı, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 249- 257.

3.7.3. Erzurum Tophânesi'nde Bulunan Levazım Malzemeleri

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde yapılan yoklama neticesinde top, yuvarlak ve humbaraların dışında muhtelif cinsten levazım malzemelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Sayımı yapılan levazım malzemeleri bir tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 52: Erzurum Kalesi Tophânesi'ndeki Levazım Malzemeleri (27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ³⁶⁸

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı
Tekerlek ve toparlak Sarması	16 adet	Mükemmel Dingil	15 adet
Demir Yatağı	3 çift	Top Sakalı	125 adet
Kundak Harbesi	14 adet	Dingil Başı Cıvata	30 adet
Burgu	53 adet	Cıvata Kefçesi	2.500 adet
Urgan	13 çift	İğne Demiri	5 adet
Keser Burgusu	2 adet	Daldız	5 adet
Üzengi Astarı	6 adet	Dört Parçalı Harar	1 çift
Top Hızarı	7 adet	Zincir	100 adet
İğne Topu	112 deste	Makas	100 adet
Gürgen Sırığı	578 adet	Kazgan	1 adet
Destere	11 adet	Taşçı Çekiç	8 adet
El keseri	10 adet	Demir Kapak	6 adet
Çatal Maça	12 adet	Küçük İğne	9 deste
Bolari Keser	3 adet	Büyük ve Küçük Kazma	4 adet
Demir küskü	3 adet	Demir Kürek	5 adet
Aşk	5 adet	Demir Kefçe	1 adet
Ham Kâğıt Hartuç	16 adet	Demir Kanca	3 adet
Çuvaldız	5 deste	Demir Küskü	5 adet
Mükemmel Top Veznesi	169 adet	Lağım Burgusu	2 adet
Muhtelif Çiviler	343,5 kıyye	Top teli	56 adet
Top Tomarı	344 adet	Tahta terazi	4 adet
El manivelası	326 adet	Ağaç Makara	6 adet
Ham Demir	80 kıyye	Tekerlek ve Toparlak Balatası	15 adet
Mühimmat Sandığı	47 adet	Demir Maymuncuk	22 adet
Havan Sakalı	104 adet	Mükemmel Eski tekerlek	9 adet
Demir Dingil	6 adet	Mükemmel Eski Toparlak	3 adet
Arş	9 adet	Sade tekerlek	1 çift
Küçük Burgu	164 adet	Kundak	6 adet (1,5 kıyyelik)
Maymuncuk Bayrağı	192 adet	Kundak	9 adet (5 kıyye)
Verdinar	18 adet	Kundak	13 adet (1 kıyyelik)
Çam Ağacı	18 adet	Kundak	12 adet (0,5 kıyyelik)
Ham Sırık	263 adet	Tekerlek	12 adet
Döşemelik Elvah	213 adet	Top Hızarı	
Havan Tomarı	46 adet		

³⁶⁸ BA., D.BŞM.d. 2950, s. 2.

3.7.3. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilen Levazım Malzemeleri (1733-1146/ 1736- 1149)

Erzurum Kalesi'ne nakledilen levazım malzemelerinin önemli bir kısmı İstanbul, Trabzon ve Kefe'den gelmekteydi.³⁶⁹ 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) yılında Trabzon Cephânesi mevcudundan Erzurum Kalesi'ne birçok levazım malzemelerinin nakledildiğini anlamaktayız. Bu mühimmat Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Murtaza Ağa marifetiyle Erzurum Kalesi'ne nakledilmiştir³⁷⁰. 22 Şubat 1734 (18 Ramazan 1146) tarihinden Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne nakledilen levazım almzemeleri gösterilmiştir.

Tablo 53: Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne Nakledilen Levazım Malzemeleri (22 Şubat 1734/ 18 Ramazan 1146)³⁷¹ 1/2

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)
Ambar kilidi	35 adet	Pamuk ipliği	120,5 kıyye
Çivi ve kama	35 adet	Bükülmüş pamuk fitili	124 kıyye
Ağaç dibeği	7 adet	Cebe	154 adet
Oduncu baltası	261 adet	Kazık	6.644 adet
Zincir	4 adet	Kazma	5.161 adet
Boyunduruk	34 adet	Ağaç küreği	5.760 adet
Kabzasıyla birlikte kanca	264 adet	Tobra	6.407 adet
Lağım keseri	76 adet	Eski un çuvalı	1.114 çift
Demir saka	21 adet	Un çuvalı	566 çift
Yağ güğümü	11 adet	Dört parçalı harar	303 çift (23 çifti eski)
Ağaç makara	14 adet	Gırâr-ı seklem	674 çift (104 çift eski)
Lağım küreği	6 adet	Eski kilim	246 çift
Gönye-i neccar	15 adet	Beyaz kiçe	205 çift
Fregi sicim	2.153 top	Urgan	2.115 çift
Sade meşin	194 adet	Eski urgan	3.308 çift
Çuvaldız	1.100 adet	Kenevir bezi	303 top
Demir bayrak	250 adet	Destere	117 adet
Eski küçük kazan	1 adet	El keser	106 adet
Hurda tencere	4 adet	Çeşitli burgular	153 adet
Eski Sahan	16 adet	Kabzasıyla birlik Çatal Çekiç	57 adet
Çadır ve Çerge sütunu	170 adet	Küştere ³⁷²	25 adet
Katran	1.583 kıyye (37 varil)	Rende	23 adet
El humbara yastığı	5.320 adet	Bina terazisi	10 adet
El tabya humbarası	13.420 adet	Tahta bıçkısı	18 adet

³⁶⁹ BA., C.AS. 21867.

³⁷⁰ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2.

³⁷¹ BA., D.BŞM. d. 01813, s. 2- 3.

³⁷² Küştere; marangoz rendesidir. Parlatır, s. 951.

Tablo 53:

2/2

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)
Sargı bezi	14 adet	Tarak-ı taşçı	56 adet
Çeşitli çiviler	97 kantar 4.298 kıyye	Dülgen-i Taşçı	52 adet
Şaybe-i(?) kurşun	309 adet	Çekiç taşçı	56 adet
Keçe sargısı	14 adet	İkiyüzlü keser	55 adet
Sahan bezi	500 top	Bolari keser	65 adet
Fişek	80 çift	Tırpan	144 adet
Örtü	80 adet	Kibrit	15 kıyye 50 dirhem
Maslak	80 adet	Külünk-i ferhadi ³⁷³	14 kıyye
Aşkı	10 adet	Kutusuyla birlikte jive	4,5 kıyye
Arpa unu	132 kıyye	Bakla unu	132 kıyye
Çam pamuğu	15 kıyye	Çuvalıyla birlikte Mısrî keteni	132 kıyye
Demir kürek	200 adet	Çam tıraşı	160 kıyye
Lağım kandili	150 adet	Tutkal	30,5 kıyye
Lağım kazması	40 adet	Kale kilidi	15 adet
El kaşığı	500 adet	Çadır	58 adet
Demir saç	150 adet	Çeşme	62 adet
Sekban Çergesi	59 adet		

Yukarıdaki tabloda bez ve atlastan yapılan, eskiden dosya görevinde kullanılan ve arşiv vesikalarında tobra adı verilen çeşitli nitelikte torbalar da levazım malzemeleri içinde bulunmaktaydı.³⁷⁴ Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne 6.407 adet tobra gönderilmiştir. Bu tobralardan 106 adedi eskidir. 1.114 adet kullanılmış eski çuval, 303 çift dört parçalı harar, 674 adet seklem çuvalı, 566 adet un çuvalı, kullanılmış eski kilimden 246 çift, 205 çift beyaz keçe, 2115 adet urgan, 3.308 çift eski urgan, 41 top yelken bezi, 303 top kenevir bezi, 533 adet meşin kese gönderilmiştir. Levazım malzemeleri içinde yol, köprü ve kale tamir ve imarı için de kullanılan çeşitli araç ve gereçler bulunmaktadır. Bunun için de 261 adet odun baltası, 106 adet el keseri, 6.644 adet kazık, 5.161 adet kazma kabzası, 5.760 adet ağaç küreği, 55 adet ikiyüzlü keser, 65 adet bolari keser, 144 adet tırpan, 56 adet taşçı tarağı³⁷⁵, 52 adet taşçı dülgeri³⁷⁶, 66 adet mitraka taşçı³⁷⁷, 57 adet çatal çekiç, 25 adet küştere, 153 adet çeşitli burgular

³⁷³ Külünk-i ferhâdî: Binaları yıkmak, sert taşları kırmak ve lağım deliği açmak için kullanılan uzun, kalın ve ucu sivri olan çelik çubuktur. Sönmez, 67.

³⁷⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, 510.

³⁷⁵ Taşçı Tarağı: Taşları düzeltmek için kullanılan iki tarafı keser biçiminde, tarak biçiminde dişli, saplı demir çekiç. Sönmez, s. 104.

³⁷⁶ Dülger; kargir duvar yapımında çalışan duvarcıdır. Sönmez, s. 41. Dolayısıyla taşçı dülgeri duvarcılara verilen özel bir çekiç olduğunu düşünmekteyiz.

³⁷⁷ Mitraka; "tokmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Taşçıların kalem üzerine vurmakla kullandıkları kısa saplı demirden ağır el çekicine verilen addır". Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 547.

gönderilenler levazım malzemeleridir. 50 dirhem kibrit, 97 kantar çeşitli çiviler, 10 adet Aşkî, 150 adet demir saç da gönderilenler arasında mevcuttu³⁷⁸.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne askerlerin konaklamaları için 58 adet çadır, sekban bölüklerinin konaklamaları için de hafif çadır anlamına gelen³⁷⁹ 59 adet sekban çergesi temin edilmiş ve çadır ve çerge için de 170 adet sütün gönderilmiştir³⁸⁰.

Sefer sırasında askerlerin su ihtiyacının karşılanması için saka mühimmatı da gönderilmiştir. Saka mühimmatının temelini büyük su kabı olarak kullanılan çeşitli meşk ve maslaklar oluşturulmaktadır. Gönderilen saka mühimmatına baktığımızda 80 adet maslak, 50 adet saka çukası, 50 adet saka kamçısı, 50 adet saka kantarması, 56 adet saka kesesi, 50 adet çeşmedir.

Trabzon'dan Erzurum Kalesi'ne taşları yontmak için 448 adet külüng-i ferhadi, 5 adet demir kakma, 27 adet demir küskü, kabzasıyla birlikte 27 adet demir varye, 4 adet zincir, 2153 top frengi sicim, 15 adet marangoz gönyesi nakledilmiştir³⁸¹.

Yukarıdaki mühimmatın tümü Dergâh-ı Âli müteferrikalarından İzzetlû Mûrtaza Ağa marifetiyle Erzurum Kalesi dizdarı Mehmed'e teslim edilmiştir³⁸².

25 Ocak- 25 Ocak 1735 (1 Ramazan 1147- 13 Muharrem 1148) tarihleri arasında Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne yine levazım malzemelerinin nakledildiğini görmekteyiz. Erzurum Kalesi'ne gelen mühimmatın özelliklerine baktığımızda; barut, kılıç, tüfek ve çeşitli kimyasallar ile yol, köprü ve kale tamiratları için gerekli araç gereçlerdir. Aşağıdaki tabloda 25 Ocak 1735- (1 Ramazan 1147) ve 5 Haziran 1735 (13 Muharrem 1148) tarihleri arasında Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne gönderilen levazım malzemeleri bir tablo halinde verilmiştir

³⁷⁸ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

³⁷⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 353.

³⁸⁰ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

³⁸¹ BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

³⁸² BA., *D.BŞM. d. 01813*, s. 3.

Tablo 54: Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne Gönderilen levazım Malzemeleri (25 Ocak 1735/ 1 Ramazan 1147 ve 5 Haziran 1735/ 13 Muharrem 1148)³⁸³

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)
Mısrî keteni	50 kıyye	Çeşitli Çiviler	71 kıyye
Tutkal	20 kıyye	Pamuk ipliği	93,5 kıyye
Sünger	10 kıyye	Bükülmüş pamuk fitili	100 kıyye
Çuvaldız	1000 adet	Silahı ile birlikte Varye	730 adet
Oduncu Baltası	300 adet	Kabzasıyla birlikte kazma	9.816 adet
Kabzasıyla birlikte kanca	200 adet	Dört parçalı harar	307, 5 çift
Külünk-i ferhadi	292 adet	Eski un çuvalı	589 çift
Çivi ve kama	97 adet	Seklem hararı	2.634 çift
Demir bayrak	95 adet	Eski kilim	232 adet
Demir makara	10 adet	Un çuvalı	320 çift
Varye	21 adet	Tabya sütunuyla birlikte Sekban çergesi	91 adet
Lağım fitili	49 adet	Sütunuyla birlikte Çadır	23 adet
Demir küskü	20 adet	Çeşme	137 adet
Kefçesiyle birlikte lağım burgusu	20 adet	Keçe sargısı	1.484 adet
Meşale	50 adet	Salar urganı	1.525 adet
Demir kürek	177 adet	Eski urgan	2.160 çift
Lağım kazası	87 adet	Kınneb	185 kıyye
Lağım keseri	49 adet	Frengi sicim	1.497 top
Lağım küreği	3 adet	Kenevir bezi	300 top
Kazan	124 adet	Sahan bezi	500 top
Kapağıyla birlikte tencere	288 adet	Mükemmel fişek	74 top
Lengeri	760 adet	Maslak	73 adet
Sahan	246 adet	Saka semeri	69 adet
Kefçe kevgiri	113 adet	Şalvarıyla birlikte saka kisvesi	22 çift
Tâbe	110 adet	Saka kamçısı	50 adet
El ibriği	163 adet	Saka kantarması	50 adet
Güğüm ocak	35 adet	Madeni el humbarası	4.406 adet
Tire	9.300 adet	Memlû tabya el humbarası	6.340 adet
Kükürt	149 kıyye	Memlû tabya	120 adet
Çakmak taşı	10.000 adet	El keseri	80 adet
Keser kabzası	192 adet	Destere	97 adet
Kabzasıyla birlikte tarak taşı	30 adet	Çeşitli burgu	169 adet
Kabzasıyla birlikte tırpan	100 adet	Çatal çekic	43 adet
Muma	5 kıyye	Kabzasıyla birlikte battal keser	49 adet
Kereste	20 adet	İkiyüzlü keser	30 adet
Aşk	30 adet	Bolari keser	20 adet
Demir iğne	15 adet	Marangoz gönyesi	20 adet
Havasıyla birlikte Bina terazisi	15 adet	Küştere	20 adet
Çekiç takımı	37 adet	Rende	19 adet
Kabzasıyla birlikte Mitraka taşı	29 adet	Nişân-keş	20 adet
Ağaç marke	20 adet	Çuvaldız	30 adet
Külünk taşı	30 adet	Daldız	30 adet

³⁸³ BA., D.BŞM. CBH. d 18396, s.1- 2.

Levazım içerisinde muhtelif çividen 71 kantar, 9.816 adet kabzasıyla birlikte kazma, 80 adet el keseri, 97 adet destere, 49 adet kabzasıyla birlikte odun keseri, 30 adet ikiyüzlü keser, 20 adet bolari keser, 87 adet lağım kazması, 49 adet lağım keseri, 3 adet lağım küreği, 177 adet demir kürek bulunmaktadır.

Askerlerin konaklamaları için 91 kıta sekban çergesi ve 24 kıta sütunuyla birlikte çadır, ordunun su ihtiyacının karşılanması için de 73 adet maslak, 69 adet saka semeri, 22 çift şalvarıyla birlikte saka kisvesi, 50 adet saka kantarması gönderilmiştir.

Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne ayrıca 300 top kenevir bezi, 1497 top frengi sicim, 500 top sahan bezi nakledilmiştir. Ayrıca marangozların kullanması için de 29 adet 29 adet kabzasıyla birlikte mitraka taşı, 20 adet nişân-keş, 30 adet aşkı, 20 adet kereste, 20 adet marangoz gönyesi, 15 adet demir iğne, 37 adet kabzasıyla birlikte çekiç takımı, 30 adet külünk taşı, 20 adet küştere, 19 adet rende bulunmaktadır³⁸⁴.

Trabzon Cephânesi'nden Erzurum Cephânesi'ne, 25 Ocak 1735- 5 Haziran 1735 (1 Ramazan 1147- 13 Muharrem 1148) tarihleri arasında gönderilen mühimmat kısım kısım nakledilmiştir. Bu mühimmatın taşınması için 2.302 baş mekkârî davarları kiralanmıştır. Her bir mekkâre davarın taşıma ücreti olarak 5 er kuruş bir ücret belirlenmiştir. Toplam taşıma ücreti olan 11.510 guruş Trabzon ambar emini olan Ömer Ağa eliyle ödenmiştir³⁸⁵.

1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149) Tarihinde yine Trabzon Cephânesi'nden Erzurum'a mühimmat naklinin devam ettiğini görmekteyiz. Bu tarihte Trabzon ambar emini Ömer Ağa marifetiyle ceste ceste Erzurum Cephânesi'ne levazım malzemeleri gönderilmiştir. Bu mühimmat aşağıda bir tablo halinde verilmiştir.

³⁸⁴ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18396*, s.1- 2.

³⁸⁵ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18396*, s. 2.

Tablo 55: Trabzon Cephânesi'nden Erzurum'a Nakledilen Mühimmat (1 Haziran 1736 (21 Muharrem 1149³⁸⁶))

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)
Muhtelif Çiviler	3.520 kıyye
Kazma	4.950 adet
Ağaç Küreği	5.300 adet
Eski Harar	133 çift
Seklem Hararı	297 adet
Eski Kilim	48 adet
Un Çuvalı	19 çift
Tobra	290 adet
Beyaz Keçe	55 adet
Sargı Keçesi	949 adet
Eski Urgan	2 adet
Kâğıt Hartuç	90 deste
Araba Tekerleği	8 adet
El İbriği	5 adet
Kapağı İle Birlikte Tencere	7 adet
Lengerin	6 adet
Sahan	10 adet

3.8. Erzurum Kalesinden Civar Kalelere Nakledilen Mühimmat

Osmanlı Devleti'nin İran hududuna yakın önemli kalelerine Erzurum Kalesi üzerinden 20 Kasım 1724 tarihi ile (3 Rebiyü'l-evvel 1137) 6 Nisan 1741 (19 Muharrem 1154) tarihleri arasında çeşitli mühimmat nakli gerçekleşmiştir. Osmanlı-İran savaşlarına denk gelen bu tarihler arasında Erzurum Kalesi üzerinden yapılan mühimmat sevkıyatının Tebriz, Revan, Tiflis, Van, Kars ve Ahıska kalelerine olduğunu görmekteyiz. Bu kalelere gönderilen mühimmat ya Erzurum Kalesi'nin mevcudundan gönderilmekte ya da İstanbul'dan gemilerle Trabzon'a ve Trabzon'dan da Erzurum üzerinden bu serhat kalelerine nakledilmekte idi.

3.8.1. Tebriz Kalesi

1722 Yılında İran tahtında bulunan Şah Safi Süleyman'ın oğlu Şah Hüseyin, devlet otoritesini ülkesinde sağlayamamış, gevşekliği yüzünden ülkede pek çok isyanlar görülmüş, sınır boylarındaki aşiretler Şah Hüseyin'in hükümdarlığını tanımaz olmuşlardı. Doğu İran'daki Türk aşiretlerinin başına geçen Üveys oğlu Mahmud Han İran ordusunu yenilgiye uğratarak; Kirman, Yezd, Meşhed ve ardından 1722 yılında İsfahan'a saldırmıştır. Sünni olan Dağıstan halkı da Hacı Davud Han komutasında

³⁸⁶ BA., D.BŞM. CBH. d. 18399, s. 1- 2

Şirvan'ın başkenti Şamahı ve Gence tarafına yürümüşlerdi. İran'ın için de bulunduğu bu durumu Erzurum valisi Silahdar İbrahim Paşa ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a bildirmiş, hatta Tebriz'de bulunan Fransız tüccarlarının Erzurum ve İzmir'de bulunan ortaklarına İran'a gelmemeleri konusunda yazdıkları mektupları da İstanbul'a göndermiştir³⁸⁷.

Rusya, Kafkaslar ve İran üzerinden Hint okyanusuna açılma politikasının amaçları doğrultusunda Kafkaslar üzerinden harekete geçmiş, Bakü ve Demirkapı'yı işgal etmişti. Osmanlı Devleti İran'a karşı Sünni Dağıstan ve Şirvan'ı korumak ve hem de Rusların Kafkaslar üzerinden ilerlemesine engel olmak istiyordu. Bir ara İran'a karşı Ruslarla ittifak yapmayı düşünmüş ve bu amaçla Kapıcı başından Nişli Mehmed Ağa'yı Moskova elçiliğine atamıştır³⁸⁸. Bunun için Rusya ile 24 Haziran 1724 tarihinde İran *Mukaseme-nâmesi* adı verilen bir antlaşmaya yapılmış ve İran toprakları Rusya ile Osmanlı Devleti arasında paylaşılmıştır³⁸⁹.

Erzurum ve Bağdat Valileri tarafından İstanbul'a gönderilen resmi mektuplar üzerine bir istişare yapılarak, Osmanlı Devleti ile hudut komşuluğundan dolayı İran vilayetlerini Afganlılardan muhafaza etmek için 1722 yılının Mayıs ayında müdahale etme kararı alınmıştır³⁹⁰. Osmanlı Devleti'nin İran'a müdahale etme sebeplerinden birisi de ham ipek ticaretinden elde edilen gelirlerin kontrolünü sağlamaktır. Çünkü Tebriz ve Gence ham ipek ticaretinde uluslar arası bir konuma sahipti ve külliyetli miktarda ham ipek üretiminin gerçekleştiği yerlerdi³⁹¹. 1727 yılına ait Tebriz tahrir defterinde Tebriz mukataasının 9.359.000 akçe gelirin bulduğu tespit edilmiş ve bu gelirin yarısını gümrük mukataasının oluşturmuştur. Bu durum Tebriz'in ticarete nedenli stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir³⁹².

Vezir-i azam İbrahim Paşa İsfahan'ın Afganlıların eline düşmesi halinde diğer Batı İran topraklarının da süratle işgale uğrayacağını düşünmüştür. Osmanlı hududuna yakın Batı İran topraklarını Afgan işgaline karşı korumak amacıyla işgal edileceğini, ancak Afgan tehlikesinin bitmesi durumunda işgal edilen yerlerden çekileceği uygun görülmüştür. Afganlıların İsfahan'ı işgal etmesi durumunda Tebriz, Revan, Gence,

³⁸⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 172, 173

³⁸⁸ Ateş, s. 27.

³⁸⁹ Aydın Mertayak, *Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnamesi (1722- 1723)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Tokat, 2005, s. 56.

³⁹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 173.

³⁹¹ Ateş, s. 28.

³⁹² Selim Özcan, *1727 (1140) Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Tebriz Sancağı*, Ondokuz mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1994, s. 75.

Tiflis'in alınması için Erzurum, Van, Kars, Çıldır, Basra, Bağdat, Musul valilerinin derhal harekete geçmesi istenmiştir³⁹³. Erzurum Vali'si Silahdar İbrahim Paşa Tebriz'de bulunan Fransız ve İran tüccarlarının Erzurum ve İzmir'deki ortaklarına İran'daki iç vaziyetin iyi olmadığı İsfahan'ın zor durumda olduğunu bildiren mektupları da İstanbul'a göndermiştir³⁹⁴. Erzurum Valisi İsfahan düşmeden önce de harekete geçilmesi isteğini İstanbul'a bildirmiş, ancak bu düşünce kabul görmemiştir³⁹⁵. Mir Mahmud Han'ın İsfahan'ı ele geçirmesi üzerine Osmanlı Devleti İran'a karşı savaş ilan etti. Osmanlı Ordusu Kafkasya, Azerbaycan, Irak'ı Acem olmak üzere üç koldan harekete geçerek Tebriz, Revan, Gence ve Hemedan gibi önemli yerleri işgal etmeyi hedefledi. Bu askeri harekâtın amacı; Mir Mahmud Han'dan önce Batı İran'ı ve Rus Çarı Petro'dan önce de Azerbaycan'ı ele geçirmektir³⁹⁶.

Erzurum valisi ve seraskeri Silahdar İbrahim Paşa'nın ağır davranması ve Şirvan Hanı Davud Han'a yardım etmemesi üzerine Ruslar Bakü'yü ele geçirdiler. Bunun üzerine Silahdar İbrahim Paşa seraskerlik görevinden alınarak, yerine 1723 Eylül ayında Arifî Ahmed Paşa tayin edilmiştir.

Tebriz üzerine düzenlenecek askeri harekât için Van Valisi Köprülü-zade Abdullah Paşa atanmıştır. Abdullah Paşa hazırlıklarını tamamladıktan sonra askerin zahire ihtiyacını karşılamak için Hoy, Çors, Tasuc ve Merend kasabalarını Mayıs 1724 yılında aldı ve Tebriz üzerine yürüdü. Tebriz kuşatması esnasında kışın erken bastırması kuşatmanın kaldırılmasıyla sonuçlandı. Bu durum Padişah tarafından hoşnutsuzluğa sebep oldu. Kuşatma 6 ay sonra tekrar başladı. Ağustos 1724 tarihinde Van Valisi Abdullah Paşa'ya gönderilen emirle, Tebriz alınmadığı müddetçe kuşatmanın sona erdirilmemesi emredildi. Hatta Bağdat valisi ve Hemedan seraskerine gönderilen hükümlerde Abdullah Paşa'ya yardım edilmesi emredilmiştir³⁹⁷. Bu başarısızlığın temelinde İran seferleri için Osmanlı ordusunda gerekli tedbirlerin alınmamış olması ve ordu için de bir takım aksaklıkların yaşanmış olması yatmaktadır. Asker ihtiyacının, zahire mübayaasının ve ihtiyaç duyulan hayvan teminin zamanında yapılamaması,

³⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 174, 175.

³⁹⁴ Çelebi-zâde, s. 62.

³⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 175.

³⁹⁶ Ateş, s. 29.

³⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV, s. 178, 179, 180.

askeri firar olaylarının görülmesi, idarecilerin yaptığı yolsuzluklar ve halktan usulsüzce toplanan vergiler bu seferi sıkıntılı bir hale dönüştürmüştü³⁹⁸.

Tebriz'in geri alınması için Tebriz seraskeri Abdullah Paşa'ya yoğun bir şekilde mühimmat naklinin gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu mühimmat Trabzon ve İstanbul'dan gönderilmiştir. Tebriz Seraskeri Abdullah Paşa'ya 20 Kasım 1724 (3 Rebiyü'l-evvel 1137) tarihinde Trabzon'dan gönderilen siyah barut, kurşun, tüfek, çeşitli mühimmatın dışında İstanbul'dan Tebriz'e çeşitli mühimmat da gönderilmiştir. Gerek Trabzon'dan ve gerekse İstanbul'dan gönderilen mühimmat Tebriz'e Erzurum üzerinden nakledilmiştir.³⁹⁹

İstanbul'dan gönderilen mühimmat cebeci ağa marifetiyle mevcut cebehânenen gemilerle Trabzon gönderilmiştir. İstanbul'dan gönderilen bu mühimmatın yanında Topçu ocağından çorbacı ile bir miktar nefer de bulunmaktadır. Trabzon'dan mekkâre taifeleriyle yollanan bu mühimmat ceste ceste Erzurum Kalesi'ne taşınmış ve tayin olan çorbacıya teslim edilmiştir. Erzurum Kalesi'ne gelen bu mühimmatı ile tayin olan çorbacı ve yanında bulunan bir miktar nefer yine mekkâre taifeleri ile Erzurum'dan Tebriz'e gönderilmiştir⁴⁰⁰.

Trabzon Cephânesinden Tebriz'e gönderilen mühimmata baktığımızda; ordunun ateş gücünün artırılması için 1.000 kantar siyah barut, 500 kantar kurşun, 60 kantar mısri fitili gönderilmiştir. Siper kazmak, yol açmak köprü onarımını gerçekleştirmek gibi amaçlarla 3000 adet kabzasıyla birlikte kazma, 3.000 adet ağaç küreği, 30 adet bolari keser, 50 adet el keseri, 50 adet destere, 50 adet çatal çekiç yollanmıştır. 100 kıyye çelik, 500 deste kâğıt hartuç, 50 adet kemani yay, 2.000 adet tatar oku, 3.000 adet İstanbul oku, 50 adet kilim, 100 çift mükemmel meşin, ordunun su ihtiyacının karşılanması için 100 adet maslak, 20 adet ibrik, 10 adet güğüm, 20 adet meşrebe de bulunmaktaydı⁴⁰¹.

İstanbul ve Trabzon'dan 1.000 adet tüfek, 10.000 çakmak taşı, 300 kıyye ham demir, 1.000 adet mükemmel mızrak, 100 adet İstanbul yayı, 500 adet kullanılmış kilim Erzurum üzerinden Tebriz'e nakledilmiştir. Askerlerin konaklaması için 150 adet sekban çergesi, 300 kıyye yağ, 300 kıyye mısri keteni, 100 adet tencere, 100 kıyye

³⁹⁸ Mehmet Zahit Yıldırım, "1724- 1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar ve Aksaklıklar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, Sayı: 1, Haziran, 2002, Afyon, s. 141- 142.

³⁹⁹ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 7.

⁴⁰⁰ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 7.

⁴⁰¹ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 7.

neftyağı, 300 kıyye güherçile, 200 kıyye kükürt, 10 kıyye kâğıt, çeşitli ağırlıklara sahip 10.000 adette memlû tabya büyük humbara danesi gönderilmiştir⁴⁰².

Tebriz Kalesi'ne 20 Kasım 1724 (3 Rebiyü'l-evvel 1137) tarihinde gönderilen mühimmatın dışında 1 Mart 1725 (15 Cemâziye'l-âhir 1137) tarihinde Cebeci Ağa marifetiyle İstanbul'dan Tebriz seraskeri Vezir Abdullah Paşa'ya ulaştırılmak üzere ikinci bir mühimmat naklinin gerçekleştiğini görmekteyiz. İstanbul'dan mübaşir, çorbacı, katip ve bir miktar nefer de bu mühimmatla birlikte Trabzon'a gönderilmiştir Tebriz seraskeri Vezir Abdullah Paşa'ya İstanbul'dan gönderilen bu mühimmat gemilerle önce Trabzon İskeleyi'ne, Trabzon İskeleyi'nden mekkâre taifeleriyle Erzurum Kalesi'ne ve daha sonra da Tebriz'e nakledilmiştir⁴⁰³.

İstanbul'dan Tebriz'e, 1.500 kantar siyah barut, 250 adet tüfek, 100 kantar ham demir, 200 adet kazma, 2.000 adet ağaç küreği, 50 adet el keseri, 50 adet sekban çergesi, 50 adet çadır, 50 kıyye neft yağı, 100 kıyye zeytinyağı, 100 kıyye bezir yağı, 100 kıyye susam yağıdır⁴⁰⁴.

16 Mart 1725 (1 Receb 1137) tarihinde Tebriz'e Serdar-ı Ekrem Vezir Abdullah Paşa'nın yanında bulunmak üzere Trabzon'dan gönderilenlerin mühimmatın dışında İstanbul'da ki cebhânedan siyah barut, tüfek ve çeşitli mühimmat nakli gerçekleşmiştir⁴⁰⁵. Bu mühimmata baktığımızda; 1500 kantar siyah barut, 900 adet kara demir tüfek, 20 kantar mısri fitili, 250 kantar ham demir, 50 adet İstanbul yayı, 150 adet sekban çergesi, 150 adet çadır gönderilmiştir. 2000 adet kabzasıyla birlikte kazma, 2.000 adet kürek, 2.000 adet salar urganı, 200 çift dört parçalı harar, 500 çift seklem çuvalı, 500 çift un çuvalı, 700 adet kullanılmış kilim, 500 top sahan bezi, İstanbul'dan yine Tebriz'e gönderilen levazım malzemeleridir.

Tüm bu yapılan mühimmat takviyeleriyle birlikte ordusu iyice güçlenen Abdullah Paşa 28 Temmuz 1725 cumartesi günü Tebriz'e varmıştır. Abdullah Paşa, İran ordusu üzerine üç koldan saldırıya geçmiş ve yapılan şiddetli savaşın sonucunda İran ordusu yenilerek Tebriz'e kaçmıştır. Yapılan mücadelenin 5. gününde Tebriz Kalesi ve şehri alındı. Tebriz halkının gerek kalede gerekse şehir için de şiddetli bir direniş göstermesi üzerine Tebriz halkına güvenilmemiş ve Tebriz halkı başka yerlere göç

⁴⁰² BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 7.

⁴⁰³ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 10.

⁴⁰⁴ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 10.

⁴⁰⁵ BA., *D.BŞM. CBH. d. 18380*, s. 3.

ettirilmiştir⁴⁰⁶. Tebriz'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Rusya'nın Anadolu'ya yaklaşması ve Basra Körfezi'ne inmesine mani olunmuştur⁴⁰⁷.

3.8.2. Revan Kalesi

Nadir, 1730 tarihinde İstanbul'da meydana gelen Patrona Halil isyanıyla Osmanlı Devleti'nin için de bulunduğu karışıklıktan faydalanmak istiyordu. Osmanlı Devleti'nin 7- 8 yıl için de zapt ettiği Batı İran'daki topraklar bir bir Nadir'in eline geçmeye başlamıştı.

Nadir, Meraga'dan hareket edip Tebriz'i ele geçirmek istiyordu. Tebriz muhafızı Kara Mustafa Paşa İstanbul'dan aldığı emir gereğince Tebriz'den çekilerek Van'a doğru hareket etti. Ancak Nadir, Osmanlı ordusunu Van'a varmadan yetişmiş ve mağlup etmişti. Yardıma gelen Heştarud Valisi Rüstem Paşa'yı da 12 Ağustos 1730 yılında yenilgiye uğrattı. Artık Tebriz'i ele geçirmek için önündeki tüm engeller kaldırmıştı. Sonuçta Nadir, Tebriz ele geçirdi ve Tebriz'deki tüm Sünnileri katletmesiyle de Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekti⁴⁰⁸.

İran başkomutan Nadir'in Abdiler üzerine yürümesini fırsat bilen Şah II. Tahmasb ordunun başına geçerek Osmanlı Devletine karşı harekete geçti. Ancak yaptığı tüm mücadeleleri kaybetti. Çünkü Osmanlı Devleti'nin başına I. Mahmud geçmiş, buhranlı dönem sona ermiş ve devlet toparlanmıştı. Osmanlı orduları Irak ve Azerbaycan tarafından taarruza geçmişti⁴⁰⁹.

Irak- Acem tarafından iki koldan taarruza geçmeleri için Bağdat Valisi ve İran seraskeri Ahmed Paşa ile Erzurum valisi ve Revan seraskeri Ali Paşa'ya emirler gönderilmiştir⁴¹⁰.

Şah II. Tahmasb Revan, Gence, Nahçıvan'ı almak maksadıyla Tebriz'den harekete geçmiş buna karşılık Osmanlı Devleti Revan'ı savunmak için gerekli önlemleri almıştı. Anadolu, Kars, Adana Beylerbeyliğine Revan'a asker ve mühimmat gönderilmesi için emirler gönderildi⁴¹¹. Osmanlı ordusu Hemedan yakınlarında Kurican mevkinde İran ordusunu bozguna uğratmış ve Şah Tahmasb maiyetindeki 500 kişi ile

⁴⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 179, 180.

⁴⁰⁷ Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 539.

⁴⁰⁸ Ateş, s. 50, 51.

⁴⁰⁹ Minorsky, s. 23.

⁴¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 220

⁴¹¹ Raif İvecan, *Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (1724- 1746)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 35.

birlikte kaçmak zorunda kalmıştır. 17 Eylül 1731 tarihinde Osmanlı orduları Hemedan alınmış ve Şah'ın ordusundan 7 balyemez, 8 zemberek, 28 şahi, iki humbara havanı ve 28 zemberek topta ele geçirilmişti⁴¹².

Şah II. Tahmasb, Köprülü-zade Abdullah Paşa'nın serdarlığında Tebriz Kalesi'ni almıştı. Tebriz'in geri alınması için de Revan seraskerliğine atanan Hekimoğlu Ali Paşa görevlendirilmiştir. Tahmasb bir ara Revan Kalesi'ni ele geçirmek için kaleyi kuşatsa da, kalede bulunan Osmanlı ordusunun karşı taarruzu, Timur Paşa ile Niğde ve Beyşehir sancakları Mutasarrıfı Tuz Mehmed Paşa'nın gayretleri üzerine başarısızlığa uğramıştı. Revan'ı ikinci kez kuşatmaya çalışan Şah II. Tahmasb, Hekimoğlu Ali Paşa'nın başarılı müdafaası sonucu ilk kuşatmadaki kayıplarından daha fazlasını vermiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Tebriz üzerine yürümüş ve Tebriz muhafızı Bisütun Han'ın kaçması üzerine 4 Aralık 1731 tarihinde Tebriz'i savaş yapmadan ele geçirmiştir⁴¹³.

İsfahan da bulunan II. Tahmasb Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya barış teklifinde bulundu. Osmanlı Devleti, Ahmed Paşa'nın İran hükümdarı ile antlaşma yapma yetkisine sahip olduğunu bildirdi⁴¹⁴. İran hükümdarı Şah II. Tahmasb daha fazla kayıp vermemek için Osmanlı Devleti barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmaya göre; Tebriz, Erdelan, Kirmanşah, Hemedan, Luristan İran'a kalacak, Revan, Tiflis, Gence, Şirvan, Şemahi ve Dağıstan bölgesi ise Osmanlı Devleti'nde kalacaktı⁴¹⁵.

Herat'da bulunan Nadir, Şah II. Tahmasb'ın yenilgisi sonucunda Osmanlılarla 25 Şubat 1732 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya karşı çıktı. Nadir, İstanbul'a gönderdiği mektuplarla Osmanlı ordusunun ele geçirdiği İran toprakların geri verilmesini, aksi takdirde savaşın tekrar başlayacağı tehdidinde bulundu. Bağdat üzerine sefere çıkacağını da Bağdat valisi Ahmed Paşa'ya bildirdi⁴¹⁶. Bununla da kalmayarak Şah II. Tahmasb'ı Horasan'ın Kelat Kalesi'ne hapsederek, Şah'ın henüz bir yaşına girmemiş oğlu Abbas'ı da hükümdar ilan etmiştir. Nadir, öncelikle Irak harekâtına girişerek, Şehr-i Zor'a saldırmış ve Kerkük ile Erbil'e iki ordu göndermiştir. Azerbaycan üzerine de sefer başlatmış ve komutanlarından Uğurlu Han'ı Gence tarafına görevlendirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Revan, Gence, Tiflis, Van ve Bağdat

⁴¹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 220.

⁴¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 220, 221.

⁴¹⁴ İvecan, s. 35.

⁴¹⁵ Minorsky, s. 23

⁴¹⁶ Ateş, s. 56.

üzerine kuvvetler sevk etmiş ve hudut komutanları valilere durumun ciddiyeti bildirilmiştir⁴¹⁷.

Nadir'in bu saldırılarına karşılık Revan Kalesi'nin müdafaası için bir çok mühimmatın nakledildiğini görmekteyiz. 7 Temmuz 1732 tarihinde (14 Muharrem 1145) Erzurum Kalesi'nden Revan Kalesi Cephânesi'ne siyah barut ve çeşitli mühimmat gönderilmiştir. Erzurum Kalesi'nden nakil ettirilecek bu mühimmatı cebecibaşı İbrahim Ağa tarafından Revan Kalesi cephânesine teslim edilmiştir⁴¹⁸.

Erzurum Kalesi'nden Revan Kalesi cephânesine çeşitli nitelikte humbaralarda gönderilmiştir. Erzurum Kalesi'nden 2.000 adet madeni el humbarası, 3.000 adet tabya el humbarası, 1000 adet tabya humbarası gönderilmiştir⁴¹⁹.

Erzurum Kalesi'nden Revan Kalesi'ne 20 adet kabzasıyla birlikte el keseri, 20 adet destere, 30 adet çeşitli burğu, 10 adet çatal çekiç, 10 adet bolari keser, 5 adet küştere, 20 adet keser baltası, 10 adet ikiyüzlü keser, 50 adet kabzasıyla birlikte oduncu baltası, 100 adet külüng ferhadi, 50 adet kabzasıyla birlikte kanca 5 adet rende, 5 adet nişân-keş, 5 adet daldız, 5 adet aşkı 5 adet demir iğne gibi levazım malzemeleri nakledilmiştir⁴²⁰.

Erzurum Kalesi'nden 5 adet bina terazisi, 5 adet neccar gönyesi, 10 adet taşçı çekici, 10 adet taşçı tarağı, 10 kıyye kalay, 2 kıyye nişadır, 250 deste kâğıt hartuç, 50 kıyye güherçile, 30 kıyye kükürt Revan Kalesi'ne irsal edilmiştir⁴²¹.

Revan Kalesi'ne 100 adet kalıp kurşun, 50 adet tabya kurşunu, 1.000 kantar siyah barut, 200 kantar kurşun, 70 kantar ham demir, 25 kantar çivi, 200 adet kılıç, 200 adet tüfek, 2.000 adet kazma, 20 kıyye pamuk ipliği ulaştırılmıştır. 10 kıyye zift, 10 kantar katran, 18 adet demirli saç, 40 kıyye bal mumu, 5 kıyye mum, 50 kıyye bezir yağı, 21 kıyye petrol yağı, 50 kıyye terementin, 50 kıyye zeytin yağı, 50 kıyye susam yağı, 50 kıyye sade yağ, 10 kıyye çam sakızı, 1 kıyye samur, 1 kıyye sıçan otu, 5 kıyye anzerût, 5 kıyye mersafi, 2 kıyye kardeşkanı, 87 kıyye zac-ı kıbrıs, 80 kıyye şap, 8 kıyye zencefil, 0,5 kıyye kâğıt, ve 1 sandıkta mükemmel cerahat takımı Erzurum Kalesi'nden Revan Kalesi'ne nakledilen patlayıcı, kimyasal ve tıbbi ilaçlar olmuştur⁴²²

⁴¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 223, 224.

⁴¹⁸ BA., C.AS. 25914.

⁴¹⁹ BA., C.AS. 25914.

⁴²⁰ BA., C.AS. 25914.

⁴²¹ BA., C.AS. 25914.

⁴²² BA., C.AS. 25914.

Nadir'in Osmanlı Devleti'ne karşı tehditkâr tutumu bu süreçte devam etmiştir. Bağdat Kalesi'ne saldıracağı tahmin edilen Nadir'e karşı tüm sınır beyleri uyarılarak Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın emrinde toplanmaları istenmiştir⁴²³. Bir süre sonra Nadir 100 bin kişilik bir orduyla Bağdat'ı kuşattı. Erzurum Valisi Topal Osman Paşa Bağdat kuşatmasını kaldırmak için harekete geçti⁴²⁴.

3.8.3. Tiflis Kalesi

Nadir, Musul üzerinden Osmanlı topraklarına bir taarruz girişiminde bulunmuştur. Osmanlı ordusunun büyük bir kısmını ilkbaharda toplanmak şartıyla terhis etmiş olmasından ve kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı askerlerinin dağınıklığından istifade etmek istiyordu. Sonuçta Osmanlı ordusunu Kerkük'e beş saat mesafede Leylan denilen yerde Kasım 1733 tarihinde büyük bir bozguna uğrattı ve serasker Topal Osman Paşa bu savaşta hayatını kaybetti. Şehr-i Zor, Kerkük ve Derne Nadir'in eline geçmiş oldu⁴²⁵.

Osmanlı Devleti Kerkük'teki bu mağlubiyetten sonra gerek askeri kuvvetini, gerekse zahire ihtiyacını güney cephesine yoğunlaştırmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuzeydeki askeri gücünü güney cephesine kaydırmasını fırsat bilen Nadir, bu durumdan istifade ederek Kafkasya yönünde ilerlemeye başlayacaktır⁴²⁶.

Osmanlı Devleti Kafkasya'daki gücünü artırmak ve takviye yapmak için de Kırım Han'ı Kaplan Giray'ın Kafkasya'ya gitmesini ve İran seferlerine katılmasını emretti.

Nadir, 1734 yılının Ocak ayında Bağdat'ı kuşattı ve Ahmed Paşa'ya elçi göndererek Tiflis, Gence, Şirvan ve Kâhit eyaletlerini istedi. Ahmed Paşa, Nadir'i oyalamak ve zaman kazanmak için bu teklifi reddetmemiş ve kendisinden yetmiş seksen gün bir süre istemiştir. Ancak Nadir bu süreyi beklemeden İran'a geri dönmüştür⁴²⁷.

Nadir'in Kafkasya'yı tehdit etmesi Tiflis Kalesi'ne mühimmatın naklini gerekli kılmıştır. 11 Haziran 1734 tarihinde (9 Muharrem 1147) Erzurum Kalesi cephânesinde bulunan mühimmatı Dergâh-ı Âli gönüllülerinden Ali Ağa tarafından Tiflis Kalesi Cephânesi'nde bulunmak üzere nakledilmiştir⁴²⁸.

⁴²³ İvecan, s. 36.

⁴²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 224.

⁴²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 225, 226.

⁴²⁶ Ateş, s. 71.

⁴²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 226, 227.

⁴²⁸ BA., C.AS. 30594.

Tiflis Kalesi'ne; 165 kantar siyah barut, 47,5 kantar kurşun, 1500 adet el humbarası, 50 kıyye çelik firengi, 30 adet sade meşin, 300 deste kâğıt hartuç, 3000 adet tatarı ok, 6 adet lağım burgusu, 1.450 kaşık, 50 adet demir saç, 20 top yelken bezi, 2864 adet tobra, 30 adet destere, 100 adet tatar yayı, 50 adet demir kürek, 50 adet oduncu baltası, 40 adet macari balta gönderildiği anlaşılmaktadır. 47 adet kalıp kurşun, 10 adet ikiyüzlü keser, 15 adet keser baltası, 30 adet el keseri, 86 adet tüfek, 67 adet kılıç, 10 kıyye fitili mısri, 0,5 kıyye kardeşkanı, 5 kıyye anzerût, 3 kıyye mum, 5 mersafi, 10 kıyye Esfidaç, 100 kıyye güherçile, 90 kıyye kükürt, 20 kıyye zac-ı kıbrıs 20 kıyye çam sakızı, 30 kıyye bal mumu, 20 kıyye şap gibi çeşitli patlayıcı, kimyasal ve tıbbi araçlar Tiflis Kalesi'ne irsal edilmiştir⁴²⁹.

Nadir, Dağıstan içlerine kadar ilerlemiş ve Şirvan'ın merkezi Şemahi'yi ele geçirmişti. 1734 yılı Ekim ayında ise Kür nehri üzerinde kurulan köprü üzerinden Gence yakınlarına geldi. Gence valisi Genç Ali Paşa, Nadir'in Gence Kalesi'ni alma amacında bulunduğunu İstanbul'a daha önceden bildirmiştir. Gence Kalesi'nin kurtarılması için de şark seraskeri Abdullah Paşa görevlendirilmiş Tiflis, Revan, Çıldır, Erzurum ve Van valilerini Abdullah Paşa'ya katılmaları için emirler gönderilmiştir. Nadir, Safi Han Bugayeri komutasındaki bir kısım askerini Tiflis'e bir kısım askerini de Dağıstan'a gönderdi⁴³⁰.

Şark seraskeri Abdullah Paşa'nın yardımları sayesinde Nadir, Gence Kalesi'ni alamadığı için bu kez Kars Kalesi'ni kuşatmak istedi. Nadir, Kars Kalesi'ni almak için serasker Abdullah Paşa'nın kuvvetleriyle yaptığı bir günlük mücadelede başarılı olamadı ve 25 Mayıs 1735 tarihinde Arpaçay'ı geçerek, Kars'ın kuzey doğusuna çekildi⁴³¹.

Serasker Abdullah Paşa'ya İstanbul'dan gelen emirde, Nadir'i mutlaka takip etmesi istenmiş ve emre karşı çıkması durumunda kendisinin cezalandırılacağı bildirilmişti. Bu emir üzerine Nadir'in üzerine doğru harekete geçmiş, ancak Nadir'den çekinmesi ve ordu üzerinde disiplin sağlayamaması mağlubiyeti de beraberinde getirmiştir. Nadir, Osmanlı ordusunun disiplinden yoksun dağınık bir halde ilerlediği haberi üzerine Osmanlı ordusunu 14 Haziran 1735 tarihinde Arpaçay savaşında yenilgiye uğratmış ve serasker Abdullah Paşa savaşta hayatını kaybetmiştir. Bu mağlubiyet üzerine Osmanlı ordusu Kars'a çekilmiştir. Nadir'in daha önceden teşebbüs

⁴²⁹ BA., C.AS. 30594.

⁴³⁰ Ateş, s. 72.

⁴³¹ Minorsky, s. 24.

edip alamadığı Tiflis, Gence ve Revan işgale uğramıştır. Serasker Abdullah Paşa'nın yerine de Sivas valisi Ahmed Paşa İran seraskeri olarak atanmıştır⁴³².

3.8.4. Kars Kalesi

1722-1736 yılları arasında Irak ve Kafkasya cephelerinde bazen Osmanlı ordusunun bazen de İran ordusunun galibiyeti ile sonuçlanan ve tam 13 yıl süren Osmanlı- İran savaşları sona ermişti. 1736 yılında Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan barış görüşmelerinde, İran tarafının ısrarla istediği Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi ve Kâbe'de bu mezhebe bir "rükn" verilmesi mevzuları kesin bir şekilde bağlanamamıştı. Ekim 1739 tarihinde Osmanlı elçileri ile İstanbul'da bulunan İran elçileri barış görüşmeleri için Bağdat üzerinden İsfahan'a gittiler. Ancak Nadir Şah'ı İsfahan'da bulamadılar⁴³³. Çünkü Nadir Şah Afganistan ve Hindistan seferlerine çıkmıştı. Bunun üzerine Osmanlı elçisi Mustafa Paşa ile yanında bulundurduğu iki Osmanlı âlimi Nadir Şah'ın kuşattığı Kandahar'a gittiler. Kandahar'da Nadir Şah ile yapılan görüşmelerde Nadir'in Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulünde ısrarlı olduğu ve bu ısrarından vazgeçmediği anlaşıldı. Osmanlı elçilik heyeti yapılan görüşmelerden bir sonuç alamayarak Kandahar'dan geri dönmek zorunda kaldı. Bu durumdan Osmanlı Devleti ile İran arasında yeni bir savaşın başlayacağı anlaşılmıştı⁴³⁴.

Nadir Şah, Hindistan seferi sonucunda ülkesinin sınırlarını genişletmiş, bol miktarda ganimet elde ederek ülkesine büyük bir şöhretle dönmüştü. Sünni bir devlet olan Gürkanlılar devletini de kendisine bağlamış ve Osmanlı devletine elçi göndermemesi için de devletin hükümdarından söz almıştı. Ancak Hint seferi ile Sünni bir devletle savaştığı için Osmanlı Devleti'nden de çekinmekte ve var olan sorunları müzakere yolu ile çözmek amacındaydı⁴³⁵.

Osmanlı Devleti batı cephesinde gerek Avusturya ile gerekse Rusya ile giriştiği savaşlarda büyük bir başarı elde etmiş ve 1739 Belgrat antlaşmasıyla her iki devletle de başa çıkabileceğini ispat etmişti. Osmanlı Devleti Batı cephesinde kazandığı bu başarılarla İran tarafına gücünü, haşmetini göstermeye çalışıyordu⁴³⁶.

⁴³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 229, 230.

⁴³³ Ateş, s. 86.

⁴³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 299.

⁴³⁵ Tahir Sevinç, "Nadir Şah'ın 1738- 1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 24. Aralık 2011, s. 19.

⁴³⁶ Ateş, s. 92.

Nadir Şah'ın Mayıs 1740 tarihinde Hindistan'dan dönmüş olması⁴³⁷, Osmanlı Devleti ile İran arasında barış görüşmelerinin daha başlamamış olması gibi belirsizliklerden dolayı Osmanlı Devleti'nin Doğu hudut kalelerine özellikle de Kars ve Van kalelerine cephâne, top ve mühimmat sevkıyatını yaptığını görmekteyiz. Yapılan bu sevkıyatlarla İran'a karşı tedbirli olmaya çalışmıştır.

15 Nisan 1740 tarihinde (18 Muharrem 1153) Kars Kalesi tophanesi için gerekli top, top tekeri ve çeşitli mühimmatı İstanbul'dan ve Trabzon'dan gönderilmiştir. İstanbul'dan gönderilen bu cephâne ve mühimmatı Dergâh-ı Âli topçubaşısı Mustafa ağa tarafından bir tertip defteri oluşturulmuştur. Bu defterde nakledilen cephânenin başında toplar, top arabaları ve top arabalarına ait çeşitli koşumlar ile yapılan masraflar ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Gönderilen bu mühimmat Erzurum üzerinden Kars Kalesi'ne nakledilmiştir⁴³⁸.

Tophâne-i Âmire'den Kars Kalesi'ne nakledilmek üzere 8250 adet yuvarlakta, 110 adet humbara danesi, Pravişte madeninden 5600 tane yuvarlak Kars Kalesi'ne Erzurum üzerinden gönderilmiştir. 18 Nisan 1740 (21 Muharrem 1153 tarihinde) Cebhâne-i Âmire'den kundak ve tekerlekler için 5753,5 kıyye ham demir gönderilirken, 200 kıyye de şâhî piştovları için kurşun irsal edilmiştir⁴³⁹.

5 Haziran 1741(20 Rebiyü'l-evvel 1154) tarihinde Erzurum Valisine, Kadısına ve Dergâh-ı Muallâ kapıcıbaşından olup Erzurum gümrük emini olan İsmail'e ve Erzurum Kalesi cebeci paşa vekiline bir hüküm gönderilerek, Erzurum Kalesi'nde bulunan serasker takımına ait çeşitli mühimmatın sonradan yerine konmak şartıyla Kars Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir. Erzurum Kalesi'nden Kars Kalesi'ne; 200 adet kılıç, 25 top kenevir bezi, 50 top sahan bezi, 100 adet tatar yayı, 1.500 adet teber oku, 10 adet demir kama, 20 kantar çeşitli çivi, 500 adet çuvaldız, 100 adet mükemmel mızrak, 20 pamuk fitili, 50 kıyye kükürt, 50 kıyye güherçile, 50 kıyye zift, 100 kıyye katran, 25 adet çadır sütunu, 25 adet sekban çadırının nakledildiği belgede anlaşılmaktadır⁴⁴⁰.

⁴³⁷ Ateş, s. 91.

⁴³⁸ BA., MAD.d. 3389, s. 20.

⁴³⁹ BA., MAD.d. 3389, s. 20.

⁴⁴⁰ BA., C.AS. 9578.

3.8.5. Van Kalesi

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi belirsizlik Osmanlı Devleti'nin hudut boylarında askeri varlığını güçlendirme ve çeşitli tedbirler almaya itmiştir. 15 Nisan 1740 (18 Muharrem 1153) tarihinde İstanbul'dan Erzurum üzeri Kars Kalesi'ne gönderilen top ve mühimmatın dışında zikredilen tarihte büyük miktarda mühimmatın Van Kalesi'ne de gönderildiğini anlamaktayız.

15 Nisan 1740 (18 Muharrem 1153) tarihinde İstanbul ve Trabzon'dan gelen mühimmat Erzurum üzerinden Van Kalesi tophanesine ulaştırılmıştır. Dergâh-ı Âli baş topçusu Mustafa Ağa'nın bir tertip defteri oluşturması ferman edilerek gönderilecek top, cephâne ve mühimmat belirlenmiştir. Erzurum'dan Van Kalesi'ne; 84 kıta şâhî topu, 31 kıta top, 1 adette 32 kıyye yuvarlak atar şayka topu, 31 adet mükemmel kundaklı top, 8 adette 1,5 kıyyelik yuvarlak atar mükemmel kundaklı şayka topu da nakledilmiştir⁴⁴¹.

Erzurum'dan Van Kalesi'ne 7.700 adet yuvarlak, 80 adette kundaklı toplar için mükemmel tekerlek, el manivelasından 50 adet, 10 adet el keseri, 100 adet top sakalı, 17 adet top kefçesi ve 13 adet şâhî top kefçesi irsal edilmiştir.⁴⁴² Erzurum'dan kundak ve tekerleklerin tamiri için de 2 adet marangoz gönderilmiştir⁴⁴³.

İstanbul'dan; Van, Kars ve Erzurum kaleleri için gönderilen mühimmatın Trabzon İskeleyi'nde gemilerden indirilmesi ve nakli esnasında hamal ücreti olarak 15.542 guruş bir ödeme gerçekleştirilmiştir⁴⁴⁴.

3.8.6. Ahıska Kalesi

Osmanlı Devleti ile İran arasında 1736 yılından beri devam eden barış görüşmelerinden her hangi bir sonuç elde edilememiştir. Nadir'in İstanbul'a gönderdiği elçileri ile barış görüşmelerinin devam ettiği sırada Nadir'in gerçekte barış yanlısı olup olmadığını öğrenmek amacıyla Maliye Tezkirecisi Münif Mustafa Efendi ile birlikte Nazif Mustafa efendileri İran elçiliğine atandı. Osmanlı Devleti gönderdiği elçiler aracılığıyla Nadir'in Kafkasya'da bulunan Lezgi taifesini sefer düzenleme bahanesiyle

⁴⁴¹ BA., *MAD.d.* 3389, s. 18.

⁴⁴² BA., *MAD.d.* 3389, s. 18.

⁴⁴³ BA., *MAD.d.* 3389, s. 18.

⁴⁴⁴ Özer, 78.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarına saldırı düzenlemesi halinde buna silahla karşılık verileceği mesajının iletilmesini kendi elçilerine bildirdi⁴⁴⁵.

Hindistan seferinden dönen Nadir Şah, Dağıstan Beylerine gönderdiği fermanlarla kendisine itaat etmelerini istedi. 1741 yılının Nisan ayının başlarında Şamahî tarafına saldırmasına rağmen şiddetli bir direnişle karşılaşmış ve Nadir Şah başarılı olamamıştır⁴⁴⁶. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı İran tehlikesine karşı korumak amacıyla Ahıska Kalesi'ne Erzurum Kalesi'nden mühimmat sevkiyatı yapılmıştır.

6 Nisan 1741 (19 Muharrem 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nden Ahıska Kalesi'ne top, top arabaları ve çeşitli mühimmatın gönderilmesi ferman olunmuştur. Erzurum Kalesi'nden Ahıska Kalesi'ne gönderilen top ve top arabaları Erzurum'da bulunan serasker takımından gönderilmiştir. Gönderilen bu toplara baktığımızda; 1,5 kıyyelik yuvarlak atar şâhî topundan 2 kıta, 0,5 kıyyelik yuvarlak atar şâhî topundan 20 kıta gönderilmiştir. Bu topların taşınması için de 22 adet top arabası nakledilmiştir⁴⁴⁷.

Erzurum Kalesi'nden Ahıska Kalesi'ne çeşitli ağırlıklara sahip yuvarlaklarda gönderilmiştir. 2 adet şâhî topu için 1,5 kıyyelik ağırlığa sahip yuvarlaklardan 710 adet, 1 adet 0,5 kıyyelik şâhî topu için de 1.300 adet olduğu vesikada kaydedilmiştir⁴⁴⁸.

Erzurum Kalesi'nden Ahıska Kalesi Cephânesi'ne 6 Nisan 1741 (19 Muharrem 1154) tarihinde 200 kantar barut, 150 adet yeniçeri harbesi, 50 kantar ham demir, 10 adet sekban kazanı, 20 adet demir kapak, 15 adet meşrebe, 20 adet el ibriği, 100 adet çuvaldız, 20 çift kenevir bezi, 30 adet İstanbul yayı, 1000 adet İstanbul oku, 100 adet urgan saları, 100 çift kullanılmış urgan, 25 kıyye zift, 50 kıyye katran, 25 adet sade meşin, 50 deste kayış, 10 kıyye kalay gibi çeşitli patlayıcı, kimyasal, tıbbi araç gereçler yollanmıştır.⁴⁴⁹

Erzurum gümrük emini tarafından Ahıska Kalesi için 800 adet demir kazma, 50 adet odun baltası, 30 kantar çeşitli çiviler, 10 adet demir küskü, 10 adet demir varye, 50 adet çivisiyle birlikte kama yer almaktadır. 20 adet sahan, 50 top sahan bezi, 25 kıyye terementin, 30 kıyye zeytinyağı, 30 kıyye bezir yağı, 20 kıyye nefî yağı, 10 kıyye bal mumu, 30 kıyye çam sakızı, 2 kıyye tutkal satın alınmıştır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁵ Ateş, s. 93.

⁴⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 300.

⁴⁴⁷ BA., C.AS.11679.

⁴⁴⁸ BA., C.AS.11679.

⁴⁴⁹ BA., C.AS. 9579.

⁴⁵⁰ BA., C.AS.9579.

Ahıska'ya İstanbul'dan 6 Nisan 1741(19 Muharrem 1154) yılında çeşitli mühimmat gönderilmiştir. Bu mühimmat Erzurum üzerinden Ahıska'ya ulaştırılmıştır. Ahıska Kalesi'ne gönderilen bu mühimmatın ismi, miktarı ve yapılan masrafa baktığımızda; 150 adet kılıç için 12.000 para, 20 adet teber oku için 320 para, 25 adet destere için 250 para, kabzasıyla birlikte 10 adet bolari keser için 210 para, 50 kıyye çelik frengi için de 1.000 para masraf yapılmıştır. 6 adet tahta hızarı İçin 600 para, 5000 adet tobra 20.000 para, 100 seklem un çuvalı için 2333 para 1 akçe, 800 adet kazma için de 5333 para 1 akçelik bir masrafla Ahıska Kalesi için tüm yapılan masraf 1083,5 guruş 18 para 2 akçe etmektedir⁴⁵¹.

Ahıska Kalesi 6 Nisan 1741 (19 Muharrem 1154) tarihinde Cebhâne-i Âmire'den gönderilen mühimmat da bulunmaktadır. Bu mühimmat Erzurum üzerinden Ahıska Kalesi'ne nakledilmiştir. Gönderilen bu mühimmata baktığımızda; 150 adet tüfek, 50 kantar kurşun ve 100 çift un çuvalı bulunmaktadır⁴⁵².

İstanbul'dan Ahıska Kalesi'ne gönderilen mühimmatın Erzurum'a kadar yapılan nakliyat ücreti Trabzon'dan ödenmiştir⁴⁵³.

Osmanlı elçilerinden Nafiz Mustafa ve Münif Mustafa Efendiler, Nadir Şah'ın Derbent yakınlarındaki ordugâhına giderek, Osmanlı Padişahının name-i hümayununu kendisine sunmuştur. Ancak Nadir Şah'ın Dağıstan'a saldırması, Osmanlı topraklarına saldıracağı yönündeki tehditleri ve her zaman olduğu gibi Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi ve bu mezhebe Kâbe de bir *rûkn* verilmesi istekleri yüzünden barış sağlanamadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti hudut valilerine gönderdiği fermanlarla savaşa hazırlıklı olmalarını istedi. Özü valisi Numan Paşa'yı Anadolu'ya göndermiş, Erzurum valisi Veli Paşa'ya da şark hududunda toplanacak asker üzerine başbuğ tayin etmiştir⁴⁵⁴.

Osmanlı Devleti ile Sefeviler arasındaki savaş ihtimalinin kuvvetlenmesi üzerine Bağdat'a Ahmed Paşa'yı, Azerbaycan tarafın da Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa 1742 yılında atandı. Nadir Şah Bağdat valisine gönderdiği elçilerle 60 bin kişilik bir kuvveti Erzurum'a yollayacağını ve kendisinin de Kerkük üzerine yürüyüp Bağdat'a geleceğini ve Bağdat'ı kendisine vermemesi halinde Bağdat'ı kuşatacağını bildirdi. Bağdat valisi

⁴⁵¹ BA., C.AS.9579.

⁴⁵² BA., C.AS.9579.

⁴⁵³ Özer, 79.

⁴⁵⁴ Ateş, s. 94.

Ahmed Paşa burumu İstanbul'a bildirmiş ve Vezir-i azamın bizzat sefere katılmasını istemiştir⁴⁵⁵.

3.9. Erzurum Kalesinin Tamirâtı

Osmanlı Devleti'nin sınır boylarında bulunan kaleleri devletin sınır güvenliğini sağlama, sefer sırasında ordunun lojistik ihtiyaçlarının temin edilmesinde önemli rol oynamaktaydı. Osmanlı Devleti herhangi bir savaşa girmesi durumunda tüm hazırlıklarını tamamlaması ve savaş alanına varması altı ayı bulabilmekteydi. Bu durum sınır boylarındaki kalelerin önemini bir kez daha artırmaktaydı. Muhtemel düşman saldırılarına karşı istihkâm binalarının tamir edilmesi, hudut kalelerine harp malzemeleri ile asker taşınması ve bu askerler için zahire stoklanması gerekmekteydi. Osmanlı Devleti savaş ilan ettiği devlete sınırı olan tüm stratejik hudut kaleleri elden geçirerek tamir etmekte ve sınır kalelerini güçlendirmekteydi⁴⁵⁶.

Kale içindeki nüfusun zaman içerisinde artmış olması, ateş gücü yüksek kuvvetli silahların icat edilmesine bağlı olarak kaleler de dönemin koşullarına göre kendisini yenilemiştir. Kale surları daha da güçlendirilmiş ve mevcut duvarların etrafına yenilerinin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Savaşlardan sonra tahrip olan kale duvarları yeniden yapılmış hatta beğenilmeyen bir kısım yerler yeniden tamir edilmiştir. Klasik Türk mimarisindeki yıkıp yeniden yapmak ve bir takım ilaveler eklemek anlamına gelen *muhv-ü isbât* yoluyla yapmak tabiri Erzurum Kalesi için geçerli bir tabirdir⁴⁵⁷.

Osmanlı Devleti sınır boylarındaki kalelerin tamir ve bakımı için özel bir mübaşir ile o bölgenin yerel idarecileri ve halkın desteğiyle gerçekleştirmekteydi. Mübaşirler kalenin tamire muhtaç olan yerlerini, cephânelik, tabya, palanga gibi askeri bölgeleri tespit ederek detaylı bir şekilde defterlere kaydetmişlerdir. Bu defterlerde kale inşaatı için kullanılacak inşaat malzemelerinin neler olduğu, ne kadar iş gücüne ihtiyaç duyulacağı ve kale için yapılacak masraflar da yer almıştır. Böylece İstanbul ile taşra arasında kalenin inşası için bir koordinasyon sağlanmıştır⁴⁵⁸.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait kanunnamelerde Erzurum Kalesi'nin tamir edilmesi yönelik bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerde şu ifadeler yer almaktadır.

⁴⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, s. 302.

⁴⁵⁶ Ertuş, "Osmanlı Devletinde Sefere Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, s. 590.

⁴⁵⁷ Konyalı, s. 85, 86.

⁴⁵⁸ Ertuş, "Osmanlı Devletinde Sefere Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, s. 590.

“Şehr-i mezkûr serhad olmağın Kızılbaş ve Gürcü mazarratında ahâlisi perâkende olup ‘an zamanin hâlî ve harâb kalub Hazret-i pâdişah-ı âlem- penâh–Hullide mülkühü-kibelinden kal‘ası ta‘mir olunub ve hisar eri ve gönüllü yazılub mezkûrlar dahi Kal‘a için de evler bina eylemek üzere, henüz re‘aya cem‘ olmağın ve resm-i galleleri defter-i cedide kayd olundu ki, re‘ayâsı gelüb kal‘a için de ve taşra ve varoşunda mütemekkin olanlar, defter evvelinde zikr olunan Kanunnâme mûcibince hukûk ve rûsûmların havâs-ı hümâyûn emînlerine teslim eyleyeler”⁴⁵⁹.

17. yüzyılın önemli Osmanlı seyyahlarından Evliya Çelebi seyahatnamesinde Erzurum Kalesi’nin fiziki yapısı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Seyahatnamedeki bilgilerden Erzurum Kalesi’nin yuvarlak ve iki katlı bir hisar olduğundan bahsetmektedir. Hisarın etrafında 80 adım genişliğinde, 20 zira‘ derinliğinde hendeklerin bulunduğunu ve bu hendeklerin üzerinden köprülerle geçildiğini anlatmaktadır. Hisarın etrafında Tebrizkapı, Gürcükapı, Erzincankapı’nın bulunduğu ve bu kapılar arasında güçlü topların yerleştirildiğinden bahsetmektedir. Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde Erzurum Kalesi ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “Anılan bayı üzerinde dörtgen şeklinde küfegi taşlı firdolayı iki kat sağlam hisardır iki hisarın arası yetmiş adımdır, hisariçe derler ve firdolayı çevresinde hendeği vardır. 80 adım enlidir ve 20 zira derinliği vardır. Ama Gürcü kapısı ve Azerbaycan kapısı tarafı hendekleri derin değildir. Büyüklüğü firdolayı tam 8.00 adımdır.

Üç kapısı vardır. Batı tarafında Azerbaycan kapısı⁴⁶⁰, hendek üzerinde köprüden geçilir, iki kat demir kapıdır. Biri de doğu tarafına yine hendek üzerinde köprüyle geçilir iki kat demir kapıdır. Bu iki kapı arasında Revan’ı feth eden on pare balyemez toparı vardır. Bir kapı da kuzey tarafına bakar, yine hendeften köprü ile geçilir.

Gürcü kapısı da iki kattır. Ancak Tebriz kapısı tarafında göğe baş uzatmış iç kaleye bitişik olduğundan iç kale duvarı bir kattır, ama gayet sağlam ve dayanıklıdır. Ve kirpi gibi toparı çoktur. Tamamı Darağacı Mahallesi’ne ve Gümüşlükünbet tarafına bakar toparlardır. Gayet havalesiz iç kaledir.

Dış kaleye karşı göklere uzanmış bir tuğla minare gibi yüksek kulesi vardır. Kesik kulu adıyla ünlenmiş, üstü tahta örtülü bir yüksek köşktür.

⁴⁵⁹ Akmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlileri*, C. V, İstanbul, 1992, s. 543.

⁴⁶⁰ İncelediğimiz döneme ait belgelerde Evliya Çelebi’nin bahsettiği Azerbaycan Kapı’ya rastlanılmamıştır. Bkz. BA., D. BŞM.BNE.d 16040 , s. 2- 12; BA., D. MAD. d 03162, s. 486. BA., D.MAD. d. 03162, s. 487- 499.

On adet surahi ve uzun boylu topları var ki kalenin dört tarafındaki sahralarda kuş uçurtmaz, insanı habersiz gezdirmez. Zira gayet yüksek uzun kuledir. Boyu yüz ziradır, derler.

Bu iç kale duvarının boyu 60 zira yüksekliğindedir. Başka duvarları kırkar ellişer zira yüksekliktedir. Fırdolayı kalenin iki katında 210 sağlam kule ve 2.080 bedendir. Ve hepsi kurşun mazgallı beden girintileridir.

Ve bu kalede toplam 1.700 hane vardır. Tamamı toprak örtülü eski tarz evler vardır⁴⁶¹.

Evliya Çelebi, kalenin 2 katlı olduğunu yazmıştır. Ancak inceleme dönemimize ait olan 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nin üç katlı olduğunu tespit etmekteyiz⁴⁶².

Evliya Çelebi kalede bulunan askeri sınıflardan da bahsetmiştir. Bir yeniçeri ağası, yedi oda Dergâh-ı Âli yeniçerileri, bir oda topçu ve bir oda cebeci askerinin sürekli iç kalede bulunduğunu yazar. Ayrıca Abaza Paşa'nın isyanı etmesi üzerine Osmanlı ordularının Erzurum Kalesi'ni Abaza'nın elinden almak için yedi defa teşebbüste bulunduğu ancak kalenin oldukça sağlam, dayanıklı amansız bir kale olduğunu alınamadığını belirtmiştir. Bu sağlamlığın iç kalede de mevcut olduğunu ve bu iç kalenin Anadolu'nun sağlam kalesi olduğunu ifade etmiştir⁴⁶³.

Evliyâ Çelebi Erzurum Kalesi'nin doğusunda, güneyinde, batısında ve kuzeyinde üç binden fazla halka ait varoş evlerinin bulunduğunu belirtmiştir. Güney varoşunda yedi mahallenin bulunduğunu, Tebrizkapı varoşunun Darağacı mahallesinden Gümüşlükümbet'e kadar uzanan büyük bir varoş olduğunu, kuzeyde bulunan Gürcükapı varoşunda ise binlerce ev hanların bulunduğundan bahseder. Erzincankapı varoşunun da kalenin doğusunda bulunan Deve Çeşmesi'nden Ali Değirmeni'ne kadar uzanan büyük bir varoş olduğunu anlatmıştır⁴⁶⁴. Ancak belgelerde Erzincankapı Erzurum Kalesi'nin batı tarafına düşmektedir⁴⁶⁵.

1741 Ağustos ortalarında Erzurum seraskeri Numan Paşa'ya ve Erzurum Valisi Vezir Ali Paşa'ya gönderilen bir hükümde Erzurum Kalesi için “*kurb-ı serhadde vâki mahmiyye-i Erzurum gibi belde-i azîmenin hısn-ı hasîni olacak kal'ası*” şeklinde bir

⁴⁶¹ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa- Bolu- Trabzon- Erzurum- Azerbaycan- Kafkasya-Kırım- Girit*, (Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman), C.II, İstanbul, Haziran, 2005, s. 238, 239.

⁴⁶² “3. Kat Kal'a derununda mühimmat mahzeninin sakaflı münhedim olup kebir kirişli kezalik tabanlı ve sütunları mevcut balası toprak imlali sakaflı tecdidi”. BA., MAD. d. 03162, s. 497.

⁴⁶³ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, C. II, s. 235.

⁴⁶⁴ Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, C. II, s. 244.

⁴⁶⁵ BA., D. BŞM.BNE.d 16040 , s. 2.

ifade kullanarak Erzurum Kalesi'nin Erzurum gibi büyük bir beldeyi koruyan sağlam bir kale olduğunu ifade etmektedir⁴⁶⁶.

Ünlü seyyah Tournefort seyahatnamesinde Erzurum Kalesi'nin duvarlarının çift duvarlı olduğunu, kalenin dörtgen ya da beşgen kulelerle savunulduğunu, ancak hendeklerin derin ve bakımlı olmadığını ifade etmiştir. Eyalet paşası olan beylerbeyinin bakımsız bir sarayda oturduğunu, yeniçeri ağasının kentin yukarı kısmında bir hisarda oturduğunu belirtmiştir⁴⁶⁷.

Tournefort seyahatnamesinde 1700 yılının Eylül, Ekim dönemlerinde Erzurum'u gezen Paul Lucas adlı bir seyyahın gözlemleri de bulunmaktadır. Paul Lucas Erzurum şehrinin çift duvarlarla kuşatıldığını, yer yer kare biçimli kulelerinin bulunduğunu ve barbatayla örtülü iyi bir hendeği bulunduğunu, küçük hisarın şehrin ortasında ve harabe bir vaziyette bulunduğunu belirtmiştir⁴⁶⁸.

Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya 1713 yılının Nisan sonlarında gönderilen bir hükümde; Erzurum Valisi Vezir İbrahim Paşa'nın Çıldır Beylerbeyi İshâk Paşa'dan Gürcistan cizyesinden 35 kese akçe aldığı ve bu akçenin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Hükümde yer alan diğer bir bilgide Vezir İbrahim Paşa'nın Erzurum'daki Hristiyanlardan sulh yoluyla topladığı 25 kese akçeden 15 kesenin Erzurum Gümrük Emni Osman tarafından Erzurum Kalesi'nin tamiri için harcanması işinden vazgeçildiği belirtilmiştir. Bu 25 kese akçenin tamamının İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir⁴⁶⁹. Devletin mali açıdan sıkıntıda olması bu tamirin yapılmasını engellemiş olması muhtemeldir.

16 Haziran 1722 (2. Ramazan 1134) tarihinde Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya gönderilen bir hükümde; Erzurum Kalesi'nin uzun zamanda beri tamir olunmadığı, bazı mahal, mevzi ve hendeklerin harabe olduğu dolayısıyla harabe olmuş bu yerlerin bir an önce tamir edilmesi emredilmiştir. Erzurum Kalesi'nin tamirâtı için gerekli olan ustaların dışında bir kısım amelenin de kazalardan tedarik olunması istenmiştir⁴⁷⁰.

Gönderilen hükümde Erzurum Kalesi'nin tamirâtı için Erzurum gümrük emini Osman'ın bina emini olarak atanması da emredilmiştir. Ayrıca Erzurum Kalesi'nin harabe olan mahallerin tamir ettirilmemesinin Acem serhaddında herkesçe bilinen böyle

⁴⁶⁶ BA., *MHM. d. 148*, s. 66/ 188.

⁴⁶⁷ Tournefort, *Seyahatnamesi*, C. II, s. 130.

⁴⁶⁸ Tournefort, *Seyahatnamesi*, C. II, s. 129.

⁴⁶⁹ BA., *MHM. d. 131*, s. 28/ 55.

⁴⁷⁰ BA., C.AS.9636.

bir kalenin harabe kalmasının Devlet-i Âliyye'nin şan ve şerefine layık olmadığı da ayrıca belirtilmiştir⁴⁷¹.

Kalenin inşa edilmesi için gerekli olan ustalar ve kazalardan gönderilecek amelelerin dışında inşaat alanında bulunmayan taş, kireç ve diğer gerekli levazımların başka yerlerden tedarik edilmesi belirtilmiştir. Kalede inşa edilmesine gereksinim duyulmayan yerlere de kesinlikle müdahale edilmemesi sadece yıkılmış olan mahallerin gereği gibi metanet ve istihkâm üzere yapılması emredilmiştir. Erzurum Kalesi'nin tamirâtı için yapılmış olan masraf defterinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir⁴⁷².

Anadolu valisi olup Erzurum canibi seraskeri olan Vezir Numan Paşa'ya, Erzurum Valisi Veli Paşa'ya, Erzurum Mollası'na, Müftüsü'ne, Yeniçeri Ağası'na ve ahalisine 1741 yılı Ağustos ortalarında (evâsıt-ı Cemâziye'l-âhir 1154) bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde; Erzurum'daki yönetici, zabıt ve ahalinin ittifak ederek 1735- 1736 (1148) yılında Erzurum Kalesi'nin varoş kısmındaki hendeklerin kazılıp şarampollerin vaz edildiği, ancak şimdiki hendeklerin bulunduğu yerin çöp ve dikenlerle dolu olduğu, şarampollerin dahi yıkılmış ve harab bir vaziyette olduğu haberinin alındığı belirtilmiştir. Ancak Erzurum ayan ve ahalisinin imece usulüyle hendeklerin temizlendiği, şarampollerin tamir edildiği bildirilmiş ve Erzurum ahalisi yapmış oldukları bu iş için İstanbul'dan iltifatlara mazhar olmuştur. Erzurum ahalisi için “... *kal'asının birkaç katını müstemil ve câmi ve mevâdd-ı a'zam ve beled-i mu'azzam olduğundan gayri ahâlîsinin dahi hayr-mâye-i fitratları gayret ve hamiyet ile meftûr...*” şeklinde bir iltifatta bulunulmuştur⁴⁷³.

Erzurum kurulduğu alan itibariyle birinci derecede aktif deprem bölgesi içerisinde yer almış ve tarih boyunca şiddetli depremlerin yaşandığı bir yerleşim yeri olmuştur. Erzurum'da 1642 tarihinde büyük bir deprem meydana gelmiş ve bu deprem arşiv vesikalarında *zelzele-i azim* olarak nitelendirilmiştir⁴⁷⁴. 2 Ekim 1784 (17 Zilkâde 1198) tarihine ait bir buyruldu kaydından Erzurum'da görev yapan merhûm Hafız Mustafa Paşa'nın Erzurum valiliği esnasında Erzurum Kalesi'nin tamiri için külliyetli bir masraf ve keşif planı hazırlanmış olduğu ve bunun için bir miktar meblağın da kendisine verildiğini anlamaktayız. Ancak bu meblağ, Erzurum Kalesi için harcanmadığı tespit edilmiştir. Erzurum Kalesi'nin harabe bir durumda olduğu üstelik

⁴⁷¹ BA., C.AS. 9636.

⁴⁷² BA., C.AS. 9636.

⁴⁷³ BA., MHM. d. 148, s. 66/ 188.

⁴⁷⁴ Pamuk, *Erzurum*, s. 68.

Ramazan ayının başında büyük bir deprem meydana geldiği kalede büyük yarıklar meydana geldiği ekser mahallerin harabe olduğu ve tamir için gönderilen 500 kese akçenin kalenin tamirine yetmeyeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Erzurum Valisine gönderilen bir hükümde; Erzurum Kalesi'nin tamiri için bina emini tayin edildiği ve bina eminine kalenin tamiri için 4 bin guruş bir meblağın verildiği bildirilmiştir. İran seferleri esnasında Erzurum Kalesi'nin varoşu, hendekleri zaman içerisinde toprakla dolduğu ve üzerine evlerin yapıldığı dolayısıyla kalenin hendek yerlerinin kayıp ve şarampollerinin dahi olmadığından bahsedilmiştir. Bundan dolayı Erzurum Kalesi'nin harabe olan yerlerinin tamir ettirilmesi için bir keşif defterinin hazırlanıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Yapılacak olan tamirat masrafını da Erzurum Gümrük Emmini Cafer tarafından Erzurum Gümrük malından karşılanması istenmiştir. Daha önceden Erzurum Kalesi'nin tamiri için oluşturulan ve İstanbul'a gönderilen bir adet keşif defterinde masraf tutarının 1191 keseye denk geldiği ve bu miktarın hatalı olduğu belirtilmiş kalenin tamiri için 30 ile 40 bin guruşun yetebileceği belirtilmiştir. 1744-1745 (1157) yılları arasında Erzurum Kalesi'nin tamir ve keşfi için daha önceden 50 bin guruşun verildiği ve bu miktarın baş muhasebede kayıtlı olduğu belirtilmiş dolayısıyla Erzurum Kalesi'nin tamiri için yine de 50 bin guruşun gönderileceği ancak bu paranın bir akçesinin bile telef edilmemesi yönünde başta bina emini olmak üzere herkes uyarılmıştır⁴⁷⁵.

20 Kasım 1785 (17 Muharrem 1200) tarihinde Erzurum Valisi Esseyid Hüseyin Paşa'nın marifeti ile halife ve mimar-ı hassadan Ali Reşid halife, â'yan, eşraf ve zabitlerin ittifaklarıyla sadır olunan ferman üzere Erzurum Kalesi'nin iç kale ve dış kalede tamirine muhtaç olan yer ve mevzilere ilişkin kayıt ve keşif defteri oluşturulmuştur. Bu defterde Erzurum Kalesi'nin tamir olunan yer ve mevzilerin fenni mimari üzere keşifleri, ölçümleri, uzunluk, genişlik, yükseklik ve yüz ölçümleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir⁴⁷⁶. Bina emini olarak da Mehmed Hamdi Efendi atanmıştır⁴⁷⁷.

Bu konu ile ilgili mevcut kaynaklarımız Erzurum Kalesi'nin iç kale, dış kale ve varoş olmak üzere üç bölümden oluştuğunu ve tamiratın da bu üç bölümde gerçekleştiğini anlamaktayız. İç kalenin üçüncü katında bir mühimmat mahzeni bir cephâne bulunmaktadır. İç kalede cephânenin bir de sokağı, topların bulunduğu bir

⁴⁷⁵ BA., C.AS. 50970.

⁴⁷⁶ BA., D. BŞM.BNE.d. 16040 , s. 2- 12; BA., MAD. d. 03162, s. 480- 486.

⁴⁷⁷ BA., MAD. d. 03162, s. 486.

tophane de yer almaktadır⁴⁷⁸. Erzurum İç Kalesi'nde yedi adet mîrî ambar bulunmaktadır. Bu mîrî ambarlar dolu olduğu zamanlarda alınacak zahire Hasan Kale'ye nakledilmiştir⁴⁷⁹. İç kalede mahkûmların hapsedilmesi için bir de zindan vardır. Suçluların cezaları kesinleştikten sonra iç kaledeki hapishaneye getirilerek burada cezalarını çekmişlerdir⁴⁸⁰.

20 Kasım 1785 (17 Muharrem 1200) tarihine ait tamirat defterinden anlaşıldığına göre kalede büyük çaplı bir tamir ve tadil çalışması yapılmıştır. Bu tamirat defterindeki bilgilere göre Erzurum Dış Kalesi'ndeki Erzincankapı, Tebrizkapı ve Gürcükapı; İstanbul, İran, Gürcistan istikametini gösteren batı, kuzey, doğu yönlerine doğru açılan kapı isimleridir. Diğer bir dördüncü kapı ise Yenikapı'dır. Bu kapıların sağında ve solunda yer alan tabyalar kurulmuştur. Tamir edilen tabyalar belirli bir sıraya göre yani; birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci gibi numara sırası verilerek isimlendirilmiştir. Erzurum Kalesi'nin batı tarafında bulunan Erzincankapı'nın sağ tarafından başlayıp birden beşinci tabyaya kadar bir tamirat yapılmıştır. Beşinci tabyadan Yenikapı'ya, Tebrizkapı'ya, Gürcükapı'ya ve yine Erzincankapı'ya kadar temele yakın duvarı ile hendek duvarı yeniden inşa edilmiştir. Erzincankapı'nın sağ tarafından başlayıp Yenikapı'ya kadar 1'den 8'e kadar tabya yeniden inşa edilmiştir. Yenikapı'dan Tebrizkapı'ya kadar 1'den 8'e kadar tabya, Tebrizkapı'nın sağ tarafından Gürcükapı'ya kadar 1'den 10'a kadar tabyanın tamirâtı gerçekleşmiştir. Gürcükapı'nın önünde bulunan hendeğin üzerinde köprü ve kapısı yeniden yapılmıştır. Gürcükapı'nın üst kısmından Erzincankapı'ya kadar 21 adet tabya, Erzincankapı'nın üst kısmından Yenikapı'ya kadar 11 adet tabya, Yenikapı'dan Tebrizkapı'ya kadar 12 adet tabyanın tamirâtı gerçekleşmiştir. Tebrizkapı'nın sağ tarafından Gürcükapı'ya kadar 13 tabyanın, Gürcükapı'nın üst kısmından Erzincankapı'ya kadar 21 adet tabyanın tamirâtı yapılmıştır⁴⁸¹. Sonuç olarak yapılan tamiratlara baktığımızda; Erzincankapı'dan Yenikapı'ya, Yenikapı'dan Tebrizkapı'ya, Tebrizkapı'dan Gürcükapı'ya doğru iki türlü olmak üzere tabyaların tamir edildiği anlaşılmaktadır.

20 Kasım 1785 (17 Muharrem 1200) tarihli tamirat defterinde çeşitli mahalle isimleri de geçmiştir. Bu ismi geçen mahalleler baktığımızda; Gez Mahallesi, Dere mahallesi, Çırçır Mahallesi ve Gavurboğan mahallelerinin olduğunu anlamaktayız. Bu

⁴⁷⁸ BA., *D. BŞM.BNE.d. 16040*, s. 11; BA., *D. MAD. d. 03162*, s. 497.

⁴⁷⁹ BA., *D.MKF. MBŞ. d. 31826*, s. 2.

⁴⁸⁰ Pamuk, *Erzurum*, 72.

⁴⁸¹ Bkz: BA., *D. BŞM.BNE.d. 16040*, s. 2- 11.

mahallelerle dış kale arasında mevcut olan hendekler üzerine çeşitli köprüleri inşa edilmiş ve bu köprülerin duvar ve kapıları da yeniden tamir edilmiştir. Hendeklerin derinliği de her yerde aynı olmayıp kimi yerler daha derin iken kimi yerler ise daha az derinliğe sahiptir⁴⁸². Gez mahallesi, kalenin kuzeybatısı istikametinde çukur bir yerde bulunup Erzincankapı varoşu yakınlarındadır⁴⁸³. Hasan-i Basri Mahallesi olarak ta bilinen Gavurboğan Mahallesi Tebrizkapı varoşundaki en eski mahallelerindendir. Bu mahalle kalenin güneydoğu istikametinde Palandöken caddesinin üstündeki yeri kapsamaktadır⁴⁸⁴. Dere ve Çırçır mahalleleri de kalenin doğusunda yer almaktadır⁴⁸⁵.

Fotoğraf 5: Erzurum Çifte Minare Medresesi'nin Karşısında Bulunan Dış Surlar
(Mayıs 2013)

⁴⁸² BA., *D. BŞM.BNE.d. 16040*, s. 2- 12.

⁴⁸³ Pamuk, *Erzurum*, s. 110.

⁴⁸⁴ Pamuk, *Erzurum*, s. 110.

⁴⁸⁵ Konyalı, s. 91.

Fotoğraf 6: Erzurum İç Kale Giriş Kapısı (Mayıs 2013)

Erzurum Kalesi için 20 Kasım 1785 (17 Muharrem 1200) tarihinde tamir olan mahal, bina ve tabyalar için 4.721.570 akçe (39.346,5 guruş) masraf yapılmıştır. Erzurum Kalesi'nin tamiri için Erzurum Valisi Battal Hüseyin Paşa'ya ve bina emini Hakkı'ya verilen emr-i şerif üzere 1784- 1785 (1199) tarihlerinde Erzurum hazinesi malından 5000 guruş tahsil edilmiştir⁴⁸⁶.

Erzurum Kalesi'nin tamiratına aralıklarla devam edilmiştir. 26 Aralık 1787 (16 Rebiyü'l-evvel 1202) tarihli tamirat defterine göre Erzurum Kalesi'nde bazı bina, mevzi, tabya ve bir çok yer tamir edilmiştir⁴⁸⁷. Bu tamirat aslında 20 Kasım 1785 tarihli defterde ifade edilen tamiratın bir devamı niteliğindedir. İkinci tamirat için Erzurum Kalesi'ne Bina emini olarak da Mehmed Hamid Efendi atanmıştır. Mübayaacı olarak Dergâh- ı Âli kapıcıbaşlarından Mehmed Mustafa Ağa, mimarbaşı olarak da Ebubekir Ağa atanmıştır⁴⁸⁸.

⁴⁸⁶ BA., MAD. d. 03162, s. 486.

⁴⁸⁷ BA., MAD. d. 03162, s. 487.

⁴⁸⁸ BA., MAD. d. 03162, s. 487.

26 Aralık 1787 tarihli tamirat defterindeki bilgilere göre Erzurum Kalesi'nin batısında bulunan Erzincankapı'nın sağ tarafından Yenikapıya kadar 10 tabyanın tamiri gerçekleştirilmiştir. Yenikapı'nın sağ tarafından Tebrizkapı'ya, Tebrizkapı'dan Gürcükapı'ya, Gürcükapı'dan Erzincankapı'ya doğru hendek duvarları, temele yakın duvarlarla bu duvarın üstü, hendekler üzerinde yer alan köprüler, köprü kapıları, hisar peçeler, kalenin surlarının üzerindeki yürüyüş yolu olan seğirdimin yeniden inşası sürdürülmüştür. İç kalede bulunan mühimmat mahzeni, cephânelik gibi önemli yerlerin inşaatına devam edilmiştir⁴⁸⁹. Tamir olunan bazı mahal ve mevziler için de toplamda 6.210.325 akçe (51702,5 gurus 25 akçe) masraf yapılmıştır⁴⁹⁰.

Fotoğraf 7: Erzurum İç Kale Surları (Mayıs 2013)

⁴⁸⁹ BA., MAD. d. 03162, s. 486- 500.

⁴⁹⁰ BA., MAD. d. 03162, s. 500.

SONUÇ

Erzurum, stratejik konumu itibariyle Anadolu'nun doğuya ve Kafkasya'ya açılan kapısı konumundadır. Bu durum şehrin askeri, ekonomik, kültürel ve siyasi tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Erzurum, stratejik öneminden dolayı tarihi süreç içerisinde düşman saldırılarına sürekli açık kalmış ve bu durum şehrin güçlü bir savunmasını elzem haline getirmiştir. Erzurum'un stratejik açıdan çok önemli bir hudut noktası olması nedeniyle ilk dönemlerde Bizans- Sasani, Bizans- Selçuklu devletleri arasındaki rekabet daha sonraki dönemlerde ise Osmanlı- İran arasındaki mücadeleler de kendisini sıkça göstermiştir.

Erzurum şehri, düşman istilalarına karşı kendisini koruyabilmek maksadıyla güçlü bir kalenin varlığına sürekli ihtiyaç duymuştur. Bizans döneminde temelleri atılan kale daha sonraki yıllarda güçlendirilmiş, tamir edilmiş ve bir takım eklemelerle sürekli muhkem halde tutulmaya çalışılmıştır. Erzurum Kalesi'nin Anadolu'nun doğuya açılan hudut kapısı konumunda bulunması orduların sürekli uğrak yeri olmasına sebep olmuş kanlı savaşların yapıldığı mücadelelere sahne olmuş ve kale sürekli tamir ve onarımlardan geçmiştir.

Erzurum Kalesi Osmanlıların eline geçtikten sonra önemini giderek arttırmıştır. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki mücadelelerde Erzurum kilit bir konumda yer almış, gerek askeri gerekse de lojistik bakımından Osmanlı ordusunun hareket ve kabiliyetini sağlayan ana güzergâhlardan olmuştur. Osmanlı İran savaşlarında yapılan tüm hazırlıklarda ordunun sevk ve idare edilmesinde Erzurum Kalesi sürekli bir üs vazifesi görmüştür.

Osmanlı askeri gücü yapısal olarak iki teme güç üzerine inşa edilmişti. Bunlardan birincisi; kul sistemi içerisinde yetişen ve devlete yaptıkları hizmet karşılığında düzenli maaş olan kapıkulu askerleri, diğer unsur ise yaptıkları hizmet karşılığında devletin kendilerine tımar gelirlerini tasarruf etme hakkı tanıdığı tımar askerlerdir. Kapıkulu askerlerinin yaya kısmı; acemi ocağı, yeniçeri ocağı, cebeci ocağı, topçu ocağı, top arabacıları ocağı ve birer bölük halinde lağımçı ve humbaracılar meydana geliyordu. Süvari kısmı ise sipah, silahdar, sağ ulûfeciler, sol Ulûfeciler, sağ ve sol gariplerden oluşuyordu. Eyalet askerlerini tımarlı sipahiler, azaplar, akıncılar, deliler, yayalar, müsellemler, yürükler, canbazlar, garipler, tatarlar, voynuklar, gönüllüler, beşliler, farisan, yerli yeniçeriler, mortoloslar, yerli humbaracılar ve yerli

lağımıcılar ile cebeci ve topçular teşkil ediyordu. Osmanlı Devleti, hudut kalelerine önem verdiğinden dolayı bu askeri sınıfların büyük çoğunluğunu kalelere de yerleştirmişti. Bu yapılanma anlayışını 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görmek mümkün olmuştur.

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde görev yapan askeri sınıfların bir kısmı merkezden atanan ve geçici süreyle görev yapan kul sistemi için de yetişmiş Dergâh-ı Âli hakiki yeniçerileridir. Diğeri ise kul sistemi içerisinde gelmeyen ve kalenin bulunduğu mahalden temin edilen daimi statüde görev alan yerli yeniçerilerdi. Yerli yeniçeriler gerçek yeniçeriler olmayıp, yeniçeriliğin şeref ve itibarından faydalanmak isteyen mahalli askerlerdir. Kalenin daimi kadrosunda bulunan bu yerli yeniçeriler kalenin en büyük zabiti konumunda olan yeniçeri ağasına veya yeniçeri serdarının defterlerine kayıtlı olurlardı. Savaş zamanında savaşa katılır ve hakiki bir yeniçeri askeri olurlardı.

Erzurum Kalesi'nde görev alan Dergâh Âli yeniçerileri içerisinde; Dergâh-ı Âli topçuları, top arabacıları, cebeciler, piyade ve süvari levendleri, serdengeçti sipahiler, sekban bölüğü, cemaat ortaları ve ağa bölükleri yer almıştı. Daimi kadrodaki yerli yeniçeriler de azeb, müstahfız, topçu, top arabacı ve gönüllülerden oluşmaktaydı. Kalenin en büyük zabiti ise yeniçeri ağasıydı. Yeniçeri ağasına bir kethüda ve kâtip de yardımcı olmaktaydı. Yeniçeri ağasından sonra gönüllü ağaları ve dizdar en önemli zabitler olarak yer almıştır. Gönüllü ağaları ve dizdarın maiyetinde de kethüda ve kâtip bulunmaktaydı.

Erzurum Kalesi'nde görev alan askeri personelden, gerek yerli olanlar gerekse de merkezden nöbetçilik suretiyle atanan yeniçerileri mevacib defterlerinden öğrenmek mümkün olmuştur. Bir nevi askeri tahrir niteliğinde bulunan bu defterlerden kalede görevli askerlerin isimleri, aldıkları yevmiyye, kalede görevli askeri sınıflar ve bu sınıfların başında bulunan zabitler tespit edilmiştir. Mevacib defterlerinde kalede görevli Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin üçer aylık maaşları olan ulûfeleri dört dönem halinde; Masar, Recec, Reşen ve Lezez dönemlerinde kendilerine verilmiştir. Kaleden ilişkisi kesilen, emekliliğe ayrılan ya da ölen yeniçerin sayısı da toplam yeniçerilerden düşülerek 1 yıllık ödenen net maaşları ortaya konulmuştur.

Erzurum Kalesi'nde bulunan yeniçerilerin sayısı dönemin siyasi ve askeri durumuna bağlı olarak sürekli değişmiştir. Özellikle; 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-

İran savaşlarının yoğun geçtiği dönemlerde kaledeki yeniçeri sayısında artışlar görülmüştür. Savaş dönemlerinde görülen bu artışlar sonraki dönemlerde doğal olarak azalmıştır.

Erzurum Kalesi'nde görevli askeri sınıflara verilen iaşenin cinsi miktarını ve temin edildiği yerler de tespit edilmiştir. Osmanlı Devletinin 18. yüzyılda İran ile yapmış olduğu savaş dönemlerinde ordunun ihtiyacı için Erzurum Kalesine çeşitli yerlerden büyük miktarlarda hububat nakli gerçekleşmiştir. Erzurum Kalesi'nin üç farklı bölgeden iaşesinin temin edildiği anlaşılmıştır. Birincisi Erzurum'a bağlı sancak ve kazalar, ikincisi Sivas Eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalar, üçüncüsü ise Balkanlardan özellikle Niğbolu, Silistre, Eflak, Boğdan'dır. Balkanlardan temin edilen hububat Karadeniz'den gemilerle Trabzon limanına taşınmış ve Trabzon'dan çeşitli yük hayvanlarıyla Bayburt üzerinden Erzurum'a doğru nakledilmiştir. Sivas Eyaleti'ne bağlı sancak ve kazalardan satın alınan hububat da yine kiralanan yük hayvanlarıyla Erzurum'a getirilmiştir. Erzurum ambarı da Diyarbakır, Trabzon, Bayburt ve Van gibi önemli ambarlar içerisinde en fazla hububat depolama kapasitesine sahip bir ambardır. Yedi kısımdan oluşan Erzurum ambarına hububat alımında bir aşırılık görüldüğünde hububatın bir kısmı Hasan Kale'ye nakledilmiştir. Erzurum Kalesi'nin ihtiyacı olan zahire görevlendirilen bir mübaşir tarafından satın alınmaktadır. Devletin belirlediği bir fiyat üzerinden buğday, un ve arpa ürünler satın alınan en önemli ürünlerdir. Hububatın dışında et, sade yağ, pirinç gibi değişik ürünler de satın alınmakta ve kaledeki görevlilere verilmekteydi. Savaş dönemlerinde Erzurum'dan daha doğudaki Kars, Tebriz, Tiflis, Revan gibi hudut bölgelerine zahire nakli sağlanarak ordunun iaşesi sağlanmıştır. Ordunun yük hayvanlarının temini Erzurum Eyaleti'ne bağlı çeşitli sancak ve kazalardan temin edilmiş ve yük hayvanları Erzurum'da toplandıktan sonra ihtiyaç duyulan yere nakli sağlanmıştır.

Erzurum Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu cephâne ve mühimmat İstanbul, Trabzon ve Kefe'den sağlandığı gibi bu ihtiyaçların bir kısmı da Erzurum Baruthanesi'nden ve Tophânesi'nden de karşılanmıştır. Erzurum Kalesi'nde bir top döküm ocağı, bir adet demirci ocağı ve humbarahanesi bulunmaktaydı. Osmanlı- İran savaşlarının devam ettiği dönemlerde cephâne ve mühimmat sevkıyatında artışlar görülmüştür. Erzurum'a gönderilen cephâne ve mühimmat; Tophâne-i Âmire'den ve Cephâne-i Âmire'den karşılanmıştır. İstanbul'dan gönderilecek cephâne ve mühimmat Karadeniz'den

gemilerle Trabzon'a ulaştırılmış ve Trabzon'dan da kiralanan yük hayvanları aracılığıyla Bayburt üzerinden Erzurum Kalesi'ne gönderilmiştir. Erzurum Kalesi'ne çok miktarda ve değişik türde cephâne ve mühimmat sevkıyatı yapılmıştır. Savaş dönemlerinde cephâne ve mühimmat miktarlarında artışlar olmuştur.

Erzurum Kalesi'ne çeşitli nitelikte top, havan topu, top arabası, humbara, çeşitli ağırlıklara sahip yuvarlaklar, patlayıcı ve kimyasal maddeler, kılıç, tüfek, ok, yay gibi birçok savaş malzemesi Erzurum'a nakledilmiştir.

Erzurum merkezli ve bağlantılı olarak sınır boylarındaki diğer kalelere de gerek Erzurum Tophanesi mevcudundan gerekse de İstanbul ve Trabzon'dan çeşitli cephâne ve mühimmat nakli de gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı- İran savaşlarının devam ettiği dönemlerde Tebriz, Tiflis, Revan, Kars, Van gibi önemli hudut merkezlerine cephâne ve mühimmat sevkıyatı yapılmıştır.

Erzurum bölgesi sahip olduğu siyasi, askeri ve ticari önemden dolayı tarih boyunca sürekli istilalara maruz kalmış ve kalesi de zaman zaman kuşatma altında tutulmuştur. Erzurum Kalesi'ni düşman ordularına karşı koyabilmek için sürekli güçlendirilmiş, tamir ve tadil edilmiştir. Erzurum şehri birinci dereceden aktif deprem bölgesi içerisinde yer almış ve şiddetli depremler meydana gelmiştir. Bu depremlerde kale büyük hasarlar görmüştür. Kalenin inşa edilmesi için mübaşirler ve mimarbaşılar kalenin tamiratı için ayrıntılı bir şekilde kaydı tutulmuş ve büyük masraflar yapılmıştır.

Erzurum Kalesi üç katlı olup, iç kale, dış kale ve varoş olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. İç kale üç kattan oluşmakta ve bir mühimmat mahzeni, cephâne, zindan, tophane, baruthane, humbarahane ve yedi kısımdan oluşan bir ambarı bulunmaktaydı. Dış kaleden şehre doğru belirli istikametlere açılan kapılar mevcuttu. Bu kapılar batı, güney, doğu ve kuzey yönlü olup Erzincankapı, Yenikapı, Tebrizkapı ve Gürcükapı olarak adlandırılmıştır. Bu kapılardan Tebrizkapı, Gürcükapı ve Erzincankapı'da kapıların giriş ve çıkışından sorumlu bevvâb adı verilen kapı bekçileri bulundurulmuştur. Bu kapılardan iç kaleye ya da şehrin dışına doğru gidilmekteydi. Dış kapı ile varoş kısmında çeşitli derinlik ve uzunluğa sahip hendekler ve bu hendekler üzerinde kapılar mevcuttu. Hendeklerin uzunluk ve derinliği her yerde aynı değildi. Kimi yerde hendekler daha derin kimi yerlerde ise daha az bir derinlikteydi. Erzurum Kalesi'nde bulunan kulelere de sürekli toplar bulundurulmuştur.

Erzurum Kalesi'nin Varoş tarafında Gavurboĝan mahallesi, Gez mahallesi, ırır mahallesi, Dere mahallesi bulunmaktadır.

Erzurum Kalesi sadece kurulduĝu şehri korumakla kalmamış, Osmanlı Devletinin sınır baylarında yer alan ordularını sürekli destekleyen çok önemli askeri bir s olmuştur.

EKLER

Ek. 1/ 1

Ek 1. 20 Kasım 1785 (17 Muharrem 1200) Tarihli Tamirat Defteri'ne Göre Erzurum Kalesi'nin Tamir ve Tadili¹¹⁸⁹

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Erzurum Kalesi'nin batı tarafında bulunan Erzincankapı'nın sağ tarafından 1. tabyaya varınca yıkılmış hendek duvarının üst kısmının mihenk taşından yüzü yontma kârgir duvarıyla yeniden inşası.	30 zira	1,5	2	150	90	13.500
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşası	4	1	2	150	8	1.200
1. tabyadan 2. tabyaya kadar hendek duvarının üst kısmının yeniden inşası	28	1,5	2	150	84	12.600
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşası.	18	1	1	150	18	2.700
2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış duvarın yeniden inşası.	30	1,5	2	150	90	13.500
Aynı yerde duvarı yıkılmaya meyilli ve yarısı yıkılmış hendek duvarının yeniden inşası.	4	1,5	5	120	30	3.600
3. tabyadan 4. tabyaya kadar yıkılan duvarın üst kısmının yeniden inşası.	30	1,5	2	150	90	13.500
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşası.	5	1	4	150	20	3.000
4. tabyadan 5. tabyaya kadar yıkılan duvarı yeniden inşa edilmesi	50	1,5	2	150	150	22.500
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	3	1	1	150	3	450
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	2	150	8	1.200
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	2	150	10	1.500
5. tabyadan Yenikapı tarafına varınca yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	15	1,5	2	150	45	6.750
Aynı yerde yıkılmış taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	3	1,5	3	150	13,5	2.025
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	2	150	20	3.000
Yenikapı tarafından enkaz içinde bulunan yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi	10	1,5	4	120	60	7.200

¹¹⁸⁹ BA., D. BŞM.BNE.d 16040 , s. 2- 12; BA., D. MAD. d 03162, s. 486.

Ek. 1/2

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Yenikapı tarafından 5. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	156	1,5	2,5	150	585	87.750
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	1,5	150	7,5	1.125
Aynı yerde temele yakın yıkılan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
Aynı yerde tamamen yıkılmış taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	14	1,5	5	150	105	15.750
Aynı yerde enkaz içinde kalan yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	40	1,5	5	120	300	36.000
Zikir olunan 5. tabyadan Tebrizkapı'ya kadar üst kısmı yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	162	1,5	2,5	150	607,5	91.125
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	2	1	2	150	4	600
Aynı yerde taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi	8	1,5	5	150	60	9.000
Aynı yerde yıkılmış taş perâkende hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	30	1,5	5	150	225	33.750
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi	4	1,5	4	150	24	3.600
Tebrizkapı bitiminden 5. tabya tarafına kadar yıkılmış olan hendek duvarının üst kısmının yeniden inşa edilmesi	330	1,5	2,5	150	1237,5	185.625
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi	6	1,5	1	150	9	1.350
Aynı yerde yıkılmış hendek duvarının üst kısmının inşa edilmesi	3	1,5	2,5	150	11	1.650
Zikir olunan 5. tabyadan Gürcükapı'ya kadar yıkılmış olan hendek duvarının yeniden inşa edilmesi	300	1,5	2,5	150	1125	168.750
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	3	1,5	4	150	18	2.700
Aynı yerde taş perâkende hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1,5	3	150	81	12.150
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	4	150	16	3.600
Zikir olunan Gürcükapı'nın sağ tarafından 5. tabya tarafına varınca üst kısmı yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	50	1,5	2,5	150	187,5	28.125
Aynı yerde yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	2	1	150	40	6.000
Aynı yerde hendeğin iç kısmındaki yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi	2	2	2,5	150	10	1.500
Aynı yerde yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	8	1,5	2	150	24	3.600

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	1	1,5	150	9	1.350
Aynı yerde hendeğin dış kısmındaki yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	45	1	1	150	45	6.750
Zikir olunan 5. tabyadan Erzincankapı'ya kadar yıkılmış hendek duvarının üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	80	1,5	2,5	150	300	45.000
Aynı yerde hendeğin dış kısmında yıkılmış olan duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	0,5	2	150	30	4.500
Bu yerin iç kısmının yeniden inşa edilmesi.	12	1,5	4	150	27	4.050
Aynı yerde hendeğin dış kısmındaki temele yakın bozulan duvarının yeniden inşa edilmesi.	65	1	1	150	65	9.750
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi	3	1,5	2	150	9	1.350
Aynı yerde yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	2	1,5	2,5	150	7,5	1.125
Yine 5. tabya tarafından Erzincankapı'ya kadar yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi	20	1,5	1	150	30	4.500
Zikir olunan Erzincankapı önünde murûr ubûr olunacak hendek üzerindeki köprü'nün çapa sütunlarının, bağlamalarının, korkuluklarının, döşemelerinin ve kaldırımlarının tamiri.	13	9	—	120	117	14.040
Tamirden önceki kalenin Erzincankapı'nın sağ tarafından 1. tabyanın bitimine kadar miheng taşından yüzü yontma kârgir hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	17	1	0,5	150	8,5	1.275
Tamir edilmeden önceki Erzincankapı'nın sağ tarafından 1. tabyanın bitimine kadar temele yakın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	7	1,5	2	150	21	3.150
Aynı yerde hendek tarafında yıkılan duvarın üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	6	2	2	150	24	3.600
Aynı yerde hendek tarafında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	0,5	1	150	9	1.350
Zikir olunan 1. tabyadan 2. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	35	1	0,5	150	17,5	2.625

Ek. 1/4

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan 1. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	6	1	6	150	36	5.400
Aynı yerde hendek tarafında bozulan duvarın yeniden inşası.	8	0,5	2	150	8	1.200
Zikir olunan 2. tabyadan 4. tabya bitimine varınca hisar çapa peçenin yeniden yapılması	28	1	0,5	150	14	2.100
Aynı yerde hendek tarafında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	0,5	4	150	36	5.400
Bu yerin hendeğin iç kısmındaki yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	3	0,5	2	150	3	450
Aynı yerde temele yakın hendek tarafından yıkılmış duvarın yeniden inşası	22	1	1	150	22	3.300
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	0,5	1	150	10	1.500
4. tabyadan 5. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100
Aynı yerden temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	0,5	1	150	2,5	375
5.tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	1	150	34	5.100
Zikir olunan tabyanın temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	4	150	16	2.400
Aynı yerden temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	4	150	48	7.200
Aynı yerden yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	4	1,5	1	150	6	900
Aynı yerden yarısı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	2	6	120	120	14.400
Aynı yerden yıkılmış seğirdim merdivenin tamiratı	14	1	—	100	14	1.400
8. tabya yıkılmaya meyilli olup yarısı da yıkılmış olan tabyanın yeniden inşası.	19	2	10	120	380	45.600
Zikir oluna tabyanın yıkılması.	19	2	10	15	380	5.700
Yine zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	9	1	2	120	18	2.160
Zikir olunan hisar peçenin tahtına duvarın yeniden inşa edilmesi.	19	1	1	120	19	2.280
Zikir olunan 8. tabyadan Yenikapı'ya kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşası.	59	1	0,5	150	29,5	4.425
Aynı yerden temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşası	28	1	1	150	28	4.200

Ek. 1/5

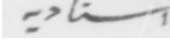
İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan Yenikapı'nın bitiminden 2. tabya kadar varınca bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	1	1	150	26	3.900
Zikir olunan 2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	48	0,5	1	150	24	3.600
3. tabyadan 4. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	51	1	0,5	150	25,5	3.825
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
Aynı yerde temele yakın yıkılan duvarının yeniden inşa edilmesi.	15	1	2	150	30	4.500
Zikir olunan 4. tabyadan 5. tabyaya kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	69	1	0,5	150	34,5	5.175
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	118	1	1	150	118	17.700
Aynı yerde tamamen yıkılmış taş perâkende kale duvarının yeniden inşa edilmesi.	11	2	10	150	220	33.000
Zikir olunan 5. tabyadan 7. tabyaya kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	9	1	0,5	150	4,5	675
6. tabyada temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	15	0,5	2	150	15	2.250
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2	150	16	2.400
Aynı yerde yıkılmış olan duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	2	6	150	48	7.200
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşası.	2	1	2	150	4	600
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	3	150	3	450
Zikir olunan 7. tabyadan 8. tabya kadar temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1	4	150	72	10.800
8. tabyadan Tebrizkapı'ya kadar temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	2	150	8	1.200
Aynı yerde temele yakın bozulmuş duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900
Aynı yerde yıkılmış kale duvarının üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	33	1,5	1,5	150	74	11.100
Zikir olunan duvarın üst kısmındaki hisar peçenin yeniden inşa edilmesi	23	1	2	150	46	6.900

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Tebrizkapı'nın önünde bulunan hendek üzerindeki köprünün çapa sütunlarının ve bağlamalarının ve korkuluklarının ve döşemelerinin ve kaldırımlarının yeniden tamir edilmesi	15	8,5	—	100	127,5	12.750
Tebrizkapı'nın sağ tarafından 1. tabyaya kadar temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	11	1	0,5	150	5,5	825
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	2	0,5	2	150	2	300
Zikir olunan 1. tabyadan 2. tabyaya kadar yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	2	2	2	150	8	1.200
2.Tabyadan yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	0,5	2	150	10	1.500
Zikir olunan tabyanın üst kısmında yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	7	1	0,5	150	3,5	525
2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	72	1	0,5	150	36	5.400
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	2	1	150	8	1.200
Zikir olunan 3. tabyadan 4. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	26	1	0,5	150	13	1.950
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	1	2	150	28	4.200
Zikir olunan 4. tabyadan 5. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşası	48	1	0,5	150	24	3.600
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşası.	46	1	4	150	184	27.600
5. tabyadan 6. tabya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	0,5	150	17	2.550
6. tabyadan 7. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşası.	52	1	0,5	150	26	3.900
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1	2	150	40	6.000
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	22	1	1	150	22	3.300
Zikir olunan 7. tabyadan 8. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	46	1	0,5	150	23	3.450
Aynı yerde temele yakın tabya tahtındaki yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	2	150	20	3.000
8. tabyadan 9. tabyaya kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100

Ek. 1/7

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
9. tabyadan 10. tabyaya kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	0,5	150	17	2.550
9. tabya tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
10. tabyadan Gürcükapı'ya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	44	1	0,5	150	22	3.300
Gürcükapı önünde hendek üzerinde yukarıda adı geçen köprünün tamirâtı.	15	8,5	—	100	127,5	12.750
Gürcükapı'nın tamirî için iktiza eden demir, tahta, çivi ile birlikte harç ve üstadiye?	2 adet üstadiye	70 kıyye demir, tahata, çivi ve harç		72 akçeden	5.040 akçe	
Gürcükapı'nın üst kısmından 1. tabya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	56	1	0,5	150	28	4.200
2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın inşa edilmesi.	26	0,5	2	150	26	3.900
Bahsedilen 3. tabyadan 4. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşası.	4	1	1	150	4	600
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	34	1	2	150	68	10.200
4. tabyadan 5. tabya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	1	150	3	450
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	5	1	1	100	5	500
5. tabyadan 6. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	36	1	0,5	150	18	2.700
Aynı yerde seğirdimi yıkılmış duvarın yeniden inşası.	8	1	1	150	8	1.200
6. tabyadan 7. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	17	1	0,5	150	8,5	1.275
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	40	1	0,5	150	20	3.000
8. tabyadan 9. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	0,5	150	17	2.550

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
8. tabya tahtındaki yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	21	1	1	150	21	3.150
9. tabyadan 10. tabya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	1	150	24	3.600
10. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşası.	2	1	2	150	4	600
10. tabyanın 11. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
Aynı yerde yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900
11. tabyadan 12. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	0,5	150	12	1.800
11. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	150	8	1.200
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	2	0,5	2	150	2	300
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	9	1	4	150	36	5.400
Zikir olunan 12. tabyadan 13. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	26	1	0,5	150	13	1.950
13. tabyadan 14. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	22	1	0,5	150	11	1.650
14. tabyadan 15. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	0,5	150	10	1.500
15. tabyadan 16. tabyanın bitimine kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	0,5	1,5	150	3	450
16. tabyadan 17. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
17. tabyadan 18. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.400
18. tabyadan 19. tabyanın bitimine varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	32	1	1	150	32	3.800
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
Aynı yerde yıkılmış taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	12	6	2	150	144	21.600

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
19. tabyadan 20. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
19. tabyanın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	6	1	8	150	48	7.200
Aynı yerde yıkılmış kale duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	2	3	150	24	3.600
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	2	0,5	150	4	600
20. tabyadan 21. tabyaya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yenide inşa edilmesi.	32	1	0,5	150	16	2.400
Aynı yerde yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1	4	150	80	12.000
Aynı yerde temele yakın bozulmuş duvarın yeniden inşa edilmesi.	24	1	3	150	72	10.800
Zikir olunan 21. tabyadan Erzincankapı bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100
Erzincankapıları'ndan 1. kapısının tamirî için iktiza eden demir tahta, çiviyle birlikte harç ve üstadiye?	80 kıyye demir tahta ve çiviyle birlikte harç		Her bir kıyyesi 72 akçe		Toplam 5.760 akçe	
2. kapıdan Erzincankapı'nın üst kısmındaki 1. tabyaya kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	44	1	0,5	150	22	3.300
Zikir olunan kapının iç kısmında yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	0,5	4	150	8	1.200
Aynı yerde seğirdim tahtındaki bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	0,5	2	150	20	3.000
Zikir olunan 1. tabyanın iç kısmında siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	8	1	1,5	150	12	1.800
2. tabyadan 3. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	0,5	150	12	1.800
Zikir olunan hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	11	1	1	150	11	1.650
Aynı yerde yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
Zikir olunan 3. tabyadan 4. tabyanın bitimine kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	16	1	0,5	150	8	1.200
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	0,5	1	150	7	1.050

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan 3. tabyanın rub? yıkılmış olan taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	8,5	2	12	150	204	30.600
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
Zikir olunan duvarın üst kısmına hisar peçenin yenide inşa edilmesi.	7	1	2	150	14	2.100
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	9	0,5	2,5	150	11	1.650
Zikir olunan 4. tabyadan 5. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
Bu yerin iç kısmında yıkılmış olan temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	22	0,5	2	150	22	3.300
5. tabya yıkılmaya meyilli olup enkazıyla birlikte tabyanın yeniden inşa edilmesi.	22	2	12	120	528	63.360
Zikir oluna tabyanın yıkılması	22	2	12	15	528	7.920
Zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	120	24	2.880
Zikir olunan hisar peçesi tahtının duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	1	1	150	22	3.300
Zikir olunan 5. tabyadan 6. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	42	1	0,5	150	21	3.150
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
6. tabyanın tamamen yıkılmış hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	18	1	2	150	36	5.400
Zikir olunan tabyanın tahtında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900
Yine bu yerin iç kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	5	150	120	18.000
Bahsedilen 6. tabyadan 7. tabyaya varınca yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750
7. tabyanın tamamen yıkılmış hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	11	1	2	150	22	3.300
Zikir olunan hisar peçelerin tahtında yıkılmış olan duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	1	2	150	36	5.400
Zikir olunan tabyanın tahtında temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
8. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	11	1	3	150	33	4.950
9. tabyanın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	150	8	1.200
Zikir olunan tabyanın temele yakın bozulan duvarının yeniden inşa edilmesi.	19	1	0,5	150	9,5	1.425
9. tabyadan 10. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	0,5	150	12	1.800
10 tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1,5	2	150	54	8.100
10. tabyadan 11. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	22	1	0,5	150	11	1.650
11. tabyadan Yenikapı'ya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
Zikir olunan tabyanın yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
Yenikapı'nın bitimine kadar enkaz yerin deki mevcut duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	2,5	2,5	150	100	12.000
Zikir olunan duvarın üst kısmına iktiza eden hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
Zikir olunan hisar peçe tahtında duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	1	1	150	16	2.400
Zikir olunan Yenikapı bitiminden 1. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	26	1	0,5	150	13	1.950
Aynı yerde yıkılmaya meyilli hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	4,5	1	2	120	9	1.080
Aynı yerde duvara pare doldurulması	1	0,5	6	40	3	120
Zikir olunan tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	16	0,5	1	150	8	1.200
Yine bahsedilen tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	15	1	0,5	150	7,5	1.125
1. tabyadan 2. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	1	0,5	150	2	300
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	2	150	10	1.500

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan duvarın üst kısmından yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	3	1	2	150	6	900
Bahsedilen 2. tabyadan 3. tabyanın bitimine kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	0,5	150	10	1.500
3. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
3. tabyadan 4. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	42	1	0,5	150	21	3.150
Yine 3 tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	4	1	0,5	150	2	300
Zikir olunan 4. tabyadan 5. tabya bitimine varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.150
4. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	14	0,5	1	150	7	1.050
5. tabyadan 6. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yenide inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
5. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi	8	1	1	150	8	1.200
Aynı yerde hisar peçeye yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	0,5	1	150	5	750
Zikir olunan 6. tabyadan 7. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yenide inşa edilmesi.	20	1	0,5	150	10	1.500
6. tabyanın yıkılmış olan seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	1	600
Bu yerin iç kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	32	0,5	1	150	16	2.400
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750
7. tabya yıkılmaya meyilli olup yarısı harab olmuş tabyanın yeniden inşa edilmesi.	24	2,5	15	120	900	108.000
Zikir olunan tabyanın harab olması	24	2,5	15	15	900	13.500
Yine zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	120	24	2.880
Zikir olunan hisar peçe tahtındaki duvarın yeniden inşa edilmesi.	24	1	1	120	24	2.880
Aynı yerde yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	1	0,5	150	2	300
Zikir olunan 8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
9. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
9. tabyadan 10. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
9. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	3	1	3	150	9	1.350
Zikir olunan duvarın üst kısmında hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
10. tabyadan 11. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	0,5	150	10	1.500
Zikir olunan tabyanın yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	8	1	0,5	150	4	600
Aynı yerde seğirdin merdiveninin yeniden tamir edilmesi.	16	1	—	100	16	1.600
Aynı yerde seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
11. tabyadan 12. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	1,5	2,5	150	22,5	3.375
Zikir olunan duvarın üst kısmında hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
Zikir olunan tabyanın iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	0,5	2	150	12	1.800
Yine bahsedilen tabyanın dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	0,5	2	150	30	4.500
12. tabyadan Tebrizkapı'ya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	40	1	0,5	150	20	3.000
Aynı yerde iktiza eden pare doldurulması.	0,5	0,5	13	40	6,5	260
Bu yerin iç kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	0,5	2	150	8	1.200
Zikir olunan Tebrizkapı'sı sağ bitiminden 1. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
Zikir olunan 1. tabyadan 2. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	16	1	0,5	150	8	1.200
Aynı yerde yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	28	0,5	2	150	28	4.200

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Yine tabya tahtında bozulan yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	5	150	15	2.250
Yine bu yerin iç kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	1	150	3	450
Zikir olunan 2. tabyadan 3. tabyanın bitimine kadar yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	0,5	4	150	36	5.400
Zikir olunan 3. tabya tamamen yıkılmış olup enkaz halindeki tabyanın yeniden inşa edilmesi.	33	2,5	11	120	907,5	108.900
Zikir olunan tabyanın hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	14	1	2	120	28	3.360
Zikir olunan hisar peçe tahtında duvarın yeniden inşa edilmesi.	33	1	1	120	33	3.960
Zikir olunan 3. tabyadan 4. tabya bitimine kadar yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	36	1	4	150	144	21.600
4. tabyadan 5. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe tahtının yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
4. tabya tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	1	4	150	72	10.800
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	32	0,5	4	150	64	9.600
5. tabyadan 6. tabyanın bitimine varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
6. tabya tahtında yıkılmış taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	1	5	150	110	16.500
6. tabyadan 7. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	16	1	0,5	150	8	1.200
Bu yerin iç kısmında bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	0,5	4	150	60	9.000
Zikir olunan 7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
7. tabyanın temele yakın bozulan duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	1	2	150	40	6.000
Aynı yerde seğirdim merdiveninin tamirâtı.	15	1	—	100	15	1.500
8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	0,5	150	12	1.800
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	5	150	120	18.000
Zikir olunan 9. tabya bitiminden 10. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	14	1	0,5	150	7	1.050

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	0,5	2	150	4	600
10. tabyadan 11. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
Zikir olunan 11. tabyadan 12 tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	8	1	0,5	150	4	600
Zikir olunan 12. tabyadan 13. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
13. tabyadan Gürcükapı'ya kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750
Gürcükapı'nın üst kısmından 2. tabyaya kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2	150	16	2.400
Zikir olunan 2. tabyadan 3. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	14	1	0,5	150	7	1.050
Bu yerin iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	0,5	1	150	2,5	375
Yine bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	28	0,5	2	150	28	4.200
Zikir olunan 3. tabyadan 4. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2	150	16	2.400
Aynı yerde seğirdim merdivenin tamirâtı.	12	1	—	100	12	1.200
Bu yerin dış tarafında bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	0,5	2	150	40	6.000
5. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
Bu yerin iç kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	1	2	150	28	4.200
Yine bu yerin iç kısmında bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	0,5	1	150	4	600
Zikir olunan 5. tabyadan 6. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	0,5	2	150	8	1.200
Adı geçen 6 tabyadan 7. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	8	1	0,5	150	4	600

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
6. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	14	1	4	150	56	8.400
7. tabyanın yeri tamamen yıkılmış olup taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	2,5	11	150	495	74.250
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	0,5	3	150	12	1.800
Zikir olunan 7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	0,5	4	150	52	7.800
Bahsedilen 8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	40	1	0,5	150	20	3.000
Yine bu yerin iç kısmında yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	5	1,5	2	150	15	2.250
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	2	1	1	150	2	300
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	22	0,5	2	150	22	3.300
Zikir olunan 9. tabyadan 10. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	0,5	150	17	2.550
Bu yerin iç kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	2	150	10	1.500
Zikir olunan 10 tabyadan 11. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	38	1	0,5	150	19	2.850
11. tabyadan 12. tabya bitimine varınca hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	0,5	150	17	2.550
Aynı yerde yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	12	1	1	150	12	1.800
Zikir olunan 12 tabyadan 13. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
12. tabyanın tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2	150	16	2.400
13. tabyadan 14. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	32	1	0,5	150	16	2.400
13. tabyanın yarısı hasarlı diğer yarısı ise tamamen yıkılmış olup tabyanın yeniden inşa edilmesi.	28	2,5	12	120	840	100.800
Zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	11	1	2	150	22	2.640
Zikir olunan hisar peçenin tahtında duvarın yeniden inşa edilmesi.	28	1	1	150	28	3.360

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bu yerin dış kısmında temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	35	1	3	150	105	15.750
Bu yerin iç kısmında seğirdim tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	3	150	12	1.800
Adı geçen 14. tabyadan 15. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100
Bu yerin dış kısmında temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	32	0,5	2	150	32	4.800
Bu yerin seğirdiminde yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi	8	1	0,5	150	4	600
Yine bu yerin seğirdim merdiveninin tamirati.	12	1	—	150	12	1.800
15 tabyadan 16. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350
15. tabyanın tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
16. tabyadan 17. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
16. tabyanın tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	9	1	2	150	18	2.700
Yine bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	0,5	2	150	4	600
Adı geçen 17. tabyadan 18. tabya bitimine varınca kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	0,5	150	10	1.500
17. tabya tamamen yıkılmış olup taş perâkende tabyanın yeniden inşa edilmesi.	28	2,5	12	150	810	121.500
Zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
Zikir olunan hisar peçe tahtına duvar inşa edilmesi.	27	1	1	150	27	4.050
Adı geçen 18. tabyadan 19. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
18. tabyanın yarısı tamamen yıkılmış olup taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	2,5	11	150	605	90.750
Zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	9	1	2	150	18	2.700
Zikir olunan hisar peçe tahtında duvarın yeniden inşa edilmesi.	22	1	1	150	22	3.300
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
19. tabyadan 20. tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	0,5	150	12	1.800
19. tabyanın tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	9	0,5	1,5	150	6,5	975
Zikir olunan 20 tabyadan 21 tabyanın bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	8	1	0,5	150	4	600
21. tabya yarılmış ve yıkılmaya meyilli olup yarısı da hasarlı olan tabyanın yeniden inşa edilmesi.	8	2,5	22	120	220	26.400
Zikir olunan tabyanın yıkılması	8	2,5	22	120	220	26.400
Yine zikir olunan tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	4	1	2	120	8	960
Yine zikir olunan tabyanın hisar peçe tahtında duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	120	8	960
Erzincankapı üzerinde 21. tabyanın tarafında tamiratın yapılması ve pare doldurulması.	—	—	—	40	10	400
Kalenin iç kısmında 3. katta yıkılmış olan yüzü yontma kârgir hisar peçenin mihenk taşından yeniden inşa edilmesi.	36	1	0,5	150	18	2.700
İç kalede tavanları yıkılmış mühimmat mahzenlerinin kebir çapa misüllü kirişli keزالık tabanlı ve sütunların üst kısmının toprakla doldurularak tavanların yeniden inşası.	16	14,5	—	200	224	44.800
Aynı yerde cebhânenin tavanı yıkılmış olup üst kısmı toprakla doldurulmuş bir çapa misüllü kirişli yalnız sütunları mevcut tavanın yeniden inşası	13 zira ^c 3 parmak	11	—	100	143 zira ^c 9 parmak	14.300
Zikir olunan cebhânenin sol tarafında bulunan duvar yıkılmaya meyilli olup melez olan duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	8	100	96	9.600
Yukarıda zikir olunan mühimmat mahzeninin ve sütunda mevcut bozulan duvarın üst kısmı yıkılmış olup yarısı karışık melez duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	1,5	2	100	48	4.800
İç kale kapısının üst kısmında tabya toplarının konulacak yer yıkılmış olup birbirine bitişik Kebir çapa misüllü üst kısmı toprakla doldurulmuş tabanları ve sütunları mevcut olan top yerinin yeniden inşa edilmesi.	15	9,5	—	142,5	100	14.250

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Yine zikir olunan tabyada topların tahtına iktiza eden çift kirişli taliye tahtasından döşemenin yapılması.	15	9,5	—	100	142,5	14.250
İç kalenin sağ kapı bitiminde olan tophanenin topları önünde mevcut sedd duvarının üst kısmı yıkılmış olup, yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1,5	—	150	9	1.350
Aynı yerde çift misüllü hatıllı ve puştivanlı taşı mevcut yıkılmış melez duvarın yeniden inşa edilmesi.	17	1	2,5	100	43,5 6 parmak	4.250
Aynı yerde sokak tarafında yıkılmaya meyilli ve taşı mevcut olan melez duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	1,5	8	100	168	16.800
İç kalenin sol bitiminden tersanenin sedd duvarı yıkılmış yarısı da hasarlı olan hatıllı puştivanlı duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	1	8	120	144	17.280
Aynı yerde mühimmat mahzeninin tavanı yıkılmış olup üzerine çapa misüllü ve kirişli gezlik Tabanlı ve sütunlu üst kısmı toprakla doldurulmuş tavanın yeniden inşa edilmesi.	51	9	—	240	459	110.160
Zikir olunan tavanın tahtında hatıllı puştivanlı taşı mevcut melez duvarın yeniden inşa edilmesi.	13	1	2,5	100	32,5	3.250
Aynı yerde sokak tarafında mevcut duvarın üst kısmı yıkılmış olup duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	2	100	20	2.000
Aynı yerde toplar önünde mevcut melez duvarı yıkılmış olup sedd duvarının üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	65	1	1	120	65	8.200
Bu mahalde toplar tahtında çift misüllü kirişli taliye tahtasından döşemenin yeniden yapılması	65	5	—	357,5	100	35.750
Çapa çerçevesi taliye tahtasından mükemmel mühimmat mahzenli kapısının yeniden inşa edilmesi.	3	Adet 1	3,5	—	—	300
Çapa çerçevesi taliye tahtasından mükemmel tersanelik sokak kapısı inşa edilmesi.	4	Adet 1	3,5	—	—	360

Ek. 1/19

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Doğu da iç kale tarafında Top dağı demekle meşhur dağın bahsedilen kale üzerine nazır olunmakla gerektiği zaman havf olunmamak için herkesin ortak görüşüyle iki hisar yanında Top dağın hizasında topların konulması için iç kale bitiminde bir tabyaya muhtaçtır denilip önceden mübaşeret olunup bir miktarı yapıp terk olunanı iktizası üzere hatıllı puştivanlı yüzü yontma kârgir tabyanın inşa edilmesi.	76	2	25	150	3800	570.000
Zikir olunan tabyanın temel toprak hafriyesi	27	2	2	10	108	1.080
Zikir olunan tabyanın dış bitiminde mevcut duvarın üst kısmında iktiza eden duvarın inşa edilmesi.	70	1,5	13	150	1365	204.750
Zikir olunan tabyaya başka yerden içine konulacak toprağın nakliyesi	47	15	13	150	9165	137.475
Yine zikir olunan tabyanın toplar tahtına çift kirişli taliye tahtasından döşemenin yapılması	47	5,5	—	100	258,5	25.850
Bahsedilen tabyanın bitiminde iç kalenin hisar peçeleri bağlamalarının seddi için iktiza eden kârgir duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Sedd olunan hisar peçeleri yanında iktiza eden çapa çerçeveli taliye tahtasından mükemmel tabya kapısı	2,5	1 adet	3	—	—	2.000
Yukarıda bahsedilen Erzincankapısı tarafında varoş önünde hendeğin köprü kapısı demekle meşhur kapının sağ ve solunda olan duvar tamamen yıkılmış olup enkaz yerindeki hasarlı kârgir duvarın yeniden inşa edilmesi.	23,5	3	5	120	352,5	42.300
Zikir olunan duvar ve sütunda büyük çapa çerçeveli çift kanatlı ve kuşaklı maymun zıbanalı? arkasında dolablıktan sürmeli olan eskisi kapının yerine mükemmel köprü kapısının yeniden yapılması.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında eskisinin üzerine büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	300	Adet 7	2.100
Zikir olunan köprülemenin üst kısmına eskisinin üzerine kârgir siper duvarın yeniden yapılması.	27,5	1	2	150	55	8.250

Ek. 1/20

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Dere mahallesinde hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup ve taş perâkende kârgir duvarının yeniden yapılması.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvar ve sütunda eskisi üzerine güzel vasıflı mükemmel kapının yapılması.	4	—	5	—	Adet 1	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında büyük çapadan köprüleme yapılması	Adet 7	—	—	300		2.100
Adı geçen köprüleme duvarının üst kısmına siper duvarının inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Dere mahallesinin yukarı tarafında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda eskisi üzerine güzel vasıflı mükemmel köprü kapısının yeniden yapılması.	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst tarafında büyük çapadan köprüleme yapılması.				Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprülemenin ve duvarın üst kısmın da ki siper kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Çırçır mahallesi tarafında köprü kapısının tamamı yıkılmış olup ve taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23,5	3	5	150	352,5	52.875
Zikir olunan duvara güzel vasıflı mükemmel kapının yeniden yapılması	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmından siper duvarının yeniden yapılması	27,5	1	2	150	55	8.250
Gavurboğan'da hendek köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda güzel vasıflara sahip mükemmel kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında ve duvarda büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.				Adet 7	300	2.100
Zikir olunan kapının üst tarafından kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100

Ek. 1/21

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Gavurboğanın üst tarafında hendek köprüsünün duvarı mevcut olup yalnız kapısının güzel vasıflı köprü kapısıyla yeniden inşa edilmesi.	4	—	5	Adet 1	54	6.000
Yine Gavurboğanın üst tarafından köprü kapısının tarafında olan duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvar sütununda güzel vasıflı mükemmel köprü kapısının yeniden yapılması	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında ve duvarın büyük çapa misülli ağaçtan köprülemenin yeniden yapılması	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan duvarda köprülemenin üst kısmında kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	7.800
Gümüşlögöz menzilin yanında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup ve taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda güzel vasıflı mükemmel köprü kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	—	5	Adet 1	—	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında çapadan köprülemenin yeniden yapılması	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmında siper kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Gümüşlü göz tarafında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	22	3	5	150	330	49.500
Zikir olunan duvarda güzel vasıflı mükemmel köprü kapısının inşa edilmesi.	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Pasin tarafında köprü kapısının duvarları ve kapısı mevcut olup yalnız üst kısmında yıkılmış siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
Zikir olunan mevcut kapının üst kısmına köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 4	300	1200

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde mevcut Gavurboğan tabyasında yıkılmış olan kârgir duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1	2	150	20	3.000
Kavak tarafında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup enkaz yerinin kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	22	2	5	120	330	39.600
Zikir olunan duvarda güzel vasıflı mükemmel kapının yeniden yapılması	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmı çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan duvarın üst kısmına siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Aynı yerde köprü kapının tahtında duvar tamamen yıkılmış olup kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	22	1,5	5	150	165	24.750
 köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden yapılması.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda iktiza eden eskimesi üzerine kezalik evsafı kapının yeniden yapılması	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Gürcükapı'nın varoş önünde hendeğin köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	22,5	3	5	150	337,5	50.625
Zikir olunan duvarda kezalik evsaf mezkûreli mükemmel kapının yeniden yapılması.	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan duvarın üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26,5	1	2	150	53	7.950
Gez mahallesinde hendek önünde köprü kapısının duvarı yıkılmış olup yarısı karışık kârgir duvarın yeniden inşa edilmesi.	50	3	5	120	750	90.000

Ek. 1/23

İnşaatın Nevi	Uzunluk (zira)	Genişlik (zira)	Yükseklik. (zira)	Zira küp fiyatı/ Akçe	Hacim (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan duvara keزالik evsaf mezkürelı mükemmel köprü kapısının yeniden yapılması.	4	—	5	Adet 1		6.000
Zikir olunan kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	—	Adet 7	300	2.100
Zikir olunan köprülemenin duvarının üst kısmının eskimesi üzerine kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	54	1	3	150	108	16.200
Yekün Masraf	4.721.570 Akçe (39.346,5 gurusı)					

Ek. 2/1

Ek 2: 26 Aralık 1787 (16 Rebiyü'l- evvel 1202) Tarihinde Erzurum Kalesi'nin Tamir ve Tadili¹¹⁹⁰

İnşaattın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Erzurum Kalesi'nin batı tarafında bulunan Erzincankapı'nın sağ bitiminden 3. tabya tarafına varınca mihenk taşından yüzü yontma kârgir duvarın üst kısmının yıkılmasıyla hendek duvarının yeniden inşası.	122	2	2	150	488	73.200
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	1	2	150	80	12.000
3. tabyadan 7. tabya kadar üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	170	2	2,5	150	850	127.500
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	140	2	3,5	150	980	147.000
7. tabyadan 9. tabya kadar üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	60	2	3	150	360	54.000
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	1,5	2	150	120	1.800
9. tabya hizasında tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	3,5	8	150	560	84.000
9. tabyadan 10. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	120	2	3	150	720	10.800
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi	50	1	3	150	150	22.500
10. tabya tarafından Yenikapı'ya kadar tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	3	9	150	594	88.100
Bahsedilen Yenikapı'nın sağ tarafında üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	50	2	3	150	300	45.000

¹¹⁹⁰ BA., *D.MAD. d. 03162*, s. 487- 499.

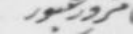
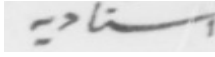
Ek. 2/2

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	34	2	3 (iskelesi ile birlikte)	150	204	30.400
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	2	3	9 (iskelesi ile birlikte)	150	54	8.100
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	1	1	150	16	2.400
Aynı yerdeki duvarın üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	60	2	3	150	360	54.000
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	50	3	7	150	1050	157.500
Bahsedilen duvarın yıkılmış olan üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	50	1,5	3	150	225	33.750
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	30	3	7 (iskelesi ile birlikte)	150	630	94.500
Bahsedilen duvarın yıkılmış olan üst tarafının yeniden inşa edilmesi.	30	1,5	3	150	130	20.250
Yine bu yere bitişik olan ve üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1,5	3	150	90	13.500
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1	2	150	40	6.000
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	3	7 (iskele ile birlikte)	150	420	63.000
Bahsedilen duvarın yıkılmış olan üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	20	1,5	2	150	90	13.500
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	3	7 (iskele ile birlikte)	150	420	63.000
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	1	2	150	32	4.800
Yine bu yerin bitişiğinde ki üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	80	1,5	3	150	360	54.000
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	1	2	150	80	12.000

Ek. 2/3

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	100	3	7	150	2100	315.000
Bahsedilen duvarın yıkılmış olan üst kısmının yeniden inşa edilmesi.	100	1,5	3	150	450	67.500
Aynı yerde temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	1	2	150	60	9.000
Aynı yerde yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	1	1	150	40	6.000
Tebrizkapı'sı sağ bitimindeki üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	50	2	2	150	200	30.000
Bu yerin bitiminde üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	130	2,5	2	150	650	97.500
Aynı yerde yıkılmış bozulan hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	2,5	2	150	50	7.500
Yine bu yerin bitiminde üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	24	1	2	150	48	7.200
Bu yerin bitiminde ki üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	200	2,5	3	150	1500	225.000
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	17	1	2	150	34	5.100
Bu yerin bitiminde üst kısmı yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	100	2,5	3	150	750	112.500
Bu yerin bitiminde üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	94	2,5	3	150	705	105.750
Aynı yerden Gürcükapı'ya varıncaya kadar üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	31	2,5	3	150	232,5	34.875
Zikir olunan Gürcükapısı sağında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	55	1	2	150	110	16.500
Aynı yerde üst kısmı ve tahtı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	60	2,5	4 iskele ile birlikte	150	600	9.000
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	160	2,5	3	150	1.200	18.000

Ek. 2/4

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	188	2	1	150	376	56.400
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	24	2	7 (iskele ile birlikte)	150	336	50.400
Bu yerin bitiminde tamamen yıkılmış yarısı karışık duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	7 (iskele ile birlikte)	150	168	25.200
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	190	1	1	150	190	27.500
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000
Aynı yerde yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	24	2	2	150	96	14.400
Yine bu yerin bitiminde ki üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	366	1	1	150	366	54.900
Aynı yerde tamamen yıkılmış hendek duvarının yeniden inşa edilmesi.	15	3	7 (iskele ile birlikte)	150	315	47.250
Yine bu yerin bitiminde ki üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	215	1	1	150	215	32.250
Bu yerin bitiminden Erzincankapı'ya varınca kadar üst kısmı yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	60	2	3	150	360	54.000
Zikir olunan Erzincankapısı önünde mürur ubûr olunacak hendek üzerinde köprünün çapa sütunlarında, bağlamalarında ve korkuluklarında ve döşemelerinde ve kaldırımlarında tamir edilen köprü.	13	9	—	100	117	11.700
Erzincan kapasının tamîrî için iktiza aden demir, tahta çivisiyle birlikte harç ve üstadiye?	Kıyye 80		Her bir kıyyesi için 60 akçe		Toplam 4.800 akçe	
Önceki kalenin Erzincankapısı sağ bitiminde 1. tabyaya kadar yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	7	1	2	150	14	2.100

Ek. 2/5

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bu yerin iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	17	0,5	0,5	150	8,5	600
1. tabyadan 2. tabya bitimine kadar yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	32	1,5	2	150	96	14.400
Aynı yerde yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	7	2	4	150	56	840
Aynı yerde siperi yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	32	1	1	150	32	4.800
Bahsedilen siperin üst kısmındaki hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	25	1	2	150	50	7.500
Bu yerin iç kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1,5	1	150	30	4.500
1. ve 2 tabya yıkılmaya meyilli olup mevcut enkaz yerindeki tabyanın yeniden inşa edilmesi.	9	3	10 (iskele ile birlikte)	150	270	40.500
Zikir olunan tabyanın yıkılması	9	3	1	40	27	10.800
Bahsedilen tabyanın hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
Adı geçen hisar peçe tahtındaki duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
2. tabyadan 3. tabya bitimine kadar yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	40	0,5	0,5	150	20	3.000
Bahsedilen seğirdimin siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1	1	150	18	2.700
Aynı yerde yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	2	150	40	6.000
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	15	1	1	150	15	2.250
3. tabyadan 4. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	2	150	68	10.200
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	1	2	150	60	9.000
4. tabyadan 5. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	26	1	1	150	26	3.900
Zikir olunan 5. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	14	1	1	150	14	2.100
Bahsedilen tabyanın bitiminde seğirdim merdivenin tamir edilmesi.	6	1	—	100	6	600

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi	46	1	1 (iskele ile birlikte)	150	46	6.900
6. tabyadan 7. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ve seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	28	1	1	150	28	4.200
Bahsedilen 7. tabyanın dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	2	150	20	3.000
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	32	1	1	150	32	4.800
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	150	8	1.200
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1,5	3	150	45	6.750
8. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	14	1	4 (iskele ile birlikte)	150	56	4.800
Bahsedilen tabyanın yıkılmış kapısının yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
Zikir olunan tabyanın üst kısmı da yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	2	8 (iskele ile birlikte)	150	96	14.400
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	1	2	150	28	4.200
9. tabyadan 10. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	116	1	1	150	116	17.400
10. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	22	1	1	150	22	3.300
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	36	2	1	150	72	10.800
3. tabyadan Yenikapı'ya kadar hendek tarafında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	2,5	150	60	9.000
Yenikapı'nın önünde hendek üzerindeki köprünün korkuluklarının hatıllı çapadan tabanlı ve parmaklıklı ve payendeli köprünün inşa edilmesi.	20	—	—	—	—	6.000

Ek. 2/7

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Yenikapı'nın sağ bitiminden 1. tabyaya kadar hendek tarafında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	2	3	150	96	14.400
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	2	2,5	150	100	15.000
1. tabyadan 2. tabya bitimine kadar yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	45	1	1	150	45	6.750
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	90	1	1	150	90	13.500
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	50	3	4	150	600	90.000
2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	15	1	1	150	15	2.250
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	90	1	1	150	90	13.500
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarının yeniden inşa edilmesi.	55	1	1	150	55	8.250
13. tabyadan 14. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	96	1	1	150	96	14.400
Zikir olunan hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	35	1	1	150	35	5.250
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	104	2	2	150	416	62.400
Zikir olunan 4. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1	3	150	54	8.100
Bahsedilen 4. tabyadan 5. tabyaya kadar yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	17	1	5	150	85	12.750
5. tabyadan 6. tabyaya kadar yıkılmış seğirdimi ile birlikte bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	1	150	12	1.800
Zikir olunan 3. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	1	1,5	150	6	900

Ek. 2/8

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
6. tabyadan 7. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçesi ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
7. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	16	2	3	150	96	14.400
7. tabyadan Tebrizkapı'ya kadar hendek tarafında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	1	2	150	80	12.000
Zikir olunan Tebrizkapısı 1. kapısının üst kısmında yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	14	1	1	150	14	2.100
Bahsedilen kapının sağ bitiminde 1. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	1	2	150	8	1.200
1.Tabyadan 2. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	24	1	1	150	24	3.600
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	24	2	2	150	96	14.400
2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	35	1	1	150	35	5.250
3. tabyadan 6. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	80	1	1	150	80	12.000
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	1	1	150	30	4.500
6. tabyadan 3. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	264	1	1	150	264	39.600
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Bahsedilen tabyaların dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	60	2	1	150	120	18.000

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
10. tabyadan 12. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	132	1	1	150	132	19.700
Zikir olunan hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	96	0,5	1	150	48	7.200
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000
12. tabyadan Gürcükapısı bitimine varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	120	1	1	150	120	18.000
Bahsedilen hisar peçelerin siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	90	0,5	1	150	45	6.750
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	2	150	20	3.000
Zikir olunan Gürcükapı'nın üst kısmında yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
Bahsedilen seğirdimin yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	25	1	1	150	25	3.750
Gürcükapısı 1. kapının sağ tarafından 1. tabya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
Bahsedilen 1. tabyanın hendek tarafında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	6 (iskele ile birlikte)	150	30	4.500
Bu yerin üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte yıkılmış siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
1. tabyadan 2. tabyaya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	23	1	1	150	23	3.450
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	28	1,5	3	150	126	18.900
Bahsedilen duvarın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000

Ek. 2/10

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
2. tabyadan 3. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	35	1	1	150	35	5.250
Bahsedilen hisar peçenin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	28	2	2	150	112	11.300
Bu yerin dış kısmında temele yakın duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	2	2	150	160	24.000
Bahsedilen 3. tabyanın yıkılmış hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	9	1	1	150	9	1.350
3. tabyadan 4. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	42	1	1	150	42	6.300
Aynı yerde yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	36	1	1	150	36	5.400
Bahsedilen 4. tabyanın temele yakın yıkılmış bozulan duvarının yeniden inşa edilmesi.	3	1	3	150	9	1.350
4. tabyadan 5. tabya bitimine kadar yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	52	2	2	150	208	31.200
5. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	2	1	2	150	4	600
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	27	1	1	150	27	4.050
5. tabyadan 6. tabya bitimine kadar yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	46	1	1	150	46	6.900
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1	1	150	26	3.900
6. tabyadan temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1,5	1,5	150	22,5	3.375
Bahsedilen tabyanın yıkılmış hisar peçesi ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	15	1	1	150	15	2.250
6. tabyadan 7. tabya bitimine varınca yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	38	1	1	150	38	5.700

Ek. 2/11

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	26	1	1	150	26	3.900
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	32	1	1	150	32	4.800
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	62	1	2	150	124	18.600
Aynı yerde hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	33	1	1	150	33	4.950
Bu yerin dış kısmında temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	34	1	1	150	34	5.100
8. tabyadan 9. tabya bitimine varınca yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	42	1	2	150	84	12.600
Aynı yerde yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	33	1	1	150	33	4.950
9. tabyan 10. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	14	1	1	150	14	2.100
Bahsedilen hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	48	1,5	3	150	216	31.400
10. tabyanın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
Bahsedilen tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	20	1,5	2	150	60	9.000
Bahsedilen tabyanın yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
10. tabyadan 11 tabya bitimine varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	12	1	1	150	12	1.800
Bahsedilen hisar peçelerin tahtında yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1,5	3	150	117	17.550
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	3	150	36	5.400

Ek. 2/12

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
11. tabyadan 12. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçesi ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	24	1,5	—	150	36	5.400
Bahsedilen hisar peçenin yıkılmış seğırdiminin yeniden inşa edilmesi.	76	1,5	2	150	228	34.200
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	1	1	150	14	2.100
12. tabyadan 13. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1,5	1,5	150	40,5	6.075
Bahsedilen hisar peçenin yıkılmış seğırdiminin yeniden inşa edilmesi.	56	1	1,5	150	84	12.600
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
13. tabyadan 14. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	17	1	1	150	17	2.550
Zikir olunan hisar peçelerin yıkılmış seğırdiminin yeniden inşa edilmesi.	66	1	1	150	66	9.900
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
14. tabyadan 15. tabyaya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	19	1	1	150	19	2.850
Bahsedilen hisar peçelerin yıkılmış seğırdiminin yeniden inşa edilmesi.	28	1	1,5	150	42	6.300
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	12	1,5	1,5	150	18	2.850
15. tabyadan 16. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçeleri ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
Bahsedilen hisar peçelerin yıkılmış seğırdiminin yeniden inşa edilmesi.	52	1	1	150	52	7.800

Ek. 2/13

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	24	1	3	150	72	10.800
16. tabyadan 17. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000
Zikir olunan hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	50	1	1	150	50	7.500
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	1	150	5	750
17. tabyadan 18. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ile birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	24	1	2	150	48	7.200
Zikir olunan hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	48	1	1,5	150	72	10.800
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	2	150	8	1.200
18. tabyadan 19. tabyaya bitimine kadar yıkılmış hisar peçe ile birlikte seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	24	1	1	150	24	3.600
Bahsedilen hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	42	1	1	150	42	6.300
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	2	6 (iskele ile birlikte)	150	312	46.800
19. tabyadan 20 tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin ile birlikte siperin yeniden inşa edilmesi.	10	2	2	150	40	6.000
Bahsedilen hisar peçelerin yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	80	1	1	150	80	12.000
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	5 (iskele ile birlikte)	150	60	12.000
20. tabyadan Erzincankapı'ya varınca temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	34	2	4 (iskele ile birlikte)	150	272	40.800
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	20	1,5	5 (iskele ile birlikte)	150	150	22.500

Ek. 2/14

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Erzincankapı'nın sağında 4. tabya ile 5. tabyanın iç kısmında temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	22	1	3	150	66	9.900
Yine zikir olunan Erzincankapı'nın sağ bitiminde 1. tabyadan 6. tabyanın bitimine kadar yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	100	1	1	150	100	15.000
Zikir olunan 6. tabyanın tamamen yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	2	150	36	5.400
Zikir olunan hisar peçelerin tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	5 iskele ile birlikte	150	120	18.000
Bahsedilen tabyanın temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900
Zikir olunan 6. tabyadan 7. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
7. tabyanın tamamen yıkılmış olan hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	11	1	2	150	22	3.300
Bahsedilen hisar peçelerin tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	5 iskele ile birlikte	150	120	18.000 _ 18000 ... 0000
Bahsedilen tabyanın temele yakın bozulmuş duvarının yerinden inşa edilmesi.	6	0,5	2	150	6	900 _ 900 0000
Zikir olunan 6. tabyadan 7. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500 _ 1.500 0000
7. tabyanın tamamen yıkılmış hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	11	1	2	150	22	3.300 _ 3.300 0000
Bahsedilen hisar peçelerin tahtında yıkılmış duvarla birlikte siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	18	1	2,5	150	45	6.750
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	95	1	1	150	95	14.250

Ek. 2/15

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	1	150	18	2.700
8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	1	150	30	4.500
9. tabyadan 10. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçe duvarının yeniden inşa edilmesi.	24	0,5	1	150	12	1.800
10. tabyadan 11. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	26	1	0,5	150	13	1.950
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	2	150	10	1.500
Zikir olunan duvarın üst kısmında yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	3	1	2	150	6	900
2. tabyadan 3. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	0,5	150	10	1.500
3. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
3. tabyadan 4. tabyaya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	42	1	0,5	150	21	3.150
Yine 3. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
4. tabyadan 5. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	1	150	30	4.500
Zikir olunan 4. tabyanın yıkılmış olan seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	14	1	1	150	14	2.100
5. tabyadan 6. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	1	150	18	2.700
5. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	150	8	1.200
Aynı yerde hisar peçeye yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	10	1	1,5	150	15	2.250

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
6.Tabyadan 7. tabya bitimine varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000
6. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	32	1	1	150	32	4.800
7. tabyadan 8. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750
7. tabya yıkılmaya meyilli olup yarısı yıkılmış karışık hatıllı ve puştivanlı tabyanın yeniden inşa edilmesi.	24	3	15 iskele ile birikte	150	1080	162.000
Zikir olunan tabyanın yıkılması	24	3	15	40	1080	43.200
Zikir olunan tabyanın hisar peçenen yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	240	3.600
Zikir olunan hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	24	1	1	150	24	3.600
Aynı yerde yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	4	1	1	150	4	600
Zikir olunan 8. tabyadan 9. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	0,5	1	150	5	750
9. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
9. tabyadan 10. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
9. tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	3	1	3	150	9	900
Ziir olunan duvarın üst kısmına hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	2	150	12	1.800
10. tabyadan 11. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000
Zikir olunan tabyanın yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	150	8	1.200
Aynı yerde seğirdim merdivenin tamiri.	16	1	—	75	16	1.200

Ek. 2/17

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
11. tabyadan 12. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	1	150	28	4.200
Aynı yerde hisar peçe tahtında yıkılmış hisar duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	1,5	2,5	150	22,5	3.375
Zikir olunan duvarın üst kısmına hisar peçenin yeniden inşa edilmeis.	6	1	2	12	150	1.800
Zikir olunan tabyanın iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
Bahsedilen tabyanın iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	0,5	2	150	30	4.500
Bahsedilen 12. tabyadan Tebrizkapı'ya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	40	1	0,5	150	20	3.000
Aynı yerde iktiza eden pare doldurulması.	0,5	0,5	13	—	6,5	360
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2,5	150	20	3.000
Zikir olunan Tebrizkapısı'nın sağ bitiminde kaleye bitişik büyük tabyanın üst kısmı yıkılmış olup hisar peçesinin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
Zikir olunan büyük tabyadan 2. tabya bitimine kadar yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	1	0,5	150	8	1.200
Aynı yerde yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	28	0,5	2	150	28	4.200
Bahsedilen tabyanın tahtında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	5	150	15	2.250
Yine bu yerin iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	1,5	150	4,5	675
2. tabyadan 3. tabya bitimine kadar yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	1	4	—	72	10.800
4. tabyadan 5. tabya bitimine kadar yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	18	1	0,5	150	9	1.350

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
5. tabyadan 6. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	0,5	1	150	3	450
6. tahba tahtında yıkılmış taş perâkende duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	1	6	150	132	19.700
6. tabyadan 7. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	16	1	1	150	16	2.400
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	30	1	4	150	120	18.000
7. tabyadan 8. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	1	150	6	900
7. tabyanın temele yakın bozulan duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	1	2,5	150	50	7.500
Aynı yerde yıkılmış merdivenin tamiri	15	1	—	150	15	2.250
8. tabyadan 9. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	1	150	24	3.600
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	2	6 (iskele ile birlikte)	150	144	21.600
9. tabyadan 10. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	14	1	0,5	150	7	1.050
Aynı yerde temele yakın yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	2,5	150	10	1.500
10. tabyadan 11. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
11.tabyadan 12. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	8	1	0,5	150	4	600
12. tabyadan 13. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	1	1	150	18	2.700
13. tabyadan Gürcükapı'ya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	0,5	150	5	750
Gürcükapı'nın üst kısmından 2. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	6	1	0,5	150	3	450

Ek. 2/19

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2,5	150	20	3.000
Bahsedilen 2. tabyadan 3. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	14	1	0,5	150	7	1.050
Bu yerin iç kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	5	1	1,5	150	7,5	1.125
Yine bu yerin dış kısmında temele yakın bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	28	1	2	150	56	8.400
Zikir olunan 3. tabyadan 4. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	10	1	1	150	10	1.500
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2,5	150	20	3.000
Aynı yerde seğirdim merdivenin tamiri.	12	1	—	150	12	1.800
Bu yerin dış kısmında bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	40	1	3	150	120	1.8000
4. tabyadan 5. tabyaya varınca yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	1	150	12	1.800
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	14	1	2,5	150	35	5.250
Yine bu yerin dış kısmında bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	0,5	1,5	150	6	900
Zikir olunan 5. tabyadan 6. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	18	0,5	1	150	9	1.350
Bu yerin dış kısmında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1,5	2,5	150	10	1.500
6. tabyadan 7. tabyaya kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	8	1	0,5	150	4	600
Zikir olunan 6. tabyanın temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	14	1	4 (iskele ile birlikte)	150	56	8.400
7. tabyanın yeri tamamen yıkılmış olup taş perâkende duvarı ile tabyanın yeniden inşa edilmesi.	18	2,5	11 (iskele ile birlikte)	150	495	74.200

Ek. 2/20

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bu yerin dış kısmında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	3,5 (iskele ile birlikte)	150	28	4.200
Zikir olunan 17. tabyadan 8. tabyaya kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	1	5 iskele ile birlikte	150	130	19.500
Bu yerin iç kısmında seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	5	1,5	2	150	15	2.250
Aynı yerde yıkılmış seğirdimin yeniden inşa edilmesi.	2	1	1	150	2	300
8. tabyadan 9. tabyaya üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	40	1	0,5	150	20	3.000
Aynı yerde temele yakın yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	22	1	2,5	150	55	8.250
9. tabyadan 10. tabyaya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	34	1	0,5	150	17	2.550
Bu yerin dış kısmında temele yakın yıkılmış duvarının yeniden inşa edilmesi.	5	1	2,5	150	12,5	1.875
10. tabyadan 11. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	38	1	0,5	150	19	2.850
11. tabyadan 12. tabya bitimine kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	1	150	12	1.800
Zikir olunan 12. tabyadan 13. tabya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	30	1	0,5	150	15	2.250
12. tabyanın tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	8	1	2,5	150	20	3.000
13. tabyadan 14. tabya bitimine kadar yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	32	1	0,5	150	16	2.400
Bu yerin iç kısmında seğirdim tahtında yıkılmış duvarın yeniden inşa edilmesi.	4	1	3 (iskele ile birlikte)	150	12	1.800
Bahsedilen 14.tabyadan 15. tabyaya kadar hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	28	1	0,5	150	14	2.100
Aynı yerde yıkılmış seğirdim duvarının yeniden inşa edilmesi.	8	1	1	150	8	1.200

Ek. 2/21

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Aynı yerde seğirdim merdivenin tamiri.	12	1	—	150	12	1.800
15. tabyadan 18. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	38	1	0,5	150	19	2.850
18. tabyadan 19. tabya varınca üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	12	1	0,5	150	6	900
19. tabyadan 20. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	24	1	0,5	150	12	1.800
19. tabya tahtında yıkılmış bozulan duvarın yeniden inşa edilmesi.	9	1	1,5	150	13,5	2.025
20. tabyadan 21. tabyaya kadar üst kısmı yıkılmış hisar peçenin yeniden inşa edilmesi.	8	0,5	0,5	150	4	600
3. Katta kalenin iç kısmında mühimmat mahzeninin tavanı yıkılmış olup büyük kirişli, kezaik tabanlı, sütunları mevcut olup üst kısmının toprakla doldurularak tavanın yeniden inşa edilmesi.	16	14	—	100	224	22.400
Aynı yerde cebhânenin tavanları yıkılmış olup üst kısmı toprakla doldurulmuş yarım zira'dan çapa misüllü kirişli yalnız sütunu mevcut olan tavanın yeniden inşa edilmesi.	13,5	11	—	—	148,5	14.850
Zikir olunan cebhânenin sol tarafında duvar yıkılmaya meyilli olup yarısı kârgir iktiza eden duvarın yeniden inşa edilmesi.	12	1,5	8 (iskele ile birlikte)	150	144	21.600
Bahsedilen cebehane mahzeninin sütununda mevcut bölme duvarın üst kısmı yıkılmış olup melez duvarın yeniden inşa edilmesi.	16	1,5	6 (iskele ile birlikte)	120	144	17.280
Bahsedilen tabyada toplar tahtına iktiza eden mâye kirişli taliye tahtasından döşemenin yeniden yapılması	15	9,5	—	100	142,5	14.250

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
İç kale kapısının üst kısmında tabyada toprakların konulacağı yer yıkılmış olup bir birine bitişik büyük çapa kirişli üst kısmı toprakla doldurulmuş tabanlı ve sütunları mevcut top yerinin yeniden inşa edilmesi.	15	9,5	—	200	142,5	28.500
Zikir olunan tabyaya çıkmak için battal çapa ve taliye tahtasından basamaklı merdivenin yeniden inşa edilmesi.	8	2	—	—	16	1.200
İç kalenin sol bitiminde tersanenin toprak tahtında çift mistüllü taliye tahtasından döşemenin yeniden yapılması	65	6	—	100	390	39.000
Aynı yerde çapa çerçevesi taliye tahtasından mükemmel mühimmat mahzeni kapsının yeniden inşa edilmesi.	3	Adet 1	3,5	—	—	360
Çapa çerçevesi taliye tahtasından mükemmel tersanenin sokak kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	3,5	—	—	360
Doğu tarafında iç kale tarafında vaki Top dağı demekle meşhur dağın bahsedilen kale üzerine nazır olunmamakla gerektiği zaman havf olunmak için herkesin ortak görüşüyle iki hisar yanında Top dağı hizasında toprakların konulması için iç kale bitiminde bir tabyaya muhtaçtır denilip önceden mübaşeret olunup bir miktarı yapıp terk olunanı iktizası üzere hatıllı puştivanlı yüzü yontma kârgir tabyanın inşa edilmesi.	76	2,5	26 temeli ile birlikte	150	4940	741.000
Zikir olunan tabyanın toprak hafriyesi	76	3	3	150	684	6.840
Zikir olunan tabyanın dış kısmında mevcut duvarın üst kısmına iktiza eden duvarın yeniden inşa edilmesi.	70	1,5	13	150	1365	203.750
Bahsedilen tabyanın iç kısmına başka yerden toprağın getirilmesi ve nakliyesi.	47	15	13	150	9165	137.475

Ek. 2/23

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Yine zikir olunan tabyanın top tahtında çift kirişli taliye tahtasından döşemenin yeniden yapılması	47	6	—	100	282	28.200
Bahsedilen tabyanın bitiminde iç kalenin hisar peçeleri yanlarına siper için iktiza eden kârgir duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Sedd olunan hisar peçelerin yanında iktiza eden çapa çerçevesi taliye tahtasından mükemmel kapının inşa edilmesi.	2,5	Adet 1	3	150	—	2.000
Yukarıda zikir olunan Erzincankapı'nın üst tarafına varoş önünde hendeğin köprü kapısı demekle meşhur kapının sağ ve solunda olan duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23,5	3	5	120	352,5	42.300
Zikir olunan duvar sütununda büyük çapa çerçevesi çift kanatlı ve kuşaklı ve maymun zıbanalı? Arkasında dolaplıktan sürmeli eskisinin yerine mükemmel köprü kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmına kebir çapadan köprülemenin yeniden inşa edilmesi.			Adet 7	Her bir adedi 300 akçe		2.100
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmının eskimesi üzerine kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27,5	1	2	150	55	8.250
Dere mahallesinde hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Bahsedilen duvar sütununda eskisinin yerine güzel vasıflara sahip mükemmel kapının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan kapı üstünde büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100
Bahsedilen köprüleme duvarının üst kısmına siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Tekrar Dere Mahallesi'nin yukarı tarafında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda eskisinin yerine güzel vasıflara sahip mükemmel köprü kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan köprüleme duvarının üst kısmına kârgir siper duvarın yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Çırçır Mahallesi'nde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	23,5	3	5	150	352,5	52.875
Zikir olunan duvar sütununda güzel vasıflara sahip mükemmel kapının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	Toplam 6.000
Zikir olunan kapının üst kısmında büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100
Bahsedilen köprüleme duvarının üst kısmına siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27,5	1	2	150	55	8.250
Gavurboğanda hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda güzel vasıflara sahip mükemmel kapının yeniden yapılması.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan kapı duvarının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100

Ek. 2/25

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bahsedilen kapı duvarının üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Yine Gavurboğa'nın orta tarafında hendeğin üzerinde güzel vasıflara sahip mükemmel köprü kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan Gavurboğa'nın yine orta tarafında köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup ve taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarın üst kısmına güzel vasıflara sahip mükemmel köprü kapının yeniden yapılması.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100 akçe
Zikir olunan duvara köprülemenin üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Gümüşgöz menzili yanında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup ve taş perâkende kârgir duvarının yeniden yapılması.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda güzel vasıflara sahip mükemmel köprü kapısının yeniden yapılması.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Bahsedilen kapının üst kısmındaki duvarda büyük çapadan köprülemenin yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		2.100
Zikir olunan köprüleme duvarı ile duvarın üst kısmına siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Gümüşgöz tarafında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	3	5	150	330	49.500
Zikir olunan duvarda güzel vasıflara sahip mükemmel köprü kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000

Ek. 2/26

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Zikir olunan kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100 akçedir.
Bahsedilen köprüleme duvarının üst kısmındaki siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Pasin tarafında köprü kapısının duvarı ve kapısı mevcut olup; ancak, üst kısmındaki siper duvarı yıkılmış olduğundan siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	12	1	2	150	24	3.600
Zikir olunan kapının üst kısmına iktiza eden köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100 akçe
Bahsedilen köprülemenin üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	1	150	54	8.250
Aynı yerde mevcut Gürcü tabyanın yıkılmış olan kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	20	1	1	150	20	3.000
Kavak tarafında hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup enkaz yerinin kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	22	3	5	150	330	39.600
Zikir olunan duvarda güzel vasıflara sahip mükemmel köprü kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100 akçe
Bahsedilen köprülemenin üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26	1	2	150	52	7.800
Aynı yerde köprü kapısının tahtındaki duvar tamamen yıkılmış olup kârgir duvarının yeniden inşa edilmesi.	22	1,5	5	165	150	34.750
Gez yolunda hendek önünde köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	23	3	5	150	345	50.750
Zikir olunan duvarda kapının eskimesi üzerine kapının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000

Ek. 2/27

İnşaatın Nevi	Uzunluk (Zira)	Genişlik (Zira)	Yükseklik (Zira)	Zira küp fiyatı/ akçe	Hacim/ (zira küp)	Toplam fiyatı/ akçe
Bahsedilen kapı duvarının üst kısmına büyük çapadan köprülüme duvarının yeniden inşa edilmesi.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		2.100
Zikir olunan köprülemenin üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	27	1	2	150	54	8.100
Gürcükapısı'nda varoş önünde hendeğin köprü kapısının duvarı tamamen yıkılmış olup ve taş perâkende kârgir duvarıyla yeniden inşa edilmesi.	22,5	3	5	150	337,5	50.625
Zikir olunan duvarda keزالik güzel vasıflara sahip mükemmel kapısının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Zikir olunan kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100 akçe
Zikir olunan köprülemenin duvarının üst kısmına kârgir siper duvarının yeniden inşa edilmesi.	26,5	1	2	150	53	7.950
Gez mahallesinde hendek önünde ki köprü kapısının duvarı yıkılmış olup ve yarısı hasarlı kârgir duvarın yeniden inşa edilmesi.	50	3	5	120	750	90.000
Zikir olunan duvarda güzel vasıflı mükemmel kapının yeniden inşa edilmesi.	4	Adet 1	5	—	—	6.000
Bahsedilen kapının üst kısmına büyük çapadan köprülemenin yeniden yapılması.	—	—	Adet 7	Her bir adedi 300 akçedir.		Toplam 2.100 akçe
Bahsedilen köprülemenin üst kısmına eskisinin yerine kârgir siper duvarının yeniden yapılması.	54	1	2	150	108	16.200
Yekün Masraf	6.210.325 Akçe (51.752,5 guruş 25 akçe)					

Ek 3. Fotoğraf 8: Erzurum İç Kalede Bulunan Toplar (Mayıs 2013)

Ek 4. Fotoğraf 9: Erzurum İç Kalede Bulunan Tepsi Minare (Saat Kulesi) Mayıs 2013

Ek 5. Fotoğraf 10: Erzurum Kalesi'nin 18. Yüzyıldaki Fiziki Durumunu Gösteren Tablo
(Kaynak: Erzurum Yakutiye Türk İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi)

Ek 6. Fotoğraf 11: Erzurum İç Kalesi'nin Yukarıdan Görünümü

Ek 7. Resim 1.18. yüzyılın başlarında Erzurum Şehri (Kaynak: Joseph deTournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, C.II, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Ocak, 2008, İstanbul, s.148.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLAR

1. 1. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BA)

1.1. 1. Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.)

No: 3615, 4201, 4336, 7141, 7142, 9578, 9579, 9636, 9639, 21867, 22392, 25914, 25914, 30067, 30594, 36154, 39422, 44828, 44893, 45456, 47794, 48776, 49131, 49732, 49794, 50970, 51949, 52653, 54118, 54119, 54669, 10067, 10073, 10455, 11679, 13299, 13328, 17066.

1.1. 2. Kamil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK. d)

No: 4919, 4938.

1.1. 3. Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (Mad. d.)

No: 824, 1717, 3162, 3389, 3949, 4067, 4310, 5557, 5575, 5869, 5980, 5992, 5993, 6608, 6284, 6318, 6315, 6540, 6560, 6575, 6679, 6700, 6800, 6844, 6932, 6936, 6939, 6949, 6958, 6960, 7309.

1.1. 4. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM. d)

No: 1813, 1848, 2772, 2606-A, 2830, 2832, 2853, 2915, 2950.

1.1. 5. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Anadolu Muhasebesi Kalemî Defterleri (D. AMH.d)

No: 24793, 25231.

1.1. 6. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Bina Emini Kalemî Defterleri (D.BŞM. BNH.d)

No: 16040, 16051, 16052

1.1. 7. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Erzurum Gümrük Defteri (D.BŞM. ERG.d)

No: 17109

1.1. 8. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Cebhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. CBH.d)

No: 18380, 18396

1.1. 9. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Tophâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. TPH.d)

No: 18649, 18701.

1.1. 10. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemi Defterleri (D.MKF.d)

No: 29061, 29604, 29657, 30694

1.1. 11. Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemi Mübayaa Mübaşiri Kalemi Defterleri (D.MKF. MBŞ. d)

No: 31826

1.1. 12. Bâb-ı Defteri Piyade Mukabelesi Kalemi Defteri (D. PYM. d)

No: 35250

1.1. 13. Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM)

No: 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 147, 148, 150, 151, 152, 155, 156, 162, 163, 164, 172, 173, 174.

2. KLASİK KAYNAKLAR

2.1. Vakayinameler- Kronikler

Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, Yayına Kurulu: Mustafa Gencer, Dündar Alikılıç, Abdüllatif Armağan, Gaye Yavuzcan, İrfan Bülbül), C. I, İstanbul, 2008.

ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Osmanoğullarının Tarihi Tevârih-i Âli Osmân*, (Haz. Kemal Yavuz, Yekta Saraç), İstanbul, 2010.

BAR HEBRAEUS, *Abûl Farac Tarihi*, C. I, (Süryaniceden İngilizceye Tercüme Eden Walls Budge, İngilizceden Türkçeye Çeviren Ömer Rıza Doğrul) Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1987.

KÜÇÜK ÇELEBİZÂDE İSMAİL ASIM, *Asım Tarihi*, İstanbul, 1284.

MEHMED HALİFE, *Tarih-i Gilmanî*, (Çev: Kamil Su), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.

NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târih-i Na'imâ*, C.II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara, 2007.

NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. II, T.T.K., (Haz. Mehmet Altay Köymen, Faik Reşat Unat) Ankara, 1987.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, C. I, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı yayımları, Mersin, 1992.

RAŞİD MEHMET EFENDİ, *Tarih-i Raşid*, C.V, İstanbul, 1282.

SÜLEYMAN İZZİ, *Tarih-i İzzi*, İstanbul, 1199.

ŞEM'DÂNÎ- ZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't Tevârih*, C. I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul, 1976.

2.2. Seyahatnameler

Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa- Bolu- Trabzon- Erzurum- Azerbaycan- Kafkasya-Kırım- Girit*, (Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman), C.II, İstanbul, Haziran, 2005

JOSEPH TOURNEFORT, *Tournefort Seyahatnamesi*, C. II, (Çev. Teoman Tunçdoğan), 2008, İstanbul.

2.3. Lügâtlar

AHMET VEFİK PAŞA, *Lehçe-i Osmani*, Türk Dil Kurumu Yayınları (Haz. Recep Toparlı) Ankara, 2000.

DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara, 1998.

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, *Burhân-ı Katı*, (Çev. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

2.4. TETKİK ESERLER

ACUDAMAN, Ahmet- Uygur Er, “Cerrah Mes’ud ve Eseri Hulâsa-i Tıbb’da Nöroşirurji İle İlgili Bölümler”, *Türk Nöroşirurji Dergisi*, C. 18, Sayı: 1, Ankara, 2008, s. 26- 33.

AGOSTON, Gabor; “Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 622- 633.

_____; *Osmanlı’da Strateji ve Askeri Güç*, İstanbul, 2012.

_____; “1453- 1826 Avrupa’da Osmanlı Savaşları”, *Top Tüfek ve Süngü Yeniçağ’da Savaş Sanatı 1453- 1815*, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 2003

AKA, İsmail; *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405- 1447)*, Ankara 1994.

_____; *Timur ve Devleti*, Ankara 1991.

AKDAĞ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1243- 1453)*, C. I, Ankara 1999.

_____; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi (1453- 1559)*, Ankara 1999.

_____; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyanları*, Ankara 1975.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IV- V-VI- VII, İstanbul 1992

AKTEPE, Münir; “1720- 1724 Osmanlı- İran Münasebetleri ve Silahşor Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi”, *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, C. XV, İstanbul, 1970, s. 55- 90.

_____; “Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tavus Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28-29, 1974-1975, s.113

_____; “Vak‘anüvis Raşid Mehmet Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği”, *Türkiyat Mecmuası*, XII, Sayı: 11, 1955, s. 155- 178.

ARI, Saim, *Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah I. Mahmud Dönemi Ehl-i Sünnet Şiî Diyalogu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Urfa, 2001.

ATEŞ, Abdurrahman; *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı- İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2001.

AYDIN, Dünder; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri*, T.T.K., Ankara 1998.

AYDÜZ, Salim; *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı 215, Ankara, 2006.

_____, “Tophâne-i Âmire ve Müştemilatı”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 646- 656.

BAŞ, Yaşar; “Kığı Demir Madeni ve Humbarahanesi”, **Turkish Studies**, Volume 6/4 Fall 2011, Ankara, s. 409- 430.

BATMAZ, Eftal Şükrü; *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550- 1750)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.

_____; “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, Sayı: 7, Ankara, 1997, s.1- 9.

BAYSUN, M. Cavid Baysun; “Çelebizade”, *İA*, C. III, İstanbul, 1979s. 370- 374

BEYGÜ, Abdurrahman Şerif; *Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936.

CHASE, Kenneth; *Ateşli Silahlar Tarihi*, (Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2008.

CEZAR, Mustafa; *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul, 1965

CL. HUART, “Bahşış”, *İA*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.s. 238.

ÇETİN, Birol; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayi (1700- 1900)*, Ankara, 2001.

DARKOT, Besim; “Erzurum”, *İA*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Basım Evi- Ankara, 1978, s. 340- 345.

HONIGMAN, Ernst; *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, (Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan) İstanbul 1970.

EMECEN, Feridun; “İzzi Süleyman Efendi”, *DİA*, C. XXIII, İstanbul, 1994, s. 563.

ERENDİL, Muzaffer; *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar; *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714- 1716)*, İstanbul, 2007.

_____, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590- 597.

ERZEN, Afif; “Erzen” , *İA*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Basım Evi- Ankara, 1978, s. 337- 338.

FEDAKAR, Cengiz; *Anapa Kalesi: Karadeniz'in Kuzeyinde Son İstihkâmı (1781- 1801)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Programı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010

GÖK, İlhan; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (s. 200- 376) (1183- 1185/ 1769- 1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007

GÖLEN, Zafer; *Osmanlı Devletinde Baruthane-i Amire(XVIII. Yüzyıl)*, Ankara, 2006.

GÜDÜL, İzzet, *Barut ve Patlayıcı Maddeler*, Ankara, 1946.

GÜNDOĞDU; Hamza, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehri Mübarek Erzurum*, Ankara, 1989, s. 137- 240.

GÜNERGUN, Feza; “Osmanlı Donanma Gemilerinin İlaç Sandıkları: Ondokuzuncu Yüzyılın Başına Ait Bir Araştırma”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/ 1- 2, (2009- 10), İstanbul, s. 235- 258.

GÜRLEK, Mehmet; “Alâ'im-i Cerrahin'de Geçen Bitki Adları”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Aralık 2011, Adıyaman, s.123- 145.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “At”, *DİA*, C. IV, İstanbul, 1991, s. 29-30.

HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, (Çev. Vecdi Bürün), İstanbul, 1991.

HINZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*; (Çev: Tefik BIYIKOĞLU), Ankara 1992.

İŞİK, Rukiye; *Osmanlı- İran İlişkilerinin Lojistik hazırlıkları (1630- 1750)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

İNALCIK, Halil; *Devleti-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar-1*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

_____; ‘Erzurum’, *İA*, C.IV, s. 356- 368.

_____; “Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979- 1980 Özel Sayısı, s.1- 65.

_____; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004.

İNBAŞI, Mehmet; “Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)”, *AÜSBED*, C. X, Sayı: 2, 2006, Erzurum, s. 89- 117.

İLGÜREL, Mücteba; “Levend”, *DİA*, C. XXVII, Ankara, s. 149- 151.

_____; “Yeniçeriler”, *İA*, C. XIII, İstanbul, 1986, s. 385- 395.

_____; “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 605- 611.

İŞBİLİR, Ömer; *17. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

_____; “Savaş ve Bölgesel Ekonomi: İran Savaşlarında Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu”, *Türkler*, C. X, Ankara, 2002, s. 19- 40.

İVECAN, Raif, *Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (1724-1746)*, Marmara Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

JOHANN WILHELM ZİNKEISEN, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. V, İstanbul, 2011

KARA, Tuğba; *170 Nolu Mühimme Defteri (H. 1185- 1186/ M. 1771- 1174) ’nin Transkribi ve Değerlendirilmesi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2007

KARADAĞ; Raif, *Şark Meselesi*, İstanbul 1971.

KARADENİZ, Hasan Basri; *Osmanlılar İle Beylikler Arasında Anadolu’da Meşruiyet Mücadelesi*, İstanbul 2008.

KARAGÖZ, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994

KILIÇ, Orhan; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548- 1648)*, Ankara 1997.

_____; *Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet Sancak Tevcihâtı*, Elazığ 1997.

_____; *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534- 1605)*, Ankara, 1999.

_____; “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri”, *OTAM*, Sayı: 31, Ankara, 2012, s. 87- 128.

KILIÇ, Remzi; “Fatih Devri (1451- 1481) Osmanlı Akkoyunlu İlişkileri”, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2003/1, s. 99.

KIRCA, Esin; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi 168 Numaralı Mühimme Defteri (S. 1- 200) (1183- 1185/ 1769- 1771) Transkripsiyon, Değerlendirme*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; *Kars Tarihi*, Kars, 1963.

_____; *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451- 1590)*, Ankara 1993.

KOÇ, Ümit; *XVI. Yüzyılda Anadolu’da Sanayi*,

_____; “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Top Dökümü, Gülle ve Fındık Yapımı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 162, İstanbul, 2006, s. 63- 74

KOÇ, Yahya; *149 Numaralı Mühime Defteri (1155- 1156/ 1742- 1743) İnceleme- Çeviri, Yazı- Dizin*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

KONUKÇU, Enver; *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992.

_____; “Selçuklulardan Günümüze Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara, 1989, s. 1- 123.

KONYALI, İbrahim Hakkı; *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum*, İstanbul 1960.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; “Azap”, *İA*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 81- 82.

KÖYMEN, Mehmet Altay; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C. III, T.T.K., Ankara,

_____, *Selçuklular Devri Türk Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, T.T.K., Ankara, 1989

KULBİLGE, İlker; *18. Yüzyılın İlk yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010.

_____; *141 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1148)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002.

KURTARAN, Uğur; “Yeni Kaynakların Işığında Sultan I. Mahmud Dönemi Osmanlı- İran İlişkileri (1731- 1747)”, *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s.177- 213.

KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *DİA*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 321- 329.

KÜRKMAN, Garo; *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Ocak 2013, İstanbul.

MERTAYAK, Aydın; *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnamesi (1722-1723)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Tokat, 2005.

Meydan Larouse Büyük Lûgat Ansiklopedi; “Terebentin”, C.XII, İstanbul, 1980

_____; “Amonyum”, C. I, İstanbul, 1980.

_____; “Göztaşı” C. V, İstanbul, 1980.

MINORSKY, V.; “Nadir”, *İA*, C. IX, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir, 2001, s.21- 31.

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlıda Ordu ve Savaş 1500- 1700*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul, 2007.

OĞUZOĞLU, Yusuf; “Dizdar”, *DİA*, C. IX, İstanbul, 1991, s. 480- 481.

Okyanus Ansiklopedisi, “Katran”, C.III, (Haz. Pars Tuğlacı), İstanbul, 1997, s. 1451.

OSTROGORSKY, George; *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan) T.T.T., Ankara 1981.

ÖNAL, Ahmet- Nebi Bozkurt; “Deve”, *DİA*, C. IX, İstanbul, 1994, s. 222- 225

ÖNTUĞ, Mustafa Murat; *Özü ile İlgili 17. Yüzyıl Mühimme Hükümleri ve Kalesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 1995.

ÖZBAY, Kadir; *177 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Tahlili (H. 1192- 1193/ M. 1777- 1778)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2008.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999,s. 551- 557.

_____; “Asım Efendi, Çelebizade”, *DİA*, C.III, İstanbul, 1991, s. 477.

ÖZERGİN, M. Kemal; “Raşid, Mehmet”, *İA*, C. IX, İstanbul, 1979, s. 632- 634

ÖZGÜVEN, Burcu; *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmet Kaleleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Deyimleri Sözlüğü*; C. I-II-III, İstanbul 1983.

PAMUK, Bilgehan; *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri: Erzurum*, İstanbul, 2006

_____; “Erzurum Şehrının Tarihi Kaynakları ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi Türk Şehir Tarihi*, C. III., Sayı: VI, İstanbul, 2005, s. 683- 688.

_____; “İpek Yolu Ticareti ve Erzurum”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, Sayı: 2, İzmir, 2007, s. 125- 143.

SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarihi Lûgatı*, İstanbul 1986

SEVİM, Ali; *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, T.T.K., Ankara, 2000

SEVİNÇ, Tahir; “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefere Girişimi: 1695 Mora Seferi”, *History Studies*, Volume, 2/ 3, 2010, s. 285- 306.

_____; “1695 Sakız Sefer’inde Organizasyon ve Lojistik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, Mayıs, 2010, s.59- 79.

SOLMAZ, Gürsoy; “Orta Çağda Erzurum Kalesi”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, Erzurum 1999, s. 231- 248.

_____; *Erzurum-Kars ve Yöresi Kaleleri (11.yy-15yy.)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Çalışması, Erzurum 1994.

SÜMER, Faruk; *Selçuklular Döneminde Doğu Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara 1998.

_____; *Karakoyunlular Tarihi*, Ankara 1984.

SÜMER, Faruk- Ali Sevim; *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, (Metinler ve Çevirileri)*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1971.

SÜREYYA, Mehmed; *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, C.IV, (Yayına Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman), İstanbul, Haziran 1996.

ŞERİF, Abdurrahim; *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936.

TAŞKIN, Ünal; *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.

TAŞKIRAN, Cemalettin; “Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562- 572.

TEZ, Zeki; *Patlayıcı, Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, İstanbul, 2010.

TOPAL, Mehmet; *Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa Nusretnâme Tahlil ve Metin 1106-1133/ 1695- 1721)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Blimi Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

TOZLU, Selahattin, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997.

TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2005.

_____; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980.

TURAN, Şerafettin; *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı*, Erzurum 1962.

Türk Ansiklopedisi, “Katran”, C. XXI, Ankara, 1974, s.405

URLUERLER, Sıtkı; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı- İran Siyasi İlişkileri (1774-1848)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2009

UMAR, Bilge; *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, Ankara, 1998

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1998.

_____; *Osmanlı Tarihi*, C. I-II-III-IV, Ankara 1988.

_____; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, T.T.K., Ankara, 1948,

_____; *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, T.T.K., Ankara, 1988.

_____; “Acemi Oğlanlar”, *İA*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, 1978, İstanbul.

_____; *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri)*, C. II, T.T.K., Ankara, 1988.

_____; “Azeb”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979. s. 82- 83.

_____, “Eretna” , *İA*, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1978, s. 309- 310.

ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 2002.

HİNZ, Wather; *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (Çev. Tayfun Bıyıklıoğlu), T.T.K., Ankara, 1992.

YAVUZ, Nuri; *Anadolu’da Beylikler Dönemi, Siyasi Tarih ve Kültür*, Ankara, 2003.

YILDIRIM, Mehmet, “1724- 1727 İran Seferleri Arasında Askeri Hazırlıklar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2002, s. 147- 161.

YINANÇ, Mükrimin Halil, “Akkoyunlular”, *İA*, C. I, İstanbul, 1986, s. 251- 270.

_____; “Erzurum”, *İA*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Basım Evi- Ankara, 1978, s. 345- 353.

_____, “Alp Aslan”, *İA*, C. I, Milli Eğitim Basım Evi- İstanbul, 1978, s. 384- 386.

YUNUS, Özger; “Tanzimat Öncesi Erzurum Şehrinin Demografik Yapısı (1251/ 1835) Tarihli Nüfus Yoklama Defterine Göre”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, 2006, s. 239- 266.

YURTTAŞ, Hüseyin, “Fuat Bey’in Erzurum Haritası”, *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 15, Erzurum 2000.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Erzurum’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini babasının görevi nedeniyle Ağrı’nın Patnos ilçesinde tamamladı. 2002 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretimi bölümünden mezun oldu. 2007 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalında yüksek Lisansını tamamladı. Evli ve bir çocuk babası olup Elazığ Merkez Ziya Gökalp ortaokulunda Sosyal Bilgiler Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.